

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ**

**Б. ОЧИЛОВА, А. САИТҚОСИМОВ,
С. НАЗАРҚОСИМОВ**

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ СОЦИАЛ МЕХАНИЗМИ ВА АСОСЛАРИ

Ўқув қўлланма

Билим соҳаси – 100000 Гуманитар
Таълим соҳаси – 110000 Педагогика
Таълим йўналиши – Бакалаврият

**“ТАФАККУР” НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ - 2021**

КБК: 60.5

УЎК: 316:347.471(075.8)

О 95

Очилова Б.М., Саитқосимов А.И., Назарқосимов С.И.

Фуқаролик жамияти социал механизми ва асослари
[Матн]: Ўқув қўлланма / Очилова Б. М., Саидқосимов А. И.,
Назарқосимов С.И. – Тошкент, “Tafakkur” нашриёти, 2021 йил. –
360 бет.

МАСЪУЛ МУҲАРРИР:

Абдуғани ХОЛБЕКОВ, социология фанлари доктори,
профессор

ТАҚРИЗЧИЛАР:

Нарзулла ЖЎРАЕВ, сиёсий фанлар доктори, профессор
Бекдавлат АЛИЕВ, фалсафа фанлари доктори, профессор
Комил СИНДОРОВ, юридик фанлари доктори, профессор

Ўқув қўлланма Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан 2017 йил 18 августда № Б. Д. – 1. 06 рақами билан рўйхатдан ўтган ҳамда 2017 йил 24 августда тасдиқланган “Фуқаролик жамияти” фан дастури асосида тайёрланган.

Мазкур жамоавий ўқув қўлланмада фуқаролик жамияти социал механизми ва асослари тизимли баён этилган бўлиб, унинг мазмуни дунёда кўпчилик томонидан тан олинган фалсафий билим структурасига мос келади.

Қўлланмадан таълим тизимининг барча босқичларида фаолият кўрсатаётган ўқитувчилар, илмий ходимлар, талаба ва ўқувчилар фойдаланишлари мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 30 июндаги 359-сонли буйруғига асосан нашр этишга рухсат берилди.

ISBN: 978-9943-24-423-8

**© Б. М.Очилова, А.И.Саитқосимов,
С.И. Назарқосимов, 2021**

© “Tafakkur” нашриёти, 2021

Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини амалда рўёбга чиқаришнинг сиёсий шаклини демократик давлат, ижтимоий муҳитини – фуқаролик жамияти ва иқтисодий мазмунини бозор муносабатлари ташкил қилишини таъминлашга даъват этилган демократияни унда яшайдиган фуқароларнинг ўзларигина яратишлари мумкин.

КИРИШ

Жаҳон фалсафий тадқиқотлар тизимида фуқаролик жамиятининг назарий-методологик асослари, шунингдек, уни ривожлантиришнинг фалсафий концепциялари юзасидан илмий изланишлар олиб бориш долзарб масала ҳисобланади. Бу, биринчидан, фуқаролик жамиятини ўрганиш тамоийиллари, ижтимоий-иқтисодий воқеликка ёндашув хусусиятлари ва парадигмалари доимий равишда ўзгариб, такомиллашиб бориши билан характерланса, иккинчи томондан, ижтимоий ҳаёт ва миллий тараққиёт, унинг тарихий ўзгарувчан характери, динамик мураккаблиги, ижтимоий субъект ривожланиш даражаси, унинг имкониятлари, ҳаётий эҳтиёжлар нисбати ва уларни қаноатлаштириш, иқтисодий ва сиёсий турмушни ўз ихтиёри асосида қуришга тўла эркинлик, хусусий мулкка асосланган манфаатлар (эҳтиёжлар) устуворлиги, инсоний бирликлар, гуруҳларнинг социал алоқалари ва муносабатлари, социал сифат ва ижтимоий инфраструктура, демократик қадриятлар ва ўзини-ўзи бошқариш каби ҳодисаларни ижтимоий фалсафий таҳлил қилиш, жамиятнинг соҳалари трансформациясини чуқур, ҳар томонлама ўрганиш ва илмий хулосаларни шакллантириш зарурияти билан ифодаланади.

Ислоҳотларимиз самараси кўп жиҳатдан 4 та муҳим омилга, яъни қонун устуворлигини таъминлаш, коррупцияга қарши қатъий курашиш, институтчионал салоҳиятни кучайтириш, кучли демократик институтларни шакллантиришга боғлиқ.

Шавкат Мирзиёев.

Шунингдек, фуқаролик жамиятини барпо этиш билан боғлиқ бўлган ижтимоий манфаатларни ўрганиш ҳамда назарий жиҳатдан тадқиқ этишга катта эътибор берилмоқда. Бу қуйидаги тамойилларда ўз аксини топади:

– фикрлар хилма-хиллиги нуқтаи назаридан мустақиллик шароитида ижтимоий-иқтисодий жараёнлар мавжуд концепциялар орқали таҳлил этилади ва замонавий шароитларга хос бўлган қарашлар тарзида ифодалаб берилади;

– ижтимоий манфаатларнинг жамият тараққиётидаги ўрни, аҳамияти ҳамда замонавий сиёсий жараёнларда сиёсий ва иқтисодий манфаатларни ўзаро уйғун тарзда ўрганади;

– жамиятда этносиёсий жараёнларни таҳлил этиб, уларнинг миллатлараро муносабатларга таъсирини ҳамда миллий манфаатлардаги ўрнини кўрсатади;

– ижтимоий муносабатларнинг жамият соҳалари ва тизимидаги воқеа-ҳодисаларга ўзаро алоқадорлик диалектикасини ўрганиб, ушбу жараённинг жамият тараққиёти билан боғлиқ хусусиятларини таҳлил этади;

– жамиятда ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий омилларнинг ижтимоий манфаатларига таъсирини ўрганади.

Бугунги босқичда фуқаролик жамияти институтлари фаолияти кўламини кенгайтириш, аҳолининг

сиёсий маданиятини ошириш, жамиятда манфаатлар, турли хил қарашлар, сиёсий ва эътиқодий рақобатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлаш, жамоат бирлашмаларининг ҳозирги босқичдаги ижтимоий мавқеини ошириш, сиёсий партиялар фаолиятини такомиллаштириш, иқтисодий ҳаётни, давлат қурилишини эркинлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш, ҳокимият бўлиниши принципининг инсоният томонидан умумэътироф этилган тамойилларини амалда қўллаш, давлат ҳокимияти органларининг ваколатини нодавлат ва жамоат ташкилотларига ўтказиш масалалари стратегик вазифа сифатида ҳал этилмоқда.

Модернизация жамиятнинг барча соҳаларида ўзига хос кўринишга ва миқёсга эгадир. Жамиятда модернизациялаш ва инновационлаштириш шундай жараёнки, унда анъанавий ижтимоий турмуш тарзидан замонавий босқичга ўтилади ва унинг заминда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида туб ўзгаришларга эришилади. Шундан келиб чиқиб таъкидлаш мумкинки, модернизация жараёнлари фуқаролик жамияти барпо этилишида ўзига хос ҳаракатлантирувчи восита бўлиб хизмат қилади, демократик институтларнинг вужудга келиши, фуқароларнинг ижтимоий жараёнларда фаол иштирокига реал имкониятлар яратади.

Ҳар қандай мамлакатда фуқаролик жамияти тақдири унинг сиёсий механизми, меъёрий ҳуқуқий асослари ва иқтисодий кафолатлари, маънавий омиллари билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Шу билан бирга ижтимоий ривожланиш объектив қонуниятларининг кечиши суръатига субъектив талаб ва интилишларнинг акс эттирилиши даражаси мос бўлиши лозим. Агар фуқаролик жамияти

асосларининг қарор топиши шахснинг ижтимоийлашуви, яъни инсонларнинг демократик тамойил ва қадриятларни ўзлаштириши учун қулай муҳит бўлса, ўз навбатида, шахснинг бундай жараёнда онгли тарзда иштироки фуқаролик жамияти амал қилишининг бош омилига айланади.

Шунингдек, кишилар онгида маданий, маънавий жиҳатдан янгилашиш, боқимандалик иллатидан тамомила ҳоли бўлиш, озодлик ва мустақиллик каби неъматлардан тўла баҳраманд бўла олиш имкониятларини шакллантириш каби вазифалар борки, буларнинг ҳаммаси ижтимоий тараққиётни таъминлайдиган хусусиятлардир.

Шу нуқтаи назардан фуқаролик жамиятини ўрганиш ва ундаги жараёнларни тадқиқ этиш орқали қуйидаги мақсадларга эришиш кўзда тутилади:

- турли инсонлар, ижтимоий гуруҳ ва қатламлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш, уларни умуммуштарак мақсад сари йўналтириш, ижтимоий муносабатларни ривожлантириш;

- иқтисодий ҳаётнинг устувор мақсадларини аниқлаш, уларни амалга оширишга инсонларни йўналтириш, инсонларнинг меҳнат ва турмуш шароитлари яхшиланиб боришига эришиш;

- мамлакат миллий манфаатларининг устуворлиги асосида ижтимоий муносабатларни узлуксиз такомиллаштириб бориш, янги усуллар, технологиялар, услублар, тамойилларни татбиқ этиш;

- салбий омиллар ва муаммоли ҳолатларнинг бартараф этиш йўллари қидириш, ўзаро келишув, муросага эришув;

- миллий-маданий мерос, урф-одат ва қадриятларни асраб-авайлаш, ривожлантириш, унинг янгилашиб боришини амалда таъминлаш;

– мамлакатнинг ўзига хос ва мос тараққиёт йўлини амалга оширишга, эркин, демократик давлат ва фуқаролик жамияти қурилишига хизмат қилишдан иборат.

Ушбу фикрлар аналитик таҳлил асосидаги мазкур ўқув қўлланма муаллифлар жамоаси томонидан нашрга тайёрланди.

Муаллифлар: фалсафа фанлари доктори, профессор Бахти Очилова, фалсафа фанлари доктори, доцент Акбар Саитқосимов, социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) Сарвар Назарқосимов.

**1-БЎЛИМ. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ –
ДЕМОКРАТИК, АДОЛАТЛИ ЖАМИЯТ
ҚУРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ**

**1-МАВЗУ. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИЖТИМОЙ
ҲАЁТНИНГ ФЕНОМЕНИ**

1. Фуқаролик жамияти ижтимоий тараққиёт асосида юз берувчи социал ҳодиса.
2. Фуқаролик жамияти ва уни ўрганишнинг назарий - методологик масалалари.
3. Инсон, давлат ва жамиятнинг барқарор социал алоқаси фуқаролик жамиятининг муҳим омили.

**1. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИЖТИМОЙ
ТАРАҚҚИЁТ АСОСИДА ЮЗ
БЕРУВЧИ СОЦИАЛ ҲОДИСА**

Фуқаролик жамияти жамиятнинг муайян бир кўриниши бўлиб, жамиятнинг тузилиши ва ўзини-ўзи бошқариш нуқтаи назардан, сифат жиҳатдан янги ҳолатини ифодалайди. Унинг бош тамойили ўзини-ўзи бошқариш, жамоат назорати, ижтимоий ҳамкорлик, фуқароларнинг ижтимоий, социал-иқтисодий фаоллиги ва ҳуқуқий маданиятдир. Шу ўринда “жамият” тушунчаси, унинг моҳияти, ривожланиб бориш қонуниятлари ва “фуқаролик жамияти” ҳодисаси билан боғлиқлик ҳамда фарқли жиҳатларига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

“Жамият” тушунчаси таърифланганда бир қанча назарий, методологик ва этимологик мураккабликларга дуч келинади. *Биринчидан*, бу тушунча

ҳажми ва мазмуни жиҳатдан жуда кенг. *Иккинчидан*, бу тушунча мавҳум, яъни фалсафий категориядир. *Учинчидан*, бу тушунча динамик, яъни ривожланувчандир. *Тўртинчидан*, жамият фақат фалсафа фанининг предмети бўлмасдан ҳамма ижтимоий фанлар мажмуининг предметиدير. *Бешинчидан*, “жамият” атамаси турли маъноларда ишлатилиши мумкин.

Француз файласуфи ва социологи Эмиль Дюркгейм (1858-1917)нинг фикрича, “Жамият – бу индивидларнинг оддий йиғиндисидан иборат бўлмай, махсус хусусиятларга эга бўлган, уларнинг бирлашмасидан ташкил топган тизим бўлиб, реалликнинг ўзига хос хусусиятларига эга бўлган “суи генерис” акс эттиради”. Немис файласуфи Макс Вебернинг (1864-1920) фикрича, жамият инсонларнинг ўзаро таъсиридан, яъни ижтимоий хатти-ҳаракатлардан ташкил топган тизим бўлиб, бошқа одамларнинг хатти-ҳаракатига қарши жавоб тариқасида йўналтирилгандир. М. Вебер жамият ривожининг асосини ижтимоий фаолиятда, деб ҳисоблайди. Америка социологи ва ижтимоий фалсафа бўйича мутахассис – файласуф Толкотт Парсонс (1902-1979) фикрича, жамият қадриятлар ва меъёрлар билан боғланган одамларнинг муносабатига асосланган тизимдир¹.

Француз социологи Э. Дюркгеймнинг жамият ҳақидаги қарашларининг асосини “социал бирдамлик” (solidarite) концепцияси ташкил этади².

Инглиз олими Г. Спенсер вақт интервалида жамият структуравий тузилиши жиҳатидан ривожланиб борар экан, ундаги социал ўзгаришлар функ-

¹ Фалсафа. (М. Аҳмедова умумий муҳаррирлиги остида). -Т. , 2005. -Б. 556.

² Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение. Серия: Социо-Логос. М. Терра. 2008. - 400с.

циялардаги ўзгаришлар билан боғлиқликда амалга ошади, деб ҳисоблайди¹.

Италиялик жамиятшунос В. Парето социумни доимо издан чиқиб турувчи ва ўзида барқарорликни тиклаб турувчи тизим сифатида олиб қарар экан, жамиятнинг бир – бирига ўзаро таъсир этиб турувчи таркибий қисмларининг ўзаро алоқадорлигини муҳим омил сифатида баҳолаган.

Таниқли россиялик тадқиқотчи Э. В. Тадевосян ўзининг жамиятга берилган таърифида унинг барқарорлик, бир бутунлик, ўзини-ўзи бошқариш, ўзига тўқлик, ўзини-ўзи ривожлантириш, одамларнинг маълум алоқадорлиги ва ўзаро таъсирда бўлиши, муайян ижтимоий меъёрлар ва қадриятларнинг мавжудлиги каби хусусиятларни ажратиб кўрсатди².

Жамиятнинг динамик ривожланиб бориши ҳолатини ва жамиятда юз берувчи мураккаб социал ҳодисаларни тушунтирувчи янги концепциялар, улар асосида эса фундаментал назариялар вужудга келди. Бу назарияларни беш авлодга ажратиш мумкин бўлиб, бу назарияларга беш турдаги парадигмалар мос келади: *Биринчиси* – эволюцион – чизиқли назария ва унга мос келувчи позитивистик парадигма; *иккинчиси* – социал ҳодисаларнинг эҳтимоллигига асосланган назария ва унга мос келувчи интерпретатив парадигма; *учинчиси* – жамият ривожланишини ноаниқ флуктациялар (П. А. Сорокин), кучайган дифференциация (Т. Парсонс) ва социал амбивалентлик каби жиҳатларни ўзида муҳассамлаштирган назариялар ва уларга мувофиқ

¹ Спенсер Г. Основания социологии: Данные социологии. Индукция социологии. Пер. с англ. Серия: Из наследия мировой социологии. Изд. стереотип. Книжный дом ЛИБРОКОМ 2016. - 440с.

² Қаралсин: Э. В. Тадевосян. Социология. М., 1999. 120-130-б.

келувчи – интеграл парадигма; *тўртинчиси* – ўзида индивидуал рефлексивлик ва институционаллик каби жиҳатларни мужассамлаштирган замонавий жамиятни таҳлил этувчи назария ва унга мувофиқ келувчи рефлексив парадигма¹.

Жамият ҳақидаги умумий методологик концепциянинг яратилишига катта ҳисса қўшган олим Т. Парсонс ўз тадқиқотларида тўрт функционал тизимни: а) мақсадга эришиш; в) мослашиш (адаптив); с) интегратив; д) тартибни сақлашни социал институтларнинг мавжудлик шарти деб ҳисоблайди. Биринчи функция социумнинг мақсадли кўрсатмаларга эришиши билан боғлиқ бўлиб, унга жамиятнинг сиёсий ташкилотлари тизими мувофиқ келади. Иккинчи функция эса социумни атроф-муҳитга мослаштириш ҳисобланиб, бу иқтисодий тизимга мувофиқ келади. Учинчи функция ички тартиб ва бир бутунликни таъминлашга қаратилган бўлиб, маданий тизимга мос келади. Тўртинчи функция эса социумдаги нормаларни унинг аъзолари томонидан ўзлаштирилишини ифодалаб, у жамиятнинг маънавий тизими орқали амалга оширилади². Т. Парсонс жамиятни социумнинг барча қатламларидаги муносабатларнинг социаллик тўқимаси сифатида талқин этади.

Ҳозирги кунда жамиятнинг структураси ва унинг тараққиёти масаласини ёритишга қаратилган назарияларнинг бешинчи авлоди шаклланган бўлиб,

¹ Кравченко С. А. Развитие социологической теории в начале третьего тысячелетия: по материалам международных конгрессов и конференций / С. А. Кравченко // Гуманитарный ежегодник. №7 / Отв. ред. Ю. Г. Волков. – Ростов н/Д: Социально-гуманитарные знания, 2008. - С. 110-128

² Система координат действия и общая теория систем действия. Функциональная теория изменения. Понятие общества// Американская социологическая мысль. — М. : Изд. Международного ун-та бизнеса и управления, 1996. — с. 462-525.

уларнинг қуйидаги классификациясини келтириш мумкин:

- 1) конфликтологик ёндашув;
- 2) социал дифференциация ёндашуви;
- 3) тармоқ назарияси (Р. Берт);
- 4) жамиятнинг атомистик назарияси;
- 5) символик интеракционизм;
- 6) диалектик парадигма;
- 7) индивидуализм ва холизм.

Шунингдек, жамиятнинг тузилиши, унинг тараққиёти ва ривожланиши ҳақидаги ғоялар, назариялар ва концепциялар *формацион* ва *цивилизацияцион* ёндашувлар асосида ривожланганлигини кузатиш мумкин.

Формацион ёндашув асосий эътиборни жамиятнинг тарихий тараққиёти жараёнини бир қатор босқичлар билан белгилаган ҳолда уни маълум бир кетма – кетлик асосида ибтидоий, қулдордик, феодализм, капитализм каби босқичларга қаратади.

Цивилизацияцион ёндашув тарафдорлари эса жамият тараққиётини маълум бир метафора асосида изоҳлашга интилишган. Цивилизацияцион ёндашувга кўра, жамият тараққиёти вужудга келиш, ривожланиш ва таназзул каби босқичлардан иборат бўлади.

XXI асрнинг бошларида шиддат билан ривожланаётган жараёнлар жамият ҳақидаги классик ҳисобланган назарияларга ҳам муҳим ўзгартиришлар ва тўлдиришлар киритишни заруриятга айлантирди.

Ҳозирги кўринишда жамият такрор ишлаб чиқариш, ўзини-ўзи бошқариш ва ўзини-ўзи ташкил ташкил қилиш ички механизмларига эга бўлган тарихан муайян, яхлит ва барқарор тизим сифатида таҳлил этилди. Жамиятнинг тизимлилиги, конкрет

бир бутунлик сифатидаги мавжудлиги ва ривожини социум ҳисобланар экан ва бу асос реаллик сифатида ўз ички қонунлари асосида ўзгариб борар экан, жамият социал муносабатлар тизимини англатади.

Ижтимоий муносабатлар кишилар, ижтимоий гуруҳлар, миллатлар, ташқи табақалар ва бошқа ижтимоий тузилмалар ўртасидаги муносабатлар ва уларнинг ички иқтисодий, ижтимоий, сиёсий мафқуравий ва маданий соҳалардаги фаолиятини ташкил қилади. Алоҳида олинган инсон - жамиятнинг, ижтимоий муносабатларнинг бошланғич унсури ҳисобланади. Шу маънода инсоният умумий тараққиётининг универсал қонуниятлари кишиларнинг социал ҳаётига ўз таъсирини ўтказмай қолмайди. Бу социал организм барча таркибий қисмларининг ўзаро алоқадорлиги асосида мукамаллашуви қўйи босқичдан бир мунча юқори ва мураккаб босқичларга кўтарилишини белгиловчи омилдир.

Жамият ўз мавжудлигини таъминлаши ва ривожланиш жараёни алоҳида муҳим вазифаларни бажарадиган ҳамда аниқ ташкилий тузилмага эга бўлган ижтимоий ва сиёсий ташкилотлар – институтларнинг тармоқланган тизими яратилиши билан тавсифланди. Маълумки, “институт” атамаси лотинча “*институтум*” сўзидан пайдо бўлиб, у “ўрнатиш” ёки “ташкилот” деган маъноларни билдиради.

Институт – инсон фаолиятининг маълум соҳасида, яъни амалиётда ўзини намоён қилишда юз берадиган ижтимоий алоқалар тизими ва ижтимоий меъёрлар йиғиндисиدير. Институтлар жамият нормал фаолиятининг зарурий омили саналган ижтимоий муҳим фаолиятни амалга ошира-

ди. Бундай институтлар қаторига давлат ва унинг институтлари, партиялар ва ҳаракатлар, жамоат бирлашмалари, оммавий ахборот воситалари, диний муассасалар, таълим ва маданият муассасалари, соғлиқни сақлаш ва санитария хизмати тизимлари, бозор, банклар ва ҳоказолар киради. Ижтимоий институтлар фаолияти ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳалари: оила ва ишлаб чиқариш, товарлар ва пуллар ҳаракати, ишлаб чиқариш, истеъмол ва ҳоказоларга нисбатан татбиқ этилади. Институтлар турли бирликлар ва гуруҳларнинг манфаатларини мувофиқлаштиришни амалга оширади, уларнинг самарали ўзаро алоқасини таъминлайди, вужудга келган ижтимоий қадриятларни мустаҳкамлайди ва янгиларини яратади.

Ижтимоий муносабатлар соҳаларига қараб ижтимоий институтлар қуйидаги турларга бўлинади:

- иқтисодий институтлар;
- сиёсий институтлар;
- никоҳ, оила ва қон-қариндошлик;
- тарбия институтлари;
- маданият соҳаси институтлари.

Жамият тўғрисидаги назариялардан келиб чиқадиган бўлсак, жамият ижтимоий тизим сифатида қуйидаги функцияларни бажаради:

- ҳаётий неъматларни ишлаб чиқариш;
- ишлаб чиқаришни тизимлаштириш;
- такрор ишлаб чиқариш ва инсонни ижтимоийлаштириш;
- меҳнат натижаларини тақсимлаш;
- давлатнинг бошқарув фаолиятининг қонунга мувофиқлигини таъминлаш;
- сиёсий тизимларни структуралаш;
- мафкураларни шакллантириш;
- маданиятлар ва маънавий қадриятларнинг тарихий давомийлигини таъминлаш.

Бу функциялар жамият ва фуқаролик жамияти ўртасидаги бевосита алоқадорлик ва боғлиқликни ифодалайди.

Фалсафа қомусий луғатида фуқаролик жамиятига қуйидагича таъриф келтирилган: “Мамлакатнинг ҳар бир фуқаросига иқтисодий ва сиёсий турмушни ўз ихтиёри асосида қуришга тўла эркинликни кафолатлайдиган маълум ижтимоий тизим. Фуқаролик жамиятида давлат фаолияти устидан фуқароларнинг тўла назорати ўрнатилади. Фуқаролик жамиятини қуриш вазибалари жамиятда сиёсий, миллатлараро, ижтимоий ва моддий тенгликни таъминловчи самарали тизимга асосланган қонунларга таянган ҳолда амалга оширилади”¹.

Ҳозирги кунда “фуқаролик жамияти” тушунчасини кенг ва тор маъноларда ишлатиш русумга кирган. Кенг маънодаги “фуқаролик жамияти” – давлат ва унинг тузилмалари томонидан жамиятни эгаллаб олинмаган қисми, бошқача айтганда, давлатнинг қўли етмаган қисмидир. Бу каби жамият давлатга нисбатан автоном, бевосита унга қарам бўлмаган қатлам сифатида ривожланади. Шунингдек, фуқаролик жамияти кенг маънода фақат демократик қадриятлари муҳитидагина эмас, балки авторитаризм режимида ҳам яшай олади. Лекин тоталитаризмнинг пайдо бўлиши билан фуқаролик жамияти сиёсий ҳокимият томонидан бутунлай “ютиб” юборилади.

“Фуқаролик жамияти” тушунчаси тор маънода талқин этилганда, у ҳуқуқий давлатнинг иккинчи томони бўлиб, улар бир-бирисиз яшай олмайди. Фуқаролик жамияти бозор иқтисодиёти ва демократик ҳуқуқий давлат шароитида давлат тасарруфида бўлмаган эркин ва тенг ҳуқуқли индивидларнинг

¹ Фалсафа қомусий луғат. – Тошкент: Шарқ, 2004. –Б. 438.

Биз фуқаролик жамияти қуришга интилмоқдамиз. Бунинг маъноси шуки, давлатчилигимиз ривожланиб борган сари бошқарувнинг турли хил вазифаларини бевосита халққа топшириш, яъни ўзини-ўзи бошқариш органларини янада ривожлантириш демакдир.

И. А. Каримов

Ўзаро муносабатларидаги плюрализмдан ташкил топади. Бундай шароитда жамият соҳаларига хусусий манфаатлар ва индивидуализмнинг эркин муносабатлари қамраб олинади. Бу каби жамиятнинг шаклланиши ва ривожланиши индивидларнинг эркинликка интилиши, уларнинг давлатга тобе бўлган фуқароликдан эркин мулкдор фуқароларга айланиши, ўз шахсий ҳурмат-обрўсини ҳис қила бориши, хўжалик ва сиёсий масъулликни ўз зиммасига олишга тайёр бўлиши билан боғлиқдир.

Демак, фуқаролик жамияти сиёсий плюрализм асосида фикрлар, қарашлар, ижтимоий институтлар хилма-хиллиги, сўз, матбуот эркинлиги ва ошкораликка асосланган, ижтимоий-сиёсий жараёнларда фуқароларнинг кенг қамровли ва фаол иштироки юз берадиган, қонун устиворлигига асосланган, аҳолининг сиёсий ва ҳуқуқий маданияти юқори бўлган, ижтимоий жараёнларда жамоатчилик назорати, давлатнинг устидан фуқаролик назорати таъминланадиган, ҳокимиятнинг бўлиниш тамойилларига қатъий амал қилинадиган, кўп партиявийлик, давлат ва жамият институтлари ўртасида ижтимоий шериклик, барча социал тоифалар ўртасида тенглик, ўзаро мулоқот, барқарор мувозанат ва ижтимоий ҳамкорлик муносабатлари таъминланадиган, ўзини-ўзи бошқаришнинг кенг қамровли тамойиллари юзага чиқадиган ижтимоий макон ҳисобланади.

Фуқаролик жамияти шароитида барча муаммолар ўз мақсади ва суверен ҳуқуқига эга давлат билан ранг – баранг мақсадларга эга ижтимоий институтлар, жамоат бирлашмалари, ижтимоий ҳаракатлар, сиёсий партия ва нодавлат ташкилотлар ўзини-ўзи бошқариш органлари ўртасидаги алоқаларни йўлга қўйишга, уларнинг манфаатларини уйғунлаштиришга бориб тақалади. Шу маънода фуқаролик жамиятининг энг муҳим жиҳати – бу инсонга, унинг эркинлиги ва ҳуқуқларини таъминлашга қаратилганлиги, бу жараёнда эса давлатнинг асосий масъул сиёсий институт эканлиги муҳим аҳамият касб этади.

Фуқаролик жамиятида давлат одамларнинг шахсий ҳаётига аралашмайди, уларни якка мафкура ва қадриятлар ягона бирлиги тизимини қабул қилишга мажбурламайди. Бу жамиятнинг асосий тушунчалари – ҳуқуқий давлат, демократия, ҳокимиятнинг бўлиниши, хусусий мулк, бозор, шахс эркинлигидир. Россияда чоп этилган адабиётларда ёзилишича, фуқаролик жамияти давлатга қарши тура оладиган, унинг фаолиятини назорат қила оладиган, жамиятдаги ўрнини белгилаб бера оладиган, бошқача айтганда, ўзининг давлатини ҳуқуқий давлат сифатида сақлай оладиган жамиятдир¹.

Фуқаролик жамиятининг шаклланиши бағрикенглик, очиқлик, ўзаро ҳурмат, эзгулик каби қадриятларга асосланади. Жамиятнинг маданияти ва маълумот даражаси ўз-ўзини ташкил этиш синергетик жараёнлари, ҳамкорлик, бирдамлик ва ўз-ўзини билишни қабул қилишга қанчалик тайёр бўлса, у шунчалик фуқаровий жамият бўлади. Шу маънода ҳам фуқаролик жамияти – комил фуқаролардан,

¹ Общая теория государства и права: Учебник / А. Ф. Вишневский, Н. А. Горбатов, В. А. Кучинский. – М., 2004. – С. 534.

яъни узвий боғлиқликда бўлган ҳамда ахлоқий маданиятига таянадиган ҳуқуқий ва сиёсий маданиятга эга одамлардан иборат жамият¹дир.

Фуқаролик жамияти давлатнинг фуқаролари, уларнинг ихтиёрий равишда бирлашган гуруҳ, жамоа ва ташкилотлари, яъни ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан боғлиқ, юксак сиёсий ва ҳуқуқий маданиятга эга бўлган кишилардан иборат жамиятдир. Фуқаролик жамияти нафақат давлатнинг мажбурлов кучи билан, балки унинг аъзолари бўлмиш фуқароларнинг бевосита ўзлари, уларнинг жамоалари орқали онгли равишда бошқариб туриладиган ва қатъий тартиб-интизом қарор топган жамиятдир. Бундай жамият бошқа жамиятлардан ўзини ўзи юксак даражада ташкил этиши ва бошқариб туриши билан ажралиб туради².

Бинобарин, фуқаролик жамияти қуриш жараёнининг асосий вазифаси – одамларни ажратувчи чеғара ва тўсиқларни бартараф этиб, ҳамкорликда иш юритишни ўрганишдан иборат. Чунки фуқаролик жамияти инсоний фаолиятнинг барча соҳаларида фуқароларнинг ижтимоий фаоллигини оширишга ёрдам беради. Россиялик олима Л. А. Морозова фуқаролик жамиятига инсонларнинг турли-туман манфаатларини ифодаловчи, маданий, миллий, диний, ҳудудий ва бошқа хусусиятларга эга бўлган ижтимоий гуруҳлар, бирлашмалар ҳаракат қиладиган, давлатга қарам бўлмаган, нисбатан мустақил жамият деб таъриф беради³.

Албатта, фуқаролик жамиятининг ривожлан-

¹ Саидов А. Х, Таджиханов У. Т., Одилқориев Ҳ. Т. Давлат ва ҳуқуқ асослари. – Т., 2002. – Б. 8.

² Fozilov U. E. O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning nazariy va huquqiy asoslari. – Toshkent, 2016. -Б. 7

³ Морозова Л. А. Основы государства и права. – М., 2004. – С. 65.

ганлик даражаси инсон ҳуқуқ ва эркинликларини нечоғлиқ намоён бўлиши ва уларни ҳар томонлама ҳимояланганлиги билан ўлчанишига эътибор берадиган бўлсак, мамлакатда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш ҳуқуқий давлатнинг энг муҳим унсурларидан бирини такомилга етказишдан иборат эканлигига ишонч ҳосил қиламиз.

Биринчи Президентимиз И.Каримовнинг таъкидлашича, “Фуқаролик жамиятини барпо этиш, албатта, ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида, айниқса, унинг сиёсий соҳасида демократик ислоҳотларни босқичма-босқич амалга оширишни тақозо этади. Шубҳасиз бу йўлда демократия ва эркинликнинг умум эътироф этилган асосий принципларига таянилади. Айни пайтда мамлакатимизнинг тарихий, миллий ва диний хусусиятларига ҳамда халқимизнинг дунёқарашига асосланилади”¹.

Шунингдек, У.Фозиловнинг қайд этишича, фуқаролик жамиятининг асосий мақсади инсоннинг муносиб ҳаёт кечиришини, барча ҳаётий орзу-мақсадлари шу жамиятдаги сиёсий ташкилотлар, ижтимоий институт, гуруҳ, оила ва бошқа жамоат бирлашмалари орқали амалга оширилишини таъминлашдир².

Ҳозирги замон ривожланган мамлакатларида барпо этилган фуқаролик жамиятлари тўғрисидаги тасаввурлардан келиб чиқадиган бўлсак, у ҳолда фуқаролик жамияти бу – биринчидан, жамият сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларида

¹ Каримов И. А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий қадрият. Т. 14. – Т., 2006. – Б. 70.

² Фозилов У. Э. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг назарий ва ҳуқуқий асослари. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. - Б. 7.

Эркин фуқаролик жамиятига дунёдаги кўп-кўп давлатлар асрлар давомида тўпланган тажриба ва демократик анъаналарни ривожлантириш асносида этиб келган.

И. А. Каримов

Ўз ихтиёри билан шаклланган, нодавлат тизимларни ўз ичига қамраб олган инсоний бирликдир;

– иккинчидан, жамиятдаги иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий, оилавий, миллий, маънавий, маданий, ахлоқий, таълим-тарбиявий, спортга оид, диний, ишлаб чиқариш, шахсий ва нодавлат муносабатлар мажмуасидир;

– учинчидан, эркин индивидлар, ихтиёрий асосда шаклланган ташкилотлар ва фуқароларнинг турли давлат органлари босими ёки тазйиқларидан қонунлар воситасида ҳимояланган жамият бўлиб, унда улар ўзлигини намоён қила олишлари учун доимий имкониятларга эга бўладилар.

2. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ВА УНИ ЎРГАНИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК МАСАЛАЛАРИ

Фуқаролик жамияти инсонлар фаровонлиги таъминланадиган, қадр-қиммати улуғланадиган, инсонни ҳар томонлама юксалтирадиган муҳим социал макон ҳисобланади. Мазкур ижтимоий маконни илмий, назарий ва методологик жиҳатдан таҳлил этиш бугунги кунда ижтимоий-гуманитар фанларнинг муҳим вазифаси бўлиб қолмоқда. Чунки жамият ҳақидаги таълимотларга кўра, инсонлар жамияти ҳаётининг амалиётнинг энг юқори поғонаси бўлиб ҳисобланадиган, инсоният тарихи ва цивилизациясининг маҳсули бўлган фуқаролик жамияти тушунчалари, тенденциялари ва тамойиллари ҳақида ил-

мий қарашлар доимий мукамал кўринишга эга бўлиб бориши лозим.

Дарҳақиқат, фуқаролик жамиятини ўрганиш таълимлари, ижтимоий-иқтисодий воқеликка ёндашув хусусиятлари доимий равишда ўзгариб, такомиллашиб боради. У. Фозиловнинг фикрича, “Фуқаролик жамияти ҳақидаги сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар шартли равишда икки йўналишга тақсимланади. Биринчиси, Ғарб мутафаккирларининг фуқаролик жамияти ва у билан боғлиқ масалалар ҳақидаги таълимотлари, иккинчиси, Шарқ мутафаккирларининг “адолатли жамият” ва у билан боғлиқ масалалар ҳақидаги таълимотларидир”¹.

Фуқаролик жамиятининг баъзи унсурлари, адолатли жамият барпо этиш ҳақидаги қарашлар дастлаб юнон файласуфлари Суқрот, Платон, Аристотель ва қадимги Рим мутафаккири Цицерон тадқиқотларида акс этган эди. Суқрот фаровон дунёга, энг аввало, оқил ва донишманд кишилар эришади, чунки айнан улар адолатли ва қонунга итоаткор бўлиб, ҳаёти эзгуликка йўғрилган, деб ҳисоблайди.

Суқрот жамиятни ўзгартириш учун “ўз-ўзингни англаб ет” муаммосини кун тартибига қўяди ва уни уч маънода изоҳлайди:

- а) донишманд бўлиш;
- б) адолатни касб этиш;
- в) умумий қоидаларга риоя қилиш.

Суқрот қарашларига кўра, инсоннинг адолатли жамиятда яшаши ўз-ўзини билиш билан боғлиқ. Ўз-ўзини билиш ўз маънавий-руҳий оламини ўзгартириш билан кечади, шундан кейинги-

¹ Фозилов У. Э. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг назарий ва ҳуқуқий асослари. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. - Б. 16.

на ҳаётни, ўзи яшаб турган дунёни ўзгартириши мумкин. Маънавий-руҳий оламини ўзгартириш Суқротга кўра билимга боғлиқ, билим кишини эзгу ниятли қилиб, яхши ишларга етаклайди. Билимли киши онгли тарзда гуноҳ қилмайди, айб, гуноҳ ишлар ёмонлик, билимсизликдан келиб чиқади. Билим чексиз, шунинг учун киши ўз билимидан қониқмай, мудом изланишда бўлиши, яъни “билмаслигини билиш” орқали етукликка эришиши мумкин. Инсоннинг билиш хусусияти шунчаки субъектив фаолият натижасигина эмас, балки ақлу идрокнинг объектив ҳолати, кучи натижаси, яъни билиш объектив зарурият, объектив эҳтиёждир.

Платоннинг қарашлари Суқрот ғояларининг мантиқий давоми деса бўлади. “Бизга хуш келади-ган ва ҳар бир одам учун қонун сифатида ихтиёрий қабул қилса бўладиган ҳамда шу қатори ёқимли, дилхуш, энг яхши ва зебо, одамлар эриша оладиган, саодатманд яшаса бўладиган қанча ҳаёт турлари бор? Ушбу ҳаёт турлари – мулоҳазали (онгли), оқил, мардона, соғлом ҳаёт. Бу тўрт турга тўрттаси қарама-қаршидир: мулоҳазасиз(онгсиз), бебош, кўрқоқ, носоғлом. Кимки мулоҳазали ҳаёт билан таниш бўлса, у ҳар жиҳатдан осойишта кечади: унинг дардлари осойишта; хузурлари ҳам осойишта; унда бўшаштирувчи эҳтирослар ҳам, жунбушга келувчи хоҳишлар ҳам йўқ. Аксинча, бебош ҳаёт қўполликларга тўла. . .”¹.

Аристотелнинг “Сиёсат” асарида инсоннинг эркин яшаш ҳуқуқи кишилик жамиятининг адолат ва қонун устуворлиги асосида ташкил этилиши орқали таъминланишини таъкидлайди. Жамият-ни бошқаришда қонунларнинг тўғри ва адолатли бўлишига алоҳида эътибор беради. Мазкур асарда

¹ Афлотун. Қонунлар. Т.: Янги аср авлоди. 2008. -С. Б. 143.

фуқаролик маданияти хусусида тўхталиб, уч омил, яъни табиат, одат ва ақл уйғунлиги одамларни яхши ва эзгу хислатли қилишини таъкидлайди. Инсон тирик мавжудод сифатида табиатдан ташқарида яшай олмайди ва шу сабабли табиатга нисбатан онгли муносабатда бўлиши керак. Инсон ўзи мансуб бўлган халқнинг одатларини ўзлаштирмасдан жамият аъзоси бўла олмайди. Арасту талқинига кўра ақлни инсон белгиламайди, балки ақл инсонни белгилайди, фақат ақл ҳузур-ҳаловат ва азоб-уқубатни бир-биридан ажратади, эҳтиросларни тияди, ёмон одатларнинг ривожланишига йўл қўймайди. Буюк файласуф, аввало, “фуқаро” тушунчасини изоҳлаб ўтади. Унинг назарида давлат фуқаролар мажмуи, уларнинг жамоасидир¹.

Аристотель “Никомахова этикаси”, “Давлат”, “Афина сиёсати” асарларида фуқаролик жамияти мезонларини кўрсатиб ўтган. Хусусан, комил инсон мукамал фуқаро бўлиши керак, мукамал фуқаро бўлиши учун давлат ҳам мукамал бўлиши зарур. Ижтимоий тарбия учун қонунлар зарур, давлатнинг энг олий бахтлилиги унинг фуқаролари ўртасида мулкка эга бўлишдир. Мулкка эга бўлган кишилар оқилона фикр юритадилар, энг яхши давлатга йўл мавжуд воқеликни билиш орқалидир, деган фикрлари ниҳоятда муҳимдир.

Шарқ, хусусан, Турон заминида фуқаролик жамиятига оид ғоялар, қарашлар кўп асрлик тадрижий такомилга эга. Бу идора усулига хос бўлган кўплаб унсурлар аллақачон миллий давлатчилигимиз тажрибасида синовдан ўтган. Буни исботловчи тарихий далиллар бисёр.

Шарқда фуқаролик жамиятининг ўзига хос

¹ Аристотель. Политика. Ч. Ш. – М., 1965. – С. 5

талқини бевосита ахлоқ, маданият ва маънави-
ятнинг ҳуқуқ билан уйғунлашган, феъл-атвор,
хатти-ҳаракатлар ва қоида-меъёрларнинг уз-
вий уйғунлашган шакли билан боғлиқ. Жумладан,
қадимги Хитой файласуви *Конфуций* (Кун-фу-цзы,
мил. авв. 551 - 479 йй. яшаган) адолатли жамият ва
тарбияли инсонлар ғоясини илгари суради ҳамда
унинг амалга ошишининг асосий тамойилларини
қуйидагича белгилайди:

- жамиятда ва жамият учун яшаш;
- бир-бирига ён бермоқ;
- мансаби ва ёши катта бўлган кимсаларга қулоқ
солиш;
- императорга бўйсунуш;
- ўзини тийиш, ҳар нарсада меъёрга риоя қилиш;
- инсонпарвар бўлиш;
- давлатга содиқ хизмат қилиш, ватанпарвар
бўлиш;
- юксак мақсадларни олдиға қўйиш;
- олийжаноб бўлиш;
- давлат ва атрофдагиларға фақат яхшилик
қилиш;
- мажбуриятдан шахсий малака ва маслакни
устун қўйиш;
- давлат ва инсонларнинг шахсий фаровонлиги
тўғрисида қайғуриш.

Хитой донишмандларидан Мо-ди асос солган Мо-
изм таълимотидаги катта давлат кичик давлатға
ҳужум қилмаслиги, қудратли оила ожиз, кичик ои-
лага зуғум ўтказмаслиги, кучли кучсизни таламас-
лиги, таниқли танилмаганнинг устидан кулмасли-
ги, инсон нафақат ўз яқинларини, балки бегона-
ларни ҳам севиши, ҳар қандай низоларни келишув,
музокара йўли билан ҳал қилиш, жамиятда адолат

ҳукм суриши, кишилар бир-бирига дўстона муносабатда бўлиши кераклиги ғоялари фуқаролик жамиятининг тамойилларини ўзида ифодалайди.

Энг қадимги маданий тарихий-ҳуқуқий ёдгорлик – Авестода кишиларнинг уюшиб яшаши, ўзаро муносабатлар ва алоқаларнинг ахлоқ ҳамда меъёрларга таяниши каби ғоялар илгари сурилган. Бунда ўз-ўзидан жамиятда қонун устуворлигига эришиш, жамиятни шахс томонидан эмас, қонун бошқариши каби фуқаролик жамиятининг илк белгилари намоён бўлган.

“Мен яхши фикр, яхши сўз, яхши ишга шоншавкат бахш этаман”, – дейилади Авестонинг Ясна (14) китобида. “О Спитама, шартномани бузувчи киши бутун мамлакатни бузади, шу билан бирга Артага тегишли барча мулку молларга путур етказди. О Спитама, аҳдингни бузма. . . ” (“Яшт”, X боб.) Ахурамазда, инсонлар ўртасида бўлаётган муносабатлар ўзаро адолат, самимийлик, ҳурмат, беғаразлик, ёрдам ва оқибатли бўлиш зарурлигига, ёмон фикрлардан ҳоли бўлишга чақиради. Ғояларнинг бундай тарзда қўйилиши дунё ана шу кучларнинг ёнмаён яшашидан иборат, оила ва жамоада берилган сўздан ёки қасамдан воз кечиш, одамлар ўртасида тузилган аҳдноmani бузиш, адолатсиз бўлиш катта гуноҳ деган ҳикматнинг моҳиятини англашга ундайди.

“Авесто”да энг муҳим масалалардан бири - бу ҳуқуқий муносабатларнинг назарий жиҳатдан шаклланганлигидир. Унда инсон ҳаёти ва одамлар ўртасидаги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ҳуқуққа асосланганлиги ҳақида маълумотлар бор. Ҳақиқат, яхши сўз ва мақсад, поклик ва эзгуликка интилиш, сув, ер, олов, хонадон ва чорвани

Давлатни бошқариш ва адолатли жамият қуриш ғоялари Хоразмий, Фарғоний, Форобий, Ибн Сино, Беруний, Юсуф Хос Ҳожиб, Низомулмулк, Амир Темур, Навоий ва бошқа буюк зотларнинг ижтимоий-сиёсий қарашларида чуқур баён этилган.

асраб-авайлаш ахлоқий бурч бўлиб саналган. Инсон ўзининг ишлари ва фикрлари билан яхшилик, ёруғлик ва бахт келтирувчи, ҳаёт ва ҳақиқат берувчи олий тангри Ахурамаздага ёрдамчи бўлиб хизмат қилади.

Ҳуқуқшунос Н. Сафо-Исфихонийнинг таъкидлашича, “қонун тушунчаси зардуштийликнинг илк босқичлариданоқ унинг муҳим таркибий қисми бўлган. Зардуштийликка хос муқаддас китобнинг учдан бир қисми турли босқич ва соҳадаги қонунга тааллуқли эди”, зардуштларнинг “амалий қонунлар”ни ўзида мужассам этган муқаддас китоби “Авесто”нинг мақсади эса “ҳар жиҳатдан ва ҳамма муносабатларда уйғунликка эришиладиган уюшган, гуллаб-яшнаётган жамият барпо этиш”¹дан иборат бўлган.

Зардуштийлик ҳуқуқининг диний хусусиятига қарамай, этник мансублиги, дини, ёши, жинси ва қайси табақадагилигидан қатъи назар шахс ҳуқуқлари унда Рим ҳуқуқидан кам бўлмаган даражада шаклланган ва қарор топган. Шу боис тадқиқотчилар зардуштийлик қонунлари “одамларнинг хоҳиш-иродаси эркинлигига эътибор беради”² деб таъкидлашлари бежиз эмас.

Ижтимоий муносабатлар, ижтимоий адолат, жамиятда инсон фаровонлиги ва одил шоҳ борасидаги

¹ Қаранг: Safa-Isfahani N. Rivayat-i Hemat-i Asawahistan: A Study in Zoroastrian Law (Harvard Iranian Ser). Cambridge, 1980. Vol. 2. P. 1

² Қаранг: Idid. P. X.

фикрлар ўрта асрлар Марказий Осиё мутафаккирлари ва сиёсат арбобларининг қарашларида акс этган. Буюк қомусий аллома, улкан назариётчи бобоколонимиз Абу Райҳон Беруний қарашларида ҳам фуқаролик жамиятининг баъзи элементлари ва хусусиятлари мавжуд эди. Мутафаккир ўз даврида жамият аъзоларининг ягона маслак атрофига жипслашиши, уларнинг ижтимоий ҳаётнинг умумий иши ва тегишли чора-тадбирларини амалга оширишда бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилиши лозимлиги тўғрисида айтган эди.

Беруний кишиларнинг жамиятда мавжуд эҳтиёжлари боис жамоа бўлиб, бир-бирига ўзаро ёрдам асосида яшаши лозимлиги тўғрисида шундай ёзади: “Инсон унда кўплаб эҳтиёжлар мавжудлиги, ўзини ҳимоя қилиш усулларининг камлиги ва душманларининг кўплиги боис ўзига ўхшаш кишилар билан ўзаро кўмаклашиш ҳамда бошқаларни таъминлашга қодир ишларни амалга ошириш учун жамиятда бирлашишга мажбур бўлади”.¹

“Жамиятни ўрганиш ҳақида китоб”, “Бахт саодатга эришув йўллари ҳақида рисола”, “Фозил шаҳар аҳолисининг маслағи ҳақида китоб”, “Шаҳарлар ҳақида сиёсат юритиш”, “Уруш ва тинч турмуш ҳақида китоб”, “Фозил, жоҳил, фосиқ, ўзгартирилган ва адашганлар шаҳари ҳақида китоб”, “Ихсоул-улум” асарлари билан машҳур Абу Наср Форобий фозил шаҳар вужудга келишининг асосларини кўрсатади, жамият типларининг таснифини ишлаб чиқади, жамиятни (давлатни) бошқариш усуллари принципларини ишлаб чиқади, жамият маънавий ҳаёти концепциясини ишлаб чиқади. Ва бу асарлардаги фуқаролик тамойиллари, мезонлари ва асосла-

¹ Беруний. Танланган асарлар. Т. 3. –Т.: Фан, 1996. –Б. 83.

рига оид фикр, мушоҳадалари унинг қарашларида шарқона демократия, жамоавийлик тенденцияси кўзга яққол ташланади.

Абу Наср Форобий (873-950) ўзининг “Фозил одамлар шаҳри” деган асарида қуйидаги фикрларни айтган, яъни фозил шаҳар ҳукмдори “шаҳар учун дастлабки имомлар томонидан жорий этилган қонунлар, қоидалар ва расм-русумларни биладиган, ёдда тутадиган ва ўз ишлари, ҳаракатларида уларга риоя этадиган” бўлмоғи лозим¹. Бошқача қилиб айтганда, фозил шаҳарда инсон ҳуқуқларини амалга оширишнинг энг асосий омили бўлган қонун устунлигига риоя этилмоғи лозим. Ер юзида бахт-саодатга эришувнинг шартларидан бири ҳам шу.

Форобий инсонлар бир-бири билан аҳил жамоа бўлиб, бирикиб, ягона маслак асосида яшаганларидагина кўзланган мақсадларига етишиши мумкинлигини таъкидлайди: “Ҳар бир инсон ўз табиати билан шундай тузилганки, у яшаш ва олий даражадаги етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди, уларга эришиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж туғилади. Шу сабабли яшаш учун зарур бўлган, кишиларни бир-бирига етказиб берувчи ва ўзаро ёрдамлашувчи кўп кишиларнинг бирлашуви орқалигина одам ўз табиати бўйича интилган етукликка эришиши мумкин. Бундай жамоа аъзоларининг фаолияти бир бутун ҳолда уларнинг ҳар бирига яшаш ва етукликка эришув учун зарур бўлган нарсаларни етказиб беради”.²

¹ Қаранг: Фараби. Трактат о взглядах жителей добродетельного города/Пер. А. В. Сагадеева//Григорян С. Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана VII-XII вв. М., 1960. С. 165.

² Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. - Тошкент: А. Қодирий, 1993. -Б. 183.

Аллома давлатни фозил ва жоҳил давлатларга бўлади. Фазилатли шаҳарларда илм, фалсафа, ахлоқ-маърифат биринчи ўринда бўлмоғи лозим, деб билади. Шунда жамият етукликка эришади, дейди. Фозил шаҳар бошлиғи билимни, ҳақиқатни севувчи, ёлғон ва ёлғончиларга нафрат билан қараши, адолатни яхши кўрувчи ва адолат учун курашувчи бўлиши керак, деб айтади. Форобий инсоннинг камолоти учун хизмат қилган, хайр-эҳсонли ишлар, гўзал инсоний фазилатларни яхшилик, деб ҳисоблайди. Инсоннинг камолотига тўсқинлик қилувчи дангасалик, бекорчилик каби ёмон одатлар, билимсизлик, онгсизлик, касб-хунарга эга бўлмаслик каби нуқсонларни ёмонлик деб, кишиларни ундан огоҳлантиради. Форобий ҳаётнинг олий мақсади бахт-саодатга эришувдан иборат, кишилар бунга оламни ўрганиш, касб-хунар ва илмларни ўзлаштириш – маърифатли бўлиш орқали эришади, деб қарайди.

Ибн Сино Ўрта Осиё табиий-илмий ва ижтимоий-фалсафий фикрларнинг буюк намоёндаси, тиббиёт, фалсафа, ижтимоий-сиёсий, ахлоқий таълимот тарихига улкан ҳисса қўшган мутафаккирдир. Унинг “Ишорат ва Танбихот”, “Рисолату тадбири манзил”, “Қуш тили” каби асарлари бевосита давлат бошқарувининг адолатпарвар ва ахлоқий асосларига бағишланади. Аллома инсон ижтимоий мавжудот эканлигини асослаган, жамиятнинг барқарорлиги асослари ва омилларини таҳлил қилган, ахлоқий равнақ афзаллиги ва инсоний комиллик тамойилларини ишлаб чиққан.

XI аср туркий халқларнинг ноёб ёзма ёдгорлиги бўлмиш “Қутадғу билиг” (“Саодатга бошловчи би-

лим”) нинг муаллифи Юсуф хос Хожиб демократияга асосланган шарқона давлатчилик концепциясини баён қилади. “Қутадғу билиг”да адолат, инсонпарварлик ҳақидаги таълимот асосий ўринда туради. Асар қаҳрамонлари Қунтуғди, Ойтуғди, Ўгдулмиш, Ўзғурмишлар элиг (давлат бошлиғи) вазир, вазирнинг ўғли ва унинг қариндоши сифатида намоён бўлсалар ҳам, аслида, уларнинг бош вазифалари Адолат, Давлат, Ақл ва Офият (саломатлик)ни, қаноатни рамзий тарзда акс эттиришга бўйсундирилган.¹

Салжуқий шоҳларга 30 йил ҳалол вазирлик қилиб, ўз номини сўнмас шон-шухратга чўлғаган Низомул-мулкнинг “Сиёсатнома” асарида ҳам шарқона демократик тамойиллар асосида давлатни бошқариш, сиёсий, маънавий-маърифий жараёнларни идора қилиш масалалари ўша давр руҳиятидан келиб чиқиб баён этилган бўлса-да, ундаги ғоялар бугунги кунимиз учун ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Жумладан, унинг подшоҳ ва ёки ҳукмдорларнинг мамлакатни адолатли бошқариш ҳақидаги ўғитлари фикримизга далилдир.

“Аллоҳ, - деб ёзади мутаффакир бир кишига қудратини кўрсатиб, давлат ва иқбол беради. Ҳақ таолодан билим ва ақл топиб, шу билим билан қўл остидагилардан ҳар бирини ўзига тенг билади, ҳар бирига мартабасига мос қадр қилиб, мансаб беради, хизматкорларни халқ ўртасидан ажратиб олади, ҳар бирига бир мартаба ва манзала беради, дин ва дунё зарурияти-ю муҳимоти билан уларни таъминлайди, раиятни муҳофазат қилади, то-

¹ Тўхлиев Б. Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг” асари. – Т.: “Ўзбекистон”, 1991, 5-бет.

ки, унинг ақли савиясида халойиқ роҳат ила яшаб кун кўрсин. Агар хизматкор ва ё маҳрамлардан бирортаси нохойиқ иш тутса-ю янглишганини тушиниб олса, ишга қайта қўйиш керак, агарда ҳуш-ёр бўлмаса-ю (йўлдан қайтмаса), вафо қилмаса, уни бошқа бир кишига алмаштириш лозим”.¹ Аммо унинг бу қарашларидан яхши фазилатлар фақат подшоҳ ва унинг амалдорларига хос бўлиши зарур экан, деган хулоса чиқмайди.

Чунки барча Шарқ мутафаккирлари каби Низомулмулк ҳам подшоҳдаги эзгу хислатлар унинг фуқароларида ҳам намоён бўлиши зарур, деб ҳисоблайди. Алломаларимиз ҳукмдорга, унинг маънавий-ахлоқий даражасига юксак талаб қўяр экан, подшоҳ орқали жамиятда эзгуликни, маънавий баркамолликни кенг ёйишни кўзлаган. Шунинг учун улар адолат, эзгу амаллар ва маънавий-ахлоқий фазилатларни барча подшоҳ, фуқаролар ҳам ўзида шакллантиришни, уларга интилиб ва амал қилиб яшаши даркор, деган фикрни ижтимоий-ахлоқий мезон даражасига кўтарган. Бу мезон Шарқ халқларининг тарихий-маданий парадигмаси, менталитети, турмуш тарзи ва эътиқодига айланиб кетганки, уларсиз бугунги демократик тараққиётни тасаввур қилиш қийин”.²

Ўтмиш аждодларимизнинг демократик қадриятларимиз ривожигаги ўрни яна шундаки, улар бағрикенглик, инсонларга адолатли муносабатда бўлишни илм-маърифат кишиларнинг ахлоқи, маънавияти билан боғлиқ эканлигини асос-

¹ Низомулмулк. Сиёсатнома ёки Сияр ул-мулк. – Т.: “Адолат” 1997, 17-бет.

² Мусаев. Ф. Шарқона демократия тажриба ва анъаналар тажассуми. Тафаккур. №4/ 2006, 14-15 бетлар.

лашга ҳаракат қилганлар. Жумладан, Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғатит турк” асарида билим энг бебаҳо бойлик бўлиб, унинг негизида инсоннинг маънавий-маърифий дунёқараши, одобахлоқи, гўзал инсоний фазилатлари шаклланади, билим инсоннинг бутун хатти-ҳаракатларини белгилаб беради, деб таълим беради. Асардаги “Халққа яхшилик қил, уни сув тагига ташласанг-да, уни сув устида кўрасан”, “Одам боласи ўлиб кетади, агар яхшилик қилган бўлса, ундан яхши ном қолади”¹ деган йўриқларида демократиянинг инсонпарварлик тамойиллари ўз аксини топган.

Ана шундай мутафаккирлардан яна бири Аҳмад Югнакий ўзининг “Ҳиббатул-ҳақойиқ” (Ҳикматлар туҳфаси) асарида ҳалоллик, ҳақгўйлик, поклик, сажийлик, мурувват, диёнат ва бошқа хислат ҳамда фазилатларни инсон маънавий-ахлоқий етуклиги белгилари сифатида тилга олар экан, ана шу фазилатларга эга бўлган фуқаролари бор жамиятда эркинлик, фаровонлик таъминланиши мумкинлигини асослашга уринади.²

Демократия ва маънавият уйғунлигини Шарқ мутафаккирлари қарашлари асосида талқин этар эканмиз, яна бир муҳим масалани ҳам эътибордан четда қолдирмаслик зарур. Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий-сиёсий ва фалсафий-ҳуқуқий меросида давлат ва жамият, шахс ҳамда жамият ёки фуқаролар билан подшоҳ ўзаро қарама-қарши кучлар сифатида қаралмаган. Ушбу тизимда уйғунликнинг бош субъекти подшоҳ (давлат) ҳисобланса-да, у функционал хусусиятларига кўра, иерархия муносабатларида адолат принципини

¹ Қаранг, Ўзбек педагогикаси антологияси. – Т.: “Ўқитувчи”, 1995, 190-бет.

² Ўша жойда: Б. 190

Ҳар мамлакатнинг яхши кишиларига мен ҳам яхшилик қилдим, нафси ёмонлар, бузуқлар ва ахлоқсиз одамларни мамлакатимдан қувиб чиқардим. . . Улуғларини ва шараф-эътиборли кишиларни ҳурматлаб, мартабаларини оширдим. Ҳар мамлакатда адолат эшигини очдим, зулму-сизам йўлини тўсдим.

Амир Темур

қарор топтириш шарт эмас. Адолатнинг бузилиши, бошқариш ишларини барбод этади. Фуқароларда норозилик уйғотади. Адолатни қарор топтириш Шарқона демократияга хос жамоа фикри ва манфаатлари устунлигини таъминлайди. Халқимиз менталитетидаги ана шу хислатлар, бизнинг улуғ бобокалонларимиз асарларида, ҳукмдорларнинг давлатчилик сиёсатида ҳам ўз аксини топган.

Бу борада Амир Темурнинг инсонпарварлик фаолиятини мисол қилиб олсак бўлади. Соҳибқирон ўзи барпо этган улкан мамлакатнинг ижтимоий адолат ва қонунчилик асосида бошқарилишини йўлга қўйган буюк давлат арбоби ҳисобланади. Улкан салтанат соҳиби “Куч – адолатдадир” деган шиорига қатъий амал қилиб, тарихда камдан-кам учрайдиган лавозим – “Адолат Амири” лавозимини таъсис этган. Амир Темур давлат ишларида тўртта тамойилга амал қилганини таъкидлайди. Булар:

1. Дунёвий ва диний қоидаларни уйғун тутиш.
2. Муросою мадора (компромисс).
3. Ўч олишга интилмаслик.
4. Адолатлилик¹.

Бу қоидаларни Темурбек шарҳлаб кўрсатган. Биринчи тамойил ҳақида у қуйидагича айтади: “Салтанатим мартабасини қонун-қоидалар би-

¹ Амир Темур. Темур тузуклари. – Т.: Ғафур Ғулом, 1996. – Б. 80–81.

лан шундай сақладимки, унинг ишларига аралашишга ҳеч бир кимсанинг қурби етмасди”. Иккинчи тамойил ҳақида: “Дўсту душмандан кимки менга илтижо қилиб келса, дўстларга шундай муомила қилдимки, дўстлиги янада ортди, душманларга шундай муносабатда бўлдимки, уларнинг душманлиги дўстликка айланди”, деб таъкидлайди. Учинчи тамойил ҳақида: “Тузимни тотиб, менга ёмонлик қилганларни Парвардигори оламга топширдим”, дейди. Тўртинчи тамойил ҳақида: “Очиқ юзлик, раҳм-шафқат билан халқни ўзимга ром қилдим ва жабр-зулмдан узоқроқда бўлишга интилдим”, деб уқтиради.

Соҳибқирон мамлакатда тартиб-интизом ўрнатишни, жамиятда салбий иллатлар, ўзбошимчилик, зўравонлик, жабр-зулм, адолатсизликнинг ҳар қандай кўринишига барҳам беришни шариат қозиларисиз тасаввур қилмаган, унинг салтанати даврида ҳар бир шаҳар, вилоят ва туманларга қозилар тайинланган. Ўша даврдаги тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, Амир Темур мусулмон мамлакатларини забт қилиш асносида қозилар билан тез-тез учрашиб турган, улар билан суҳбат қурган, диний билимлар, шариат қонунлари бўйича баҳслар олиб борган.

Хусусан, Ибн Арабшоҳнинг хабар беришича, Темур Ҳалаб шаҳрини забт этгандан сўнг шаҳар олимлари, фақиҳ ва қозиларни ҳузурига чақиртиради ва уларга турли саволлар билан мурожаат қилади. Савол-жавоб қилганлар орасида қози ва олимлардан Мавлоно Абдулжаббор, Шарафиддин Мусо ал-Ансорий аш-Шофъий, қози Аламуддин ал-Қафасий ал-Моликий ва бошқалар бор эди. Темур Мавлоно Абдулжаббор ва ал-Шофъийнинг жавобларидан беҳад хурсанд

бўлади ва биринчисини “бу жуда ажойиб олим”, иккинчисини эса “бу фасих киши” деб мақтайди, амирларни чақириб: “Бу икки одам Ҳалабда сизларнинг меҳмонингиздир. Уларга, уларнинг хизматкорлари, дўстлари ва уларга қўшилган кишиларга яхши муомала қилинг. Ҳеч бирор кишининг уларга азият беришига йўл қўйманг, улар учун егулик озиқ-овқат ажратинг ва уларни қалъада қолдира кўрманг, балки уларнинг яшаш жойи қилиб мадрасани, яъни қалъа рўпарасидаги Султония (мадрасаси)ни белгиланг”¹, – деб буйруқ беради.

Темур, агар биронта қози саволга қониқарли жавоб бера олмаса, ғазабга келса-да, ҳеч нима демасди. Мабодо қози кутилганидан ҳам ортиқ даражада билимга эга бўлиб, яхши жавоб берса, ўзининг қойил қолганини яширмас эди. Масалан, қози Шамсуддиннинг жавобларидан таъсирланган Соҳибқирон “Во ажабо, у қандай фасоҳатли (киши), сўзда қанчалик шижоатли ва довюррак”, – деб хитоб қилади.

“Темур тузуклари”да давлат тузилиши ва ундаги турли лавозимларнинг вазифалари, уларга муносабат, давлат арбоблари билан раият ўртасидаги муносабат, қўшин тузилиши ва моддий таъминоти сингари ўта муҳим масалаларга ҳам алоҳида эътибор берилган. “Салтанатим ишларини, – дейди бу ҳақда Амир Темурнинг “Темур Тузуклари”да, – қонун-қоида ва интизомга солиб, салтанатим мартабасига зебу зийнат бердим. Салтанатимни ўн икки тоифага бўлиб, уларга таянган ҳолда иш юргаздим. Салтанатим қонун-қоидаларини ҳам шу ўн икки тоифага боғлаб туздим”.

¹ Ибн Арабшоҳ, Амир Темур тарихи. – Б. 207-211

Салтанат теппасида бўлган саодатманд киши, ўз ҳукмининг мақсади сифатида ёмонлик ва зарарни йўқ қилишни, ситам илдизини қуйдиришни билсин.

Амир Темур

- Ана шу ўн икки тоифа қуйидагилардан иборат:
- сайидлар, уламо, шайхлар, фозиллар;
 - ақлли кишилар ва кенгаш соҳиблари, эҳтиёткор арбоблар ва кейинини ўйлаб, олисни кўриб иш юри-тувчи кекса ва тажрибали кишилар;
 - дуогўй кишилар;
 - амирлар, сарҳанглар, сипоҳлар;
 - сипоҳ ва раиятдан чиққан баҳодирлар, довюрак-лар;
 - яширин ишларни, махфий сирларни очиб кен-гаш қилишга лойиқ бўлган ақлли, тажрибали, энг ишонарли кишилар;
 - вазирлар, бош котиблар, девон муншийлар;
 - ҳақимлар, табиблар, мунажжимлар ва муҳан-дислар;
 - муҳаддислар, пайғамбар, унинг авлодлари ва саҳобалари ҳақида ривоятлар нақл қилувчилар, та-рихчилар, қиссахонлар;
 - машойихлар, сўфилар, Худони таниган ориф-лар;
 - касбу ҳунар эгалари;
 - ҳар мамлакат ва диёрдан келган саёҳатчилар-у мусофирлар, савдогарлар ва карвонбошилар.

Соҳибқирон бу табақа ва тоифадаги кишилар би-лан доимий кенгашиб, маслаҳатлашиб, уларнинг фикр-мулоҳазаларини эшитиб, кераклисини қабул қилиб, салтанат ишларини олиб борган, давлат-нинг энг муҳим ишларини ижро этган. “Салтана-тим ишларини муросаю мадора, мурувват ва сабр-тоқат билан юргаздим. Давлат ишларини салтанат

қонун-қоидаларига асосланган ҳолда бошқардим. Тўра ва тузукка таяниб, салтанатда ўз мартаба ва мақомини мустаҳкам сақлаб турдим. Амирлар, ва-зирлар, сипоҳ, раият – ҳар бири ўз лавозим ва мар-табасидан мамнун ҳолда хизматимда бўлиб, ун-дан ортиғига даъвогарлик қила олмади”, – дейди Соҳибқирон “Темур тузуклари”да.

Умуман олганда, Амир Темур билимдон, ақлли, доно ва адолатли қозиларни юксак қадрлаган ва ҳурматини жойига қўйган. Соҳибқирон давлат иши-да тўрт нарсага амал қилган: 1) кенгаш; 2) маслаҳат; 3) ҳушёрлик; 4) эҳтиёткорлик. Албатта, кенгаш (йиғин) воситасида турли фикрларни эшитиш им-конияти пайдо бўлади, чунки берилган маслаҳатлар ҳар хил (яхши ва ёмон) бўлади. Демак, бу ўринда ҳушёрлик билан энг мақбул фикрни танлаш ва ун-дан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш лозим бўлади. Амир Темур дейди: “Кенгаш аҳли йиғилганда олди-миздаги ишларнинг яхши-ёмон, фойдаю зиён то-монлари, уларни қилиш-қилмаслик ҳақида сўз очиб, фикр сўрар эдим. Уларнинг сўзларини эшитгач, иш-нинг ҳар икки томонини мулоҳаза қилиб, фойда-зи-ёнларини кўнглимдан кечирар эдим; унинг хатарли томонларига кўпроқ эътибор-назар билан қарадим. Қайси бир ишда икки хатар мавжуд бўлса, ундан воз кечар эдим ва бир хатарли ишни ихтиёр этардим”¹. Демак, Соҳибқирон муомала ва муросада мўътадил йўл – муносабатнинг учдан бир қисми фойда келти-радиган йўлни тутган. Бошқача айтганда, кўпчилик тавсия қилган йўл мулоҳаза воситасида таҳлил қилиб кўрилган ва кўпроқ фойда (яхшилиқ) келти-радиган иш танлаб олинган.

Диққат қилинса, бу ўринда давлат хизматчи-си ўз тафаккур кучига таяниб, муомала ва муроса-

¹ Амир Темур. Темур тузуклари. – Т.: Ғафур Ғулом, 1996. – Б. 26

да мақбул йўлни топади. Зеро, давлат хизматчиси етарли даражада билим, ақл ва фикрга эга бўлиши керак. Акс ҳолда муомала ва муросада мўътадил йўлни топиб бўлмайди.

Амир Темурнинг айтишича, давлат ишларида юқоридаги тўрт усулга амал қилиш лозимлигини унга устозларидан бири, тасаввуф шайхи Зайниддин Абубакр Тоёбодий маслаҳат тарзида ёзиб юборган ва Темурбек уни лутфан қабул қилади. Темурбек Шайх Тоёбодий мактубидаги қатъийлик ва шижоат кўрсатиш ишорасини яхши англаган, мулоҳаза воситасида муомала ва муросада мақбул усулни ўзи топиши лозимлигини тўғри тушуниб етган. Демак, ҳар қандай маслаҳат, ёрдам ва кўмак давлат хизматчисига муайян йўллارни тавсия қилади, холос. Улардан энг мақбули ва тўғрисини танлаш охир-оқибатда шахснинг ўзида қолади. Амир Темурнинг бу ўриндаги муваффақияти шундаки, фойда ва зиённи аниқ фарқлай олган. Танлаш ва фарқлашда хатога йўл қўймаслик учун тафаккур кучига ишонган. Акс ҳолда у муваффақиятга эриша олмасди. Ахлоқий муносабатда муомала ва муроса йўли қанчалик жозибали кўринмасин, унга амал қилиш – ниҳоятда қийин иш. Айниқса, давлат хизматчисининг унга амал қилиши икки карра мураккаб кечади. Чунки бунда шахс фаолиятининг табиати таъсир кучини сақлаб қолиш ва муаммони мақбул даражада ҳал қилишни тақозо этади. Шу сабабли Амир Темур мақбул ва мўтадил йўлни танлашда мулоҳаза кучи етмаганда таваккал қилганлар. Масалан, баъзан Қуръони Каримдан фол очтириб, ундаги ҳукмларга асосан йўл тутган. “Бирон ишни қилмоқчи бўлиб кенгаш ўтказгач ҳам йўл мураккаб бўлиб қолса, – дейди у, – кейин

Қуръондан фол очардим ва Қуръон ҳукми билан иш қилур эдим. Туғлуқ Темурхон олдиға боришдан аввал (1360 йили Мўғилистон хони Туғлуқ Темурхон бостириб келганида, Темурбек уни музокара йўли билан қайтарган) Қуръонни очсам, “Юсуф” сураси чиқди ва ундаги ҳукмга амал қилдим”¹. Чунки Қуръоннинг “Юсуф” сурасида Пайғамбар Юсуфнинг ўз туғишганлари берган азоб-уқубатларга сабр-тоқат қилиб, охир-оқибатда пайғамбар ва подшолик даражасига етганлиги нозил қилинган. Ва бу воқеа Қуръонда “қиссаларнинг энг гўзали” (12-сура, 3 оят)², деб аталган. Амир Темур бу ўринда ана шу маънога диққат қилади ва иши ўнгидан келишига сидқидилдан ишониб, Туғлуқ Темурхон хузурига музокара учун йўл олади. Йигирма тўрт ёшли Амир Темур муомала ва мурса билан юртни навбатдаги ғоратдан сақлаб қолади. Туғлуқ Темурхон жангу жадалсиз Мўғилистонга қайтади³.

Амир Темурнинг муомала ва мурса принципида оқилона тадбир қўллаши ҳам муҳим ўрин тутуди. Бу борада Темурбек шундай дейди: “Мен тажрибамдан шуни билдимки, юз минг отлиқ аскар қилолмаган ишни бир тўғри тадбир билан амалга ошириш мумкин”⁴. Демак, муаммолар ечимини оқилона тарзда тинчлик-тотувлик билан ҳал қилиш лозим.

¹ Амир Темур. Темур Тузуклари. – Т.: Ғафур Ғулом, 1996. – 27–28-бетлар.

² Қуръони Карим. / Алоуддин Мансурнинг ўзбекча изоҳли тажримаси. – Т.: Чўлпон, 1992. –Б. 157

³ Қаранг. Кароматов Ҳ. Қуръон ва ўзбек адабиёти. – Т.: Фан, 1993. – 16–30-бетлар).

⁴ Қаранг. Аҳмедов Б., Аминов А. Амир Темур ўғитлари. – Т.: Наврўз, 1992. – Б. 13

Яъни энг мақбул усул ақл ва ахлоқ кучига таяниш, етти ўлчаб бир кесишдир. Жумладан, душманни авф этиш, яъни дўстга айлантиришда ҳам ёрдамлашиш, хато ва камчиликларини кечириш шарқона маънавият ва маърифат ҳақидаги таълимотлар ривожланишига қўшилган буюк ҳиссадир. Темур шундай деган эди: “Ҳозирги дамгача ўтган султонларнинг қонунлари ва туриш-турмушларини донолардан сўраб-суриштирдим”. Ҳар қайсиларининг адолатли бўлиши – яхшилик қилиш демакдир. Амир Темурнинг таъкидлашича, давлат хизматидаги шахс ўн икки сифат-фазилатга эга бўлиши керак. Булар: эътиқод; хушмуомалалик; хушёрлик; қонунга итоаткорлик; меҳрибонлик; адолатлилик; мурувватлилик; шижоатлилик; раиятпарварлик (халқпарварлик); қадр-қимматлилик; дўстлик; муросалилик.

Унинг “Ҳар мамлакатда адолат эшигини очдим, зулму ситам йўлини тўсдим”, “Адоват эмас, адолат энгади”, “Адлу эҳсон билан жаҳон гулшани обод бўлади”, “Бошсиз мамлакат жонсиз танага ўхшайди”, “Бир кунлик адолат юз кунлик тоат-ибодатдан афзал”, “Ҳар неки деган бўлсам, унга амал қилдим”, “Ҳар бир диёр аҳолисининг аҳволидан огоҳ бўлиб турдим”, “Яхшиларга яхшилик қилдим, ёмонларни ўз ёмонликларига топширдим”, “Ўз салтанатимни шариат билан безадим”, “Ҳеч кимдан ўч олиш пайида бўлмадим”, “Иш кўрган, синалган, шижоатли эр-йигитларни қошимда тутдим”, “Адолат билан иш юритиб, жабр-зулмдан узоқроқ бўлишга интилдим” деган доно сўзлари, йўл-йўриқлари, туриш-турмушлари, қилиш-қилмишлари, айтган гапларини хотирамда сақладим ва яхши алоқалари, маъқул сифатларидан намуна олиб, унга амал қилдим” де-

ган доно сўзлари шарқона маънавият ва маърифат ҳақидаги таълимотлар ривожланишига қўшилган буюк ҳиссадир.

Ҳазрат **Алишер Навоий**нинг бундан қарийб 500 йил илгари ислом дини ва қонуншунослари – муфтиларга қарата айтган сўзлари ҳозирги давр учун ҳам аҳамиятини тўлалигича сақлаб келмоқда. “Унинг кўнгли ҳеч нарсага оғмаслиги, кўнгида ҳийлагарлик бўлмаслиги, ёзганлари устозларнинг сўзларига мувофиқ бўлмоғи лозим. Муфти – ахлоқсиз, жоҳил одамлардек бадкирдор ва шафқатсиз бўлмаслиги, бир танга учун юз ҳақни ноҳақ ва озгина марҳамат учун кўп “йўқни” “бор” деб битувчи бўлмаслиги керак”¹.

Алишер Навоийнинг шоҳ асари “Ҳамса” ва бошқа ноёб асарлари мазмунида инсон ва жамият, жамият ва давлат тизими, ахлоқ ва камолот, сўз ва амал, маърифат ва эътиқодга оид ғоялари мужассамлашган. Навоий фикрича, жамиятдаги барча ижтимоий қатламларга, барча қавмларга бир хил муносабатда бўладиган, ҳеч қайси бирини камситмайдиган, ҳамманинг манфаатига баробар хизмат қиладиган жамият биноларини қуриш учун давлат идора усулида мустаҳкам тартиб ўрнатилиши, илғор, ижтимоий адолатли ислоҳотлар ўтказиб бориш ва буни адолатли ва маърифатпарвар ҳукмдор амалга ошириши керак.

Шу каби ғоялар Ғарб ижтимоий-сиёсий, фалсафий тафаккур тарихида ҳам ўзига хос тарзда ифодасини топган.

Ғарб Ренесанснинг инсонпарварлиги инсоннинг ички оламига, инсонни ҳаётини фаолликка чақирганликда, инсонни ўзига ишонишни таъкид-

¹ Алишер Навоий. Маҳбуб ул – қулуб. Т.: Ф. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1993. -Б. 24.

лаганда ўз ифодасини топди. Бу ўрта асрлар маърифатпарварлари Данте Алигъери, Франческо Петрарка, Томас Мор ва Уйғониш даври мутафаккирлари Г. Гроций, Т. Гобсс, Ж. Локк, Ш. Монтескье, Ж. Ж. Руссо асарларида ўз ифодасини топди.

Данте Алигъери “Комедия”, “Монархия”, “Пул” асарларида инсон ўз ҳаётининг яхшилиги ёки ёмонлиги учун ўзи масъулдир, бунда инсоннинг шахсий хусусиятлари белгиловчи аҳамиятга эга, унинг меросий аҳволи ва бойлиги ҳеч қандай рол ўйнамайди. Черков “абдийлик” масалалари билан шуғулланмоғи, амалий ҳаёт, ердаги ишлар кишиларнинг вазифаси, кишилар интилишлари бахтсаодат, тенгликка ва умумий тинчликка асосланган жамият қуришга сарфланмоғи лозимлигини таъкидлайди.

Франческо Петрарка (гуманизм отаси) “Менинг сирим”, “Авлодларга мактуб”, “Азоб ва қувончларга қарши воситалар”, “Республика ҳақида”, “Ўз билимсизлигим ва ўзгалар билимсизлиги ҳақида” асарларида гуманизм ғояларини илгари сурган. Петрарка ўз қарашларида инсоннинг “нариги дунё”да бу дунёда бахтли бўлиши, ҳузур-ҳаловат олишга ҳақхуқуқи борлигини асослайди. У ҳар қандай обрўэтиборга сажда қилишга қарши чиқади.

Пико делла Мирандола “Инсоннинг қадрқиммати тўғрисидаги нутқ”, “Астрологияга қарши мулоҳазалар”, “Гептапл” асарларида гуманистик ғояларни илгари суради. Унинг ғояларининг маъзида инсон ўз тақдирини ўзи яратади, ўз табиатини истаганича ўзгартириш имкониятига эга, уни эркинлигининг ҳолатини фаоллигининг даражаси белгилайди. Худо томонидан ато қилинган неъмат-

ларни ҳазм қилиш инсонга боғлиқ, деган фикрлар ётади.

Макиавели “Давлатпаноҳ”, “Тит Ливийнинг биринчи декадасига доир мулоҳазалар”, “Флоренция тарихи” асарларида ижтимоий тараққиёт қонунларини тарихий маълумотларга, реал фактларга асосланиб тушунтирган. У ўз халқининг тараққий топган мамлакатда яшабини орзу қилади. “Давлатпаноҳ” асарида донишманд давлат паноҳи бўлмиш ҳукмдор(монарх) принциплари, қонунлари, ҳукмдор - халққа таяниши зарурлиги хусусида тўхталади, республикани давлатчиликнинг энг мақбул шакли деб ҳисоблаган, чунки у бошқарувнинг энг мақбул шакли бўлиб, ҳар бир фуқарони давлатнинг тақдири учун масъул қилиб қўяди. Шунингдек, инсонни фаолият кўрсатишга мажбур этадиган манба манфаатдир. Мулкда манфаатдорлик энг муҳимидир. Мазкур фикрлари ҳозирги кунда белгиланган фуқаролик жамияти мезонларидан бирини ўзида ифодалаган.

Томас Мор ўз асарларида Платон ва Абу Наср Форобийнинг адолатли шоҳ ҳақидаги мулоҳазаларини давом эттирди. Максимал тенглик жорий этилган оролда фақат ҳар томонлама илмли, маърифатли, турли иллатлардан ҳоли зотгина ҳукмдорлик қилиши мумкин. Ҳукмдор шундай бир манбаки, ундан бутун халққа ҳам эзгулик, ҳам ёвузлик ёғилиб туриши мумкин, – деб ёзади мутафаккир.

Томас Мор фикрига кўра, ҳукмдор ва барча кишилар ўз ахлоқий қиёфасига эга бўлиши шарт, чунки фақат юксак ахлоқий қиёфали кишилар мавжуд оролда ҳамма бахтли ва адолатли ҳаёт кечирилади.

Фуқаролик жамияти ҳақидаги ғоялар XVIII ас-
га келиб кенг ривожланди. Жумладан, **Томас Гоббс**
“Левиафан ёки материя, черков ва фуқаро дав-
лати шакли ва ҳокимият”, “Эркинлик ва зарури-
ят”, “Фуқаро ҳақидаги таълимот элементлари” ка-
би кўплаб асарларида давлат ва жамият қандай
бўлиши кераклиги ҳақидаги фикрлар такомиллаш-
тирилди. Гоббснинг фикрига кўра, давлатда - тенг-
лик, қонун, жамиятда - ахлоқ нормаларнинг усту-
ворлиги таъминланиши шарт. Индивидуализм-
ни Гоббс инсон фаоллиги, айниқса, тадбиркорлик
фаолиятининг универсал ўлчови сифатида эъти-
роф этади. Унинг фикрича, ҳатто яхшилик қилиш
замирида ҳам ўз манфаатларини тўғри англаш ёки
“оқилона худбинлик” деб баҳолайди.

“Фуқаролик бошқаруви ҳақидаги иккинчи рисо-
ла” деб номланган асарида **Ж. Локк** (1632–1704 й.)
ҳар қандай одам учун табиий (яъни содда, жоҳил,
ибтидоий – муаллиф изоҳи) ҳолатни инкор этган
ҳолда фуқаролик жамияти талаблари даражаси-
га етиш учун ягона йўл бошқалар билан келишган
ҳолда ижтимоий бирликка қўшилиш ёки бирла-
шишдан иборат эканлигини таъкидлайди¹.

Монтескье “Форс хатлари”, “Римликлар
шон-шухрати ва таназзули сабаблари ҳақида
мулоҳазалар”, “Қонунлар руҳи тўғрисида” асар-
ларида жамият қудратининг манбаи мамлакат
фуқароларининг ватан, эл-юрт манфатларини
ҳамма нарсадан устун қўйишига ва уларнинг эл-
юрти ривожланиши учун қилган фидокорлигида
эканлигини асослайди.

¹ Қаранг: Гоббс Т. Избранные произведения. В 2-х томах. Т. 2. М.
1956. Б. 136

Зўравонлик фуқароларда ватанпарварлик туйғуларининг заифлашувиغا олиб келишини таҳлил қилади ва бунинг олдини олиш учун ҳокимият тармоқланиши (қонунчилик, ижро этиш, суд ҳокимияти) кераклигини таъкидлайди.

Жан Жак Руссо “Одамлар ўртасидаги тенгсизликнинг келиб чиқиши ва унинг сабаблари ҳақидаги мулоҳазалар” асарида мулкий тенгсизлик, жамиятнинг бой ва қашшоқларга бўлиниши ижтимоий тенгсизликнинг биринчи босқичидир, деб ҳисоблайди. Иккинчи босқич давлатнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ деб билади. Учинчи босқичда ҳокимият зулм ва адолатсизлик ҳокимиятига айланади, деб таҳлил этиш асосида идеал жамият ғоясини илгари суради ва фуқаролик жамиятига ҳамма шаклдаги эмас, фақат муайян ҳокимият шакллари мос келиши ҳақида фикр билдиради. “Ижтимоий шартнома” асарида қуйидаги ажойиб фикрни баён қилади: “Уруш – бу одамлар орасидаги эмас, балки давлатлар орасидаги муносабатдир ва бунда одамлар тасодифан, онгли мавжудот ёки ҳатто фуқаро сифатида эмас, балки аскарлар сифатида бир-бирига душман бўлиб қоладилар. Агар урушнинг мақсади – душман давлатини йўқотиш бўлса, унда бошқа томон унинг ҳимоячиларини – токи улар қўлларида қурол тутиб турар эканлар – қириш ҳуқуқига эга, аммо улар қуролларини ташлаган ва асирга тушган заҳоти – улар душман ёки душманлар қўлидаги жиҳоз бўлмай қоладилар ва оддий одамларга айланадилар, уларни ҳаётдан жудо қилишга эса ҳеч кимнинг ҳақи йўқ” дейди.

XVIII аср буюк француз инқилоби даврида инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларацияси эълон қилиниши билан фуқаролик жамияти тушунчаси кенг тарқала бошланди. Чунки жамиятнинг тенг

хуқуқли аъзолари – фуқаролар тушунчаси пайдо бўлди, улар жамият ва давлат манфаатлари билан боғланган шахсий манфаатни англай бошладилар.

Огюст Конт, Иммануэл Кант, Руссо, Гегель, Спенсер, Попперларнинг илгари сурган фикрлари фуқаролик жамиятининг янгидан-янги қирраларини, умуминсоний қадрият сифатидаги моҳиятини очиб берди.

Огюст Контнинг фикрича, жамият индивидларнинг оддий мажмуидан иборат эмас, “ижтимоий атомлар” ҳам эмас, балки ривожланган индивидлар уюшмасидир. Ижтимоий субъектларнинг ўзаро алоқадорлигидир. Контнинг таъкидлашича, жамият вужудга келиши ва ривожланишига кўра яхлит ижтимоий организм бўлиб, у субъектлар (индивид, табақа, синф)нинг ривожланишига боғлиқдир. Контнинг позитив ижтимоий фалсафасида идеал жамият ривожланишининг бош негизи ва унинг қонуний характерга эга эканлиги муаммоси муҳим ўрин тутди.

Конт ўз таълимотида жамият ривожланишида гармония (уйғунлик) муаммосини ҳал этишга, жамият барқарорлигига эришиш йўллари кўрсатишга ҳаракат қилди. У жамият гармонияси деганда ижтимоий системанинг қисмлари ва бўлаклари ичидаги маънавий, сиёсий, иқтисодий биологик томонларнинг уйғунлашувини назарда тутди. Жамият гармонияси ҳар хил шахслар ва ижтимоий қатламларнинг манфаатларини уйғунлаштириш ва мослаштиришдан иборатдир. Сиёсий ҳокимият сиёсатчилар ва ижтимоий субъектларнинг манфаатларини адолатли равишда мослаштириши лозим. Конт фикрича, жамият гармонияси ва барқарорликнинг муҳим шарти жамиятда табақалар, халқ ва шахснинг нормал яшаш имкониятидир.

И. Кант “Соф ақлни танқид”, “Муҳокама этишнинг танқиди”, “Амалий ақлнинг танқиди” асарларида ижтимоий билиш муаммоларига ҳам тўхталган. Кантнинг фикрича, сиёсий эркинликнинг асосий шарти бу жамият аъзоларининг қонун олдида тенглигидир.

Фуқаролик жамиятининг назарий асосларини мукамал илмий таълимот сифатида илк бор Гегель ўзининг “Ҳуқуқ фалсафаси” номли машҳур асарида яратди ва ўз назариясини одамларнинг эҳтиёжлари келишуви, меҳнат тақсимоти, ўзаро тартибни сақлашда бир-бирини қўллаб-қувватлашни аниқлаган ҳолда ишлаб чиқди. У жамият тарихининг, ундаги тарихий жараёнларнинг моҳияти, умуман жамият, унинг таркибий тузилиши, фуқаролик жамияти, давлатни бошқариш усули, ахлоқ, оила ҳақидаги чуқур таҳлилга асосланган фалсафий фикрларни илгари сурди.

Гегелнинг таълимотига кўра, ижтимоий структуранинг туб асосини фуқаролик маданияти ташкил этади. Фуқаровийлик маданияти ўз моҳиятига кўра объектив характерга эга бўлиб, унинг мавжудлиги ёки амал қилиши айрим индивидларнинг хоҳиш-иродасига боғлиқ эмасдир. Аксинча, ҳар бир индивид жамиятга хос бўлган фуқаролик маданияти қадриятларини ўзлаштиради, маданият талабларига бўйсунди. Агар айрим кишилар ижтимоий шартланган маданий қадриятларни тушунмаса ва англамаса, маданий қадриятлар унга нисбатан ташқи мажбур қилувчи куч сифатида намоён бўлади. Гегель фақат фуқаролик маданиятигина жамиятнинг бир бутун тизим сифатида ривожланиши учун имкон беради, деб ҳисоблади. Гегелнинг фикрича, “фуқаролик жамияти – энг аввало, хусусий

мулкка асосланган эҳтиёжлар тизими, шунингдек, оила, табақа, давлат тузуми, ҳуқуқ, ахлоқ, бурч, маданият, таълим-тарбия, қонунлар ва улардан келиб чиқадиган инсонлар ўртасидаги ўзаро алоқалардан иборат”. Унинг таъбири билан айтганда, табиий, “маданиятсиз” ҳолатдан одамлар фуқаролик жамиятига кириб келишлари керак, зеро, ана шу жамиятда ҳуқуқий муносабатлар ҳақиқатга айланади¹.

Герберт Спенсер бу борадаги социал ўзгаришларнинг ҳал қилувчи омилини айрим шахслар ихтиёри ва фаолиятдан эмас, балки мамлакатнинг барча одамлари ҳаракатидан қидириш керак, деган фикрларининг қимматлилиги билан характерланади. Спенсер жамиятга мувозанат зарурлигини таъкидлайди. Ижтимоий мувозанат деганда кишилар хатти-ҳаракатининг мослашувини, улар манфаатларининг уйғунлашувини, ижтимоий гуруҳ ва институтлар ҳаракатида муросасозлик, ўзаро келишувлар бўлишини назарда тутди. Ижтимоий мувозанат кишилар ва ижтимоий институтларнинг ўзаро алоқаларининг тенглиги шароитида амал қилади. Бу омил ижтимоий барқарорликни вужудга келтиради деб уқтиради. Спенсернинг фикрича, жамиятнинг инқирозга юз тутиши ижтимоий мувозанат, гармония ва ижтимоий барқарорликни истисно этади. Жамиятнинг инқироzi (таназули) Спенсернинг фикрича, давлат институтлари фаолиятининг самарасизлиги туфайли вужудга келади. Ҳокимият, армия, ташкилот институтларнинг яроқсизлиги ҳам инқирозни янада кучайтиради. Омма ҳаракатига айрим шахслар, сиёсатчилар халақит берадилар, ҳаракатларнинг бирлашиши бузилади, марказдан қочиш тенденцияси кучаяди.

¹ Гегель. Работы разных лет. – М., 1973. – С. 50

Тартибсизлик саноат ва савдо ташкилотларининг фаолиятини издан чиқаради.

Фуқаролик жамиятига оид қарашлар, ғоялар XIX-XX асрлар фалсафасида янги мазмун ва аҳамият касб этди. Масалан, **Фридрих Ницше** “Ҳокимиятга интилиш иродаси” асарида ҳар қандай ғоянинг рўёбга чиқиши кишилар ёки ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари билан боғлиқ, ҳаётнинг моҳияти ўз-ўзини қайта ишлаб чиқариш ва янги шакллари яратишдан иборат деб таъкидлайди. Нима яхши? – деб сўрайди Ницше, - инсондаги кучга, ҳокимиятга нисбатан бўлган ирода ва қудратга нисбатан бўладиган ҳис-туйғуни ошириб борувчи ҳамма нарса. Нима ёмон? Заифликдан келиб чиқадиган ҳамма нарса. Бахт-саодат нима? – Куч ва ҳокимиятнинг ошиб боришига нисбатан бўлган туйғу ҳамда янги тўсиқнинг бартараф қилинганлиги сезгиси. Ницше “Иродага эга бўлиб ҳаракат қилар эканман, демак, мен ҳаётман” ғоясини илгари суради.

Экзистенциализм фалсафасининг йирик вакили **Альбер Камю** ҳамма одамларни бирлаштирадиган ва уларнинг эркинлигини таъминлашга хизмат қиладиган янги гуманистик ғояларни ишлаб чиқишга ҳаракат қилади. Камю гуманизми инсонни онгли қилишга, ахлоқий ва сиёсий хурофот ҳамда сохталиклардан халос қилишга, шунингдек, инсонни турли догма ва ёлғон ғоялардан озод этишга йўналтирилганлиги билан характерланади.

Фуқаролик жамиятининг илмий концепциялари, асослари ва мезонлари борасидаги қарашлар мамлакатимизнинг йирик олимларининг асарларида акс эттирилди. Ҳуқуқшунос олимлар жамоаси томонидан чоп этилган “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” дарслигида фуқаролик жамиятига хос бўлган асосий белги ва хусусиятлари берилган. Унда: иқтисодий

эркинлик, мулк шаклларининг хилма-хиллиги, бозор муносабатлари; инсон ва фуқаронинг табиий ҳуқуқларини сўзсиз эътироф этиш ва муҳофаза қилиш; ҳокимиятнинг қонунийлиги ва демократик табиати; қонун ва одил судлов олдида барчанинг тенглиги, шахснинг ишончли ҳуқуқий ҳимояланганлиги; ҳокимиятларнинг бўлиниши ва ўзаро ҳамкорликда ишлашига асосланган ҳуқуқий давлат, сиёсий ва мафкуравий фикрлар хилма-хиллиги, ошкора муҳолифатнинг мавжудлиги; сўз ва матбуот эркинлиги, оммавий ахборот воситаларининг мустақиллиги; давлатнинг фуқаролар ҳаётига аралашмаслиги, уларнинг ўзаро мажбурият ва масъулияти; синфлараро тотувлик, шерикчилик ва миллий аҳиллик; одамларнинг муносиб ҳаёт даражасини таъминловчи таъсирчан ижтимоий сиёсатнинг мавжудлиги фуқаролик жамиятининг белгилари сифатида кўрсатилган¹.

Демак, фуқаролик жамиятининг энг муҳим мезонлари қуйидагиларни ташкил этади:

1) иқтисодиётнинг либераллашуви, мулк шаклларининг ранг-баранглиги, бозор муносабатлари;

2) инсон ҳуқуқлари, шаъни ва қадр-қимматини сўзсиз эътироф этиш ҳамда ҳимоя қилиш;

3) қонун ва одил суд олдида ҳамманинг тенглиги, ҳар бир фуқаронинг ҳуқуқий жиҳатдан тўлақонли ҳимояланганлиги;

4) ҳокимиятнинг учга бўлиниши ва ҳокимиятларнинг ўзаро алоқаси принципига асосланган ҳуқуқий давлат;

5) сиёсий ва мафкуравий плюрализм, конструктив муҳолифатнинг мавжудлиги;

¹ Давлат ва ҳуқуқ назарияси: Дарслик / Масъул муҳаррирлар: Ҳ. Б. Бобоев., Ҳ. Т. Одилқориев. – Т., 2000. – Б. 462.

6) сўз ва матбуот эркинлиги, оммавий ахборот воситаларининг мустақиллиги;

7) диний бағрикенглик, миллий тотувлик, ижтимоий шерикчилик, жамоатчилик назорати.

Фуқаролик жамиятининг ривожланиши ва яшаши учун сиёсий маданиятнинг фикрлар ранг-баранглиги асосидаги плюралистик турининг шаклланиши муҳим элемент ҳисобланади. Сиёсий маданиятнинг плюралистик тури ўзига хос шарт-шароитлар асосида фуқаролик жамиятининг ривожланишига катта таъсир кўрсатади. Жамият ўз ижтимоий структураси ва турли манфаатлари бўйича қанчалик ранг-баранг бўлса, сиёсий плюрализм ва сиёсий маданият шаклланиши учун шунчалик кўпроқ замин пайдо бўлади.

Фуқаролик жамияти ривожланишининг устуворлигини таъминлаш соҳасида қуйидаги мезонлар муҳим аҳамиятга эга:

– фуқаролик жамияти институтларининг шаклланганлиги;

– давлат ҳокимиятини шакллантириш асосан, сайловлар воситасида амалга ошиши, ҳеч ким, ҳеч бир гуруҳнинг бу ҳокимиятни на амалда, на ҳуқуқий жиҳатлардан ўз монополиясига айланттиришига йўл қўймаслик;

– гуруҳлар ва уларнинг вакиллари бўлган сиёсий партиялар ҳамда ҳаракатлар ўртасида ижтимоий ривожланишнинг асосий қадриятлари, идеаллари ва мақсадларига нисбатан аниқ келишувларнинг мавжудлиги;

– ҳам ҳуқуқий жиҳатларда, ҳам ҳаётда шахс эркинлигининг таъминланганлиги.

*Ҳаётимизнинг барча соҳаларини эркинлаштириш
йўли ўз моҳият эътиборига кўра, мамлакатимиз-
да амалга оширилаётган барча ўзгаришларнинг
асосий боғловчи бўғинига айланади.
И. А. Каримов*

Ҳ. Одилқориев фуқаролик жамиятининг қуйи-даги асосий белги ва хусусиятларини кўрсатиб ўтган:

– жамият ва шахс эҳтиёжлари тизимида фаол ижобий фаолият ва меҳнатнинг роли алоҳида мазмунга эга бўлиши. Меҳнатга асосланган ижтимоий эҳтиёж ва манфаатлар тизимининг қарор топиши;

– жамият мазмуни, унинг ривожланиш қонунийатлари моҳиятининг хусусий мулкчилик муносабатлари орқали белгиланиши;

– хусусий мулк барча мулк шакллари қатори раванқ топиши ва уни муҳофазалашда қонуннинг, давлат ҳокимиятининг алоҳида ўрин тутиши;

– фуқароларнинг ҳуқуқий жиҳатдан бир хил мақомга эгаллиги ва қонун олдида тенглиги. Жамиятда адолатли суд тизимининг қарор топиши ва унинг фуқароларни ҳимояловчи посбон идорага айланиши;

– шахснинг хусусий ҳаёти ва иқтисодий фаолиятига давлат аралашувининг қонун доирасида чекланиши. Ҳуқуқий давлатчиликнинг мавжуд бўлиши;

– шахснинг давлат ҳокимиятига нисбатан мулкӣ ва иқтисодий мустақиллиги;

– давлат, давлат идоралари ва фуқаролар ҳуқуқининг тенг субъекти сифатида муносабатга кириша олиши, уларнинг судда тенг тарафлар сифатида майдонга чиқа олиши. Фуқаролар ҳуқуқларини кафолатлаш ва устувор таъминлаш механизмларининг яратилганлиги;

– фуқаролик жамиятининг таркибий институтлари, жумладан, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тизимининг мавжудлиги;

– жамиятнинг юксак маънавий-маданий ва ахлоқий ривожланганлиги инсонлар ўртасидаги муносабатлар ўзаро ҳурмат, иймон-инсоф доирасида, шахс қадрини эъзозлаш асосига қурилганлиги¹.

Фуқаролик жамиятининг ривожланиши ва яшаши учун сиёсий маданиятнинг фикрлар ранг-баранглиги асосидаги плюралистик турининг шаклланиши муҳим элемент ҳисобланади. Сиёсий маданиятнинг плюралистик тури ўзига хос шарт-шароитлар асосида фуқаролик жамиятининг ривожланишига катта таъсир кўрсатади. Жамият ўз ижтимоий структураси ва турли манфаатлари бўйича қанчалик ранг-баранг бўлса, сиёсий плюрализм ва сиёсий маданият шаклланиши учун шунчалик кўпроқ замин пайдо бўлади.

Ўзбекистон Республикаси сиёсий тизимида фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантириш, амалга оширилаётган ислохотларнинг ошқоралиги ва самарадорлигини таъминлашдаги уларнинг ролини ошириш, нодавлат ташкилотлари ва давлат тузилмалари ҳамкорликда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, ижтимоий муаммоларни ҳал этиш, мамлакат аҳолисининг турли табақалари ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда ижтимоий ҳамкорликнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар дастурий асосларда олиб борилмоқда.

Сиёсатшунос олим М. Қирғизбоев “Фуқаролик жамиятининг ўзига хос хусусиятларидан бири, унинг

¹ Одилқориев Ҳ. Т. Конституция ва фуқаролик жамияти. – Т., 2002. – Б. 171-175.

Фуқаролик жамияти – ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришга монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради.
И. А. Каримов

институтлари тизимидаги барча – давлат ва нодавлат жамоат ташкилотларига аъзоликнинг ихтиёрий шаклда бўлишидир. Бу ҳолида, биринчидан, жамиятдаги демократиянинг юқори даражасини намоён қилса, иккинчидан, жамият аъзоларининг ижтимоий онги ва фаолликлари юксаклигини билдиради”¹ ва “Фуқаролик жамиятининг барқарорлигини таъминловчи шарт-шароитлар ҳам борки, уларсиз бу жамиятнинг институтлари ривожланмайди. Булар жумласига жамиятдаги ижтимоий қатламларнинг турлича манфаатларини ифода этувчи ривожланган ижтимоий структуралар мавжуд бўлиши лозимлиги киради. Қолаверса, жамият аъзоларининг тўла мустақиллик билан фаолият кўрсата олиш қобилияти, уларнинг энг ривожланган даражадаги ижтимоий, интеллектуал, руҳий жиҳатлардан юксалиши содир бўлиши ҳам тақозо қилинади”.²

Ўзбекистонда фуқаролик жамияти ва миллий тараққиёт демократиянинг умумэътироф этилган таъминлари билан шарқона демократия анъаналари уйғунлиги асосида амалга ошмоқда. Бу анъана миллий босиқлик, ўзаро маслаҳат, ҳар қандай кескин масалаларда томонларнинг келишувига асосланадиган фаолиятдир. Бундан ташқари, шарқона демократия анъаналари ҳар қандай сиёсий тартиббузарликлар, бошбошдоқлик, митингбозликларни

¹ Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: назария ва хорижий тажриба. Тошкент, 2006. - Б. 102

² Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти. “Ёшлик” журнали, 1996, №6, 3-4 бетлар.

*Фуқаролик жамияти ҳуқуқий демократик давлатдир.
Ҳуқуқий давлат фуқаролик жамияти қарор топиши
натижасидагина ривожланади.*

миллий манфаатларга зид деб ҳисоблайди ҳамда давлат ва жамиятнинг ички масалаларини ўзига хос сиёсий ва ҳуқуқий маданият тамойиллари асосида йўлга қўяди.

Қайси бир жамият, тузум ўз сиёсий фаолиятида демократик тамойилларни миллий қадриятлар талабларига мослаштира олмас экан, у сиёсий тарқоқлик ва иқтисодий инқирозга маҳкумдир. Зеро, Биринчи Президентимиз И. Каримов таъкидлаганидек, “Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор. Буни асло назардан қочириб бўлмайди. Яъни Шарқда демократик жараёнлар узвий равишда аста-секин тараққий топади. Бу соҳада инқилобий ўзгаришлар яшагга уринишлар ғоят ноҳуш, ҳатто фожиали натижаларга олиб келади”.¹

Шу боис фуқаролик жамияти асослари шаклланар экан, жамиятда ижтимоий тараққиётни таъминлаш учун фуқаролараро, гуруҳлараро, миллатлараро ва динлараро ҳамжиҳатлик сақланиши лозим.

Ўзбекистон мустақиллиги шароитида мамлакатимизда жамиятнинг барча соҳаларида олиб борилаётган ҳуқуқий демократик ўзгаришлар сабабли фуқароларнинг сиёсий иштироки ва фаоллиги ўсиб бормоқда. Кишилар бугунги кунда ўз ҳуқуқи, жамиятдаги мавқеи, сиёсий иродаси, ватан олдидаги масъуллиги билан боғлиқ хусусиятларни намоён қилмоқда. Фуқаролар референдумлар, сайловлар ва жамият ҳаётининг бошқа энг муҳим

¹Каримов И. А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т. 3. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. –Б. 8.

масалаларини ҳал қилишда фаол иштирок этиб келмоқдалар. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида таъкидланганидек: “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини-ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади”.¹

Демократик жараёнлар халқимизнинг миллий қадриятлари, миллий маданиятининг ўзига хос жиҳатлари, одамларнинг тафаккури, ижтимоий савияси ва ижтимоий-сиёсий фаоллиги билан узвий равишда ривожланиб боради. Фуқароларимиз ўз тафаккури, дунёқараши орқали ватанимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, уни сақлаб қолишдек муҳим ва залворли йўлни босиб ўтмоқда.

Олимлар таъкидлаганидек, “Демократия бизга инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган, умумхалқ ва умумдавлат манфаатларини асрайдиган барча қонунларга бўйсуниб яшашни ўргатади ва талаб этади. Бунинг акси бўлган жойда бошбошдоқлик, парокандалик авж олади. Кишилар ҳаёти таҳликада қолади. Буни ён-атрофимиздаги мамлакатларда юз бераётган нохуш воқеалар мисолида кўришимиз мумкин. Йиллар давомида онгимиз ва шууримизда ўрнашиб, вужудимизда илдиз отиб кетган сиёсий ақидапарастликдан, ҳодисаларга кўр-кўрона эргашиш ва қотиб қолган тушунчалардан воз кечиш, уйғониш ҳаётий эҳтиёждир. Ҳозирги ислохотлар

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Тошкент: Ўзбекистон, 2008. -Б. 8.

*Фуқаролик жамияти – ўзини-ўзи бошқариш
tizимига эга жамиятдир.*

*Ушбу жамият давлатдан мустақил ҳолда ўзини ривожлан-
тира олувчи ички салоҳият ва манбаларга эга бўлади.*

даври, туб бурилишлар жараёни биздан теран мулоҳаза, хушёр қарашларни талаб этади”.¹

Шу ўринда мамлакатимиз Президенти Ш.Мирзиёевнинг жамиятимизда келажак мақсадларнинг муҳим дастури бўлган фуқаролик жамиятини барпо этишга қаратилган саъй-ҳаракатлари халқимиз онги ва шуурида мустаҳкам жой олиши, ушбу йўлда муҳим чора-тадбирлар олиб борилишида чуқур фуқаролик масъулияти лозимлигини уқтиради: “Халқимиз шуни яхши билиши керак: олдимизда узоқ ва машаққатли йўл турибди. Барчамиз жипслашиб, тинимсиз ўқиб-ўргансак, ишимизни мукамал ва унумли бажарсак, замонавий билимларни эгаллаб, ўзимизни аямасдан олдинга интилсак, албатта, ҳаётимиз ва жамиятимиз ўзгаради”².

Фуқаролик жамиятини барпо этиш борасидаги жараёнлар мамлакатимизда инсон ҳаётий манфаатларини кўзлаган ҳолда ҳар бир кишининг иқтисодий ва маънавий жиҳатдан такомилга етказишга қаратилиши, унинг шаъни ва қадрқимматини улуғлаш, олий кадрият даражасига етказишга ҳаракат қилиниши ижтимоий адолатнинг қарор топишига хизмат қилади. Ўзбекистонда давлат сиёсатида инсон манфаатлари устуворлигини таъминлашнинг ҳуқуқий кафолатлари Конституция ва қонунларда белгилаб қўйилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14-моддасида “Давлат ўз фаолиятини инсон

¹ Иброҳимов А. ва бошқ. Ватан туйғуси. -Тошкент: Ўзбекистон, 1996. -Б. 332-333.

² Мирзиёев Ш. М. . Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь. www. uza. uz.

ва жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширади”¹, дейилган.

Шу билан биргаликда, фуқаролик жамиятида инсоннинг ижтимоий ҳуқуқларининг рўёбга чиқиши тараққиёт учун зарур бўлган муҳим анъаналарни рўёбга чиқаради. Бу эса жамиятда инсон ҳуқуқларининг устувор аҳамиятга бўлган жараён сифатидаги ҳаётий тажрибани кундан-кунга ошиб боришига хизмат қилади. Натижада у халқ фаровонлиги ва аҳоли турмуш даражасининг юксалишига олиб келади. Демак, “Ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиларидан бири - бу ҳуқуқнинг устуворлигидир. Демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барқарор тараққиётга замин яратувчи, фаол ҳаракатда бўлган, инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўла-тўқис рўёбга чиқарувчи ҳамда уларга хизмат қиладиган ҳуқуқий тизимга таянади”.²

Шунингдек, инсоннинг олий қадрият сифатида ҳуқуқ ва манфаатларининг таъминланиши, жамиятда унинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш билан ўзаро боғлиқ. Бу эса инсоннинг ижтимоий ҳаёт ва унинг тақомилига ўзгача жозиба берадиган, куч бағишлайдиган муҳим манба эканлигини англатади. Яна бир нарсани ҳисобга олишимиз керакки, глобаллашув, илмий ва технологик тараққиёт таъсири остида инсон фаровонлиги шакллари ўзгаради, унинг жамиятдаги хатти-ҳаракатларига боғлиқ равишда ижтимоий ҳаётдаги ўрни аниқланади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. –Б. 7.

² И. Турғунов. Инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришда ҳуқуқий ислохотларнинг роли // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2016 й. 1-сон. – Б. 24.

*Фуқаролик жамияти очиқ ижтимоий организмдир.
Унда сўз эркинлиги, танқид қилиш эркинлиги, ошкора-
лик, ахборот олиш эркинлиги, мамлакат ҳудудида эркин
ҳаракатланиш ҳуқуқлари эътироф этилади.*

Шу мазмунда олимларнинг қайд этишича, “Умуман олганда, ислохотлар марказида инсоннинг олий қадрият сифатида баҳоланиши мамлакатимиз стратегик вазифаларига ҳамоҳангдир. Хусусан, бу борадаги барча ўзгаришларнинг мазмун-моҳияти ҳам инсон ва унинг қадр-қиммати эканлиги билан аҳамиятлидир. Ҳолбуки, ушбу қадриятлар асосида шаклланган жамият моҳиятига кўра, халқаро талабларга, умуминсоний қадриятларнинг устуворлиги тамойилларига мос келади, уларнинг миллий даражада намоён бўлиши учун имкон яратади”.¹

Мазкур умуминсоний ва миллий даража Ўзбекистон Республикаси Конституциясида акс этган бўлиб, унда фуқаро-жамият-давлат ўртасидаги изчил ҳамкорликнинг ҳуқуқий ечими тизимида инсон ҳуқуқлари, шаъни ва қадр-қиммати, унинг ҳар томонлама ҳуқуқий кафолатлари, инсон турмуши учун муҳим бўлган ҳаётий манфаатлар белгиланган. Ушбу манфаатлар шартли равишда қуйидагича таснифланиши мумкин:

1. Шахсий ҳуқуқ ва эркинлар: яшаш ҳуқуқи; эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқи; айбсизлик призумцияси; ҳимояланиш ва турар жой дахлсизлиги; бир жойдан иккинчи жойга кўчиш ҳуқуқи; сўз ва эътиқод эркинлиги; ҳужжатлар билан танишиш ҳуқуқи; виждон эркинлиги.

2. Сиёсий ҳуқуқлар: давлат ва жамият бошқарувида иштирок этиш; ижтимоий фаолликлар

¹ Қуронов М, Мирзаев Ғ ва бошқ. Ободлик кўнгилдан бошланади. –Тошкент: Сано-стандарт, 2013. –Б. 47.

Давлат ва жамият, давлат ва шахс ўртасидаги муносабатларнинг табиати ҳақидаги билимларнинг кенгайиши “фуқаровийлик” тушунчасини қайта-қайта тафаккур қилишни тақозо этади.

кафолати; жамоат ташкилотларида иштирок этиш; мурожаат қилиш ҳуқуқи.

3. Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар: мулкдор бўлиш ҳуқуқи; меҳнат қилиш ҳуқуқи; дам олиш ҳуқуқи; ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқи; малакали тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқи; билим олиш ҳуқуқи; ижод эркинлиги ва маданият ютуқларидан фойдаланиш ҳуқуқи.

Миллий давлатчилик ва фуқаролик жамияти қуриш борасида ҳуқуқий давлатни қарор топтириш фуқаролар эркинлиги, ҳуқуқларининг тан олиниши ва уларнинг фуқаролар томонидан ижроси таъмин этилиши билан боғлиқ жараёнدير. БМТ Тараққиёт дастурида таъкидлангандек, “Миллатнинг ҳақиқий бойлиги бу унинг инсонларидир. Тараққиёт мақсади инсонларнинг узоқ, соғлом ва ижодий ҳаёт кечиришлари учун қулай шароит яратишдир. Бу оддий, аммо муҳим ҳақиқат моддий ва молиявий фаровонликка эришиш жараёнида жуда ҳам кўп ҳолларда унутиб қўйилади”.¹

Кучли фуқаролик жамияти барпо қилинар экан, жамият барқарорлиги, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, миллатлар ва фуқаролараро тотувликни таъминлаш ишларида кишиларнинг саъй-ҳаракатлари кучаяди, масъулияти ошади. Чунки фуқароларнинг жамият ҳаётида эркин, ҳеч қандай ҳукмрон мафкура, маъмурий чеклашлардан ҳоли, ҳуқуқ ва манфа-

¹ Глобальный доклад о человеческом развитии “Концепция и измерение человеческого потенциала”. –ПРООН, 1990 г. <https://gtmarket.ru/ratings/human-development>

атлари таъминланган асосда яшаши уларга кенг имкониятларни очиб берди. Эндиликда фуқаролар давлат ва жамият ҳаётида уюшган ҳолда турли жамоат ташкилотлари, ўзини-ўзи бошқариш органлари, сиёсий партияларда ўз хоҳиш ва иродасини намоён қилмоқда.

Мамлакатимиз янгиланишлар даврида жамиятда ижтимоий муносабатлар мувозанати тубдан ижобий томонга ўзгарди. Эндиликда инсон омили, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, унга ҳар томонлама шарт-шароитлар яратиб бериш, ўз истеъдодлари ва қобилиятларини эркин намоён қилиш каби анъаналар мустаҳкам ривожланиб бормоқда. Инсон ҳаётидаги ўзгаришлар, унинг турмуши ва яшаш муҳитидаги муҳим томонларни ривожлантириш учун жамиятда ислоҳотлар кўлами ва унинг боришини ўрганиб бориш ҳамда тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этмоқда, бу борада муҳим тузилмалар иш олиб бормоқда.

3. ИНСОН, ДАВЛАТ ВА ЖАМИЯТНИНГ БАРҚАРОР СОЦИАЛ АЛОҚАСИ ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Инсон, давлат ва жамият ўртасидаги мувозанат ҳамда уларнинг баравар ривожланиши, бу уч унсурга оид ҳуқуқ, эркинлик ва мажбуриятларнинг тенглиги, шунингдек, шахснинг ўзлиги ва жамоавийлик мувозанати, фуқаролик жамияти тараққиётининг шарти ҳисобланади.

Инсонда бутун борлиқнинг сифатлари, хусусиятлари ва хоссалари мавжуд, шу сабабли инсон ўз моҳиятини англаб етиши билан барча мавжудот-

нинг сир-асрорини англаб етади. Бу ғоя асрлар да-
вомида инсонни бутун оламнинг маркази сифати-
да кўриш учун асос бўлиб келди. Ўзини англаган
киши ўз аҳволдан келиб чиқиб, ўзгаларни тушу-
нади. Ўз-ўзини билиш ўз маънавий-руҳий олами-
ни ўзгартириш билан кечади, шундан кейингина
ҳаётни, ташқи дунёни ўзгартириши мумкин. Ўзига
хос лаёқат, қобилият, истеъдод, бурч, бунёдкорлик,
яратувчанлик ва барча билимлар инсон фаолиятига
баҳо бериш мезонлари ҳисобланади. Бу маънавий
ҳодисалар шахс, бахт, фаровон ҳаёт, инсонпарвар-
лик каби тушунчаларнинг ижтимоий ҳаётда қарор
топишига олиб келади.

Олимларнинг фикрича, фуқаролик жамияти-
нинг шаклланиши объектив қонуният ҳисобланса-
да, бироқ унинг амал қилишида субъектив омил-
лар ҳам етакчи рол ўйнайди. Маънавий етук ва иж-
тимоий масъулиятли шахсларсиз бундай жамиятни
тасаввур эта олмаймиз. Айнан мана шундай шахс-
лар фуқаролик жамияти қарор топишининг бош ме-
зонларидан бирини ташкил этади. Чунки бундай жа-
мият ҳар бир инсон учун ўз интилишларини рўёбга
чиқариш имкониятини яратиб берувчи қулай ижти-
моий макон бўлиши, шу билан бирга, бошқаларнинг
ҳам худди шундай ҳуқуқлари борлигини англашга
бўлган зарурат туфайли юзага келган. Фақат шунда-
гина фуқаролик жамиятида якка шахс манфаатлари
билан жамият манфаатлари уйғунлиги таъминлана-
ди. Фуқаролик жамияти – комил фуқаролардан, яъни
узвий боғлиқликда бўлган ҳамда ахлоқий мадания-
тига таянадиган ҳуқуқий ва сиёсий маданиятга эга
одамлардан иборат жамият¹.

¹ Саидов А. Х, Таджиханов У. Т, Одилқориев Ҳ. Т. Давлат ва ҳуқуқ
асослари: Дарслик. – Т., 2002. – 8.

Ҳозирги даврда жамият ва инсон шиддат билан тезлашиб бораётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар жараёнида ўзи муносабатларга киришадиган, янгиликлар ва ўзгаришларга мослашадиган фаол фуқарони тақозо этади ва унинг жамият ривожигаги ўрни белгиланмоқда. Шу ўринда “фуқаро” тушунчасига тўхталсак. Фуқаро тушунчаси юридик маънога эга. Ушбу маънода у давлат билан доимий сиёсий-ҳуқуқий алоқада ҳамда ўзаро ҳуқуқ ва бурчга эга бўлади. Фуқаро билан давлат ўртасидаги муносабатларнинг доимо ўзаро алоқада ва боғлиқ бўлиши Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19-моддасида ўз ифодасини топган¹. Демак, фуқаролик шахсининг муайян давлат билан доимий сиёсий-ҳуқуқий алоқаси бўлиб, бу алоқа шахс ва давлатнинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларини ифодалайди.

Олимларнинг фикрича, фуқаровийлик шахсининг сиёсий жиҳатдан комилликка эришиши билан боғлиқ бўлиб, бундай даражага етган киши сиёсий жараёнлар ва ҳодисаларга қизиқиш билан қарайди, рўй бераётган воқеликни таҳлил қилиш қобилиятига эга бўлади. Айнан ана шундай қобилиятга эга бўлган фуқаро кези келганда, ўз ватани тақдири учун амалий ҳаракат қилиш билан зарур бўлган қарорга келиш қобилиятига эга бўлади. Ватанпарварлик руҳига, масъулият, сиёсий маданият ва тараққий топган сиёсий онгга эга бўлган жамият аъзосини фуқаровийликка эга бўлган шахс сифатида эътироф этиш мумкин².

¹ Раҳмонқулов Х. Фуқаролик ҳуқуқининг субъектлари. – Т. : Ўзбекистон, 2008. -Б. 6.

² Жалилов А ва б. Фуқаролик жамияти асослари. – Тошкент, 2015, Б. 90.

Маҳаллий ҳокимият органлари ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари бажарадиган вазифалар доирасини кенгайтириш зарур.

И. А. Каримов

Фуқаронинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини тушуниши ва уни амалиётда қўллаш кўникмаси, бошқа фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, фуқаронинг ўз хатти-ҳаракати учун шахсий жавобгарлиги, давлат ва жамият олдида ўзининг ҳуқуқий ва ахлоқий масъулиятини англаш, фуқароларнинг тенглиги, юксак маънавий-ахлоқий мезонларга асосланган ҳолда ижтимоий воқеликка нисбатан холисона ва танқидий ёндашув, ҳокимият билан, бошқа фуқаролар ва жамоат бирлашмалари билан ижобий мулоқот юритиш қобилияти, бир мамлакат, жамият ва давлатга, шунингдек, унга тегишли ҳуқуқий, маданий ва тил маконига мансубликда ифодаланган фуқаровий ўзликни англаш фуқаровийликни ифода этувчи муҳим жиҳатлар қаторига киради. Бу хусусида В. Дальнинг “Фуқаровийлик фуқаролик жамиятини тузиш учун жамиятнинг онги ва билими даражасини ифода этган ҳолатдир”¹ деган фикри асослидир.

Жамиятнинг тараққиёт билан доимий муносабатини ушлаб турувчи, инсоннинг ўз-ўзини англаб, ҳар бир ҳаракатини маънавий фаолиятга мувофиқлаштирувчи энг муҳим ва умумий хусусият – бу унинг фаоллигидир.

Шахс, унинг онги ва ўз-ўзини англаш муаммолари унинг фаоллиги, у ёки бу фаолият турларидаги иштироки ва уни уддалаши каби бир-бири

¹ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка (современное написание слов). Изд. Цитадель”, Москва, 1998. С. 18.

билан алоқадор сифатлари орқали баён этилади. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И. Каримов қайд этганидек, “Ҳар куни, ҳар соатда фидойи бўлиш, ўзини томчи ва томчи, заррама-зарра буюк мақсадлар сари чарчамай, толиқмай, тинимсиз сафарбар этиб бориш, бу фазилатни доимий, кундалик фаолият мезонига айлантириш – ҳақиқий қаҳрамонлик, аслида, мана шу”¹.

Фуқаровий фаоллик инсон ва жамият ривожланишининг ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади ва у инсон ҳаёти ҳамда фаолиятининг асосини ташкил этади. Ўзлигини англаш, ўз-ўзини бошқариш – ижтимоий фаолликнинг муҳим механизмлари ҳисобланади.

Олимларнинг қайд этишича, инсонни ихтиёрий фаолият, яъни кўнгилли ишга чорловчи истакнинг негизида ҳар бир кишига хос бўлган шахсий ва ижтимоий эҳтиёжлар ётади. Жумладан, бошқаларга наф келтириш, ўзини намоён қилиш ва мулоқот истаги кишини фаолликка етаклайди. Кишида ижтимоий жиҳатдан эътирофга бўлган эҳтиёж ҳам мавжуд. Профессинал ва ҳаётий тажрибани қўллаш истаги ҳам кишини шундай фаолиятга чорлаши мумкин. Ўз имкониятларини ишга солиш, ўз ғояларини тадбиқ этиш истаги ҳам кишини ҳаракатлантирувчи кучга айланиши мумкин. Ижтимоий жараёнларга таъсир кўрсатиш ва иштирок этиш эҳтиёжи ҳам кишини фаолликка етаклайди².

Фуқаролик жамиятида фаоллик ижтимоий муносабатларнинг онгли, беғараз таҳлилига ҳамда

¹ Каримов И. А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – Б. 165.

² Жалилов А. ва б. Фуқаролик жамияти асослари. – Тошкент: 2015, Б. 92.

уларнинг у ёки бу элементларини ўзгартиришга интилиш даражасини ифодалайди. Инсон ижтимоий аҳамиятга эга бўлган бирон - бир жиддий муаммога дуч келган ҳамда уларни ҳал этиш учун янги қонунларни қабул қилиш ёки мавжуд қонунлар механизмини такомиллаштириш кераклигини англаган тақдирда ижтимоий фаоллик, интилиш янада кучаяди.

Шу ўринда Н. Карпованинг фикрига кўра, фаол фуқаро гуруҳига мансуб кишилар сиёсий ва иқтисодий тизим тўғрисида билим олишга тайёр бўлган кишилардан иборат бўлади. Бундан ташқари, уларда ўз ҳақ-ҳуқуқларини фаол амалга ошириш учун билим ва қобилият мавжуд бўлади. Шунингдек, уларда ана шу билимларни жорий қилиш учун кўникмалар мавжуд¹.

Жамият аъзоларининг ижтимоий фаоллиги турли шаклларда намоён бўлиши мумкин. Намоён бўлиши табиатига кўра, улар конструктив ва деструктив турларга ажратилади. Конструктив ижтимоий фаоллик шундан иборатки, унда жамият аъзолари муайян зиддиятлар билан тўқнашувда ана шу зиддиятларни мавжуд ижтимоий тизим, қонуний ҳуқуқий дастурлар ёрдамида бартараф этиш учун интилади. Унинг мезонлари қуйидагича:

1. Қаттиқ интизом.
2. Инновацияга, янгиликка интилиш.
3. Жамият, корхона манфаатини шахсий манфаатдан устун қўйиш.
4. Юксак тадбиркорлик, эришилган натижа билан қаноатланиб қолмаслик.

¹ Карпова Н. В. Политическая культура в процессе становления гражданского общества // Вестник Московского университета. – Сер. 18: Социология и политология. – 2006. – №1. С. 22

5. Рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни ўз бурчи деб билиш, ички ва ташқи бозорни ажратмаслик.

Фуқаровий фаолликни ижтимоий-сиёсий ва меҳнат фаолиятига ижодий ёндашув сифатида баҳолаш мумкин. Айнан инсоннинг фуқаровий фаоллиги шахснинг тўлақонли ривожланишига, ундаги имкониятларнинг тўлиқ намоён бўлишига хизмат қилади. Фуқаролик позицияси ҳамда фуқаровий фаолликка эга бўлиш жамиятда рўй бераётган барча воқеа-ҳодисаларни, уларнинг оқибатлари ва мавжуд муаммоларнинг ечимини чуқур англашни тақозо этади. Бинобарин, “Мамлакат тараққиётида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш, давлат сиёсатини халқ иродаси асосида юритиш амалиётини ўрнатиш, қабул қилинаётган қонунларда аҳолининг манфаатлари кенгроқ ифодаланишига эришиш, жамиятдаги ижтимоий қатлам ва гуруҳларнинг манфаатларини мутаносиблаштириш ва келиштириш, ҳокимият органларига янги ва соғлом кучларнинг кириб келиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш, аҳолининг сиёсий онги ва маданиятини юксалтириш ва ниҳоят, фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат асосларини шакллантириш” муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда инсонпарвар фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш шароитида жамоат уюшмалари, ўзини-ўзи бошқариш органларининг ролини кучайтириш, ҳақиқий демократияни ривожлантириш ва такомиллаштириш, демократиянинг олий мақсади бўлган жамият ва давлат ишларини бошқаришга барча фуқароларни жалб қилишнинг энг муҳим омили бўлиб хизмат қилади. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида Ўзбекистон Республикаси “фуқаролари ўз ижти-

Давлатнинг ягона ва бирдан-бир манбаи халқ, давлат халқ манфаатларини ҳимоя қилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.

мойи фаолликларини республика қонунларига мувофиқ митинглар, йиғилишлар ва намоишлар шаклида амалга ошириш ҳуқуқига эга”лиги (33-модда), “... касаба уюшмаларига сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эга-лиги” (34-модда) алоҳида қайд этилган.

Жамият ва давлат олиб борадиган кўплаб фаолиятларнинг жамоат уюшмалари, ўзини-ўзи бошқариш ташкилотлари ихтиёрига ўтиши ҳозирнинг ўзидаёқ Ўзбекистон жамияти ва давлатининг халқчиллиги ҳамда халқ манфаатини ифода этишидан дарак бермоқда.

Янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишини кафолатлаши керак.

Бу ўринда давлат ҳокимияти бозор муносабатлари шароитида турли ижтимоий гуруҳлар, табақалар, касб эгалари ва шахснинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий манфаатларини ўзаро мувофиқлаштирувчи, уйғунлаштириб боровчи сиёсий тизимнинг асосий тизимости тузилмаси ва мавжуд сиёсий жараёнларни белгиловчи, уларни тартибга солувчи асосий во-сита, орган сифатида амал қилади. Демократик жамият қуришда давлатнинг ўрни деганда, бу *биринчидан*, мамлакатда ҳуқуқий давлат қуриш демак-дир. Чунки фақат ҳуқуқий давлат шароитидагина демократик жамият қуриш учун шарт-шароитлар

яратилади. Ўз ўрнида, ҳуқуқий давлат ҳам ўз шаклланиш жараёнида демократик жамият сари ривожланиш натижаларидан озиқланади.

Ҳуқуқий давлат ва демократик жамият – бу бир медалнинг икки томонидир: бу икки томон бир бутунликни ташкил этади. *Иккинчидан*, давлатнинг бош ислохотчилиги – бу давлат томонидан демократик жамиятнинг шаклланиши ва яшаши учун ҳуқуқий асосларнинг яратиб берилишидир. *Учинчидан*, демократик жамият институтларининг шаклланиб, бўй чўзиши учун давлат томонидан уларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатлардан муҳофаза қилиш демакдир. *Тўртинчидан*, давлатнинг бош ислохотчилиги – бу демократик жамият шаклланиши ва ривожланиши учун давлат томонидан ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий барқарорликни таъминланишидир. Чунки демократик жамият фақат ва фақат ижтимоий барқарор муҳитдагина шаклланади ёки ривожланади. *Бешинчидан*, давлатнинг бош ислохотчилиги – бу давлат томонидан демократик жамиятнинг иқтисодий таянчи - ўрта синфни шакллантириш сиёсатини олиб боришдир. Чунки демократик жамият ғояси, уни шакллантириш ўрта синф ташаббуси билан бошланган эди. Қолаверса, ўрта синф жамиятда кўпайиб боришига мутаносиб равишда фуқаролик жамиятининг институтлари ривожланиб боради.

Кўриниб турибдики, давлат сиёсати ва манфаатлари инсон манфаатлари ва эркидан устун ёки бир-бирига антагонистик кучлар сифатида қарама-қарши қўйилмайди. Давлат субстанционал негизига кўра, инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни, турли ижтимоий поғоналарга хос алоқаларни таш-

килий-сиёсий, ҳуқуқий ва субординацияга мувофиқ уюштиришни ўз зиммасига олган институтдир.

Ҳуқуқий давлат демократия тамойиллари асосида шакллантирилади. Айни вақтда ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти институтлари ва унинг моҳиятини ташкил қилувчи барча жиҳатларини жамиятда қарор топиши учун етакчи замин бўлиб хизмат қилади. Яъни фуқаролик жамиятининг шаклланиши босқичларида демократлашув жараёнлари, ҳуқуқий давлатнинг шаклланиши ҳал қилувчи ўрин тутади. Демократлашув жараёнлари фуқаролик жамияти моҳиятини ташкил қилувчи шахс эркинлиги, тенглиги, озодлиги, тинчлиги, фаровонлиги, дахлсизлиги каби буюк неъматларни рўёбга чиқарса, ҳуқуқий давлат – фуқароларнинг ана шу неъматлардан кафолатли фойдаланишнинг ҳуқуқий заминларини таъминлаб беради.

Давлат ўз мақсади ва суверен ҳуқуқига эга институт бўлмаганида унинг халқ ҳокимиятчилигининг бошқа тизимларидан фарқи бўлмасди. Демократия шароитида барча муаммолар ўз мақсади ва суверен ҳуқуқига эга давлат билан ранг-баранг мақсадларга эга ижтимоий институтлар, жамоат бирлашмалари, ижтимоий ҳаракатлар, сиёсий партия ва нодавлат ташкилотлар ўртасидаги алоқаларни йўлга қўйишга, уларнинг манфаатларини уйғунлаштиришга бориб тақалади. Давлатнинг суверен ҳуқуққа эга институт сифатида мавжудлиги ҳамда давлат мустақиллигининг мустаҳкамланиши ана шу уйғунликни таъминлашга боғлиқдир.

Давлат ўз мақсади ва унга етишнинг ўзига хос мурватларига эга эканлиги нуқтаи назаридан суверендир, аммо у умумий ижтимоий-сиёсий жараёнларда мутлоқ мустақил эмас. Ижтимоий-сиёсий жараён-

ларнинг умумийлиги, жамият танлаган йўлининг муштараклиги, халқ давлат ҳокимиятининг асосий манбаи ҳамда инсон эрки, ҳуқуқи ва манфаатларини ҳимоя қилиш умумий тараққиёт белгиси эканлиги давлатни халқ ҳокимиятчилигининг таркибий қисмига айлантиради. Умумий ижтимоий-сиёсий, демократик ва гуманитар тараққиёт мақсади давлатнинг – халқдан, халқнинг – давлатдан бегоналашувига йўл қўймайди.

Конституциянинг қуйидаги нормалари фуқароларнинг давлат ва жамиятни бошқаришда иштирок этишини таъминлашнинг ҳуқуқий асоси бўлади:

– халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаи (7-модда);

– жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим масалалари халқ муҳокамасига тақдим этилади, умумий овозга (референдумга) қўйилади (9-модда);

– фуқаролар жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини-ўзи бошқариш, референдум ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади (32-модда);

– сиёсий партиялар турли табақа ва гуруҳларнинг сиёсий иродасини ифодалайдилар ва ўзларининг демократик йўл билан сайлаб қўйган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда иштирок этадилар (60-модда);

– сайлов куни йигирма беш ёшга тўлган ҳамда камида беш йил Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароси Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг депутаты, шунинг-

дек Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг аъзоси бўлиши мумкин (77-модда);

– Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига ўттиз беш ёшдан кичик бўлмаган, давлат тилини яхши биладиган, бевосита сайловгача камида 10 йил Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароси сайланиши мумкин (90-модда);

– Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгадирлар (117-модда).

Давлат ҳокимияти халқ ва фақат халқнинг хоҳиш-иродасини ифода этиб, уни кафолатлаш учун масъул бўлса, демократия уни ҳаётга жорий қилиш воситасидир. Бу ўринда ҳокимият ва демократия бир мақсадга, яъни фуқаролар фаровонлиги, эркинлиги ва барқарор тараққиётга хизмат қилади.

Бинобарин, давлат умумхалқ иродасининг ва умумсоциал манфаатларнинг ифодачиси экан, у марказлашган бошқариш ваколатига, ҳуқуқига эга бўлиши шартдир. Бу ўринда тоталитар маъмурий буйруқбозлик бошқаруви билан демократик таъмоилларга асосланган давлатнинг марказлашган бошқарувини айнанлаштирмаслик керак.

Давлатнинг муайян функцияларини марказлаштириш зарурати доим мавжуддир. Акс ҳолда қонунчиликнинг ягоналигини таъминлаш, ягона иқтисодий, ижтимоий, илмий-техникавий сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш қийин.

Давлат йирик сиёсий куч, ўзининг суверен ҳуқуқларига эга институт сифатида халқ манфаатлари доирасида фаолият кўрсатади, халқ қабул қилган асосий қонунга амал қилади ва ўз ваколатларини халқ берган ҳуқуқ доирасидагина амалга оширади. Давлатнинг ҳуқуқи халқ иродаси, ман-

фаатлари ва ваколатларининг инъикосидир. Халқ ҳокимиятчилигини тўла рўёбга чиқариш давлатнинг ана шу онтологик, субстанционал хусусиятидан келиб чиқади. Фуқаролик жамияти куриш эса, энг аввало, махсус сиёсий-ҳуқуқий ваколатларга эга давлатнинг ўзини, унинг институтларини халқ иродасини ифода этувчи қонунларга, ҳуқуқий меъёрлар ва нормаларга қатъий амал қилишини, сиёсий гносеологик нуқтаи назардан халқ ҳокимиятчилигини ривожлантиришга хизмат қилишини тақозо этади.

Халқ ҳокимиятчилиги кишиларнинг ўз ҳаётини яхшилашга қаратилган ихтиёрий ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий фаолиятни рационал ташкил этувчи институтидир. Кишиларни ушбу фаолиятга ҳеч ким мажбур этмайди, уларнинг ўзлари мавжуд муаммони, давлат ҳокимияти объектив ва субъектив сабаблар боис ҳал эта олмаётган масалаларни ечишни ихтиёрий тарзда ўз зиммасига оладилар. Уюшқоқлик, рационал фикрга таяниш, олдиндан белгиланган режага қараб фаолият кўрсатиш, бир-бирининг фикрини эшитиш ва коллегиял тарзда қилинган қарорга мувофиқ ҳаракат қилиш халқ ҳокимиятчилигининг функционал хусусиятларидир.

Халқ ҳокимиятчилиги кенг халқ оммасининг бевосита ёки билвосита иштирокига, қўллаб-қувватлашига таянади. Шунинг учун у тўдадан, оломондан онглилиги, уюшқоқлиги, рационал ташкил этилганлиги билан фарқ қилади.

Халқ ҳокимиятчилигини шакллантириш ва ривожлантиришда:

- озчиликнинг кўпчилик иродасига бўйсиниши;
- озчилик фикрининг кўпчилик томонидан ҳурмат қилиниши;
- ҳокимиятнинг асосий манбаи халқ оммаси эканлиги;

- ҳамма одамлар, синфлар ва табақаларнинг тенг ҳуқуқлилиги;
- ўзини-ўзи бошқаришнинг шаклланганлиги;
- нодавлат ташкилотлари ва фуқаролар уюшмаларининг кенг тарқалганлиги;
- бозор иқтисодиёти ёки демократиясининг жорий этилганлиги;
- халқаро демократик ташкилотларнинг мавжудлиги ёки сиёсий тузумнинг халқаро демократик ташкилотлар билан ҳамкорлик қилишга очиқлиги;
- халқаро ҳуқуқий ва ахлоқий нормалар устунлигининг таъминланганлиги;
- шахс (инсон) эрки, ҳуқуқи ва манфаатларининг давлат манфаатларидан устунлигини таъминлаш муҳим ўрин тутди.

Халқ ҳокимиятчилиги негизидаги умумсоциал манфаатлар инсон эркини, ҳуқуқини ҳимоя қилиш, ахлоқ қоидаларига таяниш, халқлар ва миллатлараро тотувлик, маданий ҳамкорлик, давлат институтларининг фуқароларнинг тенг равнақига хизмат қилишини таъминлаш, глобал муаммоларга умумсайёравий ёндашиш, манфаатлар плюрализмини ривожлантириш кабилар билан боғлиқдир. Ушбу вазифалар фуқароларда нафақат ўзининг, балки келгуси авлодларнинг ҳам тақдири учун масъуллик ҳиссини шакллантиради. Демак, халқ ҳокимиятчилигининг бош функцияси фуқароларда ижтимоий ва демократик тараққиёт учун жавобгарлик ҳиссини шакллантиради.

Фуқаролик жамиятида давлат билан халқ ҳокимиятчилигининг бошқа институтлари ўртасидаги муносабатлар, алоқалар қуйидагича бўлиши мақсадга мувофиқ.

Биринчидан, нодавлат, жамоат ташкилотлари, сиёсий партиялар, фуқароларнинг ўзини-

ўзи бошқариш органлари давлат тизимини мустаҳкамлашга, ҳаракатларида сайловчиларнинг, ўз аъзоларининг ва давлатнинг манфаатларини уйғунлаштириб, ижтимоий барқарорликни таъминлашга хизмат қилиш керак.

Сиёсий партиялар ва ижтимоий ҳаракатлар ҳокимият тизимида маълум бир мавқени эгаллашга интилади. Сиртдан қарагандагина сиёсий уюшмалар ва ҳаракатлар лидерларининг халққа хизмат қилишдан бошқа манфаати йўқдек. Аммо хориж тажрибалари шуни кўрсатадики, улар давлат ҳокимиятини эгаллаш вақти келганида, курашнинг ғайрияхлоқий ва нопок шаклларидан фойдаланишдан ҳам тап тортмайдилар. Демак, турли манфаатларга эга сиёсий гуруҳлар, ҳаракатлар мавжуд экан, марказлашган давлат бошқарувига тўсиқлар, ҳокимиятни эгаллаш учун ҳаракатлар бўлиши муқаррардир.

Иккинчидан, ижтимоий манфаатлар, тараққиёт нуқтаи назаридан, марказлашган бошқарув билан халқ ҳокимиятчилигининг бошқа субъектлари ўртасида ижтимоий мураса, аҳиллик, бир-бирини қўллаб-қувватлаш бўлиши зарур. Лекин бу ҳолат умумхалқ манфаатига оид қарорлар қабул қилишгагина тааллуқлидир. Қолган барча ҳолларда, бошқарув субъектлари ўз мақсад ва иродасига мувофиқ ҳаракат қилишга ҳақлидирлар.

Учинчидан, марказлаштириш маълум бир маънода демократик тараққиётга, бозор иқтисодиёти қонунларига зиддек кўринади, бироқ у давлатнинг мавжудлик шартидир. Шунинг учун марказлашган давлат бошқаруви билан халқ ҳокимиятчилиги бошқа субъектларининг фаолияти конституциявий қоида ёки принциплар орқали мувофиқлаштирилиши лозим.

Тўртинчидан, фуқаролик жамияти қуриш бош мақсадга айланган, инсон манфаатлари бошқа барча, шу жумладан, давлат манфаатларидан ҳам устун қўйилаётган ҳозирги даврда давлат ва унинг марказлашган бошқаруви инсонга хизмат қилиши лозим. Ушбу гуманистик принцип халқ ҳокимиятчилиги субъектлари фаолиятининг ҳам асосини ташкил этади. Айнан ушбу нуқтада марказлашган давлат бошқаруви халқ берган ваколат, ҳуқуқ доирасидаги бошқарувдангина иборат бўлиши керак.

Бешинчидан, фуқаролар ҳаётини маъмурий буйруқбозлик билан бошқаришдан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқарувга ўтиш амалга оширилаётган даврда давлатнинг марказлашган бошқаруви ҳамда халқ ҳокимиятчилиги бошқа субъектларининг бошқарувини бирини иккинчисидан устун қўйиб бўлмайди, уларни бир-бирига қарама-қарши қўйиш эса мутлоқо хатодир. Демократик тараққиёт фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқаришни аста-секин кенгайтиришни тақозо этади.

Халқ ҳокимиятчилиги ҳуқуқ ва ҳуқуқий маданият билан бевосита боғлиқдир. Агар кишилар ўз ҳуқуқларидан тўлиқ фойдаланишга, уларни ўз манфаатлари ва ҳаётий мақсадларига хизмат қилдиришга интильмасалар, энг олижаноб ва мукамал қонунлар ҳам уларни демократик муҳитда яшашга ўргата олмайди. Демак, халқ ҳокимиятчилигининг ривожланиши:

– фуқароларнинг умумий ҳуқуқий-сиёсий саводхонлигини ошириш;

– фуқароларнинг давлат ва жамият ишларини бошқаришдаги фаоллигини таъминлаш;

– фуқароларнинг демократик институтлар имкониятларидан етарли даражада фойдаланишига эришиш;

– сиёсий партиялар, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маданий, тарбиявий ҳаётида фаоллик кўрсатишига эришиш;

– оммавий ахборот воситалари орқали ҳуқуқий тарғибот олиб бориш;

– ҳуқуқий тарғибот ва маърифат марказларини ташкил этиш;

– ҳуқуқ институтларининг фаолиятини либераллаштириш каби вазифаларни амалга ошириш билан боғлиқдир.

Маълумки, демократия, халқ иродаси, эркинлигини англатади, том маънодаги ҳақиқий эркинлик, қонунларни билиш ва унга итоат этишда ўз ифодасини топади. Буюк Рим воизи Цицероннинг ибораси билан айтганда, кишининг том маънодаги эркинлиги, унинг қонунлар қули бўлиши билан боғлиқ. Бошқача айтганда, шахс маънавияти, унинг юксак ахлоқ соҳиби эканлиги, унинг демократияга ва унинг маҳсули бўлган ҳуқуқий имкониятлардан қай даражада фойдалана олишида ҳам яққол кўзга ташланади. Демократиянинг улуғворлиги шундаки, унинг реал амал қилиши шароитида фуқароларнинг эркин ҳаракат қилиши юзага келади ва уларнинг ўз манфаатларини амалга ошириши учун имкониятлари кенгайиб боради. Демократик кадриятлар амал қилинган шароитда давлат фаолияти фуқаролар назорати остида бўлади. Шунинг учун ҳам жамият ҳаётида содир бўладиган турли ўзгаришлар ва жараёнларда давлатдан кўра фуқаролар масъуллиги кучаяди. Худди ана шу маънода демократия халқ ҳокимиятининг кўриниши ва амал қилиниши сифатида таъриф қилинади.

Демократик жамиятнинг энг муҳим белгиларидан бири – жамият аъзоларининг қонун олдида-

ги тенглигининг, Конституция ва қонунлар устуворлигининг таъминланганлигидир. Шу билан бирга, Конституция ва қонунларнинг пировард мақсади, инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашдан иборатдир. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И. Каримов таъкидлаб ўтганидек: “Биз шунчаки демократик жамият эмас, демократик одил жамият қурмоқчимиз. Адолат ва ҳақиқат ғояси ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларини қамраб олмоғи даркор. Адолат ва ҳақиқат ғояси қонунчилик фаолиятимизнинг замини, бош йўналиши бўлмоғи шарт”¹.

Демократик қадриятлар амал қилинган шароитда давлат фаолияти фуқаролар назорати остида бўлади. Шунинг учун ҳам жамият ҳаётида содир бўладиган турли ўзгаришлар ва жараёнларда давлатдан кўра фуқаролар масъуллиги кучаяди. Худди ана шу маънода демократия халқ ҳокимиятининг кўриниши ва амал қилиши сифатида таъриф қилинади. Демократик қадриятларнинг юқоридаги хусусиятларидан келиб чиқиб, дунёдаги бир қатор мамлакатларда намоён бўлиш тажрибаларига асосланиб, жаҳоннинг кўзга кўринган сиёсатчилари, унинг қўйидаги мезонларини ишлаб чиққанлар:

– халқнинг давлат ва жамият ҳаёти билан боғлиқ бўлган қонунлардан хабардорлиги;

– қонунларнинг қабул қилиниши жараёнида фуқароларнинг бевосита ёки билвосита ҳеч қандай таъйиқларсиз иштирок қилиши учун шароит яратилганлиги;

– қабул қилинган қонунларнинг ижроси устидан халқ назорати таъминланганлиги;

¹Каримов И. А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. - Т. : Ўзбекистон, 1996. Б. 10

– оддий фуқароларнинг давлат ва жамият фаолияти билан боғлиқ, ўзини қизиқтирган, маълумотларни бемалол олишлари учун имкониятлар яратилганлиги кабилардир.

Агар ана шу мезонларга реал амал қиладиган бўлса, демократия – шахс, давлат, фуқаро ва жамият ўртасидаги мувозанатни таъминловчи омил даражасига кўтарилади.

Бугунги кунда фуқаролик жамияти ва халқ ҳокимиятчилиги тамойилининг амалдаги рўёби ҳақида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев қуйидагича таъкидлайди: “Мамлакатимизда демократик ислохотларни чуқурлаштириш бўйича олдимизда улкан ва муҳим вазифалар турганини, ўйлайманки, барчамиз яхши тушунамиз. Бу борада ҳар қандай ислохот конституциявий тамойил ва қоидаларга мувофиқ тарзда амалга оширилиши, қонун устуворлиги бош мезон бўлиши зарур. Бизнинг мақсадимиз – халқ ҳокимиятини сўзда эмас, амалда таъминлашдан иборат. Бу – биз яшаётган бугунги мураккаб даврнинг асосий талабидир”¹.

ТАЖРИБАВИЙ АМАЛИЙ СЎЗЛАР

Жамият, фуқаролик жамияти, демократик ҳуқуқий давлат, қонун устуворлиги, халқ ҳокимиятчилиги, ижтимоий ўзгариш, иқтисодий мустақиллик, шахс ҳуқуқ ва эркинлиги, тенг ҳуқуқлилик, фуқаро эркинлиги ва фаоллиги, ижтимоий адолат, ғоявий плюрализм, кўппартиявийлик, жамоат ва нодавлат ташкилотлар, ҳаракатлар, маданийлашган тартибот.

¹ Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. www.president.uz

ҚЎШИМЧА ВА ТУШУНТИРУВЧИ МАТНЛАР

Фуқаролик жамияти вужудга келишининг зарурий шартлари

Барча фуқароларда хусусий мулк асосида иқтисодий мустақилликка эришиш имкониятининг пайдо бўлиши фуқаролик жамияти вужудга келишининг зарурий шarti ҳисобланади.

Шахс ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлайдиган ҳуқуқий давлатчилик фуқаролик жамиятининг сиёсий пойдевори бўлиб хизмат қилади.

Синфлараро имтиёзларнинг бекор бўлиши, инсон қадрининг ўсиши ва тобе фуқародан барча билан тенг ҳуқуққа эга бўлган шахсга айланиш фуқаролик жамияти шаклланишининг муҳим шarti ҳисобланади.

Фуқаролик жамиятининг таърифлари

“Фуқаролик жамияти бу – эркин, демократик, ҳуқуқий цивилизациялашган жамият бўлиб, унда якка ҳокимлик режимига, волонтаризмга, синфий адоватга, тоталитаризмга, одамлар устидан зўравонлик қилишга ўрин йўқ. Бундай жамиятда фақат ва фақат қонун, ахлоқ, инсонпарварлик устуворлик қилади.

Жамият ҳаёти фаолиятининг иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларида ихтиёрий равишда шаклланган, бошланғич нодавлат тизимларини ўз ичига олган инсоний бирлик

Фуқаролик жамияти – адолат ва эркинликнинг жамият томонидан тан олинган меъёрларига асосланган том маънодаги ижтимоий муносабатларнинг объектив тарзда шаклланган тартиботи

Фуқаролик жамияти – ҳар бир инсон манфаатини устувор билувчи, ҳуқуқий анъана ва қонунларга ҳурмат муҳити шакллантирилган, умуминсоний қадриятлар эъозланадиган, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари сўзсиз таъминланадиган, давлат ҳокимиятининг самарали жамоатчилик назорати механизмлари вужудга келтирилган, инсоний муносабатлар чуқур маънавий-маданий қадриятларга таянадиган эркин демократик ҳуқуқий жамият

Эркин индивидлар, ихтиёрий равишда шаклланган ташкилотлар ва фуқароларнинг турли органлар тазйиқлари, аралашиллари ёки бир қолипга солишларидан қонунлар воситасида ҳимояланган жамият.

Фуқаролик жамиятининг элементлари

Иқтисодий элементи	Эркин иқтисодиёт	
Ижтимоий элементи	Ижтимоий гуруҳлар	Ижтимоий ҳимоя ва хизмат меъёрлари
Сиёсий элементи	Фуқаролик жамияти институтлари	Сиёсий ва ғоявий плюрализм

Фуқаролик жамиятининг бағамлари

Иқтисодий соҳада	<ul style="list-style-type: none"> • Нодавлат ташкилотлар, кооператив-ширкатлар, ижара жамоалари, акциядорлик жамиятлари, уюшмалар, кооперацияларнинг мавжудлиги
Сиёсий соҳада	<ul style="list-style-type: none"> • Ҳуқуқий давлат, сиёсий партиялар, ижтимоий-сиёсий ҳаракатлар, сиёсий муҳолифат, инсон ҳуқуқларини ҳимояловчи институтлар ва марказлар
Ижтимоий соҳада	<ul style="list-style-type: none"> • Оила, партиялар, жамоат бирлашмалари, ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, ОАВ, ижтимоий иштироқчиларни куч ишлатмасдан, тазйиқсиз, қонунлар доирасида ҳал қилиш амалиётининг мавжудлиги.
Маънавий соҳада	<ul style="list-style-type: none"> • Сўз, виждон ва фикр эркинлиги, ўз фикрини очиқ билдира олишнинг реал имкониятлари, ижодий, илмий ва бошқа уюшмалар мустақиллигининг ҳам қонуний, ҳам амалий жиҳатдан таъминланганлиги

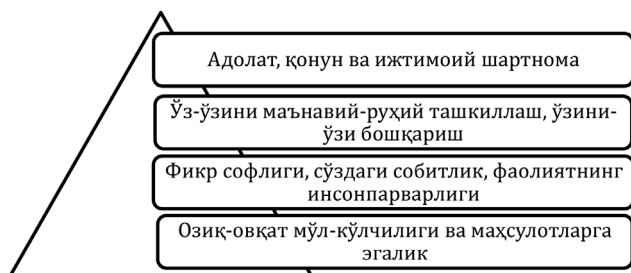
Фуқаролик жамияти тамойиллари

Хусусий мулкчиликка асосланган иқтисодиёт		
Ўзини-ўзи бошқариш		Эркинлик, қонунлар олдида барчанинг тенглиги, ижтимоий адолат
Сиёсий ва мафқуравий фикрлар хилма-хиллиги	Қонун ва одил судлов	Аҳоли ижтимоий фаоллиги

Демократиянинг мазмуни

Демократия – юксак маънавият ва ички маданиятни ошқор этиш имконияти			
Демократия – онгли фикрлаш, ақл идрокка таянган муносабат		Демократия – ҳақиқат, адолат ва тартиб-интизом	
Демократия – инсон ҳақ-хуқуқларини ҳимоя қиладиган, умумхалқ ва умумдавлат манфаатларини асрайдиган қонунларга бўйсиниб яшаш	Демократия – ҳамманинг манфаатлари йўлида кўпчиликнинг ҳокимияти ва озчиликнинг иродасини ҳурмат қилиш	Демократия – халқнинг ўз эркинлигини ва мустақиллиги, ҳар бир шахснинг манфаатлари ва хуқуқларини ўзбошимчалик билан чеклашлардан ҳимоя қилиш	Демократия – фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши

“Авесто”да фуқаролик жамияти барпо этиш талаблари

Фуқаро ва фуқаролик жамиятига оид қарашлар

Сукрот	Ўзгаларни (ижтимоий борлиқни) ўзгартирмоқчи бўлган инсон, аввал, ўзини ўзгартириши лозим
Платон	Адолат ҳар ким ўз иши билан шуғулланишидир
Аристотель	Комил инсон мукамал фуқаро бўлиши керак, мукамал фуқаро бўлиши учун давлат ҳам мукамал бўлиши керак.
Зўравонлик фуқароларда ватанпарварлик туйғуларининг заифлашувига олиб келади	Монтескье
Жамият гармонияси бу- ижтимоий системанинг қисмлари ва бўлаклари ичидаги маънавий, сиёсий, иқтисодий биологик томонларнинг уйғунлашувидир	Конт
	Гегел
Авалло, хусусий мулкчиликка асосланган эҳтиёжлар тизими, шунингдек, дин, ижтимоий қатламлар, оила, ахлоқ, бурч, маданият, таълим, қонунлар фуқаролик жамиятини ташкил этади	
А.Фергюссон	Оммавий фаолият юритиш инсонга хос бўлган энг улуғ хусусият бўлиб, инсоният бахти энг улуғ мақсад, жамият ичида яшаш қобилияти энг улуғ қобилиятдир

Мустақил ишлаш учун савол ва топшириқлар:

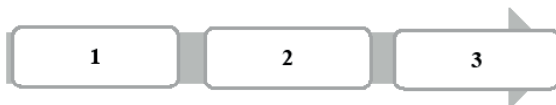
1. Фуқаролик жамияти унсурлари “Авесто”да қандай ўз ифодасини топган?
2. Шарқ алломаларидан кимлар фуқаролик жамияти асосларини ишлаб чиққан?
3. Жамият ва фуқаролик жамияти деганда нима-ни тушунасиш?
4. Демократик жамият ва фуқаролик жамияти бир-бирдан нимаси билан фарқ қилади?
5. Фуқаролик жамиятининг қандай белгилари мавжуд?
6. Фуқаролик жамияти қандай омиллар асосида шаклланади?

Фуқаролик жамияти хусусидаги қуйидаги илмий ёндашувлар моҳияти ва фарқини очиб беринг?	
Классик ёндашув <i>Т. Гоббс, Ж. Локк ва Ш. Монтескье, Ж. Ж. Руссо, Гегел, Э. Кант, А. Фергюссон, Эдмунд Бёрк,</i>	Замонавий ёндашув <i>Ж. Коэн, Э. Арато, Д. Грин, М. Уолцер, Л. Якобсон, Э. Геллнер, Р. Дворкин, А. Сэлигман, М. Платтнер, Д. Белл, С. Уайт, С. Бенҳабиб, Н. Фрейзер, Ч. Тэйлор, С. Чеймберс, Г. И. Вайнштейн</i>

Фуқаролик жамиятининг учта хусусиятини айтиб беринг!

Фуқаролик жамиятининг учта асосий тамойилини айтинг!

КЛАСТЕРни ёритинг:

Жамоат бирлашмаларининг асосий принциплари

Тавсия этилаётган мустақил таълим мавзулари:

1. “Авесто”нинг “Ясна”, “Виспрат”, “Яшт”, “Ви-деват” китобларида илгари сурилган ижтимоий ҳуқуқий таълимотлар таҳлили.

2. Абу Наср Форобийнинг “Шаҳарни бошқариш” асари бўйича эссе тақдимоти.

3. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Кутадғу билиг” асарида давлатчилик концепцияси таҳлили.

4. Амир Темурнинг “Куч-қудрат – адолатдадир” ғоясининг ҳозирги давр таҳлили.

5. Низомулмулкнинг “Сиёсатнома ёки сияр улмулк” асари бўйича эссе тақдимоти.

6. А. Донишнинг “Наводир ул-вақое” асаридаги адолатли давлат ғоясининг ҳозирги давр таҳлили.

7. А. Авлонийнинг “Маданият тўлқинлари” мақоласининг таҳлили.

8. А. Фитратнинг “Оила” асари бўйича эссе тақдимоти.

9. А. Фитрат “Раҳбари нажот” асари бўйича эссе тақдимоти.

10. А. Иброҳимовнинг “Биз ким ўзбеклар” асари бўйича реферат тақдимоти.

11. Ж. Локкнинг “Фуқаролик бошқаруви ҳақидаги иккинчи рисола” асари.

12. Ш. Л. де Монтескье “Қонунлар руҳи” номли асарида “фуқаролик ва давлат” тушунчаларининг таҳлили.

13. Иммануэл Кантнинг “Бутунжаҳон фуқароликда умумий тарих ғояси” асарида ҳуқуқий фуқаролик жамиятида давлат тузилиши таҳлили.

14. “Ҳуқуқ фалсафаси” асарида фуқаролик жамияти тузилиши бўйича “Гегел схемаси” нинг таҳлили.

15. А. Фергюссоннинг “Фуқаролик жамиятининг тарихий тажрибаси” асарида фуқаролик жамияти шаклланиши ҳақидаги қарашлари таҳлили.

16. Д. Гриннинг “Фуқаролик жамиятига қайтиш” асарида фуқаролик жамиятига замонавий ёндашувнинг моҳияти.

17. Ҳ. Одилқориевнинг “Конституция ва фуқаролик жамияти” асаридаги демократик тамойилларнинг моҳияти таҳлили.

18. М. Қирғизбоевнинг “Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафкуралар, маданиятлар” асарида фуқаролик жамияти асосларининг ёритилиши таҳлили.

16. М. Шарифхўжаевнинг “Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши” асарида фуқаролик жамиятининг асосий белги ва хусусиятларининг ҳозирги кунда намоён бўлиши таҳлили.

17. З. Исломовнинг “Фуқаролик жамияти: кеча, бугун, эртага” мақоласининг таҳлили.

Билим ва кўникмаларни баҳолаш материаллари

1. *“Демократия” атамаси –*

а) юнонча сўз бўлиб, демос-халқ, кротос-ҳокимият, халқ ҳокимияти деган маънони англатади.

б) лотинча сўз бўлиб, демос-халқ, кротос-ҳокимият, халқ ҳокимияти деган маънони англатади.

с) арабча сўз бўлиб, демос-халқ, кротос-ҳокимият, халқ ҳокимияти деган маънони англатади.

д) русча сўз бўлиб, демос-халқ, кротос-ҳокимият, халқ ҳокимияти деган маънони англатади.

2. *Фуқаро–жамият–давлат ўртасидаги ахлоқий мажбуриятларни умумлаштиришга эришган алломани аниқланг?*

а) Форобий

б) Юсуф Хос Ҳожиб

с) Алишер Навоий

д) Ҳусайн Воиз Кошифий

3. *“Фуқаролик жамияти” тушунчасини илмий ва сиёсий-ҳуқуқий муомалага ким киритган?*

- a) Гегель
- b) Жон Локк
- c) Томас Гоббс
- d) Аристотель

4. *Фуқаролик жамиятининг назарий асосларини мукаммал таълимот сифатида ким яратган?*

- a) Гегель
- b) Жон Локк
- c) Томас Гоббс
- d) Аристотель

5. *Фуқаролик жамиятининг либерал талқинини кимлар илк бор илгари сурган?*

- a) Т. Гоббс, Ж. Локк ва Ш. Монтескье
- b) Ж. Ж. Руссо, Гегел, И. Кант
- c) А. Фергюссон, Эдмунд Бёрк
- d) Ж. Коэн, Э. Арато, Д. Грин

6. *“Хусусий мулкчиликка асосланган эҳтиёжлар тизими, шунингдек, дин, ижтимоий қатламлар, оила, ахлоқ, бурч, маданият, таълим, қонунлар фуқаролик жамиятини ташкил этади”. Ушбу фикр ким томонидан илгари сурилган?*

- a) Гегель
- b) Т. Гобсс
- c) Э. Кант
- d) Д. Грин

7. *“Фуқаролик жамиятининг тарихий тажрибаси” деб номланган, 1767 йилда ёзилган асар муаллифини аниқланг.*

- a) Ш. Монтескье
- b) А. Фергюссон
- a) Ж. Коэн
- b) Э. Арато

8. *“Фуқаролик жамияти инсонлардаги ўзини-ўзи англаш, уларнинг объектив равишда масъуллик*

ҳиссини сезиш қобилиятининг юксалишига ҳамоҳанг шаклланиб боради. Бу каби жамиятда шаклланган фуқаролар сиёсий ва ҳуқуқий маданиятлари даражасининг юқорилиги билан ажралиб туради”. Ушбу фикр муаллифини аниқланг?

- a) М. Қирғизбоев
- b) А. Саидов
- c) И. Эргашев
- d) Т. Одилқориев

**II-БЎЛИМ. ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК
ЖАМИЯТИНИ БАРПО ЭТИШНИНГ ИЛМИЙ-
МЕТОДОЛОГИК, НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ**

**1-МАВЗУ. ЎЗБЕКИСТОНДА ҲУҚУҚИЙ
ДЕМОКРАТИК ДАВЛАТ ВА ФУҚАРОЛИК
ЖАМИЯТИНИ БАРПО ЭТИШ КОНЦЕПЦИЯСИ**

1. Мамлакатимизда Биринчи Президентимиз Ислом Каримов томонидан янги ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилиш концептуал заминларининг асосланиши.

2. Мамлакатда ислохотларни чуқурлаштириш ва жамиятни янгилаш борасидаги устувор вазифалар.

3. Фуқаролик жамияти институтлари ва уларни ривожлантириш механизмлари.

**1. МАМЛАКАТИМИЗДА БИРИНЧИ
ПРЕЗИДЕНТИМИЗ ИСЛОМ КАРИМОВ
ТОМОНИДАН ЯНГИ ҲУҚУҚИЙ
ДЕМОКРАТИК ДАВЛАТ ВА ФУҚАРОЛИК
ЖАМИЯТИНИ БАРПО ҚИЛИШ КОНЦЕПТУАЛ
ЗАМИНЛАРИНИНГ АСОСЛАНИШИ**

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин ўзига хос бўлган тараққиёт йўлини – яъни бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган эркин, очиқ демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш вазифасини асосий мақсад қилиб белгилаб олди. Бу вазифани амалга оширишнинг илмий-методологик, назарий асослари, асосий тамойиллари ва устувор йўналишлари Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И. Каримов томонидан

*Жамият тараққиётининг асоси, уни муқаррар ҳалокатдан
қутқариб қоладиган ягона куч – маърифатдир.
И. А. Каримов*

ишлаб чиқилди. “Ўзимизга хос ва мос тараққиёт йўлидан борамиз”, изчиллик асосида “ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз”, бу борада “пировад мақсадимиз – ижтимоий йўналтирилган барқарор бозор иқтисодиётига, очиқ ташқи сиёсатга эга бўлган демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барпо этишдир” ва кўзланган “барча ислоҳотларнинг - иқтисодий, демократик, сиёсий ислоҳотларнинг асл мақсади инсонга муносиб турмуш ва фаолият шароитларини вужудга келтиришдан иборат”, “Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йўлидаги асосий мақсади – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш”дир ва бу мақсадга етишишда “Онг ва тафаккур ўзгармаса ижтимоий ҳаёт ўзгармайди”, “Бу ҳаётий ҳақиқат биз ҳамиша амал қиладиган тамойилга, жамият ривожининг асоси ва шартига айланмоғи ҳамда ўзида яхлит бир тизимни мужассам этмоғи лозим. Бу тизим марказида маънавият, ахлоқ-одоб, маърифат каби ўлмас қадриятлар турмоғи керак”, “жамиятнинг демократлаштиришнинг муҳим шарти одамларнинг тафаккури ва ижтимоий савияси билан демократик ўзгаришлар даражаси ва суръатлари бир – бирига қанчалик мутаносиб бўлишига боғлиқдир”, умумстратегик вазифаларда ҳамда халқнинг туб манфаатларини ифода этадиган, уни ўз олдига қўйган мақсадлари сари бирлаштирадиган ва сафарбар этадиган куч “юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги” ғоясидир каби методологик илмий мулоҳазалар, концептуал қарашлар унинг асарларида илмий асослаб берилди.

И. Каримов асарлари моҳиятан мамлакатимизда янги ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилишнинг бир қанча даврларини ўзида ифодалайди:

1989-1991 йиллар – Мустақиллик остонаси

1991-2000 йиллар – Ўтиш даври

2000-2007 йиллар – Мамлакатни янгилаш ва модернизациялаш

2007-2015-йиллар – Мамлакатда демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини барпо этиш даври.

И. Каримовнинг “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” асарида ўз йўлимизнинг шарт-шароитлари ва заминлари кўрсатилиб, унда, ўз ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий тараққиёт йўлимизни танлаб олиш Республикаимизнинг қатъий позицияси эканлиги асосланди. Асарнинг “Ўзбекистон – демократия ва ижтимоий адолат жамияти” бўлимида “Ўзбекистон – келажаги буюк давлат. Бу – мустақил, демократик, ҳуқуқий давлатдир. Бу – инсонпарварлик қоидаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий аҳволи, сиёсий эътиқодларидан қатъи назар фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир”, “Миллий манфаатлар устуворлиги ва тенг ҳуқуқли ҳамкорликка асосланган ташқи сиёсат” бўлимида Ўзбекистоннинг миллий манфаатларига мос келадиган кўп томонлама фаол ташқи сиёсатни амалга ошириш – давлатимизнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш иқтисодий қийинчиликларни бартараф этиш ва халқ турмушини яхшилашнинг зарур шarti ва ғоят муҳим воситаси эканлиги, “Ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бозор иқтисодиётини қуриш – мустақил Ўзбекистон ички сиёсатининг негизи” деган бўлимида халқ ман-

фаатларига жавоб берувчи мустақил иқтисодий сиёсат – Ўзбекистонни мустақил ривожлантиришнинг ажралмас шартлари ва ички сиёсатнинг инсон манфаатларига қаратилган меҳнатни рағбатлантириш кучли механизмларига эга бўлган ва аҳолининг ижтимоий ночор қатламларининг давлат йўли билан хизмат қиладиган бозор иқтисодиётини қуришдан иборатлиги қайд этилди. Республикада собитқадамлик билан халқчил адолатли жамиятни бунёд этиш – бош вазифадир... Янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишини кафолатлаши керак”¹.

Мазкур асарда Ўзбекистон ўз олдида ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантиришни мақсад қилиб қўйгани талхил қилинди. Бундай жамиятда қонун ҳукмронлик қилиб, ижтимоий турмуш асослари ва ривожланиш мезонлари қонун асосида яратилади. Шунингдек, асарда “Қонуннинг устуворлиги ҳуқуқий давлатнинг асосий принциpidир. У ҳаётнинг барча соҳаларида қонуннинг қатъиян ҳукмронлигини назарда тутади. Ҳеч бир давлат органи, ҳеч бир хўжалик юритувчи субъект, ижтимоий-сиёсий ташкилот, ҳеч бир мансабдор шахс, ҳеч бир киши қонунга бўйсунмиш мажбуриятдан халос бўлиши мумкин эмас”²лиги таъкидланди.

Маълумки, ҳозирги замонда ижтимоий тараққиётнинг хилма-хил моделлари яратилди. Жамият тараққиёти моделларининг хилма-хиллиги бевосита маданиятлар ранг баранглиги ва унинг

¹ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. //Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. 1. - Т. : Ўзбекистон, 1996. -Б. 44-45.

² Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. //Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. 1. - Т. : Ўзбекистон, 1996. - Б. 321

Биз олдимизга фуқаролик жамияти барпо этиш мақсадини қўйганмиз. Фуқаролик жамиятини қуриш бир қанча ваколатли вазибаларни давлатдан маҳаллий ҳокимият органларига, жамоат тузилмаларига ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич топширишни кўзда тутуди.

Каримов И. А.

умуминсоний хусусиятлари билан боғлиқ. Маданиятлар хилма-хиллигини эътироф этмасдан, миллий маданиятларнинг ўзига хос жиҳатларини, ривожланиш қонуниятларини тан олмаслик мумкин эмас. Бундай ёндашув жамият тараққиёти моделларининг асосларини тўғри тушунишга назарий-методологик жиҳатдан ёрдам беради. Жамият тараққиёти моделларини тушунишда “ягона моделга” даъво қилиш, унинг назарий-концептуал асослари мутлақлигига интилиш ғояси бир томонлама ёки илмий-назарий, методологик жиҳатдан хато, ноҳолис хулосалар чиқаришга сабаб бўлади. Жамият тараққиёти моделларини “бир чизиқда” кўриш жамият моделлари, тараққиёт хилма-хиллигига тўғри келмайди.

И. Каримовнинг “Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли” асарида ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бозор иқтисодиёти миллий андозасининг ўзига хос муҳим қонуниятларини илмий асослаб берди. Бозор иқтисодиётини шакллантириш, фуқаролик жамияти қуриш, умуман, жамиятнинг барча соҳаларини ислоҳ қилиш жараёнларини бешта асосий принцип асосида амалга оширишнинг “Ўзбек модели” концепциясининг ишлаб чиқилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Бу бешта асосий принципларнинг моҳияти қуйидагича ифодаланди: “биринчидан, иқтисодий ислохотлар ҳеч қачон сиёсат ортида қолмаслиги керак, у бирор мафкурага бўйсундирилиши мумкин

эмас. Бунинг маъноси шуки, иқтисодиёт сиёсатдан устун туриши керак. Ҳам ички, ҳам ташқи иқтисодий муносабатларни мафкурадан ҳоли қилиш зарур; *иккинчидан*, давлат бош ислоҳотчи бўлиши лозим. У ислоҳотларнинг устувор йўналишларини белгилаб бериши, ўзгартиришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчиллик билан ўтказиши, жаҳолатпарастлар (ретроградлар) ва консерваторлар қаршилигини бартараф этиши шарт; *учинчидан*, қонун, қонунларга риоя этиш устувор бўлиши лозим. Бунинг маъноси шуки, демократик йўл билан қабул қилинган янги Конституция ва қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оғишмай риоя этиши лозим; *тўртинчидан*, аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда кучли ижтимоий сиёсат ўтказиш. Бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вақтда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар кўрилиши лозим. Бу бозор иқтисодиёти йўлидаги энг долзарб вазифа бўлиб келди ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади; *бешинчидан*, бозор иқтисодиётига ўтиш объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, ўтмишдаги “инқилобий сакрашлар”сиз, яъни эволюцион йўл билан, пухта ўйлаб, босқичма-босқич амалга оширилиши керак.

Бу қоидалар ўз истиқлол, ривожланиш ва тараққиёт йўлимизга асос қилиб олинган бўлиб, ўтиш даври дастурининг негизини ташкил этади”¹.

Ҳуқуқий демократик давлатни барпо қилишда жамият ҳаёти, хусусан, сиёсий жараёнларнинг бир маромда ривожланиб боришини таъминлашда унинг иқтисодий асосларига мос равишда бошқа

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. //Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. 1. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. -Б. 300-301.

соҳаларни ҳам ривожлантириб боришда ижтимоий бошқаришнинг функционал модели жорий қилинди. Мазкур моделни жорий қилишдан асосий мақсад – иқтисодий ва сиёсий мувозанатни сақлаш асосида ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тангликка йўл қўймаслик, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг барқарор ўсишини таъминлаш, аҳоли турли табақалари, касб эгалари, ижтимоий-сиёсий гуруҳлар ўртасида ижтимоий мувозанатга эришиш эди.

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти ўз-ўзидан аниққи, аввало, манфаатлар тизимида ва мулкый муносабатларда туб сифатий ўзгаришларни, шунингдек, ижтимоий-иқтисодий барқарорликка эришиш мулкый муносабатларнинг асосий юзага келтирувчи ишлаб чиқариш соҳасида ҳам туб таркибий ўзгаришлар яшашни тақозо этади. Бу соҳада чуқур таркибий ўзгаришларга эришиш макроиқтисодиётни барқарорлаштириш, миллий валютанинг харид қобилиятини ошириш, экспортга йўналтирилган рақобатбардош маҳсулот салмоғини кўпайтириш, молия интизомини мустақкамлаш, хусусий ва кичик бизнесни ривожлантириш каби муҳим иқтисодий тадбирларни амалга ошириш билан чамбарчас боғлиқдир. “Бунинг учун, авваламбор, давлатнинг иқтисодий соҳага, хўжалик юритувчи тузилмалар, биринчи галда, хусусий сектор фаолиятига аралашувини чеклаш лозим”¹.

Миллий тараққиёт модели асосида ҳуқуқий демократик давлатнинг институционал заминлари:

¹ Каримов И. А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. // Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11 - ж. - Т. : Ўзбекистон. 2003, 27 -29 бетлар.

- давлат ҳокимиятининг тармоқларга бўлиниши принципига асосланиши;
- демократик Конституциянинг қабул қилиниши ва қонун устуворлиги тамойилини рўёбга чиқарувчи механизмларнинг яратилиши;
- эркин демократик сайлов тизимининг кафолатланиши;
- давлат ва жамият бошқарувини амалга оширишда кўппартиявийлик тизимининг яратилиши;
- жамоат бирлашмалари ва нодавлат ва нотижорат ташкилотлари фаолиятининг йўлга қўйилиши;
- фуқаролар ўз-ўзини бошқариш институтларининг ривожлантирилиши;
- фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини, манфаатлари ва эҳтиёжларини таъминлашнинг самарали заминларининг вужудга келтирилиши, фуқаролик жамиятини шакллантириш манфаатларидан келиб чиққан ҳолда барпо этилди.

Буларнинг натижасида мамлакатимизда фуқаролик жамиятининг шаклланиши учун энг асосий куч ва манба бўлиб хизмат қиладиган замонавий ҳуқуқий демократик давлат асослари ривожлантирилди:

биринчидан, эски яккапартиявий давлатга барҳам берилиб, демократик тамойиллар асосидаги миллий давлат шаклланди; *иккинчидан*, жамиятда кўппартиявийлик тизими шаклланди; *учинчидан*, партия ва давлатдан ҳоли бўлган нодавлат-нотижорат ташкилотлар тизими шаклланди; *тўртинчидан*, ўзини-ўзи бошқариш органлари партиядан ва давлатдан ажратилди; *бешинчидан*, коммунистик мафкура ўрнига мафкуралар плюралиزمига ўрин берилди; *олтинчидан*, миллий қадриятлар ва миллий маънавият мамлакат халқининг асосий дунёқарашига айланиши учун барча ҳуқуқий асос-

лар яратилди; *еттинчидан*, барча қонунларни демократик тамойиллар асосида қабул қилиш тажрибаси шаклланди; *саккизинчидан*, фуқаролик жамияти институтларини шакллантиришнинг ҳуқуқий асослари яратилди.

Зеро, ҳуқуқий давлат ўз моҳиятига кўра ҳуқуқнинг ҳукмронлиги, қонуннинг устуворлиги, қонун олдида барчанинг тенглигини кафолатлайди, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг тўлиқ тан олиниши ва ҳурмат қилинишини таъминлаб беради, фуқароларнинг юксак ҳуқуқий маданияти, шахс билан давлат ўртасидаги ўзаро демократик ҳамкорлик принципларига таянади, ҳуқуқ ва тартибнинг барқарорлигини кафолатлайди.

Фуқаролик жамияти қуриш стратегиясининг шаклланишида Биринчи Президентимиз И. А. Каримов томонидан илгари сурилган “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари” концептуал тамойил муҳим аҳамият касб этади.

Кучли фуқаролик жамияти барпо қилинар экан, жамият барқарорлиги, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, миллатлар ва фуқаролараро тотувликни таъминлаш ишларида кишиларнинг саъй-ҳаракатлари кучаяди, масъулияти ошади. Чунки фуқароларнинг жамият ҳаётида эркин, ҳеч қандай ҳукмрон мафкура, маъмурий чеклашлардан ҳоли, ҳуқуқ ва манфаатлари таъминланган асосда яшаши уларга кенг имкониятларни очиб берди. Эндиликда фуқаролар давлат ва жамият ҳаётида уюшган ҳолда турли жамоат ташкилотлари, ўзини-ўзи бошқариш органлари, сиёсий партияларда ўз хоҳиш ва иродасини намоён қилмоқда.

Биринчи Президентимиз И. Каримовнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолат-

лари” асарида фуқаролик жамиятининг энг асосий институтлари Ўзбекистон мамлакати шарт-шароитлари, миллий менталитетини ҳисобга олган ҳолда талқин этилади. Шунингдек, бу асарда янги жамият қуриш муаммолари “шахс-жамият-давлат” ўзаро уйғунлиги асосида таҳлил этилади. Муҳими, давлатнинг шахс ва жамият манфаатлари асосида фаолият юритадиган сиёсий институт эканлиги, бу институтнинг доимо жамият ривожланиши ва унинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатлардан фаровон бўлиши ҳамда барқарорлиги учун масъуллигини ошириб бориш зарурлиги асосланади. “Жамиятнинг ижтимоий-сиёсий соҳасида демократик институтларни шакллантириш сиёсий тизимни ислоҳ қилишга ва ижтимоий ҳаётни демократлаштириш жараёнларига жўшқинлик бахш этишга қаратилгандир”¹, “фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш жараёни юз бераётган бир пайтда Ўзбекистон аҳолиси турли қатламларининг манфаатларини ифода этиши лозим бўлган кенг тармоқли, кўппартияли тизим каби демократик институтлар ҳамда бошқа жамоат ташкилотларининг қарор топиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Шу жиҳатдан олганда, давлатнинг роли сиёсий партиялар ва жамоатчилик ҳаракатларининг вужудга келиши, қарор топиши ва ривожланишини секинлаштириб қўядиган ҳар қандай ғов ва тўсиқларни бартараф этишдан иборатдир”².

“Биз келгуси асрга ўзимиз билан нималарни олиб ўтишимиз мумкин? Ва нималардан воз кечиши-

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Тошкент: Ўзбекистон, 1997. –Б. 172

² Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Тошкент: Ўзбекистон, 1997. –Б. 174

Фуқаролик жамиятини қуриш бир қанча ваколатли вазифаларни давлатдан маҳаллий ҳокимият органларига, жамоат тузилмаларига ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич топширишни кўзда тутди.

И. А. Каримов

миз даркор? Ўз ҳаётимизни қандай йўллар билан яхшиламоқчимиз? Янги минг йилликда қандай муаммоларнинг ечими бизнинг диққат-эътиборимиз марказида турмоғи лозим?” деган саволлар мамлакатимизнинг келгусидаги ривожланиш стратегияси, ислохотларни чуқурлаштириш ва жамиятни янгилаш борасидаги устувор вазифаларни белгилаб берди ва бу Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда” асарида асосланди:

Биринчи устувор йўналиш-мамлакат сиёсий-иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш;

Иккинчи устувор йўналиш – жамият маънавиятини янада юксалтириш;

Учинчи устувор йўналиш – кадрлар масаласи – фаровон қудратли демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти барпо этишимизнинг асоси бўлмоғи лозим;

Тўртинчи устувор йўналиш-халқ турмуш даражасининг изчил ва барқарор ўсиши аҳолини янада кучли ижтимоий ҳимоя қилишни ифода этади;

Бешинчи устувор йўналиш – иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни таъминлашдир;

Олтинчи устувор йўналиш – жамиятдаги барқарорлик тинчлик миллатлар ва фуқаролараро тотувликни, сарҳадларимиз дахлсизлигини, мамлакатимиз ҳудудий яхлитлигини таъминлаш.

Модернизациялаш, аслида, жамиятни замонавий талабларга жавоб берадиган даражада янгилаш, ўзгартириш ва тараққий эттириш демакдир.

Мазкур вазифаларни бажариш ва, энг аввало, жамиятни янада эркинлаштириш, ислоҳотларни чуқурлаштириш барча ҳуқуқий давлатлар асосида яшашни ўрганишимиз зарур. Шу билан бирга, қонунчилик ва меъёрий асосларни шакллантириш жамиятни ўзгартириш ва ислоҳ этиш жараёнидан олдинроқ юриш керак. Одамлар ҳокимият қарорлари қандай қабул қилинишини, уларнинг ижроси қандай назорат қилинаётганини билишлари, бу қарорларни тайёрлаш ва амалга оширишда фаол иштирок этишлари зарур.

Жамиятда демократлаш жараёни институтлар – партиялар, нодавлат ва жамоат ташкилотларини мустақкамлаш ҳамда ривожлантириш билан боғлиқ. Нодавлат ва жамоат ташкилотларини ривожлантиришдан мақсад – жамият аъзоларининг манфаатлари мувозанатини таъминлаш ва ҳимоя қилиш. Сиёсий ва ижтимоий соҳада эса давлат тизимларига муқобил куч сифатида улар адолат тарозисини ҳаётда ҳукмрон қилишга ҳисса қўшишлари лозим¹.

Маҳаллий ҳокимият органлари ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари бажарадиган вазифалар доирасини кенгайтириш, уларга давлат ваколатларининг бир қисмини босқичма-босқич топшириш лозим. Бунда энг муҳими, аҳолининг касб ва ижтимоий таркиби манфаатларини тўлиқ ифодалаш

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999. –Б. 20-21

ва ҳимоя қилишда нодавлат, жамоат тузилмаларининг ҳуқуқ ва мавқеларини ошириш даркор. “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” деган сиёсий қурилиш дастурининг моҳияти ана шунда яққол намоён бўлади”. Айнан шундай ёндашув фуқароларнинг ўзларига ўз ҳаёти ва бутун жамият ҳаётини бошқаришда ва ташкил этишда кенг иштирок этиш учун имконият яратади. Бу эса фуқаролик жамияти тамойилларига тўла мос келади”.¹

Бинобарин, мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёни фуқароларнинг давлат олиб бораётган сиёсат, ўтказилаётган ижтимоий-сиёсий ислоҳотларда кенг қатнашиши, унинг бевосита иштирокчиси, ташаббускори ва ижодкори бўлишни тақозо этади.

Ўзбекистон мустақиллиги шароитида мамлакатимизда жамиятнинг барча соҳаларида олиб борилаётган ҳуқуқий демократик ўзгаришлар сабабли фуқароларнинг сиёсий иштироки ва фаоллиги ўсиб борди. Кишилар бугунги кунда ўз ҳуқуқи, жамиятдаги мавқеи, сиёсий иродаси, ватан олдидаги масъуллиги билан боғлиқ хусусиятларни намоён қилмоқда. Фуқаролар референдумлар, сайловлар ва жамият ҳаётининг бошқа энг муҳим масалаларини ҳал қилишда фаол иштирок этиб келмоқдалар. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида таъкидланганидек: “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини-ўзи бошқариш, референдумлар

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда – Т: Ўзбекистон 1999. Б. 28-29

ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади”¹.

Бугунги кунда мамлакатимизда фуқаролик жамиятига хос бўлган белгилар шакллана бошлади. Булар жамиятнинг ижтимоий муносабатларида иштирок этадиган тузилмалар оила, сиёсий партиялар, нодавлат-нотижорат ташкилотлари, жамоат ташкилотлари ва ҳаракатлар, жойлардаги фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари, давлат ва нодавлат оммавий ахборот воситаларининг фаолиятида намоён бўлмоқда. Жамоатчилик фикрини ўрганиш, шакллантириш ва ифода этишнинг замонавий шакллари, ижтимоий низоларни куч ишлатмасдан, тазйиқсиз, қонунлар доирасида ҳал қилиш амалиёти ҳам такомиллашмоқда. Жамият соҳаларини эркинлаштириш натижасида ижтимоий ҳаётда сўз, виждон эркинлиги ва фикрлар хилма-хиллиги, ўз фикрини очиқ билдира олишнинг реал имкониятлари, ижодий, илмий ва бошқа уюшмалар мустақиллигининг ҳам қонуний, ҳам амалий жиҳатлари таъминланди.

И. Каримов “Бизнинг бош стратегик мақсадимиз қатъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустаҳкам пойдеворини шакллантиришдан иборатдир”² деб таъкидлади.

Бу мақсадга эришиш учун, *биринчидан*, давлатимизнинг марказий ва юқори бошқарув органлари ваколатларини босқичма-босқич қуйи тизим-

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. –Б. 8.

² Каримов И. А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 8. – Т.: Ўзбекистон, 2000. –Б. 331.

Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари вакилларидан ташкил топган юқори палата - Сенатнинг ҳудудлар манфаатларини ифода этади, қуйи палата – Қонунчилик палатаси ўз фаолиятини доимий профессионал асосда амалга оширади.

Каримов И. А.

га, шу жумладан, ўзини-ўзи бошқариш тузилмаларига ўтказиш талаб қилинади. Булар қаторида биз, биринчи навбатда, ўзини ҳар томонлама оқлаган маҳалла тузилмасини кўзда тутамиз. *Иккинчидан* - жамиятимизда нодавлат, жамоат ташкилотларининг, аввало, фуқаролик институтларининг ривожланишига кенг имкониятлар очиб бериш ва уларнинг фаоллигини оширишга кўмак ва ёрдам кўрсатиш даркор”¹.

Жамиятнинг сиёсий соҳасини эркинлаштириш (либераллаштириш) концепцияси ишлаб чиқилди ва унинг қуйидаги йўналишлари белгилаб берилди:

- мамлакат сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш;
- мамлакат сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик муҳитини қарор топтириш;
- нодавлат-нотижорат тузилмалар, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг фаолиятини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- жамиятда фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглиги, уларни эркин ифода этиш шароитини таъминлаш;
- инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, одамлар онгида демократик қадриятларни янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш.

¹ Каримов И. А. Янгилашиш ва ўзгаришлар жараёни ортга қайтмайди. //Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. 10. -Т. : Ўзбекистон, 2002. -Б. 325.

Мамлакатда марказий давлат ҳокимияти органлари ваколатларини номарказлаштириш асосида кучли жамиятнинг шаклланиши учун шарт-шароитлар яратиш мақсадларида “ҳокимият ваколатларининг маълум бир қисмини марказдан маҳаллий ҳокимият органларига ўтказишга қаратилган мавжуд қонун ва ҳуқуқий ҳужжатларни бир тизимга келтириш ва уларга қўшимча тарзда янгиларини ишлаб чиқиш”¹ вазифаси белгиланди.

2. МАМЛАКАТДА ИСЛОҲОТЛАРНИ ЧУҚУРЛАШТИРИШ ВА ЖАМИЯТНИ ЯНГИЛАШ БОРАСИДАГИ УСТУВОР ВАЗИФАЛАР

И. Каримовнинг “Ватанимиз ва халқимизга садоқат билан хизмат қилиш олий саодатдир” аса-рида Ватанимизнинг тараққиётини янада юксалтиришга қаратилган энг муҳим ва долзарб мақсад вазифалар кўрсатилди:

Биринчидан – мамлакатимизни модернизация қилиш, жамиятимизни янгилаш, иқтисодиётимизнинг жадал суръатлар билан ўсиши тадбиркорлик, кичик бизнес ва фермерлик ҳаракатларини жадаллаштириш, *иккинчидан* – юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқимиз фаровонлигини таъминлаш, барча моддий ва интеллектуал мулк эгаллигининг манфаатларини устун қўйиш, *учинчидан* – кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти-

¹ Каримов И. А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. //Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т. 13. -Т. : Ўзбекистон, 2005. -Б. 181.

га босқичма-босқич ўтишга эришиш давлат ва жамият қурилиши соҳасида асосий вазифа эканлиги, *тўртинчидан* – ҳаётимизнинг барча соҳаларини эркинлаштиришга доир ислохотларни фаол давом эттириш, инсон унинг ҳуқуқ ва эркинликларини энг олий қадрият ва бойлик сифатида жамиятимиз ҳаётида асосий ўрин тутиши, “Инсон манфати ҳар нарсадан улуғ” деган шиорни амалга ошириш, *бешинчидан* – мамлакатимизда суд ҳуқуқ тизимини, ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг зарур таркибий қисми эканлиги “Адолат-қонун устуворлигида” деган шиоримизни амалий жиҳатдан мустаҳкамлаш, *олтинчидан* – юртимиздаги тинчлик ва осойишталик, барқарорликни мустаҳкамлаш, фуқаролараро тотувлик, турли миллатлар ва диний конфенциялар ўртасида ҳамжиҳатликни янада кучайтириш ҳарбий хизматчилар ва уларнинг оилаларини ижтимоий ҳимоя қилиш ва маошлари миқдорини кўпайтириб бориш, *еттинчидан* – иқтисодиётимизнинг юқори ривожланишини таъминлаш ҳисобидан халқимизнинг реал даромадлари ва фаровонлигини ошириш, янги иш ўринларини ташкил этиш, соғлиқни сақлаш, оналик ва болаликни ҳимоя қилиш, *саккизинчидан* – мамлакатни модернизация қилишда янги авлод кадрларини тайёрлаш, таълим соҳасидаги миллий дастуримиз ижросини яқунига етказиш, *тўққизинчидан* – “Юксак маънавия – енгилмас куч” деган шиоримизни амалга оширишимизда маданий ва маърифий соҳаларда олиб бораётган ишларимизнинг таъсири ва самарасини кучайтириш, *ўнинчидан* – юқорида зикр этилган улуғвор мақсадларни муваффақиятли амалга ошириш вазифасини юртимизда яшаётган милла-

ти, тили, дини ва қайси сиёсий гуруҳга муносиблигидан қатъи назар, бирдамликда меҳнат қилиш.

Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон – келажаги буюк давлат” асарида мамлакат тараққиётини белгилайдиган омиллар ишлаб чиқилди:

– республиканинг қишлоқлари ва шаҳарларида ижтимоий сиёсий барқарорликни, фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликни, осойишталигини таъминлаш;

– аҳолининг ижтимоий ночор табақаларини ҳимоя қилиш;

– мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, яккаҳоқимликка қарши тадбирларни амалга ошириш, рақобат муҳитини вужудга келтириш.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясида фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг назарий заминлари ҳар томонлама асосланди ва истиқболдаги тараққиёт йўналишлари кўрсатиб берилди. Яъни фуқаролик жамиятининг шаклланиши учун мустақкам замин бўлиб хизмат қилувчи етти та устувор стратегик вазифалар асослаб берилди. Булар:

биринчидан, сиёсий соҳани эркинлаштириш;

иккинчидан, давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасини эркинлаштириш;

учинчидан, иқтисодиёт соҳасини эркинлаштириш;

тўртинчидан, маънавият соҳасини эркинлаштириш;

бешинчидан, суд-ҳуқуқ соҳасини эркинлаштириш;

олтинчидан, ташқи сиёсат фаолият соҳаси асосларини мустақкамлаш;

еттинчидан, хавфсизликни таъминлаш чора-тадбирларини такомиллаштириш.

Мамлакатимизда давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш соҳасида амалга оширилган ислоҳотлар ўта муҳим бир мақсадга, яъни ҳокимиятлар бўлиниши конституциявий принципини ҳаётга изчил татбиқ этиш, ҳокимиятлар ўртасида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали тизимини шакллантириш, марказда ва жойларда қонун чиқарувчи ва вакиллик ҳокимиятининг ваколатлари ҳамда назорат вазифаларининг ролини кучайтириш, суд тизимини либераллаштириш ва унинг мустақиллигини таъминлаш бўйича ғоят долзарб чора-тадбирларни кўришга қаратилган эди. Бу жараёнда марказий ижро этувчи ҳокимиятнинг бошқарув тузилмалари ва маъмурий органларнинг вазифаларини ўзгартиришга, уларнинг бошқариш, тартибга солиш ва тақсимлаш борасидаги ваколатларини, хўжалик тузилмалари фаолиятига бевосита аралашувини кескин қисқартиришга катта эътибор берилди. Бошқача қилиб айтганда, уларнинг ваколатларини бозор таъминловчи мувофиқлаштириш ва пировард натижада давлатнинг иқтисодий бошқаришдаги ролини жиддий камайтириш кўзда тутилган эди. Бошқарув соҳасини марказлаштиришни чеклаш, бу борадаги вазифаларнинг бир қисмини республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига ўтказиш, Ўзбекистонда маҳаллий ўзини-ўзи бошқаришнинг ноёб шакли бўлган маҳалла тизимини шакллантириш масалаларига катта аҳамият қаратилди.

Икки палатали миллий парламентимизни ташкил этиш масаласи бўйича 2002 йил 27 январда

*Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ижро этувчи
ҳокимиятни амалга оширади.*

И. А. Каримов

Ўтказилган референдум яқунлари ва шу асосда “Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида”ги конституциявий қонуннинг қабул қилиниши қонун чиқарувчи ҳокимиятни тубдан ислоҳ қилишнинг асосларини белгилаб берди. Бундан кўзланган асосий мақсадлар парламент томонидан ўз ваколатларини амалга ошириш жараёнида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати тизимини шакллантириш, қонун ижодкорлигининг сифатини жиддий равишда ошириш, умумдавлат ва ҳудудий манфаатларнинг мутаносиблигига эришишдан иборат эди. Бу борада таркиб жиҳатидан асосан халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари вакилларида ташкил топган юқори палата – Сенатнинг ҳудудлар манфаатларини ифода этиши, қуйи – Қонунчилик палатаси эса ўз фаолиятини доимий профессионал асосда амалга ошириши ҳисобга олинганини айтиб ўтиш лозим.

И. Каримов инсоният минг йиллар мобайнида ишлаб чиққан демократик қадриятларни тўлатўкис ўзлаштириб олиш жамиятда ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг муҳим шарти эканлигини таъкидлаб, “демократия” тушунчасини қуйидагича ёритади. Умумий тарзда демократия деганда ҳамманинг манфаатлари йўлида кўпчиликнинг ҳокимияти ва озчиликнинг иродасини ҳурмат қилиш тушунилади. Батафсил таҳлил қилинганда эса демократия – халқнинг

ўз эркинлиги ва мустақиллигига қарашлари ҳам, ҳар бир шахснинг манфаатлари ва ҳуқуқларини ўзбошимчалик билан чеклашлар ва шу йўсиндаги ҳаракатлардан ҳимоя қилиш ҳам, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш шакли ҳам эканлиги аён бўлади.

Жамиятда демократия қай даражада эканлигини белгиловчи камида учта мезон бор. Улар қуйидагилардан иборат:

1) халқ қарорлар қабул қилиш жараёнларидан қанчалик хабардорлиги;

2) ҳукумат қарорлари халқ томонидан қанчалик назорат қилиниши;

3) оддий фуқаролар давлатни бошқаришда қанчалик иштирок этишидир.

“Ана шу уч соҳада ҳақиқий силжишлар бўлмас экан, - деб таъкидланади мазкур асарда, - демократия ҳақидаги ҳамма гап-сўзлар ё халққа хушомад қилиш, ёки оддий сиёсий ўйин бўлиб қолаверади. Бундай силжишлар эса бир кунда бўладиган иш эмас”¹.

И. А. Каримовнинг 2010 йилнинг 12 ноябрида бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида жамиятимизни янгилаш ва модернизация қилишнинг янги стратегик йўналишларини белгилаб берган Концепция² асослаб берилди.

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари - Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. 6. – Т.: Ўзбекистон, 1998. Б – 151.

² Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2010.

№1	Давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш.
№2	Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш.
№3	Ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш.
№4	Ўзбекистон сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш.
№5	Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш.
№6	Демократик бозор ислоҳотларини ва иқтисодиётини либераллаштиришни янада чуқурлаштириш.

Мазкур концептуал ғоялар асосида бугунги кунда мамлакатимизда рўй бераётган сиёсий модернизация жараёнлари ўз таркибига қуйидаги муҳим жиҳатларни қамраб олмоқда:

биринчидан, қонун ижодкорлиги фаолиятини янада ривожлантириш орқали, Конституциямиз нормаларига таянган ҳолда демократик ислоҳотларни ва фуқаролик жамиятини қарор топтириш эҳтиёжлари ва аниқ мақсадларидан келиб чиқиб, янги қонун ва қонунчилик ҳужжатларини қабул қилиб бориш ишларини янада ривожлантириш;

иккинчидан, қонунларни ҳаётга жорий қилишнинг янада самаралироқ механизмларини вужудга келтириш;

учинчидан, демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштиришнинг муҳим омили ва воситаси сифатида жамоатчилик назоратини амалга ошириш тизимини ривожлантириш ва шакллантириш.

Мазкур ғояларни босқичма-босқич ва изчиллик билан жамиятимиз ҳаётига татбиқ этиб борилаётганлиги боис ҳозирги вақтга келиб, мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий ислоҳотлар ўз

Юртимизда ҳуқуқий давлат асосларини янада такомиллаштириш ва аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш биз учун ҳал қилувчи вазифа.

И. А. Каримов

таркибига моҳиятан давримизнинг энг замонавий мезонларига мос келувчи янги асосларини қамраб олмақда. Бунинг негизида юртимиз мустақил демократик тараққиётининг устувор йўналиши ва мақсади бўлган фуқаролик жамиятини чуқур қарор топтириш учун ҳуқуқий-ижтимоий замин кучли даражада мустақамланди, Конституциявий-ҳуқуқий асослари ривожлантирилди.

Мазкур концепция асосида Конституциянинг XVIII, XIX, XX бобларига ва жумладан, 32-, 78-, 93-, 96-, 98-, 103- ва 117-моддаларига қўшимчаларнинг киритилиши асосий Қонуннинг ҳуқуқий нормаларини янги демократик қоидалар билан тўлдирилишини таъминлади.

Концепция асосида 27 та қонун ҳамда тегишли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Жумладан, “Риэлторлик фаолияти тўғрисида”ги (2010 йил 22 декабрь), “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги (2012 йил 26 апрель), “Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги (2012 йил 24 сентябрь), “Кредит бюрolari фаолияти ва кредит ахбороти алмашуви тўғрисида”ги (2012 йил 4 октябрь), “Тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги рухсат бериш тартиб-қоидалари тўғрисида”ги (2012 йил 20 декабрь), “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги (2012 йил 25 декабрь), “Гаров реестри тўғрисида”ги (2013 йил 23 октябрь), “Экологик назорат тўғрисида”ги (2013 йил 27 декабрь), “Давлат ҳокимияти ва

бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги (2014 йил 5 май), “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги (2014 йил 28 август), “Инвестиция ва пай фондлари тўғрисида”ги (2015 йил 25 август) каби янги қонунлар қабул қилинди.

Концепцияда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 98-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш таклиф қилинган эди: “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ижро этувчи ҳокимиятни амалга оширади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Ўзбекистон Республикаси Бош вазири, унинг ўринбосарлари, вазирлар, давлат қўмиталарининг раисларидан иборат. Қорақалпоғистон Республикаси ҳукуматининг бошлиғи Вазирлар Маҳкамаси таркибига ўз лавозими бўйича киради. Вазирлар Маҳкамаси иқтисодиётнинг, ижтимоий ва маънавий соҳанинг самарали фаолиятига раҳбарликни, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Олий Мажлис қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари ижросини таъминлайди. Вазирлар Маҳкамаси амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудидаги барча органлар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар ва фармойишлар чиқаради. Ўзбекистон Республикаси Бош вазири Вазирлар Маҳкамаси фаолиятини ташкил этади ва унга раҳбарлик қилади, унинг самарали ишлаши учун шахсан жавобгар бўлади, Вазирлар Маҳкамасининг мажлисларига раислик қилади, унинг қарорларини имзолайди, Ўзбекистон Республикаси Президенти-

нинг топшириғига биноан халқаро муносабатларда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси номидан иш кўради, Ўзбекистон Республикаси қонунларида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларида назарда тутилган бошқа вазифаларни бажаради. Вазирлар Маҳкамаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси олдида жавобгардир. Вазирлар Маҳкамаси янги сайланган Олий Мажлис олдида ўз ваколатларини зиммасидан соқит қилади.

Вазирлар Маҳкамасининг фаолиятини ташкил этиш тартиби ва ваколат доираси қонун билан белгиланади. Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзоди Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайловларда энг кўп депутатлик ўрнини олган сиёсий партия ёки тенг миқдордаги депутатлик ўринларини қўлга киритган бир неча сиёсий партиялар томонидан таклиф этилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти тақдим этилган Бош вазир лавозимига номзодни кўриб чиққанидан кейин ўн кун муддат ичида уни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг кўриб чиқиши ва тасдиқлаши учун таклиф этади.

Бош вазир номзоди унинг учун тегишлича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенаати аъзолари умумий сонининг ярмидан кўпи томонидан овоз берилган тақдирда тасдиқланган ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг аъзолари Бош вазир тақдимига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти то-

монидан тасдиқланади. Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ўртасида зиддиятлар доимий тус олган ҳолда Қонунчилик палатаси депутатлари умумий сонининг камида учдан бир қисми томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти номига расман киритилган таклиф бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қўшма мажлиси муҳокамасига Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми билдириш ҳақидаги масала киритилади. Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми тегишлича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенати аъзолари умумий сонининг камида учдан икки қисми овоз берган тақдирда қабул қилинган ҳисобланади.

Бундай ҳолатда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ўзбекистон Республикаси Бош вазирини лавозимидан озод этиш бўйича қарор қабул қилади. Бунда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг бутун таркиби Бош вазир билан бирга истеъфога чиқади. Янги Бош вазир номзоди Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасидаги барча сиёсий партиялар фракциялари билан тегишли маслаҳатлашувлар ўтказилганидан сўнг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталарига кўриб чиқиш ва тасдиқлашга тақдим қилиш учун таклиф этилади. Олий Мажлис томонидан Бош вазир лавозимига номзод икки марта рад этилган тақдирда Ўзбекистон Республикаси Президенти Бош вазир вазифасини бажарувчини тайинлай-

ди ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисини тарқатиб юборади¹.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 98-моддасига киритилган ушбу ўзгартишларнинг мазмун-моҳияти шундан иборатки, уларга кўра, Бош вазир лавозимига номзод кўрсатиш ва уни тасдиқлашнинг янада демократик принципларини ифодалайдиган янги тартиби ўрнатилади. Ва бу бош вазир номзодини кўрсатиш тартибининг демократик принциплари, сиёсий партияларнинг ижро ҳокимиятини шакллантиришдаги ролини кучайтиради, Қонунчилик палатасида депутатлик ўрнини эгаллаш учун сайловларда сиёсий партиялар ўртасидаги курашни кучайтиришга шароит яратади, Парламентга ҳукумат фаолиятига таъсир кўрсатиш борасида кенг ҳуқуқлар беради ҳамда мамлакатда сиёсий муҳитни соғломлаштириш ва ҳукумат сиёсатини Парламент ҳамда сиёсий партиялар электорати фикрини эътиборга олган ҳолда ўзгартиришга хизмат қилади.

Шунингдек, Конституцияга киритилган бу ўзгартишларга биноан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотумини билдириш ҳуқуқи берилди. Айни вақтда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ваколатига тааллуқли масалалар юзасидан қарорлар қабул қилиш ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколатлари доирасидан чиқарилди. Таклиф этилаётган яна бир муҳим ўзгартиш Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 96-моддасига тааллуқлидир.

¹ Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2010. Б. 10-13.

Мамлакат Президенти турли сабабларга кўра ўз вазифасини бажара олмайдиган вазият юзага келган тақдирда ноаниқликка, ушбу моддани турлича талқин этишга йўл қўймаслик мақсадида унинг янги тахририни қўйидаги мазмунда баён этиш таклиф қилинади: мамлакатнинг амалдаги Президентини ўз вазифаларини бажара олмайдиган ҳолатларда унинг вазифа ва ваколатлари вақтинча Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Раисининг зиммасига юклатилади, бунда уч ой муддат ичида, “Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида”ги қонунга тўлиқ мувофиқ ҳолда мамлакат Президенти сайлови ўтказилади¹.

Сайловларда ютиб чиққан сиёсий партия тақдим этган Бош вазир номзодининг Парламент томонидан кўриб чиқилиши ва тасдиқланиши ҳақидаги конституциявий тартибнинг белгиланиши, ҳукуматга нисбатан ишончсизлик вотуми институтининг жорий этилиши ва сиёсий тизимни модернизация қилиш жараёнида амалга оширилиши лозим бўладиган бошқа қатор чора-тадбирлар ўз мазмун-моҳияти билан мамлакатимизни ислоҳ этиш ва демократлаштиришнинг янги босқичини бошлаб берди.

Концепцияда қайд этилган “Мамлакатимизни демократик янгилашнинг бугунги босқичдаги энг муҳим йўналишларидан бири бу – қонун устуворлиги ва қонунийликни мустаҳкамлаш, шахс ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган суд-ҳуқуқ тизимини изчил демократлаштириш ва либераллаштиришдан иборатдир. Бир сўз билан айтганда, юртимизда ҳуқуқий давлат асосларини янада такомиллаштириш ва аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини

¹ Ўша манба. -Б. 14.

юксалтириш биз учун ҳал қилувчи вазифа бўлиб қолмоқда, бу борада ...аввало, суд ҳокимиятини босқичма-босқич мустақамлаб бориш, суднинг мустақиллигини таъминлаш, уни собиқ тузумда бўлгани каби қатағон қуроли ва жазолаш идораси сифатидаги орган эмас, балки инсон ва фуқаро ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя ва муҳофаза этишга хизмат қиладиган том маънодаги мустақил давлат институтига айлантириш”¹ни изчил амалга ошириш зарур. Хусусан:

– суд тизимини ижро этуви ҳокимият органлари назорати ва таъсиридан чиқариш, суд мустақиллигини ва одил судловни амалга ошириш; (судга қадар иш юритиш босқичида қўлланадиган чоралар, яъни лавозимдан четлаштириш ва шахсни тиббий муассасага жойлаштириш тарзидаги процессуал мажбурлов чоралар каби ваколатлар прокурордан суд органларига ўтказилди, суд мажлисида айблов хулосасини ўқиб эшиттириш мажбуриятини фақат прокурор зиммасига юклаш ва ЖПКдан суднинг жиноят иши қўзғатишга доир ваколатининг чиқарилиши суднинг мустақиллиги, холислиги ва беғаразлигини таъминлашга, жиноят процессида тортишув принципини кучайтиришга хизмат қилди, суд назоратини кучайтириш, жиноят процессида “Хабеас корпус” институтини қўллаш соҳасини янада кенгайтириш имконини берди. Энг муҳими, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида умумэътироф этилган принциплар ва халқаро ҳуқуқ нормаларининг амалга оширилишини таъминлашга эътибор кучайтирилди)

¹ Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2010. -Б. 16

Бугунги кунда жамият ҳаётининг турли соҳаларида 10000 дан зиёд нодалат-нотижорат ташкилотлари фаолият юритмоқда.

– фуқароларнинг суд орқали ҳимояланиш кафолатларини кучайтириш (кассация инстанцияси), адвокатура институтини такомиллаштириш; (“Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди ва бу фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, қонунийликка риоя қилишнинг реал ҳуқуқий кафолатларини яратишга йўналтирилган ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг, авваламбор, ички ишлар идораларининг бу соҳадаги фаолиятининг янада либераллашувини таъминлашга олиб келди).

– жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини янада либераллаштириш ва инсонпарварлик тамойилларига мувофиқлаштириш;

– маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексни ҳар томонлама қайта ишлаб, қабул қилиш (бу маъмурий жавобгарликка оид қонунчиликнинг унификациялашувини таъминлади ҳамда маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўришнинг процессуал механизмларини такомиллаштириш, демократлаштириш, бу соҳада қонунийликни таъминлаш ва фуқароларнинг ҳуқуқларини ишончли ҳимоялаш бўйича чораларни ишлаб чиқишга ҳизмат қилди, масалан, айрим қонунбузарлик ҳолатларини жиноий юрисдикциядан маъмурий юрисдикцияга ўтказиш йўли билан кейинги декриминаллаштириш амалга оширилди).

– давлат ҳокимияти идоралари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи тузилмалар фаолиятида қонун устуворлигини таъминлашга қаратилган янги ҳуқуқий механизмларни ўрнатадиган ҳужжатларни ишлаб чиқиш (“Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғри-

сида”ги Қонуннинг янги таҳрири қабул қилинди, қонунийликни таъминлашнинг янги ва янада самарали механизмларини яратиш, қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қонунларга, социал-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ислохотлар эҳтиёжларига мос бўлишига хизмат қилди).

Концепцияда адлия органларининг ролини кучайтириш вазифасининг қўйилиши ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари тизимида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали механизмини яратиш имконини беради ҳамда ушбу органлар фаолиятида қонунийлик ва қонун устуворлигини таъминлашга хизмат қилди. Адлия органларининг ҳуқуқ ижодкорлиги соҳаси ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида ягона давлат сиёсатини ўтказишдаги ролини кучайтириш учун уларга зарур бўлган тегишли ваколатларнинг берилиши мамлакатимизнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари тизимида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали механизмини яратишда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Демократик жараёнларни чуқурлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, фуқароларнинг мамлакатимиз сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги амалий иштирокида ахборот ва сўз эркинлигини таъминлашнинг зарурлиги ҳамда аҳамияти Концепцияда кўрсатиб берилди. “Оммавий ахборот воситалари ва давлат ҳокимияти органлари ўртасидаги муносабатларнинг устувор жиҳатларини тўғри белгилаш, жумладан, оммавий ахборот воситалари фаолияти устидан назорат қилишнинг иқтисодий механизмларини, ахборот манбаларининг ёпиқлигини, шунингдек, таҳририятларга ҳокимият органлари ва маъмурий тузилмалар томонидан

бўлаётган маълум даражадаги босимларни бартараф қилиш билан боғлиқ муаммоли масалаларни ҳал этишга хизмат қилади”¹.

Концепцияда Конституциянинг 78-моддасига, яъни Олий Мажлиснинг назорат ваколатларини кучайтириш билан боғлиқ ўзгартиш ва қўшимчалар киритилишининг белгиланиши Парламент ваколатларини ва унинг мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига оид масалаларни ҳал этишга таъсирини кучайтиришда, Бош вазирнинг масъулиятини кучайтиришда, ҳуқумат бутун таркибининг иқтисодиётнинг, ижтимоий ва маънавий соҳанинг самарали фаолият кўрсатишини таъминлашда, мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб масалаларини ҳал қилиш бўйича ўз мажбуриятларини бажариш борасидаги масъулиятини кучайтиришда аҳамиятга эга бўлди.

Концепция доирасида ўтган йиллар давомида “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”, “Телерадиоэшиттиришлар тўғрисида”, “Оммавий ахборот воситалари фаолиятининг иқтисодий асослари”, “Оммавий ахборот воситаларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қонунлар қабул қилинди.

Фуқаролик жамиятини барпо этишда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш, фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш концепцияда устувор йўналиши қилиб белгиланиши мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёни фуқароларнинг давлат олиб

¹ Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2010. -Б. 31

бораётган сиёсат, ўтказилаётган ижтимоий-сиёсий ислохотларда кенг қатнашиши, унинг бевосита иштирокчиси, ташаббускори ва ижодкори бўлишига замин тайёрлади. Бугунги кунда фуқаролар давлатни бошқариш ишларида фуқаролик жамияти институтлари тузилмалари орқали иштирок этмоқдалар. Бу жараёнларда юқори органларнинг ваколатларини қўйига, бевосита фуқаролар қатнашадиган институционал тузилмаларга ўтказиш масалалари ҳал этилмоқда.

Мамлакатимизда бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётни янада либераллаштириш ва модернизация қилиш жараёнларининг ривожлантирилишида жамиятимиз тараққиёти учун дастур-уламал бўлиб хизмат қилган Ислом Каримов концептуал ғоялари муҳим аҳамиятга эга бўлди. Концепциянинг олтинчи стратегик йўналиши мамлакатимизда демократик бозор ислохотларни ва иқтисодиётни янада чуқурлаштиришга бевосита бағишлангандир. Ушбу стратегик дастур қоидаларидан келиб чиққан ҳолда, юртимиз иқтисодиётини, айниқса, хусусий тадбиркорликни, кичик бизнесни янада ривожлантириш бўйича ҳуқуқий базани такомиллаштириш вазифалари қўйилди:

– “Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш.

– “Тадбиркорлик фаолияти соҳасида руҳсат бериш тартиб-қоидалари тўғрисида”ги Қонунни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш.

– бизнеснинг янги ташкилий-ҳуқуқий шакли сифатида оилавий бизнесни қонуний белгилаб қўйиш;

Нодавлат-нотижорат ташкилотлари ролини янада кучайтириш фуқаролик жамиятини шакллантиришда ҳеч муболағасиз ҳал қилувчи омилдир.

И. А. Каримов

– “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳририни тайёрлаш;

– “Рақобат тўғрисида”ги янги қонунни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш.

Биз танлаб олган тараққиёт йўлининг улкан самараларини эътироф қилар эканмиз, дунёнинг нуфузли экспорт институтларидан бири бўлган Галлуп Ворлд институти аҳолининг бахтиёрлик, хушқайфиятлар Индекси (Поситиве Эхperiences Индекс) бўйича ўтказган тадқиқотларга кўра, Ўзбекистон жаҳоннинг 138 та мамлакати орасида 29-ўринни эгаллаган. Республикамиз МДХ мамлакатлари орасида ушбу индекс бўйича биринчи ўринда турибди. Қийёслаш учун келтириб ўтиш жоизки, мазкур индекс бўйича Франция 34-ўринда, Финляндия 36-ўринда, Италия 45-ўринда турибди¹.

Мамлакатимизда таркибий ўзгаришлар, юқори технологияларга асосланган янги ва замонавий корхоналарни барпо этиш, фаолият кўрсатаётган ишлаб чиқариш қувватларини кенг миқёсда янгилаш ва модернизация қилиш борасида пухта ўйланган стратегия туфайли мамлакатимизнинг ялпи ички маҳсулотида саноатнинг улуши 1991 йилдаги 14 фоиздан бугунги кунда қарийб 25 фоизга ўсди. Айни пайтда қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ишлаб чиқаришнинг улуши 34 фоиздан 17 фоизга камайди. Лекин бу қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари камайди, дегани эмас. Мамлакатимизда ялпи ички

¹ Ягонасан, муқаддас ватаним, севги ва садоқатим, сенга бахшида, гўзал Ўзбекистоним. – Т.: Маънавият, 2014. –Б. 8.

маҳсулотнинг умумий ҳажми ошиб борди. Юқорида таъкидланганидек, юртимизда ялпи ички маҳсулот ҳажми 1991 йилга нисбатан 5 карра ўсди¹.

3. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ ВА УЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Фуқаролик жамиятида давлат ва ҳокимиятнинг алоҳида функциялари, фуқаролик жамияти институтларининг эса алоҳида функциялари бўладики, улар бир-бирини тўлдириб, юксак ривожланган жамиятнинг яшовчанлигини таъминлайди. Бинобарин, Биринчи Президентимиз И. Каримов таъкидлаганидек, “Фуқаролик институтлари, нодавлат-нотижорат ташкилотлари ҳозирги кунда демократик қадриятлар, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг муҳим омилига айланмоқда, фуқароларнинг ўз салоҳиятларини рўёбга чиқариши, уларнинг ижтимоий, социал-иқтисодий фаоллиги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш учун шароит яратмоқда, жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлашга кўмаклашмоқда. Бундай ташкилотларнинг обрўси ошиб, мустаҳкамланиб боргани сари фуқаролик жамияти институтларининг давлат ва ҳокимият тузилмалари фаолияти устидан таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги роли жамиятимизда тобора ортиб бормоқда”².

¹ Каримов И. А. Мамлакатимизни демократик янгилаш ва модернизация қилишга қаратилган тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириш - бош мақсадимиз. -Т. : Ўзбекистон, 2015. -Б. 16-17.

² Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. - Т., “Ўзбекистон”, 2010. -Б. 42

Нодавлат ташкилотларининг ҳаракат доираси, ёхуд белгиланган фаолиятлари тегишли меъёрлар ва қоидалар асосида узлуксиз асосда ташкил этилиб борилиши лозим. Нодавлат-нотижорат ташкилотлари шахс ва жамият ўртасидаги барқарор муносабатлар, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларда фаол иштироки, уларнинг жамият иши учун масъулиятларининг ошиб боришлари учун асос бўладиган ижобий қадриятлар яратмоқда. Жамият ҳаётининг кўпгина жабҳаларида уларнинг ўзига хос ўрни, салмоғи ва таъсири сезилмоқда, инсон такомили ҳамда турмуш фаровонлигига ўзига хос замин яратилмоқда.

Фуқаролик жамиятининг асоси - жамоат ташкилотлари ҳисобланади. Шунингдек, фуқаролик жамиятининг ўзига хос хусусиятларидан бири - бу нодавлат тизимидаги барча жамоат ташкилотларига аъзоликнинг ихтиёрий шаклда бўлишидир. Бу қоида, биринчидан, шу жамиятдаги демократиянинг юқори даражасини намоён қилса, иккинчидан, жамият аъзоларининг ижтимоий онги ва фаолликлари юксаклигини билдиради. Қолаверса, ҳар бир фуқаро ўзи кирмоқчи бўлган ташкилот фаолиятида ўзининг манфаатлари ва эҳтиёжларига мос мақсадларга эришишига ишонч ҳосил қилганидан сўнггина шу ташкилотга ихтиёрий равишда аъзо бўла олади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги жамоат бирлашмалари бозор иқтисодиётига ўтиш, ҳуқуқий давлат, демократик ва фуқаролар жамиятини барпо қилишда давлат ва унинг органлари билан ҳамкорлик қилиши, ўз-ўзини бошқариш воситасида турли хил ижтимоий гуруҳлар манфаатларини ифода этиши ва уларни қондириши, халқ орасида

демократик ғоя ва қоидаларни тарғиб қилиши бугунги даврнинг долзарб вазифасидир.

Ривожланган мамлакатлар ва миллий тажрибани ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, фуқаролик жамияти барпо этишга жамият институтлари, бошқача айтганда, ижтимоий-сиёсий институтлар фаолиятисиз эришиб бўлмайди. Тўғри, бу соҳада давлат ҳокимияти органлари энг асосий институтлар сирасига киради. Лекин давлатнинг ижтимоий-сиёсий барқарорлик соҳасидаги сиёсати ва амалий фаолияти, фуқароларнинг бу йўналишдаги фаоллиги, албатта, жамият институтлари фаолиятининг ташкилий ва бошқа шакллардаги хатти-ҳаракатлари натижасидагина таъминланади.

Адабиётларда таъкидланганидек, “Ижтимоий давлат шароитида турли ижтимоий қатламларнинг уйғунлашуви, уларнинг умуммиллий манфаатларга киришуви фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг хусусияти, давлат хизмати сиёсий-маъмурий механизми хусусияти билан ҳам таъминланади. Шу аснода бирлашув жараёни фуқаролик жамияти институтларининг туманлар, вилоятлар ва марказ даражасида қарорларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш ҳамда улар устидан назоратда фаол иштирок этишни кўзда тутати”.¹

Фуқаролик жамиятиятида сиёсий партиялар, ўзини-ўзи бошқариш органлари, нодавлат-нотижорат ташкилотлар ва бошқа турли оммавий ҳаракатлар ўз фаолиятларида жамиятдаги турли ижтимоий қатламларнинг дунёқараши ҳамда манфаатларини ифодалаган ҳолда фаолият олиб бориши натижасида фуқароларнинг жамият бошқаруви ва сиёсий жараёнларда фаол иштирок этишлари

¹ Ташанов А. Бошқарув ислохотлари ва раҳбар компонентлиги. – Тошкент: “Маънавият”, 2011. 28-б.

учун зарурат туғилади, қолаверса, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги натижасидагина уларнинг сиёсий маданияти юксалиб боради.

1991 йилнинг 15 февralида Ўзбекистон Олий Кенгаши “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги қонунни қабул қилди. Мазкур қонун жамоат бирлашмалари фаолиятини тубдан ислоҳ қилишга, уларни собиқ яккахоким мафкурадан покланишига, шунингдек, жамоат бирлашмалари тузилмаларини давлат ва ҳукумат тизимидан ажратишга ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиб берди. Республика ижтимоий-сиёсий ҳаётида биринчи марта мазкур қонунда жамоат бирлашмаларининг мақсадлари халқаро ва демократик мезонлар асосида таърифлаб берилди: “Жамоат бирлашмалари фуқаролик, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий, ҳуқуқий ҳамда эркинликларни рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш, фуқароларнинг фаоллиги ва ташаббускорлигини, давлат ва жамоат ишларини бошқаришда уларнинг иштирок этишини ривожлантириш”¹ мақсадларида тузилади.

Мамлакат тарихида илк бор фуқаролик жамияти институтлари – жамоат бирлашмаларининг мустақиллиги, уларнинг давлат ва ҳукуматдан алоҳида фаолият юритувчи ҳуқуқий субъект эканлиги тан олинди. Бу ҳолат фуқаролик жамиятига хос белгилардан бири эди. Қонунда давлат идоралари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашиши, шунингдек, жамоат бирлашмаларининг давлат идоралари ва мансабдор шахсларнинг фаолиятига аралашишига йўл қўйилмаслиги ҳуқуқий жиҳатдан мустақамланди.

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикасининг қонунлари. 4-сон. -Т.: Адолат, 1993. -Б. 155.

Фуқаролик жамиятини барпо қилиш даврида жамоат бирлашмаларининг фаолияти асосан қуйидаги мақсадларни амалга оширишга қаратилган:

- жамоат ташкилотлари фаолиятининг Конституция ва мавжуд қонунлар доирасида бўлишини таъминлаш;

- жамоат ташкилотларининг фуқаролик жамиятини қуриш, сиёсий ва ижтимоий барқарорликни сақлаш, жамиятни ҳар томонлама ислоҳ қилиш ғояларини ҳаётга тадбиқ қилишда фаол иштирок этиши;

- ўз фаолиятининг устивор йўналишларини бозор муносабатларини ривожлантириш, жамиятимизда боқимандалик ва лоқайдлик каби иллатларни барҳам топтириш, халқимизда миллий ғурур ва ифтихор, ватанпарварлик, комил инсонни шакллантириш, ишбилармонлик ва тадбиркорлик фазилатлари ва хислатларини шакллантиришга сафарбар қилиш;

- жамоат бирлашмалари аъзоларининг ўз низомидаги ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва уларнинг манфаатларини қондиришга имкониятлар яратиш;

- жамоат ташкилотларининг давлат ҳокимияти ва бошқарув идоралари қарорларини тайёрлашда кенг иштирок этиши ва ҳ.к.

Фуқаролик жамияти муҳим институтларидан бири бу нодавлат ва нотижорат ташкилотларидир. Нодавлат-нотижорат ташкилотлари (ННТ) фаолиятининг энг муҳим йўналиши - бу жамиятни демократлаштиришдир, бошқача айтганда, жамият ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлашда иштирок этишдир. Бу жараён ННТларни ўз фаолиятларида демократик қадриятларга тўла риоя қилишни, ўз аъзолари манфаатларини ифода этишни, мам-

лакатда амалга оширилатган ислохотларда фаол қатнашишни, жамиятда плюрализм ва ошкораликнинг рўёбга чиқишига кўмаклашишга ўзларининг ҳиссаларини қўшишларини тақозо этади. Муҳими, ННТ ижтимоий қатламлар, умуман олганда эса миллат манфаатлари ва уларнинг хоҳиш-иродаларининг ҳаётий ифодасини амалга ошишида иштирок этиши талаб этилади. Бу ҳолат жамият ижтимоий-сиёсий барқарорлигини мустаҳкамлашга таъсир этади.

ННТлар мамлакат фуқароларининг моддий ва маънавий фаровонлигини оширишда бевосита ва билвосита таъсир қила оладиган ташкилий тузилмалардир. Мазкур ташкилотлар муайян ҳудуд аҳолиси ва умуман жамиятга турли масалаларда кўмак беради. Жумладан, минтақавий, маҳаллий чегараларда муҳим муаммоларни ҳал этиш, аҳоли турмуш даражасини яхшилаш, профилактик ишларда иштирок этишдан тортиб институционал миқёсдаги фаолиятларда иштирок этади. ННТлар мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётига билвосита таъсир кўрсатишда қабул қилинган ҳуқуқий меъёрлар доирасида турли механизмларни қўллайди, давлат органлари билан яқиндан ҳамкорлик қилади, жамоатчилик эксперти сифатида фаолият юритади.

Мамлакатда жамоат бирлашмалари тизимининг қарор топиши фуқаролик жамияти учун хос бўлган инсон ҳуқуқлари ва эркинлигини амалда таъминлаш жараёни билан ҳамоҳанг равишда кечмоқда. Миллий мустақиллик ва мамлакат ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ҳаётининг барча жабҳаларини камраб олган туб ислохотлар натижаси ўлароқ, мамлакатда қисқа давр ичида фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат барпо этишнинг муҳим талабларидан бири - демократик жамиятга хос бўлган жамоат бирлашмалари тизимлари қарор топди.

ННТ жамият аъзоларининг демократик асосда бирлашган уюшмалари бўлиб, улар ўз аъзоларининг сиёсий, ижтимоий ва ижодий манфаатларини ифода этади, фуқаролар фаоллигини оширишда муҳим ўрин тутди. Мамлакатда фаолият юритаётган ННТ тизимидаги ёшлар, хотин-қизлар ташкилотлари, касаба уюшмалари ижтимоий адолатни рўёбга чиқариш, демократик тамойилларни ривожлантириш, умумбашарий муаммоларни ҳал этиш, ижтимоий-сиёсий барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни таъминлаш каби умуминсоний қадриятларни шакллантиришга кўмаклашмоқда, аҳоли соғлиғини муҳофаза қилиш, экологик ва бошқа долзарб масалаларни ҳал этиш улар фаолиятининг ўзагини ташкил этмоқда.

Маълумки, фуқаролик жамияти шароитида ННТнинг фаолияти кучайиб боради, мамлакатда олиб борилаётган ислохотларда уларнинг фаолияти янада кенгайди. ННТ давлат ҳокимияти томонидан қабул қилинадиган дастурлар ва қарорларни муҳокама қилишда, давлат сиёсатини амалга оширишда иштирок этади. Улар ўз вакилларини сайловлар комиссиялари таркибига киритади, ўз номзодларини депутатликка ёки фуқаролар йиғинлари оқсоқоллигига (раислигига) қўйган шахсларга ўз муносабатларини билдиради. ННТ жамиятда кечаётган сиёсий жараёнларга бефарқ бўлмайди. Уларнинг аъзолари сайловларда фаол қатнашишлари билан ўзларини сиёсий жараёнларда намоён этадилар.

Умуман олганда, мамлакатда ННТни фуқаролик жамияти институти сифатида янада ривожлантиришда қуйидаги тамойилларни ҳаётда тўлиқ амалга ошириш тақозо этилади:

– ўз фаолиятини давлат органларидан мустақил олиб бориши;

– ўз фаолиятини мустақил ва эркин ҳолда намоян этиши;

– ўз аъзоларининг ижтимоий-сиёсий фаоллигини оширишлари учун кенг имкониятлар яратиб бериши;

– ўз аъзоларини миллий манфаатларни ҳимоя қилиш ва фуқаролик масъулиятини сезиш руҳида тарбиялаши;

– жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш ишларида фаол иштирок этиши;

– жамиятда турли ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар ўртасидаги манфаатларни келиштириши ва уларнинг ўзаро барқарор муносабатларини таъминлашга ҳаракат қилишлари.

Фуқаролик жамиятини барпо этишга доир ислохотлар шароитида фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш зарурати эркин бозор иқтисодиёти асосида ҳуқуқий давлат ва “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” таъмоили асосида янада чуқурлашиб бораётганлиги билан характерланади. Бу борадаги ислохотларни амалга оширишда, шунингдек, бу соҳада халқ сиёсий иродасини ифодалашда Ўзбекистонда ривожланиб бораётган кўппартиявийлик тизими орқали фуқаролар сиёсий фаоллигини ошириш энг асосий вазифалар сифатида белгиланган.

Мамлакатимизда Ўзбекистон “Адолат” социал-демократик партияси (“Адолат” СДП), Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партияси (МТДП), Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон либерал-демократик партияси (ЎзЛиДеп), Ўзбекистон халқ демократик партияси (ХДП), Ўзбекистон Экологик партияси фаолият юритиб, уларнинг ҳар бири

ўзининг ўзига хос сиёсий мафкураси, турли таянч ижтимоий қатламга эга бўлса-да, уларни миллий манфаатлар, шунингдек, миллий ғоя ўзаро бирлаштириб туради. Шунинг учун ҳам сиёсий партиялар жамиятдаги турли ижтимоий қатламларнинг сиёсий хоҳиш-иродаларини ифодалашига қарамай, улар жамиятни миллий манфаатлар асосида бирлаштириб туриш қобилиятига эгадир.

Шунингдек, турли даражадаги сайловларда партиялар номзодини вакиллик ва ижроия ҳокимиятига сайланиши қандайдир ҳокимият органларига эмас, балки фуқароларга – сайловчиларга боғлиқ эканлиги ҳам жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш омили сифатида намоён бўлмоқда. Жумладан, Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон либерал-демократик партияси дастурида қуйидаги вазифа белгиланган: “Аҳолининг сиёсий ва ижтимоий фаоллигини оширмасдан туриб фуқаролик жамиятини қуриб бўлмайди. Онгли ва фаол инсонгина барча қийинчиликларни енгиб, мустақил Ўзбекистоннинг гуллаб-яшнашига ва халқро ҳамжамиятнинг тўлақонли аъзоси бўлишига ўз ҳиссасини қўшиши мумкин”.¹

Фуқароларнинг сиёсий фаоллигини ошириш уларнинг сиёсий маданиятини шакллантиришнинг асосий компоненти эканлигига эътибор берсак, фуқароларни ижтимоийлаштириш ва сиёсий маданиятини оширишда сиёсий партиялар асосий ўринда турадилар. Шунингдек, сиёсий партиялар ўртасидаги ўзаро муҳолифий муносабатлар жараёнида фуқаролар ўзларининг сиёсий фаоллигини оширишга зарурат сеза бошлайдилар.

¹ Қаранг: Ўзбекистонда сиёсий партиялар. Минтақавий сиёсат жамғармаси. Тошкент, 2007. -Б. 116.

Аҳолининг, жамоат бирлашмаларининг давлат органлари томонидан қабул қилинаётган қарорлар, авваламбор, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатлари билан боғлиқ қарорлар ҳақидаги ахборотлардан кенг хабардор бўлиб боришини таъминлаш лозим.

И. А. Каримов

Мамлакатимиздаги сиёсий партияларнинг фуқаролик жамиятини барпо этишнинг асосий омили сифатидаги ўрни ва ролини қуйидагилар асосида кўрсатиш мумкин:

– вакиллик органлари ва ижроия ҳокимиятига кўрсатилаётган номзодлар юқори давлат органлари томонидан эмас, балки партия аъзолари ва уларнинг органлари томонидан кўрсатилади; бу жараёнда оддий фуқаролардан иборат партия аъзоларининг ташаббуслари эътиборга олинishi, уларда масъулиятнинг пайдо бўлганлиги уларни фаоллаштириш омили ҳисобланади;

– сиёсий партиялар фуқаролар ва ижтимоий қатламлар сиёсий манфаатларини ифодалашлари туфайли фуқаролар унга аъзо бўлиб, партия ёрдамида ўз сиёсий манфаатларини амалга оширишга имкон топадилар; фуқаролар ўзлари ёлғиз ўз сиёсий манфаатлари ва иродаларини ифодалай олмаслиги туфайли партияга аъзо бўлиб киради ёки унга хайрихоҳ фуқарога айланади; бу жараёнда фуқаролар сиёсий жиҳатдан фаоллашади;

– фуқаролар сиёсий партиялар тарафдорлари сифатида сайловларда ўзлари мойил бўлган вакиллик органларига сайланадиган депутатлар номзодларига овоз беришда иштирок этади; турли партиялар томонидан турли номзодларни илгари сурилиши натижасида фуқароларда номзодлардан бирини танлаш ва уларни кўпроқ овоз олишига

хайрихоҳлик истаклари шаклланади; бу уларнинг мазкур жараёнга бефарқ эмаслигини, балки уларнинг сиёсий фаоллашганлигини англатади;

– кўппартиявийлик тизими шароитида фуқаролар бошланғич партия ташкилотлари фаолиятида бевосита иштирок этадилар, ёки меҳнат жамоасида у ёки бу сиёсий партия таъсирига берилади; бу ҳолат уларнинг сиёсий фаоллашувига таъсир кўрсатади;

– фуқаролар сиёсий партиялар фаолиятида ёки улар мувофиқлаштираётган сайлов кампанияларида иштирок этадилар; бу жараён фуқароларни маълум даражада ижтимоийлашув даражасини оширади; бошқача айтганда, фуқаролар сиёсий жиҳатдан маълум даражада фаоллашади;

– сиёсат нафақат давлат ташкилотлари ёки сиёсий партиялар, балки айрим олинган бир шахс билан ҳам “шуғулланади”, ёки бошқача айтганда, ҳар бир шахс сиёсат билан шуғулланади. Чунки Аристотель таъбири билан айтганда, “Инсон ўз табиятига биноан сиёсий мавжудотдир”.¹ Инсон ўз табиятига биноан сиёсий моҳият касб этганлиги учун ҳам у ўзининг сиёсий фаоллашувига зарурият сезади. Янада бошқачароқ ёндашсак, ҳар қандай сиёсий субъект объектга (яъни ҳар қандай даражадаги кадрлар, гуруҳлар ва кишиларга) таъсир этган тақдирдагина сиёсий жараён рўй беради.

Ҳозирги даврда Ўзбекистонда жамиятнинг ижтимоий-сиёсий барқарорлигини мустақкамлаш ва таъминлаш учун сиёсий партиялар ўз сиёсий дастурлари асосида жамиятда тинчлик ва осойишталикни таъминлаш жараёнига катта ҳисса қўшишлари лозим, деб ҳисоблаймиз. Чунки барча сиёсий партия-

¹ Қаранг: Аристотель. Политика. //Соч. В 4-т. Т. 4. -М.: Мысль, 1984. с. 378

ларнинг дастурларида жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлашга қаратилган қатор мақсадлар ва вазифалар белгилаб қўйилган. Масалан, Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партияси дастурида қуйидаги вазифалар қўйилган:

– фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантириш, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг амалий воситалари сифатида сўз эркинлигини таъминлаш;

– жамият ва халқ фаровонлигини ошириш, унинг манфаатларини турли таҳдид ва тажовузлардан ҳимоя қилишнинг асоси сифатида аҳолининг барча ижтимоий гуруҳлари ва қатламларининг узлуксиз маънавий юксалиши вазифаларини ҳал этиш учун бирлаштириш.¹

Шунингдек, Ўзбекистон ХДП дастурида қуйидаги вазифалар белгиланган: “Ўзбекистон халқ демократик партияси Ўзбекистоннинг мустақиллигини асраш ва мустаҳкамлаш, Ватанимизнинг гуллаб-яшнашини таъминлаш, мамлакатда фуқаролик ва миллатлараро тотувлик, ижтимоий барқарорлик, ҳар бир оила ва бутун халқ фаровонлигига эришиш каби умуммиллий манфаатларни ўз мафкураси ва сиёсий фаолиятининг пойдевори, деб билади”.²

Таҳлиллардан кўриниб турибдики, сиёсий партиялар фуқароларнинг сиёсий фаоллигини оширишнинг асосий омили сифатида муҳим аҳамият касб этади. Ўз ўрнида, фуқаролар фаоллигининг юксалиши жамиятдаги ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш омили сифатида намоён бўлади. Чун-

¹ Қаранг. Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партиясининг устави ва дастури. –Тошкент: Шарқ, 2008. –Б. 57-58.

² Ўзбекистон халқ демократик партиясининг дастури. // Ўзбекистонда сиёсий партиялар. Минтақавий сиёсат жамғармаси, – Тошкент: 2007. –Б. 200.

ки ўзининг сиёсий манфаатлари ва эҳтиросларини сиёсий партиялар воситасида қондирган фуқаролар энди сиёсий ҳокимият органларига нисбатан эътирозлари ва улар фаолиятдан қониқмасликларидан воз кечадилар, шу тариқа, ҳокимият органлари ва жамият ўртасида ўзига хос умумманфаатлар ва умуммақсадлар шаклланиб, жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорлик турғун бир ҳолатга айланади.

Мамлакатда фуқаролик жамиятини шакллантиришда катта ҳисса қўшиб келаётган жамоатчилик институтларидан бири – бу “Маънавият ва маърифат” марказидир. Мазкур марказ фаолияти мамлакатда маънавий-маърифий ислохотларни амалга ошириш, фуқаролар ўртасида маънавий-маърифий тарбия, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик ишларини ташкил этишга қаратилган. Албатта, бу фаолият фуқаролар ижтимоий-сиёсий фаоллигини оширишга маълум даражада таъсир кўрсатади.

Илмий жиҳатдан ёндашганда, маънавият инсоннинг онги, туйғуси, ҳиссиёти, билими ва эътиқодида мужассамлашган руҳий сифат бўлиб, у шахс камолоти ва баркамоллигини белгилаб берувчи асосий мезонлардан биридир. Зеро, фуқаролари маънавий баркамол бўлган жамиятдагина ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий барқарорлик ҳукм суради. Сиёсатшунос олим Р. Жумаевнинг фикрича, “Юксак маънавиятнинг яна бир жиҳати шундаки, унда билим ва кўникмалар инсоний қадриятлар ва инсоний ахлоқ билан уйғунлашиб кетади. Афсуски, ҳозирги даврда ҳам жамиятда баъзи фуқароларда маънавий қашшоқлик ҳамон яшаб келмоқда. Агар жамиятда маънавий қашшоқлик устун турса, бундай жамият ҳалокатга маҳкумдир”.¹

¹ Жумаев Р. ва бошқ. Шахс ва жамият. -Тошкент: Ўқитувчи, 2005. –Б. 126-127.

Аҳолининг маънавий-маърифий савиясини кўтариш, жамият барқарорлигини таъминлаш жараёнида фуқаролар ижтимоий-сиёсий фаоллигини янада ошириш мақсадида маҳаллаларда ва меҳнат жамоаларида қуйидаги йўналишларида турли тадбирлар ўтказиш лозим, деб ҳисоблаймиз:

– фуқароларда, хусусан ёшларда мамлакатда амалга оширилаётган сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, мамлакат хавфсизлигини таъминлашга доир фаол муносабатни шакллантириш учун таълим муассасалари, ёшлар ташкилотлари ва бирлашмаларида, ҳарбий чақириққача бўлган ёшлар ўртасида “Жамият барқарорлиги – Ўзбекистонни янада ривожлантириш кафолати” мавзуида баҳс-мунозаралар уюштириш;

– жойларда, маҳаллаларда партия ташкилотлари ва жамоат ташкилотлари, ижодкор зиёлилар ва ёшлар вакиллари иштирокида “Тинчлик ва барқарорлик учун курашмоқ керак” мавзуларида туркум учрашув ва давра суҳбатлари ўтказиш;

– мамлакатимизда демократик, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий ва маданий ислохотларни амалга оширишда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашнинг аҳамияти, бу борада фуқароларнинг сиёсий фаоллигини оширишга бағишланган туркум ўқув-услубий қўлланмалар, оммабоп нашрлар, маълумотномалар тайёрлаш ва чоп этиш;

– “Ўзбекистонда жамоатчилик фикрини ўрганиш ва шакллантиришнинг долзарб муаммолари”, “Жамоатчилик фикрини ўрганиш ва унинг жамият барқарорлигини таъминлашдаги аҳамияти” мавзуларида илмий-амалий семинарлар ўтказиш.

Фуқаролик жамиятини барпо этишда оммавий аҳборот воситаларининг (ОАВ) ўрни ҳам катта бўлиб,

Жамиятда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш таъминланганда у чинакам ҳуқуқий, фуқаролик жамияти бўлади.
И. А. Каримов

улар фуқароларнинг сиёсий онгини ривожлантиришда муҳим ўрин тутлади. Улар фуқароларни сиёсий воқеа-ҳодисалар, ўзгаришларга бефарқ бўлмаслиги, уларни кузатиб ва ўрганиб бориши, мамлакатда олиб борилаётган ижтимоий-сиёсий жараёнларга ўз муносабатларини билдириб боришлари каби сифатларнинг шаклланишида муҳим ўрин тутлади.

Жамиятда фуқароларга сўз, матбуот эркинлиги, плюрализм, ўз фикрини ҳеч қандай сиёсий тўсиқларсиз (цензурасиз) билдира олиш имкониятлари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларида белгилаб қўйилган. Конституцияда белгиланганидек, “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга. Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир”.¹

Жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш ва бу жараёнда фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини юксалтиришда оммавий ахборот воситалари (ОАВ) билан боғлиқ қуйидаги жиҳатларнинг ривожланишига муҳим аҳамият берилиши тақозо этилади:

– фуқароларнинг омилкорлик фазилатлари, уларнинг воқеа-ҳодисаларга нисбатан лоқайд, бефарқ бўлмаслиги, ўз ҳақ-ҳуқуқларини поймол қилишга, жамиятдаги турли иллатларга қарши курашиши

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. –Б. 8.

каби узлуксиз жараёнларни ташкил этишнинг бевосита иштирокчиси бўлиши;

– фуқароларнинг тинч ва барқарор ҳаёти, фаровон турмушини таъминлашда асосий ҳаракатлантирувчи куч сифатида бевосита сиёсий жараёнлар иштирокчисига айланиши;

– мамлакатда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш, Ватан яхлитлиги, дахлсизлигини сақлаш, аҳолини бу вазифаларни бажаришда ягона миллий ғоя асосида жипслаштириш ва унинг фаол иштирокчиси бўлишига кўмаклашиш;

– мустақилликни миллий қадрият сифатида эъозлаш, унинг моҳиятини янгича мазмун билан бойитишга кенг жамоатчилик фикрини жалб этувчи асосий восита бўлиб хизмат қилиш;

– жамиятда демократик жараёнларнинг ривожланиши, мамлакатнинг жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаши, ички ва ташқи хавфларга қарши курашиш зарурлигини ҳар бир фуқарога етказиб туриши кабилар.

Ўзбекистон сиёсий тизимида фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантириш, амалга оширилаётган ислохотларнинг ошқоралиги ва самарадорлигини таъминлашдаги уларнинг ролини ошириш, нодавлат ташкилотлари ва давлат тузилмалари ҳамкорликда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, ижтимоий муаммоларни ҳал этиш, мамлакат аҳолисининг турли табақалари ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш ҳамда ижтимоий ҳамкорликнинг ташкилий-ҳуқуқий механизларини такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар дастурий асосларда олиб борилмоқда.

2-МАВЗУ: ҚОНУН УСТУВОРЛИГИ ВА ИЖТИМОЙ АДОЛАТ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ АСОСИЙ ОМИЛИ

1. Фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асослари.
2. Коррупцияга қарши кураш - фуқаролик жамияти ривожланишининг устувор шарти.

1. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Фуқаролик жамияти Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий асоси бўлиб, эркинлик, ошкоралик, озодлик, тенглик ва ижтимоий адолат маконидир. Инсон манфаатлари учун хизмат қилиш, унинг қобилияти ва истеъдодини, ижтимоий-сиёсий салоҳиятини рўёбга чиқариш, ниятлари, орзу-умидларини амалга ошириш, турмуш фаровонлигини таъминлаш мазкур ижтимоий маконнинг олий мақсадидир. Фуқаролик жамияти демократик, адолатли жамият қуришнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Фуқаролик жамиятида қонун устиворлиги амалга ошади, инсон ҳуқуқлари, шаъни, қадр-қиммати улуғланади, сиёсий плюрализм, фикрлар ва ғоялар хилма-хиллиги таъминланади.

Фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида қонун устуворлиги ҳам ўзига хос тенденциялар ва қонунийлар асосида амалга ошади.

Қонун ва қонуний нима ўзи? “Қонун оламдаги нарса ва ҳодисаларнинг муҳим, зарурий ва такрорланиб турувчи боғланишлари, ўзаро алоқалари

ва муносабатларининг намоён бўлишидир”¹. Демак, қонун муайян шарт-шароитда амал қиладиган воқеа ва ҳодисалар ҳаётийлиги, турғунлиги, ривожланиши ёки ҳалокатининг умумий тенденциясини белгилаб берадиган, қатъий натижани келтириб чиқарувчи муҳим, зарурий, нисбатан барқарор, такрорланиб турувчи боғланиш, ўзаро алоқа ва муносабатларнинг намоён бўлишидир. Ислом Каримов қайд этганидек, “. . . юксак демократик талабларни ҳаётимизга тўлиқ жорий этиш, фуқаролик жамияти барпо қилиш, фаровон ҳаётга эришиш – буларнинг барчаси бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва узлуксиз давом этадиган жараёндир”².

Қонуният тушунчаси ўзида жамиятда маълум ҳодиса ва жараёнларнинг амал қилиш қонунлари, принциплари, тенденциялари ва хусусиятларини ифодалаб, ўз моҳиятига кўра мунтазамлик, асосланганлик, тушунарлилик, изчиллик, тасодифийлик каби хусусиятларни ўзида мужассам этиб, муайян нарса ва ҳодисаларнинг барқарор ва такрорланиб турувчи ўзаро алоқалар йиғиндисидир. Қонуниятлар жамият тараққиётида ўзига хос ҳаракатлантирувчи омил, мавжуд ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маданий жараёнлар узвийлигини таъминловчи мезон ҳам ҳисобланади.

Фалсафий нуқтаи назардан қонун ва қонуният инсон, жамият (ижтимоий тузулмаларнинг) ва давлат фаолиятининг барча шакллари билан боғлиқ бўлган, табиат қонунларига эмас, балки жамият мавжудлиги қонуниятларига асосланиб ривожланаётган жараён ва ҳодисаларни англатади. Қонунийлик

¹ Назаров Қ. Фалсафа асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. -Б. 384

² Каримов И. А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. Т. 15. – Т., 2007. – Б. 246.

муҳити давлатда, жамиятда мустаҳкам тартиб ва барқарорлик асоси, ҳар бир фуқаро ҳаётида тинчлик ва осойишталик бўлишининг гаровидир.

Қонун устуворлигини таъминлаш фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий вазифаси бўлиб ҳисобланади. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, аввало, қонунлар фуқароларнинг бевосита ёки билвосита иштироки билан ишлаб чиқилади, уларнинг хоҳиш ва иродасини ўзида акс эттиради. Аммо кўпгина қабул қилинган қонунлар реал ҳаётга жорий қилинмасдан қоғозда қолиб кетади. Сабаби, *биринчидан*, қонунни қабул қилиш давридаги жамият тараққиёти даражаси билан уни амалга ошириш имконияти ўртасидаги номуносибликнинг мавжудлиги, *иккинчидан*, қонунларни яратишдаги маҳорат ва салоҳиятнинг (профессионализм) этишмаслиги, *учинчидан*, фуқароларнинг ҳам қонунлардан тўла фойдаланишга салоҳияти етарли даражада бўлмаслиги. Аммо, нима бўлганда ҳам, қабул қилинган қонунларга амал қилиш ҳаётий зарурият ҳисобланади. Чунки у нафақат, ҳуқуқлар тизими билан, шунингдек, мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий ҳаёти билан боғлиқдир.

Мамлакат ва фуқаролар манфаатларининг уйғун ҳолатда амалга ошувининг асосий механизми қонунлар олдида оддий фуқародан тортиб энг юқори лавозимни эгаллаб турган амалдорларга ча баробарлиги, уларнинг қонунларга сўзсиз итоат қилиши ҳисобланади. Бу тамойилни шакллантириш Ўзбекистонда қурилаётган демократик жамиятнинг асосий вазифаси сифатида қаралмоқда.

Қонун устуворлигига хилоф иш қилиш ва унга менсимай қараш, мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг оёқ ости қилиниши, улардан

ғаразли мақсадларда фойдаланиш қонунларни обрўсизлантиради, давлат ва жамиятнинг маънавий асосларига путур етказди, халқнинг норозилигига, ҳаққоний эътирозларига сабаб бўлади. Айниқса, фуқароларнинг давлат тузилмалари билан муносабатлари жараёнида қонунларга риоя этилиши ёки риоя этилмаслиги фуқаро – давлат муносабатларининг бутун бир тизимдаги ижтимоий адолат қоидаларининг ҳолатини белгилаб беради.

Қонун устуворлиги қуйидаги уч ҳолатда ўзининг тўлиқ ифодасини топади.

Биринчидан, қабул қилинаётган қонунлар ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар адолат принципига, инсон ҳуқуқи ва манфаатларидан келиб чиқиб, ижтимоий жиҳатдан асосланган бўлиши керак.

Иккинчидан, барча қонунлар ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар талаби барча давлат органлари, мансабдор шахслар, нодавлат ташкилотлари ва фуқаролар томонидан қатъий бажарилиши шарт.

Учинчидан, барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Конституция ва қонунларга мос бўлиши шарт.

1948 йилда инсоннинг табиий ва ажралмас ҳуқуқ ва эркинликлари эълон этилган асосий халқаро ҳужжат – инсон ва фуқаро ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг 1-моддасида “Жамиятнинг мақсади умум бахт-саодатидир”, инсон ўзининг “табиий ва ажралмас ҳуқуқлари”дан фойдаланишини таъминлаш давлатнинг асосий вазифаси саналади, “Бу ҳуқуқларнинг моҳияти: тенглик, озодлик, хавфсизлик, мулк” (2-модда), “барча одамлар табиатан ва қонун олдида тенгдирлар” (3-модда), “Қонун ҳукмронлик қилувчилар томонидан бўладиган зулмга қарши жамоат ва шахс эркинлигини муҳофаза этмоғи ва қўриқламоғи лозим” (9-модда),

“Озодлик бошқаларнинг ҳуқуқларини камситмаган тарзда инсонга ҳамма ишни қилиш имкониятини беришдир...” (6-модда)¹ дейилган.

Шунингдек, 1986 йил 4 декабрда БМТ Бош асамблеясида қабул қилинган “Ривожланиш ҳуқуқи тўғрисида”ги Декларацияда “Ривожланиш ҳар томонлама иқтисодий, ижтимоий, маданий ва сиёсий жараён ҳисобланиб, у аҳолининг фаровонлигини муттасил равишда ошириб бориши ва унинг аъзолари тенг ҳуқуқли фаол равишда иштирок этиши, яратилган бойликларни адолатли тақсимланишини таъминлашга йўналтириши лозимдир”, дейилган ва Декларациянинг 8-моддасида белгиланганидек, “Бу жараёнда давлат миллий даражада ривожланиш ҳуқуқи учун барча зарур чора-тадбирларни қўллаши ва шарт-шаритларни таъминлаши, хусусан, асосий ресурслар, таълим, соғлиқни сақлаш, овқатланиш, турар-жой, бандлик ва бойликларнинг адолатли тақсимланиши кабиларда барча учун тенг имкониятлар яратилишини таъминлаши лозим”².

Мамлакатимиз Конституцияси шу каби асосий халқаро ҳужжатлар талабларига тўла мос ҳолда, фуқароларнинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларини кафолатлаб берди. Инсоннинг маънавий камол топиши ва ҳар томонлама уйғун ривожланиши учун зарур шарт-шароит яратди. Конституциямиз ўз моҳиятига кўра, фуқаролик жамиятини қарор топтириш қоидаларини ўз бағрига қамраб олган етакчи ҳуқуқий ҳужжат бўлганлиги учун унинг асосида фуқаролик жамияти шаклланишига хизмат

¹ Декларация прав человека и гражданина. 24 июня 1793 г. //Права человека: Учебник-хрестоматия. С. 164-165.

² Узбекистан присоединился к Декларации Олий Мажлиса Республики Узбекистан от 30 августа 1997 года №504-1 //Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 1997, № 9, ст. 260

қилувчи қонунлар базаси яратилди. Конституция-миз заминда қабул қилинган қонунлар юртимизда фуқаролик жамияти асосларининг кафолатли равишда шаклланишига хизмат қила бошлади. “Ўтган давр мобайнида Конституциямизда муҳрлаб қўйилган тамойил ва қоидалар негизида юртимизда миллий қонунчилик тизими барпо этилди”¹.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – жамият таянчи ва юртимиз тараққиётининг ҳуқуқий кафолати, давлатимиз мустақиллигининг ёрқин рамзи, кўп миллатли халқимиз хоҳиш-иродасининг қонуний ифодаси ҳисобланади. Конституциянинг Х боб 43-46-моддалари инсон ҳуқуқ ва эркинликларига бағишланган бўлиб, давлат фуқароларининг Конституция ва қонунларда мустақкамланган ҳуқуқ ва эркинликларни таъминлаши, ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади.

Инсонларининг ижтимоий ҳуқуқ ҳамда эркинликларининг ҳуқуқий асосини:

- Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.
- ер тўғрисидаги, мулкчилик тўғрисидаги,
- тадбиркорлик тўғрисидаги,
- кооперация тўғрисидаги,
- давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги,
- ижара тўғрисидаги,
- аҳоли бандлиги тўғрисидаги.
- деҳқон хўжалиги тўғрисидаги,
- табиатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги ҳуқуқий ҳужжатлар ташкил этади.

¹ Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-Ж. Т., Ўзбекистон, 2017. -Б. 103.

Барчамизга аёнки, ислоҳот – бу янгилашиш, ўзгариш дегани. Ислоҳотлар ижобий натижа бериши учун, аввало, раҳбарларимиз ва одамларимиз ўзгариши керак. Инсон ўзгарса, жамият ўзгаради.

Ш. М. Мирзиёев

Фуқаролик жамиятида қонун устуворлиги, авваламбор, демократияга хос бўлган хусусиятларни амалга оширишни таъминлайди, яъни бошқача қилиб айтганда, қонун белгилаган ҳар бир нарса мажбурий ёки тақиқлов характериға эға ва ушбу қоида жамиятда истиқомат қилувчи барча шахсларға тааллуқлидир. Яъни барча қонун олдида баробардир.

Қонун устуворлигининг моҳияти Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 3- боб, 15- ва 16-моддаларида белгилаб қўйилган. 15-моддаға мувофиқ, Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларнинг устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларға мувофиқ иш кўрадилар, дейилган.

Қонуннинг устуворлиги ҳар қандай давлат ва жамият ҳаётининг муқаддас тамойилларидан биридир.

Қонунға оғишмай итоат этилган жамиятдағина демократия қарор топади ва янада мустаҳкамланади. Қолаверса, барча демократик институтлар, инсон ҳуқуқи ва эркинликлари қонун воситаси билан жорий этилади. Қонунда халқнинг иродаси, хоҳиш ва истаклари, манфаат ва интилишлари ўзининг ифодасини топади. Қонунға итоаткорлик – бу юксак маданиятлилик, маънавиятлилик, маърифатлилик белгисидир. Қонунға итоаткорликни инсоннинг

унга кўр-кўрона бўйсуниси маъносида тушунмаслик лозим. Қонуннинг мақсад ва вазифаларини, маъноси-ю, инсонпарварлик аҳамиятини онгли равишда тушуниб олиш, унга ихтиёрий риоя қилишга ва унинг асосида фаолият юритишга ёрдам беради. Қонунга амал қилган ҳолда яшаш ва меҳнат қилишни ўрганишимиз, ўз ҳуқуқ ва эркинликларимизни қонун орқали ҳимоялашни, ўз мажбуриятларимизни оғишмай бажаришни ўрганиб олишимиз зарур. Бошқа одамларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларига ҳурмат билан муносабатда бўлишни ўрганиб олиш лозим. Қонун устуворлиги тантана қилишига, унга оғишмай риоя этиш эса ҳар бир кишининг муқаддас бурчи бўлиб қолишига эришишимиз керак¹. Чунки қонунга ҳеч шубҳасиз, муҳокамасиз ихтиёрий риоя қилиш кўникмаси натижасида жисмоний ва юридик шахсларнинг ўзаро муносабатларида эркин тенглик ва юксак фазилатлар шаклланади.

Қонун устуворлиги принципини таъминлашнинг асосий шартлари қуйидагилардан иборат.

Биринчидан, ҳокимиятлар бўлиниши принципнинг жорий этилганлиги. Бунга кўра қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти бўғинлари Конституция ва қонунларда белгиланган ваколатлари доирасида фаолият юритишининг таъминланиши. Ҳокимиятларнинг оқилона тақсимланиши давлат тузилмаларининг самарали ишлаши, суиистеъмолларнинг бартараф этилиши, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари амалда таъминланиши, умуман, демократия ва қонун устуворлигининг муҳим гаровидир.

¹ Каримов И. А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-Ж. – Т.: 1996. – Б. 202.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 93-моддасининг биринчи бандига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Президенти фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Ўзбекистон Республикасининг Конституция ва қонунларига риоя этилишининг кафилидир. Президент ўз фармонлари ва ҳуқуқий қарорлари билан Конституциявий тамойилларнинг қонунларда мустаҳкамланган қоидаларининг ҳаётга тўла жорий этилиши учун йўл очади, тегишли ҳуқуқий механизмларни яратади. Президентнинг ўзи қонунларга қатъий амал қилиши билан давлат идоралари ва мутасадди шахслар учун ибрат, намуна кўрсатиб, уларни ҳам Конституция ва қонунларга оғишмай риоя этишга сафарбар этади.

Учинчидан, жорий қонунлар ва барча норматив ҳуқуқий актлар Конституцияга тамомила мос ва унга мувофиқ яратилиши лозим. Бу эса мамлакатда қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот, тараққиёт ва барқарорлик ҳукм суришига олиб келади.

Асосий қонунимизнинг 16-моддаси иккинчи бандида “бирорта ҳам қонун ёки бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжат Конституция нормалари ва қоидаларига зид келиши мумкин эмас”, деб қатъий белгилаб қўйилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди ана шу муҳим Конституциявий-ҳуқуқий принциpga риоя этишни таъминлашга интилиб келмоқда.

Тўртинчидан, қонун устуворлигини таъминловчи ва мустаҳкамловчи воситалардан бири кодекслаштиришдир. Кодекслар ҳуқуқ тармоғининг бош қонуни сифатида Конституция принципларини ривожлантириш йўлида яратилади ва улар конституция, конституциявий қонунлардан кейинги мақени эгаллайди. Кодекслар ўзининг мантиқий

мукамаллиги, пишиқлиги, ички барқарорлиги ҳуқуқий қоидаларга амал қилганлиги туфайли ҳам ижтимоий-ҳуқуқий ҳаётимизда муҳим ўрин тутади.

Бешинчидан, қонун устуворлигини таъминлашнинг асосий омилларини қуйидагича эътироф этиш мумкин:

- қонун чиқарувчи жараёни муттасил демократлаштириб бориш – инсонпарвар, адолатли халқчил қонунлар яратилишининг гаровидир;

- қонуннинг сифатини мукамаллаштириш, унинг ички механизми пухта, юридик техника нуқтаи назаридан бонуқсон бўлишига эришиш;

- қонунчиликни ислоҳ қилиш ва такомиллаштиришда “қонунда таъқиқланмаган” ҳамма нарсага рухсат берилади (фуқаролар учун). “Фақат қонунда мустаҳкамланган” нарсаларгагина рухсат берилади (мансабдор шахслар ва давлат идоралари учун) деган принципга қатъий амал қилинишига эришиш;

- қонунчилик фаолиятининг яқин йиллар ва истиқболга мўлжалланган стратегиясини ҳамда қонун устуворлигини таъминлаш концепциясини яратиш;

- қонунлар амал қилишининг ижтимоий механизмига эътибор қаратиш. Бу соҳадаги ижтимоий омиллар (таъсир этувчи кучлар, воситалар) ни синчиклаб ўрганиш;

- аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва саводхонлигини ошириш.

Олтинчидан, қонун ости, идоравий норматив ҳужжатларга ҳаволалар, яъни иловалар (шиор ва декларациялар тарзидаги нормалар) кўп бўлишининг олдини олиш зарур. Бундай иловалар ҳаддан зиёд кўп бўлиши кейинчалик амалиётда қонун четда қолиб, унинг ўрнини идоравий ҳужжат

*Коррупцияни келтириб чиқарувчи омиллар ана шу ҳодиса
яшаб турган жамият яратган тизимнинг носоғлом
яшашида намоён бўлади.*

эгаллаб олиши билан қонун устуворлигига зиён етиши хавфини келтириб чиқаради.

Еттинчидан, қонунларнинг барқарор ва устувор бўлишига эришиш. Уларга тез-тез қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш, пировард натижада қонуннинг аҳамияти ва нуфузи тушиб кетишига олиб келади.

Саккизинчидан, жиний жазоларни либераллаштириш қонун устуворлигини таъминлашнинг муҳим шартидир. Жиний жазоларни либераллаштириш борасида жиний жазо тизимидан ўлим жазосини чиқариб ташлаш борасидаги сайъ-ҳаракатлар муҳим ўрин тутди. Суд-ҳуқуқ тизимида либераллаштириш жараёнида жазолаш тизимидан ўлим жазосининг чиқариб ташланиши ушбу ҳаракатларнинг энг муҳим жиҳатидир.

Маълумки, 1995 йилгача амал қилган Жиноят Кодексида 33 та жиноятга ўлим жазоси қўлланилар эди. Кейинги Жиноят Кодексида эса уларнинг 13 таси сақланиб қолди, яъни 20 та турдаги жиноятдан ўлим жазоси олиб ташланди. Жумладан, аёллар, олтмиш ёшдан ошган эркаклар ва вояга етмаганларга нисбатан бу жазо қўлланилмайди. Шунингдек, ўлим жазоси авф этиш тартибида йигирма беш йил муддатга озодликдан маҳрум қилиш билан алмаштирилиши мумкин (ЖК нинг 51-моддаси).

Ана шу устувор вазифадан келиб чиқиб, 1998 йилда Жиноят Кодексидаги 5 та моддасидан ўлим жазоси олиб ташланди. 2001 йилда яна тўртта моддага жазо қисқартирилди. 2004 йилда эса бу жазо бор-йўғи иккита, яъни айбни оғирлаштирувчи ҳолатда қасддан одам ўлдириш ва терроризм жиноятлари

учун татбиқ этиладиган бўлди. 2008 йил 1 январдан ўлим жазоси жиноий жазо сифатида тўлиқ бекор қилинди. Булар мамлакатимизнинг халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида халқаро ҳужжатларга зикр этилган мажбуриятларни сўзсиз бажаришга интилаётганининг амалдаги исботидир. Ҳозирги кунда 100 га яқин давлатнинг қонунчилигида ўлим жазоси бекор қилинган. Жумладан, Швеция ва Финландия 1972 йилда, Германия 1949 йилда, Франция 1981 йилда, 1990 йиллардан бошлаб Ирландия, Венгрия, Руминия, Чехия, Словакия, Швейцария, Греция, Польша, Молдова, Италия, Испания давлатлари ўлим жазосидан воз кечган. Бундан ташқари, 30 дан ортиқ давлатнинг қонунчилигида ўлим жазоси мавжуд бўлса-да, амалиётда қўлланилмайди.

Бинобарин, инсон ҳаёти дунёдаги энг олий қадрият ҳисобланади. Ҳаёт ҳар бир инсонга бир мартаба берилади, шунинг учун ҳам ундан маҳрум этишга ҳеч ким қодир эмас, деган тушунча инсонпарварлик моҳиятига эга.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёев: “Жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш – амалга ошириладиган барча ислоҳотлар самарадорлигига эришиш, аҳоли турмуш даражасини ошириш, мамлакатда тинчлик, тотувлик ва барқарор вазиятни таъминлашнинг асосий қафолатидир”¹ деганлар.

Мамлакатимиз Президенти таъкидлаганидек, қонун устувор бўлган жамиятда норозиликлар ҳам бўлмайди, чунки барча соҳа вакиллари қонун асосида фаолият юритар экан, норозилик ва тушунмовчиликнинг ўзи бўлмайди. Қонунларнинг устуворлиги жамиятдаги барча фуқаролар учун шу жумла-

¹ Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-Ж. . – Т. : Ўзбекистон, 2017. – Б. 48.

дан, давлат хизматида ишловчи шахслар учун, шунингдек, жамиятдаги барча соҳаларга тааллуқли бўлганлиги унинг янада мукамал тус олишига олиб келади. Қонун устуворлиги ҳақида сўз юритганда унинг устуворлигини таъминловчи давлат органлари ҳақида ҳам унутмаслигимиз лозим. Чунки қонун қабул қилинишининг ўзи бу унинг жамиятда ўз-ўзидан устувор хусусиятга эга дегани эмас, бунинг учун давлат органларининг бу борада хизматлари ва меҳнатлари талаб этилади.

Давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига баҳо беришда қонунийликни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари қандай ҳимоя қилинаётгани, уларга давлат хизматлари кўрсатишнинг сифати ва очиқлиги биз учун асосий мезон бўлиши шарт. Шу борада бир фикрни яна такрорлаб айтмоқчиман: Халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халқимизга хизмат қилиши керак. Бундан кейин вазирлик ва идоралар, хўжалик бирлашмалари раҳбарлари ва ҳокимларнинг фаолияти натижаси қуруқ иқтисодий рақамлар билан эмас, балки уларнинг одамлар билан қандай мулоқот олиб бораётгани ва ишни ташкил этгани, фуқароларнинг муаммоларини қай даражада ҳал қилаётганига қараб баҳоланади ва тегишли хулосалар чиқарилади¹.

Қонун устуворлигини таъминлаш, шахс, оила, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ва манфаатлари муҳофазасини кучайтириш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш, фуқароларни қонунга бўйсунтириш ва ҳурмат руҳида тарбиялаш – бу ривожланган бозор иқтисодиётига асослан-

¹ Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-Ж. . – Т. : Ўзбекистон, 2017. – Б. 152-153.

ган чинакам демократик, ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуришнинг нафақат мақсади, балки унинг воситаси, энг муҳим шарт ҳисобланади. “Қонунларга ҳурмат одамларимизнинг ҳуқуқий онги ва маданияти асосида шаклланади. Шу боис биринчи навбатда, аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида ҳуқуқий тарбияни кенг йўлга қўйишимиз лозим”¹.

Ҳуқуқий маданият жамиятдаги турли хил ҳаётий жараёнларга фаол таъсир кўрсатувчи, фуқароларнинг, барча ижтимоий гуруҳларнинг жипслашувига қўмаклашувчи, жамиятнинг яхлитлиги ҳамда ботартиблигини таъминловчи ва мустаҳкамловчи омилдир. Қонунни ҳурмат қилиш ҳуқуқий жамиятнинг, сиёсий ва ҳуқуқий тизимлар самарали фаолият кўрсатишининг асосий талабларидан бири ҳисобланади.

Ҳуқуқий маданият ҳуқуқий билим ҳамда моддий, маънавий, ахлоқий ва бошқа мафкуравий омиллар асосида шаклланиб, ривожланиб боради. Ҳуқуқий маданият фуқароларнинг етуқлиги ва онглилигини кўрсатувчи меъёрдир. Ҳуқуқий билимларга эга бўлган ва уларни амалиётда татбиқ эта оладиган кишигина ҳуқуқий билимли ва маданиятли ҳисобланиши мумкин. Унинг энг муҳим жиҳатларидан бири – қонунларга қатъий амал қилиш ва уларга сўзсиз бўйсунушидир. Қонунларга риоя этмайдиган, уни муқаддас деб билиб эъзозламайдиган одамни ҳуқуқий маданиятли, маърифатли, маънавиятли инсон деб бўлмайди. Ҳуқуқий маданият одил судни ҳурмат қилиш, ўз ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишда унга мурожаат этиш, уни ўзи учун ҳимоячи деб билиш ва эътиқод қилишдан ҳам иборатдир.

¹ Мирзиёев Ш. М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-Ж. – Т, Ўзбекистон, 2018. -Б. 82.

Албатта, эркин ва адолатли жамият қуриш учун қонунга таянишимиз ва қонун устуворлигига эришишимиз лозимдир. Чунки ҳар қандай давлатнинг қудратли ва мустақкам бўлиши, халқининг тинч ва фаровон ҳаёти амалдаги қонунларнинг устуворлигига боғлиқдир.

2. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ УСТУВОР ШАРТИ

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан 9 декабрь – “Коррупцияга қарши кураш куни” деб эълон қилинган ва ҳар йили ушбу сана кенг нишонланади. 2003 йилнинг ушбу санасида БМТнинг Коррупцияга қарши кураш конвенцияси имзоланган. Мазкур ҳужжат уни имзолаган давлатлардан пора олиш, бюджет маблағларини талон-тағриқ қилиш ва коррупция ортидан бойлик орттириш қабиларни жиноят деб белгилашни талаб этади.

Ушбу Конвенцияда коррупцияга шундай таъриф берилади: “Коррупция – бу жамиятни турли йўллар билан исканжага оладиган даҳшатли иллатдир. У демократия ва ҳуқуқ устуворлиги асосларига путур еткази, инсон ҳуқуқлари бузилишига олиб келади, бозорлар фаолиятига тўсқинлик қилади, ҳаёт сифатини ёмонлаштиради ва одамлар хавфсизлигига таҳдид соладиган уюшган жиноятчилик, терроризм ва бошқа ҳодисалар илдиз отиб, гуллаши учун шароит яратиб беради. Ушбу зарарли ҳодиса катта ва кичик, бадавлат ва камбағал бўлишидан қатъи назар, барча мамлакатларда учрайди. Коррупция паст иқтисодий кўрсаткичларнинг асосий сабабларидан бири бўлиб, камбағаллик даражаси-

ни камайтириш ва ривожланишни таъминлаш учун энг катта тўсиқ ҳисобланади”.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 23 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида биринчи Президентимиз И. Каримов – Коррупцияга қарши курашишнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборатлигини таъкидлаган эди:

- қонунийлик;
- фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг устуворлиги;
- очиқлик ва шаффофлик;
- тизимлилик;
- давлат ва фуқаролик жамиятининг ҳамкорлиги;
- коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар устуворлиги;
- жавобгарликнинг муқаррарлиги.

Қонуннинг 5-моддасида эса коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари берилган.

Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш;
- давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш;
- коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш, коррупцияга

оид ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини таъминлаш.

БМТнинг Коррупцияга қарши курашиш конвенциясига аъзо давлат сифатида мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш бўйича халқаро мажбуриятларини бажариш мақсадида кенг кўламли ишлар амалга оширилиб келинмоқда. Таъкидлаш жоизки, сўнгги йилларда бу борада миллий қонунчилигимизда мукамал ҳуқуқий база шакллантирилди.

Коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи давлат органлари Прокуратура, Давлат хавфсизлик хизмати, Адлия, Ички ишлар, ИЖҚКД, Давлат божхона хизмати ҳамда ОАВлари ва фуқаролик институтлари ўртасида ҳамкорликни таъминлаш бу борадаги асосий вазифалардан ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни давлат органлари фаолиятининг очиқлигини ва ҳисобдорлигини таъминлаш, давлат бошқаруви тизимининг самардорлигини ошириш, давлат органлари, мансабдор шахсларнинг ўз зиммасига юклатилган вазифаларни бажариши юзасидан масъулиятини кучайтиришга, коррупцияга қарши курашиш соҳасида парламент ва жамоатчилик назоратини амалга ошириш мақсадларига хизмат қилмоқда. Қонунда коррупция, коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик, манфаатлар тўқнашуви каби ибораларнинг мазмуни ҳуқуқий жиҳатдан мустақамлаб қўйилди.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 2 февралдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-

тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Мазкур ҳужжатлар ўз мазмун-моҳияти, мақсади билан мамлакатимизда коррупцияга қарши курашнинг янги босқичини бошлаб берди.

2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид давлат дастурида ҳам коррупцияга қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш ва коррупцияга қарши курашиш самарадорлигини ошириш бўйича тадбирлар белгиланганлиги алоҳида қайд этилди.

Қонун нормаларини ҳаётга татбиқ этиш мақсадида юқорида кўрсатилган Президентимиз қарори билан 2017-2018 йилларга мўлжалланган коррупцияга қарши курашиш бўйича давлат дастури, Коррупцияга қарши курашиш бўйича республика идоралараро комиссияси таркиби тасдиқланди.

Давлат дастури 51 банддан иборат чора-тадбирларни қамраб олган. Унда коррупцияга бевосита ёки билвосита қарши қаратилган, унинг тизимли сабабларивашароитларининг олдини олишга йўналтирилган 10 та қонун, қатор қонуности ҳужжатлари, чора-тадбирлар режалари лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, туркум тарғибот тадбирларини амалга ошириш кўзда тутилган.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва уларнинг ҳудудий бошқармаларида давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш ҳамда коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни

ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда.

Қонундан қўзланган мақсад коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборатдир. Хужжатда “коррупция”, “коррупцион ҳуқуқбузарлик”, ва “манфаатлар можароси” каби тушунчаларга изоҳ берилган.

Қонун ҳужжатида коррупцияга қарши курашишнинг асосий тамойиллари сифатида:

- қонунийлик;
- фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари устуворлиги;
- очиқлик, шаффофлик ва тизимлилик;
- давлат ва фуқаролик жамиятининг ўзаро ҳамкорлиги;
- коррупциядан огоҳлантириш ва жавобгарликнинг муқаррарлиги бўйича чоралар устуворлиги келтириб ўтилган.

Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика идоралараро комиссияси томонидан “Коррупциясиз таълим” деб номланган рангли, ўқув кўргазма нашр этилиб, республикамиздаги барча таълим муассасаларига етказилди. Жумладан, барча босқичдаги таълим муассасалари ҳам мазкур кўргазма билан таъминланди. Бундан қўзланган асосий мақсад:

- ёш авлоднинг ҳуқуқий саводхонлиги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш;
- давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциядан огоҳлантириш бўйича чораларни амалга ошириш;

Қулай инвестицион муҳит – инновацион тадбиркорликни ривожлантиришнинг муҳим омили.

– коррупцион ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларнинг оқибатлари ва келтириб чиқарган шароитларни бартараф этиш ҳамда коррупцион ҳуқуқбузарликлар содир этилгани учун муқаррар жазолаш тамойилини татбиқ этишдан иборатдир.

Таълим муассасаларида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳуқуқий таълим ва тарбия масалалари Қонуннинг 16-, 17-, 18-моддаларида ўз ифодасини топган. Таъкидлаш жоизки, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданияти юксак бўлган, ҳуқуқий таълим ва тарбия жиҳатидан етук бўлган инсонлар салбий иллат бўлмиш коррупцияга йўл қўймайдилар.

2019 йил Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди. Фармонга мувофиқ, 2019-2020 йилларда коррупцияга қарши курашиш давлат дастури ҳамда коррупцияга қарши курашиш бўйича республика идоралараро комиссиясининг янги таркиби тасдиқланди.

2019-2020 йилларда коррупцияга қарши курашиш давлат дастурида қуйидаги чоралар амалга ошириш кўзда тутилди:

1. Давлат дастурининг ҳар бир банди бўйича мақсадларга эришишда самарадорлик индикаторларини ишлаб чиқиш;

2. Ҳудудлардаги халқ депутатлари Кенгашлари таркибида коррупцияга қарши курашиш комиссияларини ташкил этиш;

3. Давлат хизматларини танлаб олиш, тайинлаш ва юқори лавозимларга кўтаришнинг шаффоф тизимини шакллантириш;

4. Давлат хизматчилари учун чекловлар, тақиқлашлар, рағбатлантиришларнинг аниқ рўйхатини белгилаш.

2019 йил 1 июлдан давлат органларида юзага келадиган коррупция хавф-хатарларини мажбурий баҳолаб бориш, давлат хизматчиларининг мулки ва даромадларини декларация қилиш тизимини босқичма-босқич жорий этиш, 2019 йил 1 августдан эксперимент тариқасида капитал қурилиш ва олий таълим соҳаларида “Коррупциясиз соҳа” лойиҳасини амалга ошириш, 2019 йил 1 сентябрдан ёшларга коррупцияга қарши курашиш соҳасида ҳуқуқий таълим бериш белгиланди.

Мамлакатимиз Президенти Ш. Мирзиёев ўзининг 2020 йилдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига мурожаатномасида коррупциянинг олдини олиш борасида қуйидагиларни таъкидлади: “Коррупцияга қарши курашишда аҳолининг барча қатламлари, энг яхши мутахассислар жалб қилинмас экан, жамиятимизнинг барча аъзолари, таъбир жоиз бўлса, “ҳалоллик вакцинаси” билан эмланмас экан, ўз олдимизга қўйган юксак марраларга эриша олмаймиз. Биз коррупциянинг оқибатлари билан курашишдан унинг барвақт олдини олишга ўтишимиз керак”.¹

Бас, шундай экан, ўзимизга хулоса қилишимиз, фарзандларимизни ҳалоллик, поклик каби энг юксак ғоялар руҳида тарбиялашимиз, коррупциянинг ҳар қандай кўринишини бартараф этиш учун биргаликда курашишимиз бугуннинг энг долзарб вазифасидир.

¹Ш. Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига мурожаатнома. 2020 йил 24 январь. www.uza.uz

3-МАВЗУ. МАМЛАКАТНИ ЯНГИЛАШ ВА МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ШАРТИ

1. Модернизация – фуқаролик жамияти қуриш ва ижтимоий тараққиётнинг муҳим омили.

2. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган “Ҳаракатлар стратегияси”да фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари.

1. МОДЕРНИЗАЦИЯ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ҚУРИШ ВА ИЖТИМОЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Жамиятда барча соҳаларда олиб бориладиган модернизация жараёнлари фуқаролик жамиятини барпо этишда муҳим роль ўйнайди. Жамият ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маданий соҳаларини модернизациялаш давлатнинг юқори самарали олиб бораётган кенг қамровли ислоҳотлари шароитида катта суръатлар билан кечади. Модернизациялашнинг мақсади жамият ва инсон фаровонлиги ва истиқболдаги тараққиётга эришиш бўлиб, ижтимоий муносабатларнинг барқарорлашувига хизмат қилади.

Модернизация жамиятнинг барча соҳаларида ўзига хос кўриниш ва миқёсга эгадир. Жамиятда модернизациялаш ва инновационлаштириш шундай жараёнки, унда анъанавий ижтимоий турмуш тарзидан замонавий босқичга ўтилади ва унинг заминида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида туб

ўзгаришларга эришилади. Шундан келиб чиқиб таъкидлаш мумкинки, модернизация жараёнлари фуқаролик жамияти барпо этилишида ўзига хос ҳаракатлантирувчи восита бўлиб хизмат қилади, демократик институтларнинг вужудга келиши, фуқароларнинг ижтимоий жараёнларда фаол иштирокига реал имкониятлар яратади. Америкалик социолог олим Н. Смелзер фикрича, “Модернизация ижтимоий-иқтисодий, маданий ва сиёсий ўзгаришларни ўз ичига оладиган мураккаб ҳолат бўлиб, жамиятда фан-техника ютуқларининг самарали ўзлаштирилиши натижасида содир бўлади”.¹

Фуқаролик жамиятининг асосий таркибий қисмлари – инсон ва унинг бирликлари, моддий ҳаётнинг ядроси – моддий маданият, жамият сиёсий, ҳуқуқий ҳаётининг ўзак қисми – сиёсий ва ҳуқуқий маданият, маънавий ҳаётнинг асоси – маънавий маданият бир-бирини тақозо этади. Улар функционал ҳолатларга кўра бир-бири билан социал асос, ҳуқуқий асос, моддий асос ва маънавий асосларга кўра амал қиладиган қонунлар замирида ўзаро алоқада бўладилар. Жамиятнинг мазкур корреляцион-функционал қонунлари фуқаролик жамиятини барпо этишда жамият соҳаларини модернизациялаш ва инновацион ривожлантиришнинг объектив заминлари ҳисобланади.

Жамият модернизациялашган сари у цивилизациялашади, тараққиёт жараёни тезлашади, инсонлар ҳаётида дунё тамаддуни мезонлари даражасида такомил босқичи кузатилиб, бу жараён уларнинг дунёқараши ва онгининг ривожланиши билан биргаликда кечади. Америкалик сиёсатшу-

¹Smelser N. . Sociology. New-Jersey. Prentice Hall. 1988.

нослар С. Верба ва Л. Пай¹ модернизациялашда биринчи навбатда, жамият аъзолари психологиясини ўзгартириш ва янги қадриятлар тизимини қабул қилишни, У. Мур ва Х. Экстайн² жамиятни индустрлаштиришни биринчи ўринга қўйдилар. Замоनावий жамият модернизацияси жараёнида жамиятнинг барча соҳаларида инновациялар вужудга келади, бу жараён анъаналардан устунлик қилади, ижтимоий ҳаёт дунёвий характерга эга бўлади, эркин демократик тизим ва инсонларнинг фаоллиги кузатилади.

Модернизациянинг барча босқичларини таҳлил қилар эканмиз, унинг жамиятдаги барча жабҳаларни қамраб олувчи комплекс характерга эгаллигини яққол кўраемиз. Комплекслилик, тизимлилик, глобаллик, давомийлик, босқичлилиқ, гомогенлик ва прогрессивлик каби хусусиятлар унга хосдир. “Сиёсатшуносликка кириш” ўқув қўлланмасида модернизация “замонавийлашув”, деб кўрсатилган. Бу муаммони ўрганган россиялик файласуфлар, жумладан, В. Г. Федотованинг фикрича, “анъанавий жамиятларни замонавий жамиятга айлантириш масаласи модернизация ривожланишининг муҳим шаклидир”.⁴

Жамият трансформацияси уни модернизациялаш жараёнига катта таъсир ўтказди. Трансформация - ижтимоий тизимнинг умумий сифатий хусусияти бўлиб, тизим бир структуравий тузилмадан нисбатан ривожланган, барқарор тизимга алмашади. Унда беқарор тизим бошқа мегатизимга ўтади ёки ички структурасини ўзгартиради. Тадқиқотчи олимларнинг фикрича, бу жараён “универсал категория ва тизимнинг бутун мазмун-моҳиятидаги ўзгариш, ижтимоий субъектлар - инсонлар ва институтларнинг табиий ривожланиш қонуниятлари

асосида мақсадга йўналган фаолияти натижасида амалга ошишидир”.¹

Модернизациялаш, аслида, жамиятни замонавий талабларга жавоб берадиган даражада янгилаш, ўзгартириш ва тараққий эттириш демакдир. Жамиятни модернизациялаш жараёни қуйидаги босқичларда амалга оширилади:

– биринчи босқич иқтисодий ва сиёсий ҳаётни эркинлаштириш, бозор муносабатларига ўтиш, жамиятнинг барча соҳаларида давлат монополиясини чеклаш;

– иккинчи босқичда жамиятда ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маданий соҳаларда трансформация жараёнлари юз беради, ислохотлар жараёни янада чуқурлашиб, уларнинг мўлжаллари инсон манфаатлари ва демократик қадриятларнинг юксалишига қаратилади;

– учинчи босқичда жамиятга глобал ўзгаришлар натижалари ва техноген цивилизация кўринишлари кириб келади, барча соҳаларга инновациялар жорий этилади, замонавий тараққиёт мезонлари устуворлик касб этади.

Шуни таъкидлаш керакки, жамиятни модернизациялаш жараёни босқичма-босқич амалга оширилади. Бу, аслида, мамлакатда жамият соҳаларини замон талаблари ва эҳтиёжларидан келиб чиқувчи вазиятга нисбатан инновацион кўникмаларининг шаклланиши ва давр шароитига мослашуви ҳисобланади. Айни вақтда, модернизация давлат, жамият ва инсонлар ўртасидаги муносабатларни янги босқичга кўтариш, демократик ислохотларни жадаллаштириш ва фуқаролик жамияти ривож

¹ Каранг: Данилов А. Н. Переходное общество: проблемы системной трансформации. – Минск: **Харвест**, 1998;

учун мақбул ижтимоий механизмларни вужудга келтириш мақсадларини ҳам кўзлайди.

Фуқаролик жамиятини барпо этишда жамият соҳалари модернизацияси натижасида қуйидаги жараёнлар юз беради:

- тараққиёт натижасида юқори даражадаги ижтимоий муносабатлар тизими пайдо бўлади;

- жамиятда фаровонлик юксалиб, кишилар, ижтимоий гуруҳлар ўртасида ижтимоий келишув, мурофа фалсафаси, жамиятдан розилик тенденциялари юксалади;

- инсонлар ўртасида яратувчанлик хусусиятлари, инновацион тафаккур вужудга келади, илмий технологияларни ўзлаштиришга ҳаракат кучаяди, замонавий тараққиёт тенденциялари вужудга келади;

- инсон, жамият ва давлат ўртасида самарали мулоқот вужудга келади, бу жараёнда мувофиқлашган тизим ташкил этилади, инсоннинг ўз ҳуқуқлари ва эҳтиёжларини рўёбга чиқариш хатти-ҳаракатлари кучаяди.

Модернизация фуқаролик жамияти қуриш ва ижтимоий тараққиётнинг муҳим омили сифатида жамиятда давлат органлари, ижтимоий институтлар, социал гуруҳлар ва фуқаролар ўртасида фаол ва барқарор муносабатларни таъминлайди, ўз навбатида, бу жараён тараққиёт тамойилларига ижобий таъсир кўрсатади. Жамиятни маданийлаштириш, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан тараққий эттириш, умуман олганда, модернизация қилиш биринчидан, инсон салоҳиятининг устуворлиги, иккинчидан, давлатнинг доимий ташаббускорлиги, учинчидан, жамият соҳаларининг барқарор ривожланиши билан бевосита боғлиқдир. Россиялик олим

Р. Мухаевнинг таъкидлашича, “Модернизацияда жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаёти қуйидаги ўзгаришларни ўз бошидан кечиради:

– оддий социал структурадан мураккаб тизимга ўтилади;

– ижтимоий интеграциялашув иқтисодий моҳият касб этади;

– эстатизмдан бозор муносабатларига ўтиш рўй беради;

– инсон табиатнинг бир бўлаги эканлиги ҳолатидан ижодкор - кашфиётчи ҳолатига ўтади;

– одамлар онгида плюралистик қарашлар рўй беради;

– тоталитаризм ва авторитаризмдан демократияга ўтиш рўй беради”.¹

Дарҳақиқат, модернизация категориясига фалсафий ёндошув замонавий ижтимоий фанлар ривожига муҳим ўрин тутаяди, чунки у жамиятдаги ўзгаришлар, янгиликлар ва ислохотлар ўзаги, ижтимоий тараққиётнинг муҳим воситаси ҳисобланади. Модернизация замонавий ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маданий қадриятларни амалиётга жорий этиш ва ижтимоий тараққиётга ўзига хос ижобий қўлам бағишлаш функциясини бажараяди. Шундан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, модернизация инсон ва жамият, улар ўртасидаги муносабатлар ядросидаги тараққиёт қонуниятлари сифат жиҳатдан ўзгариши ва динамик ривожига катта таъсир кўрсатади.

Демак, модернизация ижтимоий борлиқда тараққиёт билан алоқадор қадриятларнинг тарқалиши, инсон дунёқараши, фан ва маданиятнинг ривожланиши, аҳолининг иқтисодий фаоллиги ошиши,

¹Мухаев Р. Т. Политология. –Москва: Проспект, 2011, -С. 492.

маънавий ҳаётда секуляризация жараёнларининг шаклланиши билан боғлиқ жараёнларни вужудга келтиради. Бу ғарбона талқин билан айтганда, “модернити” маданияти бўлиб, у жамиятда эркин фикрлаш, ғоявий плюрализм, инсоннинг ижтимоий тараққиёт босқичларидаги доимий ўзгаришларга мослашувини ҳам таъминлайди.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, жамият модернизацияси билан инновациялар узвий боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи хусусиятга эга. Е. Кучконинг таъкидлашича, “Инновация ижтимоий тараққиётнинг асосий қонуниятларини ҳаётга жорий этишда асосий элементлардан бири бўлиб, унинг динамик ривожланиши, яшаб қолиши шартшароити, жамиятнинг интеллектуаллигини, инсон ҳаёти сифатини, ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминловчи восита ҳисобланади”¹. Шунингдек, В. С. Степиннинг фикрича, “жамият тамаддунида инновация ва тараққиётнинг узвийлиги муҳим кадриятга айланмоқда”².

Ўзбекистон мисолида оладиган бўлсак, миллий ривожланиш ва модернизациялаш моделининг интеграцияси модернизация жараёни учун назарий-методологик, амалий ва регулятив вазифани бажаради. Пировард натижада, тараққиётда янада юксак поғоналарга кўтарилиш учун кенг имкониятлар яратилади. Бу борада Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И. Каримов “Узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган, мамлакатимиз салоҳияти ва қудрати, иқтисодиётимизнинг рақобатбардошлигини оширишда ҳал қилувчи

¹Кучко Е. Е. Социология инноваций // Белгосуниверситет. Право и экономика, – Минск, 2009. –С. 340.

²Степин В. Эпоха перемен и сценарии будущего. // <http://spkurdyumov.narod.ru/progi.htm>.

аҳамият касб этувчи навбатдаги муҳим устувор йўналиш - асосий етакчи соҳаларни модернизация қилиш”¹ эканлигини таъкидлайди.

Ижтимоий соҳа жамиятда ривожланиш ва модернизация самарадорлигини таъминлашда асосий макон сифатида иштирок этади. Чунки ижтимоий соҳа модернизация ва инновация жараёнларида муҳим роль ўйнайдиган инсон салоҳиятини вужудга келтириб, моддий ва ижтимоий борлиқни интеллектуал ресурслар билан таъминлайди, инсон мазкур муносабатларда социал асос қонунини бажаради. Бунинг натижасида жамиятда инсон фаровонлигини таъминлайдиган моддий ва маънавий неъматлар вужудга келади, жамият барқарорлиги таъминлади.

А. Ключевнинг фикрича, “Ижтимоий соҳа ўзида турли ташкилотлар ва соҳаларнинг умумлашган тизимини ташкил этади. У аҳолининг ижтимоий манфаатларини таъминлаш, хизматлар кўрсатиш, тегишли шарт-шароитлар яратиб бериш эвазига уларнинг ҳаётий эҳтиёжларини рўёбга чиқариш борасидаги умумий мақсадга қаратилган вазифаларни бажаради. Ижтимоий соҳа шунингдек, давлат тузилмалари, тижорат ва ижтимоий ташкилотларни такомиллаштириш ва бошқарув самарадорлигини оширишга қаратилган вазифаларни ҳам бажаради”².

Моддий, хусусан хўжалик маданияти жамиятда моддий асос қонунининг бажарилишини таъминлайди. Мазкур қонун жамиятда инсонлар фаровон-

¹ Каримов И. А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини юксалтиришдир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. - Б. 65

² Ключев А. Приоритеты управления в социальной сфере в условиях трансформации общественных процессов. //Управленческое консультирование. № 6. 2017. –С. 103.

лиги таъминланиши учун моддий неъматлар ишлаб чиқариш жараёни учун регулятив функцияни бажаради. Инсон учун моддий имкониятлар жамиятни модернизация қилиш ва инновационлаштириш жараёни натижасида яратилиб, оширилиб борилади. Бу борада жамиятда муҳим чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Унинг асосий йўналишлари қуйидагилар ҳисобланади:

- умуммиллий манфаатлар ва мамлакат миқёсида ижтимоий соҳани модернизациялашнинг устувор йўналишларини ишлаб чиқиш;

- ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашда минтақавий ва тармоқлараро мафаатларни ҳисобга олиш;

- ҳар бир ҳудуднинг ижтимоий соҳага оид инфратузилмаларининг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар жараёнидаги аҳамияти ва келажагини таҳлил ва прогноз қилиш;

- ижтимоий соҳани модернизация қилишнинг ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий асосларини ишлаб чиқиш ва ривожлантириш.

Жамиятни модернизациялаш ундаги турли соҳалар тузилмалари ва ташкилотларининг янги илмий-техника ютуқларини жорий этишдаги фаол инновацион фаолиятини кўзда тутди. У илмий-техник, технологик ва ташкилий янгиликларни ижтимоий соҳани ривожлантириш омилига айлантиради, инновацион салоҳиятининг ўсишини таъминлайди. Амалдаги ижтимоий инфратузилмаларга техник ва технологик янгиликлар, ускуналар ва хизматларни жорий этиш, аҳолига инновацион технологиялар орқали ижтимоий хизматлар кўрсатиш инсон фаровонлигини таъминлашга қаратилган муҳим чора-тадбирлардир.

Жамиятни модернизациялаш кучли ижтимоий сиёсат билан боғлиқдир. Олимларнинг фикрича, “Ижтимоий сиёсат ижтимоий соҳага оид давлат сиёсатининг асосий қисми ҳисобланади. У инсоннинг жамиятда муҳим ўрнини топишига қаратилган масалаларни рўёбга чиқаришга қаратилган мақсадли фаолиятдир. Бунда ҳукумат томонидан аҳолининг турли гуруҳларига уларнинг ўзига хосликларини эътиборга олиб, кенг қамровли ижтимоий қўллаб-қувватлаш орқали турли ижтимоий имтиёзлар берилади. Шунингдек, у ўзида ижтимоий тараққиётнинг мақсади, эҳтиёжларини жамиятдаги мавжуд муҳитдан келиб чиқиб жамлайди, шунга қараб йўналишлар белгилайди¹”.

Шунингдек, жамиятни модернизациялаш, ҳозирги даврдаги жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда инновацион жараёнларни қўллаш билан боғлиқ қуйидаги беқарор вазиятларни бар-тараф этишга зарурат туғилмоқда:

– фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуриш жараёнида янги инновацион ғоялар, назариялар ва амалиёт белгиларининг кириб келиши билан боғлиқ бўлган шарт-шароитларга ҳали тўла мослаша олмаслик;

– ислохотлар даврида сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг тезлик билан эркинлашиб бориши натижасида ҳали анъанавий жамиятда учрамаган турли инновацион жараёнларнинг шаклланиб бориши;

– қайта тикланиб бораётган миллий қадриятлар билан бир вақтда хорижий инновацион ўзгаришларнинг кириб келиши натижасида баъзи иж-

¹Осипов Г. В. Москвичев Л. Н. Чернощек О. Е. Социологический словарь. –Москва: Норма, 2008. –С 431.

тимой-иқтисодий анъаналарни тезлик билан ўзгартиришга бўлган эҳтиёжларнинг пайдо бўлиши;

– бозор иқтисодиёти асосидаги муносабатларда иқтисодиётни ўзини-ўзи инновацион мувофиқлаштириш қоидаларининг бирдан ишлаб кетмаслиги билан боғлиқ ҳолатлар;

– инновацион ўзгаришлар шароитида инсонларнинг илмий, технологик ва инновацион тафаккурини ислоҳотларга мос равишда ривожлантиришга эҳтиёжнинг вужудга келганлиги.

Шунга кўра, жамият соҳаларини инновацион ривожлантириш ва модернизация қилишда тегишли дастурлар ишлаб чиқилиб, бунда инсон манфаати ва фаровонлигини таъминлашнинг муҳим чора-тадбирлари ва конкрет вазифалари белгиланади. Бу борада ҳар бир дастурнинг ўз мақсад ва вазифалари, амалга ошириш механизмлари ва йўл-йўриқлари аниқ ишлаб чиқилади. Соҳаларни ривожлантириш бўйича мазкур дастурлар асосида тегишли йўналишларда инновацияларни жорий этиш бўйича конкрет вазифалар белгиланади.

Жамият маънавий ҳаётининг ўзаги – маънавий маданият, жумладан, фан ва таълим жамиятда барча соҳаларда маънавий асос қонунини бажаради. Шундай экан, жамият ривожиди, унинг муҳим тармоғи таълим соҳасини модернизация қилиш ва инновацион ривожлантириш муҳим жараёндир. Таълимдаги модернизация ходимларга ўз устида ишлаши, янги педогогик технологиялар, инновацион жараёнларни ўзлаштириши, жаҳон стандартлари талабларига мослашиши учун муҳим талаблар қўяди. Мамлакатимиз Президенти Ш. Мирзиёевнинг таъкидлашича, “Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган экан-

миз, бунга фақат жадал ислоҳотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз. Бунинг учун, авваламбор, ташаббускор ислоҳотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур. Шунинг учун ҳам боғчадан бошлаб олий ўқув юртигача – таълимнинг барча бўғинларини ислоҳ қилишни бошладик. Нафақат ёшлар, балки бутун жамиятимиз аъзоларининг билими, савиясини ошириш учун аввало илм-маърифат, юксак маънавият керак”.¹

Мамлакатимизда “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси”² қабул қилинган бўлиб, унда жамиятни модернизация қилиш жараёни асосан давлатнинг ижтимоий сиёсати орқали таъминланиши кўрсатиб ўтилган. Унда ижтимоий сиёсат замирида аҳоли бандлигини таъминлаш, меҳнат шарт-шароитлари, даромад олиш даражасини ошириш, таълим сифатини яхшилаш, аҳоли соғлиғини мустаҳкамлаш, маданий қадриятларни асраш, уй-жой ва маиший шароитларни таъминлаш жараёнлари белгиланган.

Ушбу устувор чора-тадбирлар жамиятимизда инсон омили, ҳуқуқ ва манфаатларининг амалий рўёби, ҳар бир фуқаронинг жамиятда қулай шарт-шароитларда яшашини таъминлашга қаратилган. Мазкур жараён мамлакатимизда миллий ижтимоий қадриятларнинг умумэътироф этилган даражадаги халқаро тамойиллар билан уйғунлиги, инсонпарварлик омилининг юқори даражада эканлигидан

¹ Ш. Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига мурожаатнома. 2020 йил 24 январь. www.uza.uz.

² “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2018 йил 24 сентябрь, 38-сон, 764-модда.

далолат беради. Жаҳонда ҳар бир мамлакатнинг обрўси ва нуфузи ижтимоий соҳага қаратилган эътибор билан характерланади.

Айтиш жоизки, юқоридаги хусусиятларга амал қилиш демократик асосларда ташкил этилмас экан, у кўзланган самарани бериши қийин. Улар демократияни ривожлантириш соҳасидаги қадриятлар билан муштараклашиши лозим. Бундай қадриятлардан бири кишиларнинг қонун олдида тенглиги принциpidир. Кишилар ўз ҳуқуқини юқори поғоналардан эмас, сиёсий ва ҳуқуқий маданият ва фаоллик даражасидан изласа, улар жамиятнинг демократик тараққиёти ва ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлашга ўзига хос тарзда ҳисса қўшадилар. Чунки жамият ривожланиши учун омилкор, ташаббускор ва ғоявий билимга эга фуқароларга доимий эҳтиёж сезилади.

2. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ 2017-2021 ЙИЛЛАРГА МЎЛЖАЛЛАНГАН “ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ” ДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Мамлакатимиз Президенти Ш. М. Мирзиёев раҳбарлиги остида ишлаб чиқилган 2017-2021 йилларда Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси юртимизда демократик ислохотларни чуқурлаштириш, эркин фуқаролик жамиятини қуриш ва мамлакатни модернизация қилишда муҳим вазифаларни белгилаб берди. “Бизнинг вазифамиз – тўпланган тажриба ва илғор халқаро амалиётга суянган ҳолда ўзимизнинг тараққиёт ва янгиланиш моделимизни

қатъий амалга оширишдан иборат. Шу борада яқин ва ўрта муддатга белгиланган марраларга эришиш учун қатъият билан ҳаракат қилишимиз зарур. Шу мақсадда 2017–2019 йилларда Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси ишлаб чиқилди”¹, уни ҳаётга жорий этиш бўйича қонуний тамойил ва механизмлар тасдиқланди.

Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган устувор йўналишлар:

1. Давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштириш
2. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш
3. Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштириш
4. Ижтимоий соҳани ривожлантириш
5. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш ҳамда чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат.

Биринчи йўналишда давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштиришнинг устувор вазифалари этиб қуйидагилар белгиланди:

- давлат тузилмаларининг халқ манфаатларига хизмат қилиши;
- виртуал қабулхона, халқ қабулхоналарининг ташкил этилиши;
- халқ олдидаги ҳисобдорлик;
- “электрон ҳукумат” тизимини такомиллаштириш;
- давлат тузилмалари фаолиятига тузимли жамоатчилик назорати;

¹Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз. 1 жилд. – Т.: Ўзбекистон. -2017, Б. 154.

- парламентнинг ҳамда сиёсий партияларнинг ролини янада кучайтириш;
- давлат бошқаруви тизимини ислоҳ қилиш;
- давлат хизматининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожлантириш;
- давлат хизматлари сифати ва самарасини ошириш;
- жамоатчилик назорати механизмларини амалда татбиқ этиш;
- фуқаролик жамияти институтлари ҳамда оммавий ахборот воситалари ролини кучайтириш.

Белгиланган мазкур вазифалар ижроси бўйича муҳим ислоҳотлар амалга оширилди. Хусусан:

- Президентнинг виртуал қабулхонаси ва Халқ қабулхонаси ташкил этилди. Ушбу қабулхоналарга 2018 йилда 2, 7 млн. мурожаатлар қабул қилинди ва уларнинг 98 фоизи ҳал этилди;

- Президент виртуал қабулхонасининг янгиланган варианты ишга туширилди. Унда давлат ташкилотлари ва идораларнинг 94 та мутахассисларни ўзида жамлаган “on – line konsultant” хизмати йўлга қўйилди. Фуқароларнинг тармоқ мутахассислари билан боғланиш ва тезкорлик билан ҳуқуқий маслаҳатлар олиш имконияти яратилди;

- “Менинг фикрим” махсус веб-портали орқали жамоавий мурожаат қилиш тартиби жорий этилди (2018 йилда умумий мурожаатлар сони 1841 та, 2019 йилда 1383 тани ташкил қилди);

- Президентнинг Халқ қабулхоналари муаммоларни уйма-уй юриш орқали аниқлаш ва ҳал қилишнинг фаол тизимига ўтди. Халқ қабулхоналарига давлат органларининг фаолиятини ўрганиш, уларга тақдимномалар киритиш, қонун бузилишига йўл қўйган мансабдор шахсларни лавозимидан озод этишгача бўлган интизомий

жавобгарликка тортиш бўйича таклифлар киритиш ваколати берилди. Аҳоли муаммоларини ҳал этиш бўйича “Маҳалла-Сектор-Халқ қабулхонаси-Маҳалла” ҳамкорлик тизими жорий қилинди. 2019 йилда Халқ қабулхоналарига 3314692 та мурожаат келиб тушди. Шундан 3264211 та мурожаатлар кўриб чиқилди.

– Давлат хизматлари агентлигининг фаолияти ташкиллаштирилди. Туман ва шаҳарлардаги Давлат хизматлари маркази ва филиаллари сони 2018 йилда 231 тага, марказ томонидан кўрсатилган хизматлар сони 100 тага етди. Марказларга “Ягона дарча” тамойили асосида кўрсатилган 58 та хизматни ўз ичига олган рўйхат тасдиқланди. Марказлар томонидан кўрсатилган хизматлар сони 2655136 та ни ташкил қилди. 2019 йилда 8, 9 млн. та хизмат кўрсатилди. Жисмоний ва юридик шахслар давлат хизматларини эктриториал тамойил бўйича, яъни фуқароларнинг яшаш ва юридик шахсларнинг почта манзилидан қатъи назар, Республиканинг ҳар қандай ҳудудида олиш имкониятига эга бўлдилар.

– Фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича маслаҳат кенгаши ташкил этилди;

– “Нодавлат-нотижорат уйлари” ташкил этиш белгиланди.

Демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва мамлакатни модернизация қилишда Олий Мажлис палаталари, сиёсий партияларнинг ролини янада кучайтириш бўйича 2019 йил 5 мартда “Ҳукуматни шакллантириш тартиби демократлаштирилиши ва уларнинг масъулияти кучайтирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим ҳужжатларига қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди. Қонунга кўра:

- Ўзбекистон Республикаси қонунларига Бош вазир ўринбосарлари, вазирлар ва давлат қўмиталари раислари номзодини Бош вазир тақдимига биноан Олий Мажлис Қонунчилик палатаси томонидан маъқуллаш ва Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқлаш тартиби белгиланди;

- Ҳукумат аъзолигига номзоднинг соҳани ривожлантириш бўйича яқин муддатга ва истиқболга мўлжалланган ҳаракат дастури билан депутатлар олдида чиқиш қилиш тартиби жорий этилди;

- Ҳукумат аъзосининг ўз ҳаракат дастури ижросини амалга оширишга оид доир масалалар юзасидан ахборотини Олий Мажлис палаталари, уларнинг қўмиталарида мунтазам эшитиб бориш жорий этилди;

- Вилоят, туман ва шаҳар давлат органлари раҳбарларини тегишли халқ депутатлари Кенгашлари томонидан тасдиқлаш амалиёти жорий этилди;

- Олий Мажлис Қонунчилик палатасида Давлат бюджети бошқармаси ташкил этилди;

- Олий Мажлис фаолиятини молиявий, моддий-техник, ташкилий жиҳатдан таъминлаш ташкил-лаштирилди;

- Олий Мажлис Сенатида Суд-ҳуқуқ масалалари ва коррупцияга қарши курашиш қўмитаси ташкил этилди;

- Мамлакатимиз Президентининг “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони қабул қилинди. Фармонга мувофиқ, 2019-2020 йилларда коррупцияга қарши

курашиш бўйича республика идоралараро комиссиянинг янги таркиби тасдиқланди;

– Давлат бошқарув тизимини ислоҳ этиш бўйича мамлакатимиз Президентининг “Мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг стратегик вазифалари амалга оширилиши самарадорлиги учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг масъулиятини оширишга доир биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди;

– Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ишини ташкил этишнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди;

– Ўзбекистон Республикасининг Сайлов кодекси қабул қилинди. Унга кўра, 5 та қонун ва қонун ости ҳужжатлари унификация қилиниб, яхлит тарзда Қонунчилик палатасида депутатлик ўринлари баён этилди. Қонунчилик палатасида депутатлик ўринлари учун Экологик ҳаракат вакилларига квота ажратиш институти чиқариб ташланди. Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан маҳаллий кенгашларга номзод кўрсатиш тартиби бекор қилинди. Сиёсий партияларга сайловда қатнашиши ҳуқуқини берувчи имзо йиғиш жараёнида сайловчилар томонидан бир ёки бир нечта партияларни қўллаб-қувватлаб имзо қўйишлари мумкинлиги белгиланди. Озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар ҳам сайловда иштирок этиши мумкинлиги белгиланди, (оғир ва ўта оғир жиноятлар содир этганлиги учун суднинг ҳукми билан озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар бундан мустасно). Марказий сайлов комиссияси аъзоларининг мақоми Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенати аъзоларига тенглаштирилди.

Ҳаракатлар стратегиясининг иккинчи устувор йўналишида суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этишга бағишланган масалалар, ҳал қилиниши лозим бўлган бир қатор ислоҳотлар амалга оширилиши кўзда тутилган эди.

Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд – ҳуқуқ тизимини такомиллаштириш устувор вазифалари этиб белгиланди:

- Қонун устуворлигини таъминлаш;
- Профилактик ёндашув;
- Томонлар тенглиги (адвокатура, прокуратура);
- Суднинг кафолатли мустақиллиги;
- Тортишув амалиёти;
- Одил судловга эришиш.

Мазкур вазифалар ижроси бўйича муҳим ислоҳотлар натижасида:

- Ўзбекистон Республикаси веб-сайтида жами 35069 та суд қарори эълон қилинди. Шундан, 11059 та иқтисодий, 5234 та фуқаролик, 15670 та маъмурий, 3106 та жиноят;

- 2018 йилда 1881 та жиноят иши етарли бўлмаганлиги боис тўхтатилди, 5462 нафар шахсга нисбатан терговга асоссиз қўйилган моддалар айбловдан чиқариб ташланди, 2449 нафар шахс суд залидан озод қилинди, тақиқланган ташкилотлар фаолиятида иштирок этганлиги учун ҳукм қилинган 646 нафар маҳкум ўз оилаларига қайтарилди. Ёшлар иттифоқи, маҳаллалар ва хотин-қизлар қўмиталарининг кафиллиги билан 456 нафар ёшлар, 113 нафар аёллар, 3424 нафар бошқалар озод қилинди;

- Суд ҳокимиятининг ҳақиқий мустақиллигини таъминлаш, касб обрў-эътиборини ошириш, юқори малакали ва самарали фаолият юритадиган суд

корпусини ташкил қилиш мақсадида биринчи марта судьяларнинг ваколат муддатлари қайта кўриб чиқилди. Хусусан, судьяларни дастлабки беш йиллик ва навбатдаги ўн йиллик муддатларга тайинлаш (сайлаш), келгусида эса лавозимни муддатсиз давр мобайнида эгаллаш назарда тутиладиган тартиб жорий қилинди;

– 2017 йил 1 апрелдан жиноий, жиноий-процессуал, фуқаролик процессуал ва бошқа қонун ҳужжатларига инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари устуворлигини таъминлаш, судда ишларнинг адолатли ва ўз вақтида кўриб чиқиши ва жазонинг инсонпарварлиги кафолатларини кучайтириш ҳисобга олинган ҳолда одил судловни амалга ошириш самарадорлигини кучайтиришга қаратилган бир қатор ўзгартиришлар киритилди. Жумладан, озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган муқобил жазо турлари қўлланилиши кенгайтирилган ҳолда, қамоққа олиш кўринишидаги жиноий жазо тугатилмоқда. Бу орқали жиноий жазолар тизимидан энг қатъий таъсир чораларидан бири чиқарилади, бу эса жиноий жазоларни либераллаштириш, қонун бузувчиларга нисбатан тарбиявий-тузатиш таъсирининг илғор шакллари ва усуллари кенг татбиқ қилиш бўйича олиб борилаётган сиёсатнинг мантиқий давоми ҳисобланади;

– жиноий ишларни кўриб чиқишда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоялаш бўйича ҳуқуқий кафолатларни кучайтириш, жиноий ишлар тергови тезкорлигини ошириш доирасида жиноят содир этганликда гумонланувчи шахсларни ҳибсга олиш муддати 72 соатдан 48 соатга ҳамда қамоқда сақлаш ва уй қамоғи, шунингдек, жиноий ишлар бўйича дастлабки тергов

кўринишидаги жиноятнинг олдини олиш чоралари қўлланилиши энг юқори муддатлари 1 йилдан 7 ойгача қисқартирилмоқда. Мазкур чораларнинг жорий қилиниши, бир томондан, фуқароларни уларнинг эркинликлари асоссиз чекланишлари ҳолатларидан ҳимояни, иккинчи томондан, дастлабки тергов ва тергов органлари масъулияти ҳамда фаолият самарадорлиги оширилишини таъминлайди;

– “Хабеас корпус” институти қўлланилишини кенгайтириш доирасида прокурорларнинг почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ва эксгумация қилиш каби тергов ҳаракатларига рухсат (санкция) бериш бўйича ваколатлари суд органлари ваколатларига ўтказилади. Ушбу ўзгартиришлар инсоннинг шахсий ҳуқуқлари ва эркинликлари мустаҳкам эканлигини ва уларни суд қарорисиз ҳеч ким маҳрум қилиш ёки чеклашга ҳақли эмаслигини белгиловчи Конституция ва умумий эътироф қилинган халқаро ҳуқуқ тамойиллари ва меъёрларига тўлиқ жавоб беради. Бундан ташқари, судга қамоқда сақлаш ёки уй қамоғи кўринишидаги жиноятнинг олдини олиш чоралари қўлланилиши рад қилинган тақдирда, жиноятнинг олдини олиш муқобил чораларини қўллаш имконияти тақдим қилинади;

– суд томонидан жиноий ишларнинг қўшимча тергов амалга оширилиши учун қайтариш институтининг бекор қилиниши каби судлов тезкорлиги ва сифатини оширишга, иш бўйича якуний қарорлар қабул қилиш муддатларининг асоссиз равишда чўзилишини истисно қилишга ва жиноий ишларни кўриб чиқишда судлар ролини кучайтиришга йўналтирилган янгиликни алоҳида қайд этиш керак.

Фуқаролик иши бўйича суд қарорини назорат тартибида қайта кўриб чиқиш мумкин бўлган муддат-

нинг 3 йилдан 1 йилгача қисқартирилиши бўйича жорий қилинаётган чора фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар барқарорлигини, фуқаролик ишини кўриб чиқиш жараёни иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини таъминлашга қаратилган.

Суд қарорлари қонунийлиги ва асосланганлигини қайта кўриб чиқиш амалдаги тизими, шунингдек, суд жараёни муддатларига ва сифатига салбий таъсир кўрсатаётган ортиқча оралиқ босқичларни бартараф қилиш мақсадида мазкур чоралар вилоят даражасидаги судлар томонидан фуқаролик ва жиноий ишларнинг назорат тартибида қайта кўриб чиқиш бўйича такрорловчи босқичлари тугатилишини назарда тутаяди, тааллуқли суд раислари ва прокурорларнинг назорат тартибида норозилик билдириш бўйича ваколатлари бундан мустасно. Шу билан бир қаторда, Олий суд пленумининг ишларни назорат тартибида қайта кўриб чиқиш бўйича такрорловчи ваколатлари бекор қилинади.

Ортиқча ва такрорловчи босқичларнинг бартараф қилиниши бир назорат босқичи томонидан ишларнинг бир неча марта кўриб чиқирилиши ҳолатларининг олдини олиш, яқуний ва барқарор суд ҳукмини таъминлаш ва бунинг оқибати сифатида фуқароларнинг судларга ишонч даражасини ошириш имконини беради.

Шунингдек, мазкур норма хўжалик судлари тизимида регионал апелляция судлари ташкил қилинишини назарда тутаяди, бу вилоят хўжалик судларининг ўз қарорларини қайта кўриб чиқиш бўйича ваколатларини бартараф қилишга қаратилган.

Адлия органларининг умумий юрисдикция судлари фаолиятини моддий-техник ва мо-

лиявий таъминлаш бўйича функциялари ва ваколатларининг Олий судга ўтказилиши мазкур меъёرنинг суд ҳокимияти мустақиллиги асослари мустақамланишини белгилайдиган алоҳида аҳамиятли қонун ҳужжатлари ҳисобланади. Ушбу чора судлар мустақиллиги ва улар фаолиятига аралашмасликнинг қўшимча кафолатларини яратади.

Шу билан бир қаторда, Олий суд, Бош прокуратура ва бошқа манфаатдор бошқармаларга 2017 йил 1 июлгача илғор хорижий тажрибани ўрганиш асосида қуйидагилар бўйича асосланган таклифлар тайёрлаш топширилди:

- суд-прокуратура ходимлари малакаларини ошириш ва раҳбарлик кадрларини тайёрлаш тизимларини такомиллаштириш;

- просессуал ҳаракатларни амалга оширишда вояга етмаганларнинг ҳуқуқий ҳимоясини кучайтириш, жиноий жазоларни либераллаштириш, шунингдек, судланганлик тугатилиши ва олиб ташланиши муддатлари ва асосларини қайта кўриб чиқиш;

- жиноий ишларни кўриб чиқишда, ўзбек халқининг эзгулик ва раҳмдиллик каби асрий анъаналарига мувофиқлиги эътиборга олинган ҳолда, мурасага келтириш институти қўлланилишини кенгайтириш. Ушбу меъёр чин юракдан тавба қилган ва зарар етказилган фуқаролар олдида ўз айбини ювган қонунни бузган шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш имконини беради;

- катта ижтимоий хавфга эга бўлмаган айрим жиноят таркибларини декриминализация қилиш;

- жиноий иш қўзғатилиши фақат жабрланувчи аризаси бўйича амалга оширилган жиноятлар таркиби рўйхатини кенгайтириш;

– электрон суд ишларини кўриб чиқиш ва ижронини амалга ошириш замонавий шакллари ва усуллари, одил судлов амалга оширилишини таъминлаш воситаларини жорий қилиш ҳисобига одил судловни амалга ошириш сифатини ошириш. Ушбу ташаббуснинг реализация қилиниши суд фаолияти самарадорлигини оширишга, шунингдек, Республика ривожланишининг замонавий босқичи талабларига тўлиқ мувофиқликда, “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги Қонунни амалга ошириш доирасида жамият учун одил судлов очиқлиги, шаффофлиги ва жоизлиги таъминлигини ҳаётга изчил татбиқ қилишга хизмат қилади.

Белгиланган вазифалар асосида аҳамиятга молик катта ишлар амалга оширилди. Жумладан, Одил судловнинг янги тизими шакллантирилди ва судлар ихтисослаштирилди. Шулар қаторида Адвокатура институти ҳам ислоҳ этилди. Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар Палатаси ташкил этилди. Адвокатларга қўйиладиган квалификация талаблар ва адвокатлик фаолиятига таъсир ўтказишга қаратилган ҳаракатлар учун жавобгарлик кучайтирилди. Суднинг чинакам мустақиллигини таъминлаш, жумладан, қарорлар қабул қилишда судлар мустақиллигини таъминлаши керак бўлган Олий суд кенгашини тузиш, профессионал судьялар корпусини шакллантириш, судьяларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга доир чора-тадбирлар амалга оширилди.

Маъмурий судларни, хўжалик судлари тизимида минтақавий апелляция судларини тузиш, судья ёрдамчиси лавозимини таъсис этиш орқали судларни келгусида ихтисослаштириш ва уларнинг девонини мустаҳкамлаш назарда тутилди.

Сансалорликка ва ишларнинг кўриб чиқилиши судлар томонидан асоссиз чўзиб юборилишига йўл қўймаслик мақсадида процессуал қонун ҳужжатларини такомиллаштириш, қуйи инстанция судларининг камчиликларини мустақил бар-тараф этиш ва узил-кесил қарор қабул қилиш юзасидан юқори суд инстанцияларининг ваколатларини кенгайтириш масалалари ўз ечимини топмоқда¹. Мамлакатимизда мазкур йўналишда олиб борилган ислохотларнинг барчаси қонун устуворлиги – фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий тамойилларидан бири эканлигининг ёрқин далилидир.

Белгиланган устуворликларни ҳаётга татбиқ қилиш ва амалиётда реализация қилиш учун мазкур фармон билан суд-ҳуқуқий тизимини ривожлантиришнинг 8 та энг устувор соҳаси бўйича 45 та муайян чора-тадбирлар реализация қилинишини назарда тутадиган комплекс чора-тадбирлар дастури тасдиқланди.

Мазкур нормаларни реализация қилиш доирасида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси-га, Жиноий, Жиноий-процессуал, Фуқаролик процессуал, Хўжалик процессуал кодексларига ва бир қатор бошқа қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритилади. Фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоялаш тизимини такомиллаштириш ва кучайтириш мақсадида, умумий эътироф қилинган халқаро стандартлар асосида махсус қонунлар, шу жумладан, “Жабрланувчилар, гувоҳлар ва жиноий жараённинг бошқа иштирокчиларини ҳимоялаш тўғрисида”, “Медиация

¹“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. 2017 йил 7 февраль.

тўғрисида”, “Маъмурий суд ишларини кўриб чиқиш тўғрисида”ги ва бошқа қонунларни қабул қилиш режалаштирилди.

“Инсон тақдирини ҳал этишда судьянинг онгида – фақат адолат, тилида – фақат ҳақиқат, дилида эса поклик устувор бўлиши шарт”¹

Ш. Мирзиёев 2018 йил 21 октябрда “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларини ишончли ҳимоялаш кафолатларини кучайтириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармонни имзолади. ЎЗА томонидан келтирилган мазкур ҳужжатга расмий шарҳда қайд этилганидек, ушбу фармон мазкур соҳадаги давлат сиёсатининг сифат жиҳатдан янги даражага ўтганлигини англатади.

Ушбу фармонда учта асосий устуворлик ажратиб кўрсатилади: суд ҳокимиятининг ҳақиқий мустақиллиги; фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларини ишончли ҳимоялаш кафолатларини кучайтириш ва одил судловни амалга ошириш даражасини кучайтириш.

Фармонда суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат қилувчи органларнинг қуйидаги энг муҳим вазифалари белгиланган:

– Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 112-моддасида белгиланган судьялар мустақиллиги, уларнинг фақат қонунга бўйсунishi ва судьяларнинг одил судловни амалга ошириш бўйича фаолиятига аралашганлик учун муқаррар жавобгарлик тамойили тўғрисидаги меъёрларга қатъий амал қилинишини таъминлаш;

– фуқаролар ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларга тажовузкорлик

¹Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-Ж. . – Т. : Ўзбекистон, 2017. – Б. 437.

ҳолатлари бўйича барча зарур чораларни кўриш, жисмоний ва юридик шахслар муурожаатларини кўриб чиқиш тартибидаги сансалорликларга ва қонун бузилишларига йўл қўймаслик;

- жамоатчилик эътиборига тааллуқли ахборотни ўз вақтида етказиш орқали фаолият очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш, фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва аҳоли билан ўзаро ҳамкорлик самарадорлигини ошириш;

- ҳуқуқни қўллаш амалиётини ва амалдаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш орқали тизимли камчиликлар ва қонун бузилишлар сабабларини аниқлаш ва бартараф қилиш, илғор илмий-техник воситалар ва ахборот-коммуникация технологияларини фаолиятга татбиқ қилиш;

- маъмурий назоратни, профилактикани, ходимлар ўртасидаги суистеъмолликлар ва бошқа ҳуқуқ бузилишлари олди олинишини кучайтириш, кадрлар таркибини сифат жиҳатдан яхшилаш, ишга энг муносиб номзодлар қабул қилиниши таъминландиган кадрлар танлашнинг замонавий воситаларини жорий қилиш;

- 2019 йилда судларнинг иш юкласини камайтириш ҳамда низоларни судгача ҳал қилиш мақсадида, медиаторларни тайёрлаш тизими яратилди. Адлия вазирилиги ҳузуридаги Юристлар малякасини ошириш марказида медиаторларини тайёрлаш дастури бўйича махсус ўқув курслари ташкил этилди. Нодавлат – суд экспертиза ташкилотларини ташкил этишга рухсат этилди ҳамда уларга суд экспертизаларинг 44 та турларини ўтказиш ҳуқуқи берилди. Судьялар Олий кенгаши ҳузурида Судьялар Олий мактаби ташкил этилди, унинг вазифа ва

функциялари белгилаб берилди. Давлат дастури-нинг қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш йўналиши бўйича 2019 йилда 20 та қонун, 11 та Ўзбекистон Респуб-ликаси Президенти Фармон ва қарорлари, 44 та Ва-зирлар Маҳкамасининг қарорлари қабул қилинди. Қорақалпоғистон Республикаси Қўнғирот тумани, Жаслиғ қўрғонида жойлашган 19-сон ихтисослаш-тирилган жазони ижро этиш колонияси ёпилди.

Суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислоҳотларни Халқаро ҳамжамиятга етказиш, ижобий хорижий тажриба билан танишиш мақсадида 2019 йил 25-27 апрель кунлари илк маротаба “Тошкент ҳуқуқ баҳори” халқаро юридик форуми ўтказилди.

Форумнинг мингга яқин иштирокчилари қато-рида жаҳоннинг 37 давлатидан 250 нафарга яқин етук хорижий экспертлар, халқаро юридик компа-ниялар, консалтинг фирмалари вакиллари, давлат хизматчилари иштирок этди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мир-зиеёвнинг 2017 йил 3 февралдаги “Маҳалла инсти-тутини янада такомиллаштириш чора-тадбирла-ри тўғрисида”ги Фармони фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органларининг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни самарали ҳал қилишдаги ро-лини ошириш, фуқаролар йиғинларининг мушта-рак манфаатларини ифода этадиган уюшмага бир-лашиш ҳуқуқини рўёбга чиқариш, уларнинг мод-дий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда дав-лат органлари ва фуқаролик жамияти институт-лари билан ўзаро ҳамкорлигини янада ривож-лантиришга қаратилган ташкилий – ҳуқуқий чо-ра-тадбирларни белгилаб берди. Шунингдек,
– фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органлари-нинг жамиятдаги ўрни ва ролини янада кучайти-

риш, уларни жойларда халқнинг чинакам маслак-доши ва кўмақдошига айлантириш;

– жамиятимизда ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат ва ҳамжиҳатлик муҳитини шакллантиришда, миллий ва умуминсоний қадриятларни асраб-авайлаш ҳамда ривожлантиришда маҳаллаларнинг аҳамияти ва нуфузини янада ошириш;

– ёшларни маънавий бой ва жисмонан соғлом этиб тарбиялаш, уларнинг бандлигини таъминлаш, ёш авлодни мафкуравий таҳдидлардан ҳимоя қилиш, аҳолининг эҳтиёжманд қатламларини, кекса авлод вакилларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш борасида фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органларининг давлат ва нодавлат ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлаш;

– жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишда, фуқароларда қонунга ҳурмат ҳиссини кучайтиришда маҳаллаларнинг бевосита иштирокини кенгайтириш;

– фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг ҳамда улар фаолиятини мувофиқлаштиришнинг самарали механизмларини жорий этиш, маҳалла тизимида ягона ҳуқуқни қўллаш амалиётини таъминлаш вазифа қилиб белгиланди.

Ҳозирги кунда юртимизда 10 мингга яқин фуқаролар йиғинлари томонидан илгари маҳаллий давлат ҳокимияти органларига тааллуқли бўлган 30 дан зиёд ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга молик вазифалар муваффақиятли бажариб келинмоқда. Фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш мақсадида охириги беш йил мобайнида фуқаролар

йиғинларининг 1600 га яқин хизмат бинolari жорий, 367 таси капитал таъмирланди ва 350 дан зиёди реконструкция қилинди, намунавий лойиҳалар асосида 216 та бино янгидан қурилиб, фойдаланишга топширилди.

Ўзини-ўзи бошқариш органларининг вазифалари этиб қуйидагилар белгиланди:

– фуқароларга жамият ва давлат ишларини бошқаришда қатнашиш ҳуқуқини амалга оширишда кўмаклашиш;

– ўз ҳудудларида ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий вазифаларни ҳал этиш, сиёсий-мафкуравий, оммавий-маданий тадбирларни ўтказиш;

– давлат ҳокимияти органларига Ўзбекистон Республикаси қонунларини, Президент фармонларини ва ҳукумат ҳужжатларини, халқ депутатлари кенгашлари ва ҳокимларнинг қарорлари бажаришда ёрдамлашиш мақсадида фуқароларни бирлаштириш.

Фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органларининг назоратчилик хусусияти:

– фуқаролар йиғини раисини ва унинг маслаҳатчиларининг йилнинг ҳар чорагида ҳисоботларини эшитади;

– кенгаш, тафтиш комиссияси ва маъмурий комиссия фаолиятининг йилнинг ҳар чорагида ҳисоботларини эшитади;

– қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларининг, шунингдек, ўз қарорларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади;

– атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва ободонлаштириш масалалари юзасидан ўз ваколати доирасида тегишли ҳудудда жойлашган корхоналар, муассасалар, ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботларини эшитади;

– пул маблағлари сарфланиши устидан назоратни ташкил этади;

– вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича жамоатчилик ишини ташкил этади;

– атроф-муҳитни муҳофаза қилишга кўмаклашади, ободончиликни назорат қилади;

– уй-жой мулкдорларининг ширкатларига мажбурий тўловларни йиғиш, иссиқлик ва электр энергиясидан, иссиқ ва совуқ сувдан тежамли фойдаланиш юзасидан тадбирлар ўтказишда, тегишли ҳудудни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш, уй-жойлар ва ҳовлиларни намунали сақлаш юзасидан ихтиёрий ишларни ташкил этишда кўмаклашади;

– ички ишлар органларининг профилактика бўйича тегишли инспектори билан биргаликда “Маҳалла посбони” жамоатчилик тузилмасининг фаолияти устидан назоратни амалга оширади;

– тўйлар ва бошқа маросимларни тартибли ўтказишни назорат қилади;

– тегишли ҳудудда байрам кунлари ва муҳим саналар билан боғлиқ оммавий тадбирлар ўтказилишини ташкил қилади ва назорат қилади;

– фуқароларни қабул қилади, уларнинг шикоятлари, аризалари ва таклифларини кўриб чиқади.

Ҳаракатлар стратегиясининг иқтисодий ривожлантириш ва либераллаштириш йўналишида иқтисодий ривожлантириш ва фаол инвестиция жалб этишнинг устувор йўналишлари бўйича макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суратларини сақлаб қолишга алоҳида эътибор берилди.

2019 йилнинг 1 январидан янги солиқ концепцияси амалиётга жорий этилди. Солиқ турлари 19 тадан 15 тагача туширилди. Дивидент ва фоиз сифа-

тидаги даромадлардан солиқлар 10 фоиздан 5 фоизга; ягона ижтимоий тўлов 15 фоиздан 12 фоизга; ишчи ходимларнинг солиқ юки 23 фоиздан 12 фоизгача камайтирилди. Солиқ турлари 19 тадан 15 тагача; мулк солиғи 5 фоиздан 2 фоизгача; 1 октябрдан ҚҚС ставкаси 20 фоиздан 15 фоизга; юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи ставкаси 14 фоиздан 12 фоизгача камайтирилди. Давлат мақсадли жамғармаларига тўланадиган 3, 2 фоизлик оборот солиғи ва 8 фоизлик мажбурий ажратмалар бекор қилинди.

Мамлакатимиз Президентининг “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори ва стратегияси қабул қилинди ҳамда қуйидаги асосий чора-тадбирларни амалга ошириш белгиланди:

– солиқ сиёсатини такомиллаштириш ва хуфёна иқтисодийётнинг улушини камайтириш;

– сервисга йўналтирилган солиқ хизматини ривожлантириш;

– Давлат солиқ органлари фаолиятини янада такомиллаштириш;

– солиқ хавфларини баҳолаш ва мониторинг қилишнинг замонавий тизимини яратиш;

– давлат солиқ органларида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш.

Қуйидаги соҳаларни ривожлантириш стратегиялари тасдиқланди:

1 Тўқимачилик соҳасини

2. Қимматбаҳо ва рангли метал соҳасини

3. Автомобилсозлик соҳасини

4. Кимё соҳасини.

Шунингдек, Фонд бозорини ривожлантириш учун йирик марказий халқаро депозитар клиник тизимлари ҳамда Миллий рақамловчи агентлик-

лар ассосацияси билан Ўзбекистоннинг Қимматли қоғозлар марказий депозитарияси ҳамкорлиги йўлга қўйилди.

2019 йилда тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва янада ривожлантириш учун Президентнинг “Жаҳон банки ва Халқаро молия корпорациясининг “Бизнес юритиш” йиллик ҳисоботида Ўзбекистон Республикасининг рейтингини яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори қабул қилинди. Мазкур қарор билан қуйидаги тартиб-тамоийлар кескин соддалаштирилди:

- кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш ва кадастр ҳисобини юритиш;
- кўчмас мулк объектлари бўйича битим ва кўчмас мулкка эгалик ҳуқуқини олиш билан боғлиқ бўлган нотариал тасдиқлаш.

Давлат дастурларида белгиланган вазифалар ижросининг натижасига кўра “Бизнес юритиш 2020” йиллик рейтингда Ўзбекистон 69-ўринни эгаллади, Ўзбекистон энг юқори натижаларга эришган 20 мамлакат қаторига кирди, “Бизнесни ташкил этиш қулайлиги бўйича” Ўзбекистон илк бор 8-ўринга кўтарилди.

Мазкур йўналишда муҳим ислоҳотлар амалга оширилди. Хусусан:

- Ер участкаларини хусусийлаштириш тартиби ва хусусийлаштирилган ер участкаларининг ҳуқуқий мақомини тартибга солиш мақсадида “Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкаларини хусусийлаштириш” тўғрисидаги қонун қабул қилинди.

- “Кичик саноат зоналарини” ташкил этилиши учун ер майдонларининг ажратилиши, уларнинг ташкил этилиши жараёнларининг ва уларда инвес-

тиция лойиҳаларини амалга оширилиши тартибтамойилларини белгилаб берилди.

Юридик шахслар ҳақидаги маълумотларни интернет орқали олиш тизими яратилди ва бунга кўра ягона интерактив давлат хизматлари порталида тадбиркорлик субъектларининг ягона давлат реестиридаги юридик шахслар ҳақидаги маълумотларни олишга имкон берувчи тизим жорий этилди.

Иқтисодиётни бошқаришнинг бозор механизмларини жорий этиш ва унга давлат аралашувини камайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Давлат активларини бошқариш”, “Монополияга қарши курашишни тартибга солиш тизимини ва капитал бозорини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди. Мазкур фармон Республикада рақобатни ривожлантириш ва монополияга қарши курашишни тартибга солиш, бозорнинг барча иштирокчиларига товарлар учун (ишлар хизматлар) кенг имкониятлар тақдим қилиш, ишлаб чиқариладиган товарлар (ишлар ва товарлар) сифатини ошириш нархларнинг асоссиз ошиб кетишини чеклашга хизмат қилади.

Натижалар, 589 та давлат активлари хусусий мулкка сотилди, 14941 та янги иш ўринлари яратилиши белгиланди.

Иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш орқали соғлом рақобат муҳити яратилди. Натижада 234,7 триллион сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилди, саноатнинг ялли ички маҳсулотдаги улуши 31,9 дан 36,1 фоизга кўтарилди.

Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги ташкил этилди, хорижий инвестицияларни жалб этиш

агентлиги ташкил этилди, “invest. go. uz” инвестиция портали ишга туширилди. “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги қонун қабул қилинди.

Ўзбекистон ҳозирги кунда жаҳоннинг 166 дан ортиқ давлати билан савдо алоқаларини амалга оширмоқда.

ТАЖРИБАВИЙ АМАЛИЙ СЎЗЛАР

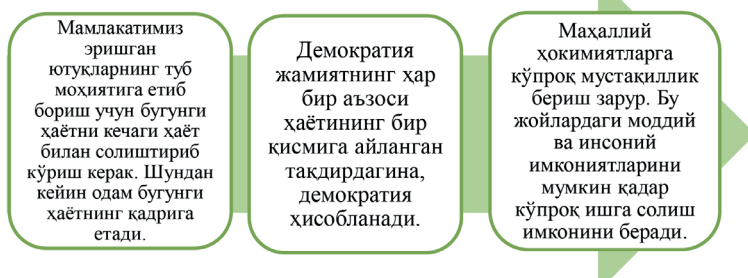
Мустақил тараққиёт, миллий тикланиш, ҳуқуқий давлат, демократик жамият, ўзбек модели, ўзига хос ва мос тараққиёт, бозор иқтисодиёти, мулкдорлар синфи, давлат бош иқтисодчи, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонун устуворлиги, ҳуқуқ ва эркинликлар, ҳуқуқий онг ва маданият, ҳокимият тармоқлари, адолат, суд-ҳуқуқ тизими, фуқаролик жамияти институтлари, коррупция, жиноятчилик, жиноий жазоларни либераллаштириш, халқаро ҳужжатлар, модернизация, ҳаракатлар стратегияси, халқ билан мулоқот, давлат ва жамият қурилиш тизимини такомиллаштириш, иқтисодиётни ривожлантириш ва эркинлаштириш, фаол инвестиция, ижтимоий ривожланиш.

ҚЎШИМЧА ВА ТУШУНТИРУВЧИ МАТНЛАР

И.А.Каримов асарлари

И.А.Каримов томонидан илгари сурилган методологик қарашлар

Ислом Каримов томонидан илгари сурилган ғоялар

Ижтимоий тараққиётнинг “Ўзбек модели”

1	• Иқтисодийни мафқурадан холи қилиш, унинг устунлигини таъминлаш;
2	• Ўтиш даврида давлатнинг бош ислохотчи бўлиши;
3	• Бутун янгиланиш ва тараққиёт жараёни қонунларга асосланиши, қонунлар устуворлигининг таъминланиши;
4	• Бозор муносабатларига ўтиш билан бир қаторда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш соҳасида қучли чоратадбирларни амалга ошириш;
5	• Бозор муносабатларини босқичма-босқич қарор топтириш.

Қонун устуворлиги:

15-модда. Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар.

16-модда. Мазкур Конституциянинг бирорта қонидаси Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказадиган тарзда талқин этилиши мумкин эмас. Бирорта ҳам қонун ёки бошқа норматив – ҳуқуқий ҳужжат Конституция нормалари ва қондаларига зид келиши мумкин эмас.

Инсон ҳуқуқ ва эркинликлари:

18-модда. Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, irqи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар қонун олдида тенгдирлар. Имтиёзлар фақат қонун билан белгила-ниб қўйилади ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт.

19-модда. Ўзбекистон Республикаси фуқароси ва давлат бир – бирига нисбатан бўлган ҳуқуқлари ва бурчлари билан ўзаро боғлиқдирлар. Фуқароларнинг Конституция ва қонунларга мустақамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас.

20-модда. Фуқаролар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмасликлари шарт.

ҚОНУН УСТУВОРЛИГИ ТАМОЙИЛЛАРИ:

Халқ манфаатларини ифода-лайдиган адолатли қонунлар

Қонунларнинг сўзсиз ижро этилиши

Барча қонун ости ақтлари қонунга мос келиши

Қонун ва қонунга асосланган ҳужжатларга тўла риоя этишни таъминловчи восита ва шароитлар

Фуқароларнинг юксак даражадаги сиёсий ва ҳуқуқий маданияти

**2017-2021 йилларда Ўзбекистонни янада ривожлантиришнинг
Харакатлар стратегияси**

Давлат ва жамият қурилиш тизимини
такомиллаштириш

Қонун
устуворлигини
таъминлаш ва суд-
ҳуқуқ тизимини
янада ислоҳ қилиш

Иқтисодийни
ривожлантириш ва
эркинлаштириш

Ижтимоий соҳани
ривожлантириш

Хавфсизлик, диний
бағрикенглик ва
миллатлараро
тотувлик, ўзаро
манфаатли ва амалий
ташқи сиёсат

Танқидий таҳлил, қатъий
тартиб-интизом ва шахсий
жавобгарлик – ҳар бир раҳбар
фаолиятининг кундалик қондаси
бўлиши керак.
– Т.: Ўзбекистон.2017

Миллий тараққиёт йўлимизни
қатъият билан давом эттириб,
янги босқичга кўтарамиз.

1-Ж.. – Т.: Ўзбекистон, 2017

**Ш.М.Мирзиёев
асарлари**

Халқимизнинг розилиги
бизнинг фаолиятимизга
берилган энг олий баҳодир.
2-Ж.Т, Ўзбекистон,2018

Нияти улғу халқнинг иши ҳам
улғу, ҳаёти ёруғ ва келажаги
фаровон бўлади.

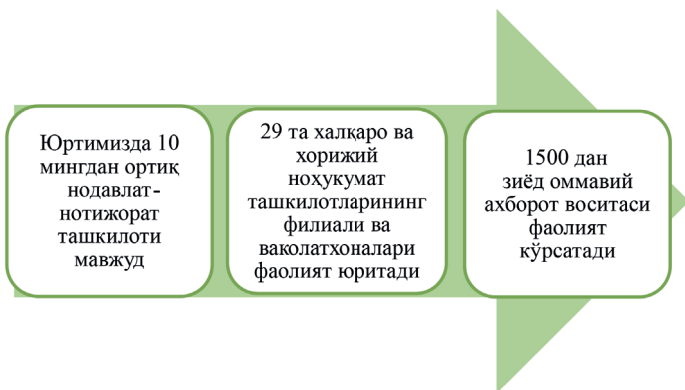
3-Ж. – Т.: Ўзбекистон,2019

Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислох қилиш

<p>Ўзбекистон Республикаси Президентининг</p> <p>Фармони</p> <p>Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида</p> <p>2017 йил 21 февраль, ПФ-4966-сон</p>	<p>Ўзбекистон Республикаси Президентининг</p> <p>Қарори</p> <p>Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги одил судлов муаммоларини ўрганиш тадқиқот маркази фаолиятини ташкил этиш тўғрисида</p> <p>2017 йил 19 апрель, ПҚ-2903-сон</p>	<p>Ўзбекистон Республикаси Президентининг</p> <p>Қарори</p> <p>Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида</p> <p>2017 йил 14 март, 2833-сон</p>
---	--	---

Мустақил ишлаш учун савол ва топшириқлар

“Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” асарида фуқаролик жамиятини барпо этишнинг қандай вазифалари кўрсатилган?

“Ўзбекистон сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари” асарида фуқаролик жамиятининг 3 та тамойили кўрсатилган. Аниқлаш?

“Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари” асарида қандай йўналишлар асослаб берилган?

“Демократик ҳуқуқий давлат, эркин иқтисодиёт талабларини тўлиқ жорий этиш, фуқаролик жамияти асосларини қуриш – фаровон ҳаёт гаровидир” асарининг мазмунини айтиб беринг?

“Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини барпо этиш концепцияси” сида нечта устувор йўналиш белгиланган?

1. Фуқаролик жамияти қуришда давлатнинг бош ислохотчилик ўрни нималарда намоён бўлди?
2. Тараққиётнинг “Ўзбек модели” концептуал асосларини таърифлаб беринг.
3. Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида демократик фуқаролик жамиятини ривожлантириш

вазифалари қўйилишининг сиёсий-ижтимоий, маънавий асосларини таърифланг.

4. “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясининг суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш йўналиши бўйича қандай ишлар амалга оширилди?

5. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қайси бобида жамоат бирлашмаларига доир принциплар ифодаланган?

6. Ҳаракатлар Стратегиясининг бешта устувор йўналишлари бўйича батафсил маълумот беринг?

**Тавсия этилаётган мустақил
таълим мавзулари:**

1. Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни қачон қабул қилинди?

2. Коррупцияга қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмлари Ҳаракатлар стратегиясининг қайси бандида келтирилган?

3. Президентимиз қарори билан 2017-2018 йилларга мўлжалланган коррупцияга қарши курашиш бўйича давлат дастури неча банддан иборат?

4. Ҳаракатлар стратегиясининг мазмуни ва унинг аҳамияти бўйича реферат тақдимоти.

4. Давлат бошқаруви тизимидаги ислохотлар ва уларнинг аҳамияти бўйича эссе тақдимоти.

5. Ш. М. Мирзиёевнинг “Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз” асарининг мазмуни бўйича эссе тақдимоти.

6. Ш. М. Мирзиёевнинг “Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир” асарининг тақдимоти.

7. Ш. М. Мирзиёевнинг БМТ 72- сессиясида сўзлаган нутқи бўйича иншо тақдимоти

8. Ш. М. Мирзиёевнинг 2018 йилда Ўзбекистон халқига мурожаатномаси мазмуни бўйича мушоира

9. Коррупция тушунчасининг моҳияти. Коррупция феноменининг тарихий илдизлари мавзусида реферат тақдимоти.

10. Коррупциянинг сабаблари ва асосий шакллари мавзусида аналитик таҳлил.

11. Иқтисодий коррупциянинг оқибатлари бўйича эссе тақдимоти.

12. Ғоявий ва сиёсий коррупциянинг барқарорликка салбий таъсири мавзусида мақола тақдимоти.

13. Фан ва таълим тизимидаги коррупция жамият инқирозининг оқибати бўйича эссе тақдимоти.

14. Кадрлар коррупцияси юксалиш жараёнларининг илллати сифатида мавзусида мақола.

15. Коррупцияга қарши кураш механизмлари мавзусида реферат тақдимоти.

16. Ҳозирги даврда коррупциянинг олдини олиш бўйича чора-тадбирларнинг аҳамияти мавзусида мақола тақдимоти.

“Ижодий эссе”

1. *Ҳуқуқий қадриятлар ва хусусий мулкнинг ижтимоий тараққиётдаги ўрни ҳақида ижодий эссе ёзиш (15 дақиқа).*

Кроссвордни ечинг?

В	Й	У	Р	И	С	П	Р	У	Д	Э	Н	С	И	Й	А
А	М	О	Н	Т	Э	С	К	Й	Э	О	Р	Қ	Т	А	Х
К	О	И	Қ	М	У	Қ	А	Д	Д	И	М	А	У	Р	У
О	И	К	О	Н	С	Т	И	Т	У	Т	С	И	Й	А	Ж
Л	К	О	Н	Ф	Т	Т	Э	А	Д	О	Л	А	Т	Р	Ж
А	О	О	У	О	С	И	Й	О	С	А	Т	С	Л	О	А
Т	Т	Л	Н	О	Р	М	А	Т	И	В	О	О	С	Н	Т
О	О	Б	П	И	К	Л	О	К	О	К	Н	С	И	Т	Э

1-Монтесьеке; 2-Конституция; 3-Қонун; 4-Сиёсат; 5-Адолат; 6-Норматив; 7-Ваколат; 8-Юриспруденция; 9-Асос; 10-Хужжат; 11-Муқаддима.

Билим ва кўникмаларни баҳолаш материаллари

1. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти асосларини барпо этишнинг бош устувор йўналиши - бу...

- Мустақиллик.
- Инсон омили.
- Суд - ҳуқуқ тизими ислоҳоти.
- Бозор муносабатларини чуқурлаштириш.

2. Ҳар қандай мустақил давлат мамлакат демократик тараққиётини. . .

а) Ривожланган демократик давлат ривожланиш сирларини ўрганишдан бошлайди.

б) Умуминсоний демократия тараққиёти асосида бошлайди.

с) Ўзининг тараққиёт йўлининг қонуниятларини аниқлаб олишдан бошлайди.

д) Миллий демократик тамойиллар асосида бошлайди.

3. Демократиянинг универсал, барча халқлар ва элатлар учун баробар модели бўлиши мумкинми?

а) Бўлиши мумкин, чунки демократия умуминсоний қадриятдир.

б) Демократиянинг универсал модели бўлиши мумкин эмас, чунки бу унинг табиатига зиддир.

с) Баъзи тарихий тараққиёт босқичларида бўлиши мумкин.

д) Баъзи бир давлатларда бўлиши мумкин.

4. *Ўзбекистонда ўз-ўзини бошқаришнинг анъанавий шакли қайси?*

а) Маҳалла.

б) Касаба уюшмалари.

с) Сиёсий партиялар.

д) Жамоат бирлашмалари.

5. *Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича қайси қонунларга қўшимча ва ўзгартишлар киритиш таклифи киритилмоқда?*

а) “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонун, “Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонун.

б) “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Қонун, “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонун ва “Экологик назорат тўғрисида”ги Қонун.

с) “Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисида”ги кодекси ва “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонун.

д) А ва Б

6. *Концепция нима?*

а) Иқтисодий қараш. б) Иқтисодий назария.

с) Назарий модел. д) Амалий тажриба.

7. *Бошқарув соҳаси ва вазифаларининг бир қисмини республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига ўтказиш нимага олиб келади, деб ўйлайсиз?*

- a) Марказий ҳокимиятнинг заифлашувига.
- b) Бу нотўғри сиёсат бўларди.
- c) Маълум маънода сиёсий тарқоқликка.
- d) Бошқарув соҳасининг аксилмарказлашувига.

8. *“Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” нечта устувор вазифани ўз ичига олади?*

- a) 4 b) 5 c) 6 d) 7

9. *Концепция заминда Конституциямизнинг қайси моддаларига демократик моҳиятга эга бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди?*

- a) 32, 76, 78, 80, 92, 96, 98, 103.
- b) 32, 78, 79, 80, 93, 96, 98, 107.
- c) 32, 78, 80, 93, 96, 98, 103, 117.
- d) 32, 78, 79, 80, 93, 98, 103, 107.

10. *Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясига биноан Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг биргаликдаги ваколатларига қайси ваколат қўшилди?*

a) Мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб масалалари юзасидан Бош вазирнинг ҳисоботларини эшитиш ва муҳокама қилиш.

b) Ўзбекистон Республикаси Бош вазирини лавозимидан озод этиш бўйича қарор қабул қилади.

c) Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми билдириш.

d) Марказий сайлов комиссияси Раисини лавозимига сайлаш.

11. *Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 98-моддасига киритилган ўзгартиришларнинг мазмун-моҳиятига қуйидагилардан қайси бири тааллуқли эмас?*

а) Бош вазир лавозимига номзод кўрсатиш ва уни тасдиқлашнинг янада демократик принципларини ифодалайдиган янги тартиб ўрнатилмоқда.

б) Олий Мажлисга Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотумини билдириш ҳуқуқи берилмоқда.

с) Вазирлар Маҳкамаси ваколатига тааллуқли масалалар юзасидан қарорлар қабул қилиш ҳуқуқи Президент ваколатлари доирасидан чиқарилмоқда.

д) Президентнинг Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида раислик қилиш ҳуқуқи мустаҳкамланмоқда.

12. *Бугунги дунёнинг турли минтақаларида нотинчликлар фонида Ўзбекистон тинчлик, осойишталик диёри бўлиб турибди. Хўш, нима учун?*

а) Чунки истиқлолнинг илк йилларидан бошлаб республикамизнинг ташқи сиёсатига тинчлик, барқарорлик ва ҳамкорлик йўли асос қилиб олинди.

б) Чунки Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг бош тамойили – мамлакат суверенитетини ҳимоя қилиш ва таъминлашдан иборатдир.

с) Чунки мамлакатимиз ташқи сиёсатининг тамойиллари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 17-моддаси ҳамда —Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолиятининг асосий тамойиллари тўғрисидаги Қонунда мустаҳкамлаб қўйилган.

д) Чунки ҳозирги замон халқаро муносабатлар тизимида юз бераётган ўзгаришларни Ўзбекистон манфаатлари нуқтаи назаридан баҳолаш устувордир.

13. *Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш миллий дастурига кўра, ҳуқуқий маданиятли инсон – бу...*

а) Ҳуқуқий билимга эга бўлган киши; ҳуқуқий билимларни амалиётда тадбиқ эта оладиган киши; фуқароларнинг қонунчилик ташаббуси;

б) Ҳуқуқий билимга эга бўлган киши; фуқароларнинг қонунчилик ташаббуси;

с) Ҳуқуқий билимга эга бўлган киши; фуқароларнинг қонунчилик ташаббуси;

д) Ҳуқуқий билимларни амалиётда татбиқ эта оладиган киши; фуқароларнинг қонунчилик ташаббуси;

14. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили?

а) Сенат

б) Қонунчилик палатаси

с) Омбудсман

д) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Нодавлат-нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш Жамоат фонди

15. Ўзбекистонда ижроия ҳокимиятини амалга оширувчи асосий ҳокимият тизими қайси орган?

а) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси

б) Олий Мажлис

с) Суд

д) Юқори палата

4-МАВЗУ. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИДА ИЖТИМОЙ СОҲАНИНГ ЎРНИ

1. “Ижтимоий соҳа” тушунчаси ва мазмун-моҳияти.
2. Ўзбекистонда ижтимоий соҳа ўзгаришлари ва ривожлантиришнинг йўналишлари.
3. Давлат дастурлари ижтимоий соҳасини ривожлантириш омили.

1. “ИЖТИМОЙ СОҲА” ТУШУНЧАСИ ВА МАЗМУН-МОҲИЯТИ

Ижтимоий соҳа социумнинг ядроси ва ўзаги ҳисобланади. Айнан мана шу ядро жамиятнинг мавжудлигини, яшаш давомийлигини, ўзгарувчанлиги ва тараққиётини белгилаб беради. Макон ва замон, жамият ва инсон муносабатлари нуқтаи назаридан олиб қараганда, ижтимоий соҳа ҳар қандай даражада ҳам ўз моҳиятини сақлаб қолади. Унинг моҳияти инсон омили, унинг манфаатлари ва фаровонлигини таъминлаш жараёнида инсон-ижтимоий гуруҳлар-жамият тизимида ижтимоий муносабатларни қамраб олиб, жамият барқарорлигини таъминлаш асоси ҳисобланади. Ушбу муносабатларни тартибга солувчи мезонлар инсон маданий даражаси ва жамият фаолиятининг натижаси бўлмиш ижтимоий қадриятлар, шунингдек, ахлоқий қоидалар ҳисобланади.

Ижтимоий соҳа ўзига хос тузилиш, шаклланиш ва ривожланиш қонуниятларига эга. Бу масалада, аввало, “соҳа” тушунчасига тўхталиш ўринли. Маз-

кур тушунча энциклопедия ва луғатларда юнонча сфера – “шар” маъносида ифодаланиб, фаолият доирасини, бирор бир нарсанинг тарқалиш чегараси, муҳит, шарт – шароит, ижтимоий муҳит ёки таъсир каби маъноларни англатади¹.

Адабиётларда “ижтимоий соҳа”нинг синонимлари сифатида “жамиятнинг ижтимоий ҳаёти”, “социал фазо”, “социал майдон” каби тушунчалар қўлланилади. Этимологик нуқтаи назардан “ижтимоий” деган сўз “жамият” атамаси билан синонимдир. У кенг маънода “жамиятнинг ижтимоий соҳаси”ни белгилайди. Шу жиҳатдан жамиятнинг ҳамма соҳалар – иқтисодий, сиёсий, маънавий соҳалари ижтимоий соҳалар дейилади. Бироқ шу билан бирга жамиятнинг алоҳида ижтимоий соҳаси бўлиб, у – ҳар хил ижтимоий гуруҳлар, турли даражада уюшган элатлар (ижтимоий қатлам, стратегия, этнослар, ижтимоий демографик гуруҳлар, алоҳида жамоалар ва бошқалар) ўртасидаги муносабатларни ифодалайди. Ижтимоий муносабатларнинг хусусиятлари шундаки, улар жамиятнинг ҳамма соҳаларига кириб борган. Уларни фақат иқтисодий, сиёсий ёки маънавий муносабатлар, деб ажратиш мумкин эмас².

Ижтимоий соҳа тушунчасини таърифлашга доир бир қатор ёндашувлар мавжуд.

Биринчи ёндашув ижтимоий соҳани йирик ижтимоий гуруҳлар, яъни синфлар, миллатлар ва халқларнинг мажмуаси сифатида тушунади ва бу тасаввур жамият ҳаётининг моҳиятини оддийгина локал социал тузилмаларнинг мажмуаси сифати-

¹Большой энциклопедической словарь/ Гл. ред. А. М. Прохоров. 2-е изд. – М. : Большая российская энциклопедия. 2001. – С. 1168.

² Фалсафа. (М. Аҳмедова умумий муҳаррирлиги остида). – Т. , 2005. –Б. 556

да тушунишдан фарқланади¹. Хусусан, М. В. Лашиннинг таъкидлашича, ижтимоий соҳа ўзида конкрет жамиятни ташкил этувчи барча ижтимоий гуруҳлар орасидаги барча алоқадорликларни, ўзгариш ва ривожланиш жараёнларини қамраб олади. Ижтимоий соҳани бу тарзда шарҳлаш ўз таркибига у ёки бу синфлар, социал қатламлар, интеллектуал гуруҳлар, миллат ва халқларни қамраб олувчи жамиятнинг социал структураси тушунчасига мос келади.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, жамият ҳаётининг ҳар бир соҳаси бир-биридан фарқли равишда шаклланган ҳолда жамият мавжудлигини таъминлаш мақсадида ўзига хос функцияларни бажаради. Хусусан, жамиятнинг социал структураси жамиятни фақат ўзаро алоқадорликка эга бўлган турли ижтимоий гуруҳларга ажратишни қайд этади. Шундай экан, у ёки бу инсонлар жамоаси ҳар қандай “майдон”да ва ҳар қандай соҳа доирасида ўз фаолигини намоён эта олиши мумкин. Бироқ ҳар бир ҳолатда бу фаолиятнинг функцияси турлича намоён бўлади.

Иккинчи ёндашувни асосан, иқтисодчи олимлар қарашларида кўрамиз. Бу каби мутахассислар ўз таҳлил жараёнида “ижтимоий соҳа” категориясидан фаол тарзда фойдаланган ҳолда, уни ишлаб чиқариш эмас, балки фақат хизмат кўрсатиш соҳаси сифатида кўрсатишади². Масалан, М. С. Касимова ижтимоий соҳа тушунчасига таъриф беришда асосий таянч сифатида шахсий эҳтиёжлар категориясини олади. “Ижтимоий соҳа – деб ёзади олима – у ёки бу тарзда фуқаролар, ишчиларнинг эҳтиёжларини

¹Барулин В. С. Диалектика сфер общественной жизни. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. С. 72

²Рутгайзер В. М. Социальная сфера: проблемы планирования. – М., 1989

қондиришга қаратилган мақсад асосида ҳаракатга келтирилган халқ хўжалиги соҳаларининг мажмуаси бўлиб, жамият томонидан ажратилган воситалардан ўзларининг эҳтиёжлари учун маълум бир миқдордаги даромадларни олишади”¹. Фикримизча, ижтимоий соҳани бундай изоҳлаш унинг улкан социал диапозонини торайтириб қўяди.

Учинчи ёндашув тарафдорлари ижтимоий соҳани жамиятнинг сиёсий ва иқтисодий соҳалари оралиғидаги бир бўғин сифатида олиб қарашади. Бироқ бу ҳолатда социумнинг функциялари сиёсий ва иқтисодий соҳаларнинг функциялари билан қоришиб кетади. Масалан, Г. М. Кацнинг таъкидлашича, ижтимоий соҳа турли воқеа ва ҳодисалар доираси ҳисобланиб, бу доира бир гуруҳ кишиларнинг ҳаётнинг турли кўринишлари – иқтисодиёт, сиёсат, оила, ахлоқ, маданият доирасидаги фаолияти, ўзаро алоқадорлиги ва кишиларнинг инқирозни бошдан кечиришлари кабиларни қамраб олади². Бу ёндашувда кўриниб турибдики, ижтимоий соҳа жамият ҳаётининг алоҳида соҳаси сифатида эмас, балки бошқа соҳаларнинг бир йиғиндиси сифатида олиб қаралади.

Тўртинчи ёндашув вакиллари ижтимоий соҳани социал субъектлар ўзаро алоқадорлигининг мажмуаси сифатида олиб қараган ҳолда, уни социал такрор ишлаб чиқариш жараёни билан бараварлаштирадilar. Хусусан, С. А. Шавелнинг фикрича, ижтимоий соҳа кундалик ҳаётни такрор ишлаб чиқариш, инсоннинг шахс сифатида ўзини намоён этиши ва ривожланишининг социал фазосидир³.

¹ Касымова М. С. Новые подходы к исследованию социальной сферы // Вестник Москва. ун-та. Сер. 6. Экономика. - 1993. - № 4. - С. 51

² Кац М. Г. Методологические проблемы изучения социальной сферы жизни общества: Автореф. дис. доктора филос. наук. – М., 1988. С. 39

³ Шавель С. А. Социальная сфера общества и личность. – Минск: Наука и техника, 1988. –С. 8.

Юқоридаги ёндашувларнинг барчасида бир ёқлама қарашлар бўлиб, уларга синтетик ва универсал хулосалар етишмайди. Шу ўринда кенгроқ маънодаги методологик таянч ёндашувларга назар солиш ўринлидир. Академик Т. А. Заславская юқорида келтирилган ёндашувларни умумлаштирган ҳолда, уларни икки йирик изоҳ кўринишига олиб келади.

Биринчи изоҳга кўра, ижтимоий соҳа социумнинг остки тизими (подсистема) бўлиб, у кишиларнинг маънавий ва интеллектуал ривожланиши, сифатли ҳаёт кечиришлари учун зарур бўлган такрор ишлаб чиқаришни таъминлайди. Иккинчи изоҳга кўра, жамиятнинг социал структураси уни шакллантирувчи турли хил гуруҳлар, жамоалар ва қатламлар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик тизимидир¹. Бу ерда Т. А. Заславская ижтимоий соҳани жамиятнинг бошқа таркибий қисмлари, яъни сиёсий, иқтисодий ва маданий соҳалар билан тенг ҳуқуқли сифатидаги жиҳатига эмас, балки “бу соҳаларнинг ўзига хос тарзда очиқлиги, бир - бирига ўтиб туриш жиҳати”га эътиборни қаратади. Бу фикрга асосланадиган бўлсак, ижтимоий соҳа бир бутун, мустақил соҳа сифатида жамиятнинг ост тизими(подсистема) сифатида бошқа соҳаларнинг социал функцияларини бажаришга хизмат қилади, холос.

“Ижтимоий соҳа” категориясига комплекс изоҳни Ю. Е. Волков берган бўлиб, унга кўра, ижтимоий соҳа “жамиятнинг аъзоси ҳисобланган ҳар бир шахснинг яшаш тарзи ва шарт-шароитини қамраб олувчи йирик социеталь тизим ҳисобланиб, бу тизимнинг вужудга келишидаги асосий омил социал

¹Заславская Т. А. Социетальная трансформация российского общества: Деятельностно-структурная концепция. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Дело, 2003. С. 148.

муносабатлардир”¹. Муаллифнинг таъкидлашича, бу соҳада кишиларнинг эҳтиёж ҳамда қизиқишлари бир бутун социумнинг қизиқиш ва эҳтиёжларига мувофиқ келади. Бундай тариф нафақат назарий, балки амалий аҳамиятга эга. О. Грачевнинг фикрича, “ижтимоий соҳа” категорияси аҳолига бевосита хизмат кўрсатиш соҳалари – таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоя, маданият, жисмоний маданият, спорт ва бошқа шу кабиларнинг мажмуаси сифатида изоҳланади². Бунда ижтимоий соҳа инфраструктураси, яъни ижтимоий инфраструктура объектлари томонидан амалга ошириладиган барча хизматлар ва ишларнинг мажмуаси сифатида изоҳланади.

Демак, ижтимоий соҳа ўзида мураккаб тузилмани намоён этиб, у ўзига социал структура, социал қизиқишлар, кадриятлар ва нормалар, бу инфраструктура элементларини боғловчи муносабатларни, шунингдек, социал инфраструктура, ижтимоий бошқарув институтлари ва кишиларнинг яшаш тарзини қамраб олади. Ижтимоий соҳа сиёсий, иқтисодий ва маънавий муносабатларга таъсир кўрсатувчи фаол соҳа ҳисобланади. Бунда жамиятнинг барча ост тизимлари ижтимоий соҳа шаклланиши ва мажбурлиги учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ижтимоий соҳа тушунчаси реал воқеликдаги энг муҳим муносабатлар ва алоқадорликларни ўзида мужассамлаштиради. Унинг асосий элементлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: ижтимоий-меҳнат соҳаси, аҳолининг бандлигини

¹Волков Ю. Е. Социальные отношения и социальная сфера // Социологические исследования. – 2003. – №4. – С. 34-42

²Грачева О. Место социальной поддержки населения в региональной социальной политике: методологический аспект // Человек и труд. – 2008. – №1. – С. 9-12

таъминлаш соҳаси, таълим соҳаси, соғлиқни сақлаш соҳаси, ижтимоий-маиший соҳа, ижтимоий ва пенсия суғуртаси (таъминоти) соҳаси, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳаси, ижтимоий-маданий соҳа, ёшлар билан ишлаш соҳаси, аҳолининг миграцияси соҳаси ва бошқалар шулар жумласидандир.

Ижтимоий соҳани таҳлил қилишда “ижтимоий соҳа сифати” тушунчасига ҳам алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Айнан ижтимоий соҳа сифати унинг стратегик тараққиёт кўрсаткичи ҳисобланади. Бизга маълумки, ижтимоий соҳа сифати унда амал қилувчи функцияларга қараб белгиланади. Бунда учта асосий сифатий даражалар муҳим аҳамият касб этади: 1) қуйи даража, устунлик қилувчи функция – ҳаёт учун кураш; 2) ўрта даража, бунда устунлик қилувчи функция – адаптация; 3) юқори даража, устунлик қилувчи функция – ўзини-ўзи намоён қилиш. Шунингдек, асосий бўлмаган ўтиш функциялари, яъни ижтимоий соҳанинг оралиқ сифатий даражалари ҳам мавжуд: ҳаёт учун кураш даражасидан адаптацияга ўтиш ва адаптациядан ривожланишга ўтиш ва б.¹

Ижтимоий соҳанинг ўзига хос хусусияти, биринчидан, унда инсоннинг восита эмас, балки мақсад мақомида бўлишидир. Айнан инсоннинг мақсад сифатидаги мақоми ижтимоий соҳани бошқа соҳалардан – сиёсий, ҳуқуқий, диний, ахлоқий соҳалардан ажратиб туради. Иккинчидан, ижтимоий соҳада инсон ўз эҳтиёжлари ва мойилликлари мажмуи билан бирга яхлит шахс сифатида қабул қилинади. Учинчи жиҳат шуки, ижтимоий соҳа инсон индивидуига уни ҳурмат ва эҳтиром қилиш қаратилганлиги билан характерланади. “Ҳамма

¹Лаврентьева И. П. Социальная политика и управление в социальной сфере: учебное пособие /. – Ульяновск: Ул ГТУ, 2009. С. 5.

нарса ишлаб чиқариш учун” – бу ишлаб чиқариш соҳасини ифодаласа, “Ҳамма нарса инсон учун” – ижтимоий соҳани ўзида акс эттиради.

Жамият ижтимоий соҳасини ривожлантириш масаласида ҳам кўплаб ғоялар илгари сурилган. Масалан, инсонларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини таъминлаш йўлидаги муаммолар ва уларни бартараф этиш чора-тадбирлари “Авесто”да, Абу Наср Форобий, Беруний, Абу Али ибн Сино каби мутафаккир олимлар томонидан ёзилган асарларда, жамият ижтимоий соҳаси тараққиётига салбий таъсир кўрсатувчи муаммолар хусусида XX аср бошларида яшаб ўтган А. Авлоний, М. Беҳбудий, А. Фитрат ва бошқа шу каби жаҳид маърифатпарварларининг асарларида алоҳида тўхталиб ўтилган.

Ғарб давлатларида ижтимоий соҳани ривожлантиришга доир концепциялар М. Вебер, Р. Парк, Э. Берджесс, Л. Вирт, М. Кастельс, Д. Харви, Г. Тард, Э. Росс, У. Томас, А. Абендрот, К. Ленк, Ф. Нойманн, ижтимоий соҳа ва унинг динамикаси О. Конт, М. Вебер, Ф. Тейлор, Г. Форд, Г. Спенсер, Т. Гоббс, ижтимоий соҳани ижтимоий ҳаётнинг бош соҳаларидан бири сифатида асослаб берган А. Тойнби, Э. Гидденс, Н. Луман, Ж. Форрестер, Ф. Фукуяма, Э. Тоффлер, П. Друкер, У. Бек, Г. Хакен, К. Поппер, А. Богданов, Л. Гумилев, Н. Кондратьев, П. Сорокин каби олимлар томонидан илгари сурилган

Жамият, унинг ижтимоий соҳаси ривожи ҳақидаги ғоялар О. Конт номи билан боғлиқдир. Айнан О. Конт ижтимоий тараққиёт масаласида “статика” ва “динамика” каби категорияларни фундаментал таҳлил этди.

Социал статика асосий эътиборни бир томондан жамият структурасини бир бутун ҳолда аналитик таҳлил қилишга қаратса, иккинчи томон-

дан жамият институтлари, қатламлари ва таркибий қисмларини вужудга келтирувчи элементларнинг ўзаро алоқадорлигига қаратади. Социал динамика эса жамиятнинг маълум бир эволюцион кетма-кетлик ва босқичлар асосида ўзгаришларида ўз ифодасини топади. Социал статика жамиятдаги тартибни ифодаласа, социал статика тартиби динамика ривожланишини англатади. Контнинг таъкидлашича, умумий маънода тараққиёт - бу тартибнинг ривожланишидир.

Шиддат билан ривожланаётган жараёнлар жамият ҳақидаги классик ҳисобланган назарияларга ҳам муҳим ўзгартиришлар ва тўлдиришлар киритишни заруриятга айлантирди. Бу бевосита бугунги дунёнинг ўзгарувчанлиги унда кечаётган социал муносабат ва жараёнларнинг глобализация ҳодисаси босими остида ўзгариши, жамиятларнинг ўз локаллик гини йўқотаётганлиги ва энг асосийси – биз яшаётган жамиятнинг трансформациялашуви билан боғлиқдир.

Замонавий жамиятда инсон капиталининг жамият ривожланишидаги ролининг ортиб бориши ва иқтисодий тараққиётнинг асосий мақсади бутун аҳоли ҳаёти даражасини ва сифатини оширишга қаратилишида яққол намоён бўлди. Чунки олдин иқтисодий тараққиётда моддий ишлаб чиқаришга алоҳида урғу берилган бўлса, ҳозирда инсонга муносиб ҳаёт тарзини таъминлайдиган шароитлар яратишга жиддий эътибор қаратилмоқда. Айнан шу сабабли инсон капитали сифатига таъсири ва иқтисодий жараёнларнинг ижтимоий барқарорлигини таъминловчи ижтимоий соҳа роли ва аҳамиятига эътибор ортмоқда. Шу нуқтаи назардан қараганда, инсон капиталини қайта ишлаб

чиқиш - иқтисодий ва ижтимоий жараёнлар бирлиги, иқтисод ва ижтимоий соҳа тараққиёти натижаси бўлиб қолмоқда. Бу борада ижтимоий соҳани ривожлантириш, фан ва техника соҳасидаги ютуқлар, замонавий технологияларни жорий этиш билан характерланмоқда. Жумладан, “билим капитали” таъмоили асосида олимлар миллий иқтисодиётнинг ривожланиши кўп жиҳатдан инсоннинг интеллектуал капитали билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бу борада таълим, соғлиқни сақлаш, фан, экология ва даромадларнинг тақсимланиши каби омиллар муҳим роль ўйнайди, деб ҳисоблайдилар. Табиийки, мазкур соҳалар фаолиятини моддий жиҳатдан таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар алоҳида аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам ўз пайтида мамлакатимизнинг Биринчи Президенти Ислон Каримов “Энг кўп талаб қилинадиган ва энг кўп ўзини оқлайдиган сармоя – бу инсон капиталига йўналтирилган сармоядир”¹ деб таъкидлаган эди.

Олиб борган изланишлари асосида таниқли иқтисодчи олим Э. Лукас инсон капитали иқтисодий ўсишнинг “мотор”и деган хулосага келади². БМТ томонидан ишлаб чиқилган “Минг йиллик ривожланиш мақсадлари”да ҳам тиббий хизмат ҳамда таълим тизимининг ривожланишига алоҳида эътибор қаратилган. Хусусан, 2015 йил сентябрь ойида БМТ Ассемблеясининг 70-сессиясида Ўзбекистон томонидан тақдим этилган маърузада инсон тараққиётини ривожлантиришга доир мақсадлар

¹Каримов И. А. Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожидagi роли ва аҳамияти. 2014 йил 14-15 май кунларидаги халқаро конференциянинг очилиши маросимидаги нутқ. <http://press-service.uz> – сайтдан олинди.

²Lucas R. E. Jr. On the mechanics of economic development//Journal of Monetary Economics, Vol. 22, 3-42, 1988.

кўрсатиб ўтилган. Унга кўра, “Ўзбекистон учун олий мақсад 2030 йилга бориб, аҳоли даромади жаҳондаги ўртача даромаддан юқори бўлган давлатлар қаторига киришдир. Асосий эътибор қишлоқ аҳолиси яшаш шароитини яхшилаш, шаҳар ва қишлоқ ўртасидаги фарқни камайтиришга қаратилади”. Албатта, инсон капиталига яратилган шароитлар натижасида инсон тараққиётининг ривожлантирилиши долзарблик касб этади.

UNCTAD (БМТ Савдо ва Ривожланиш Конференцияси) маълумотларига кўра, 2030 йилгача БМТнинг Барқарор Ривожланиш мақсадларига эришишлари учун ривожланаётган мамлакатлар йилига 3,3 – 4,5 трлн. АҚШ доллари миқдорида (ижтимоий инфратузилма билан бирга таълим ва соғлиқни сақлаш) инфратузилмага инвестициялар жалб этиш зарур¹. Дарҳақиқат, ҳозирги даврда ижтимоий соҳани ривожлантириш омиллари қаторида таълим, соғлиқни сақлаш ва илмий тадқиқотлар учун давлат томонидан йўналтирилаётган маблағлар миқдори муҳим аҳамиятга эга.

Ижтимоий соҳа ўзаро таъсирлашаётган турли соҳаларнинг функциялари учун ўзаро тўлдирувчанлик функциясини бажаради. Масалан, жамиятнинг моддий-ишлаб чиқариш соҳаси аҳолининг моддий бойликларни яратиш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш каби ижтимоий заруриятидан келиб чиқади ва мана шу мақсадларга мос бўлган ижтимоий инфраструктурани шакллантиради. Ижтимоий соҳа ўзининг хусусий инфраструктурасига (уй-жой, соғлиқни сақлаш, таълим муассасалари ва б.) асосланган ҳолда меҳнат ресурсларини такрор ишлаб чиқаради, у ёки бу со-

¹The World Investment Report 2016: Investor nationality: Policy challenges. United Nations Conference on Trade and Development.

циал субъектларнинг истеъмомчилик фаолиятини тартибга солади, уларнинг ижодий потенциалини амалга оширишлари, шахс сифатида намоён этишлари учун шарт-шароит яратади. Ишлаб чиқариш жамият ҳаётининг барча жабҳаларини ўз ичига олади ва ижтимоий соҳа тузилмалари, ижтимоий институтлар, ижтимоий норма ва қадриятларнинг конкрет ижтимоий-иқтисодий тизим доирасида узлуксиз амал қилишида намоён бўлади. Шу маънода ижтимоий соҳа ижтимоий макон доирасида ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ва алоқалар тизими сифатида ифодаланади.

Ижтимоий соҳа давлатнинг ижтимоий сиёсати асосида ривожланиб боради. Шунинг учун ҳам ижтимоий сиёсат моҳиятан субсидар масъулият таъминининг амалга оширилиши, яъни ижтимоий давлатнинг сиёсий имкониятлари индивиднинг ўзи ва оиласи олдидаги масъулиятини амалга ошириш билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

2. ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ СОҲА ЎЗГАРИШЛАРИ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Мамлакатимизда истиқлолнинг дастлабки йилларидан бошлаб ижтимоий соҳани замон талаблари асосида ислоҳ этиш ва ривожлантириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Ўзбекистонда ижтимоий соҳани ривожлантириш борасидаги муҳим ислоҳотларни амалга оширишда Ўзбекистон БМТнинг ижтимоий соҳани ривожлантириш борасидаги халқаро мақомга эга бўлган кўплаб халқаро ҳужжатларини тасдиқлади. 1986 йил 4 декабрда БМТ Бош Ассамблеяси ўзининг 41/128 резолюциясига кўра, Ривожланиш ҳуқуқи

тўғрисида Декларацияни қабул қилиб, унда “ривожланиш ҳар томонлама иқтисодий, ижтимоий, маданий ва сиёсий жараён ҳисобланиб, у аҳолининг фаровонлигини муттасил равишда ошириб бориши ва унинг аъзолари тенг ҳуқуқли фаол равишда иштирок этиши, яратилган бойликларнинг адолатли тақсимланишини таъминлашга йўналтириши лозимдир” дейилган. Декларациянинг 8-моддасида белгиланганидек, “бу жараёнда давлат миллий даражада ривожланиш ҳуқуқи учун барча зарурий чора-тадбирларни қўллаши ва шарт-шароитларни таъминлаши, хусусан, асосий ресурслар, таълим, соғлиқни сақлаш, овқатланиш, турар-жой, бандлик ва бойликларнинг адолатли тақсимланиши каби-ларда барча учун тенг имкониятлар яратилишини таъминлаши лозим”¹.

БМТнинг 2000 йил сентябрдаги Саммитида қабул қилинган “*Минг йиллик ривожланиш Декларацияси*”си ҳам жамиятни ижтимоий ривожлантириш ва инсон тараққиёти масаласида муҳим халқаро Хужжат ҳисобланади. Бу декларация қамровига кирувчи *Минг йиллик ривожланиш мақсадлари (МРМ)* да жамият ва инсоннинг ривожланиши борасида қўлга киритилаётган дунёвий ютуқларни ўлчаш ва мониторинг қилиш бўйича комплекс тадбирларни ўтказиш таклиф этилган².

Инсон ривожланиши концепцияси ва унинг ҳуқуқлари бир-бирини тўлдириб турувчи жиҳатлар ҳисобланади. Уларнинг ҳар иккаласида ҳам турли восита ва механизмлар қўлланилса-да, бироқ ягона

¹Узбекистан присоединился к Декларации постановлением Олий Мажлиса Республики Узбекистан от 30 августа 1997 года №504-1 // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 1997 года, № 9, ст. 260

²В Узбекистане доклад по Целям развития тысячелетия был впервые опубликован в 2006 году. www.undp.uz

стратегик мақсад - кишиларнинг ҳаёт даражаси ва сифатини яхшилашга йўналтирилгандир. Шу маънода инсон ҳуқуқлари борасидаги халқаро битимлар тизимида 1948 йилда қабул қилинган *Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси* асосий ўринни эгаллайди. Инсон ривожланиши принципи Декларациянинг 25-моддасида ўз аксини топган бўлиб, унга кўра, ҳар бир инсонга озиқ-овқат, кийим-кечак, турар жой, тиббий ёрдам ва зарурий социал хизматни қамраб олувчи ҳаёт даражасини таъминланиши, бу эса ҳар бир инсон ва унинг оиласининг фаровонлигини ва соғлиғини таъминлаши лозим”.

1966 йилда қабул қилинган *Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт*¹ ҳам инсон ҳуқуқлари ва унинг ривожланиши учун маълум бир ҳуқуқий асосни яратади. Инсоннинг етарлича озиқ-овқат, кийим-кечак, тураржой ва муттасил яхшиланиб борувчи шарт-шароитларни ўзида мужассамлаштирган ҳаёт даражасига эга бўлиш ҳуқуқи Пактнинг 11-моддасида ўз аксини топган.

*Аёлларга нисбатан камситишнинг барча кўринишларини бартараф этиш тўғрисидаги халқаро Конвенция*² иштирокчи-давлатларнинг ҳар бирини аёлларга нисбатан камситишларни бартараф этган ҳолда, уларнинг таълим, соғлиқни сақлаш, бандлик, ижтимоий ва иқтисодий ҳаётнинг бошқа соҳаларида эркаклар билан тенг ҳуқуқлилигини таъминлаб беришни масъул қилади. 2006 йилда қабул қилинган *Ногиронларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция ва факультатив протокол*

¹ Узбекистан ратифицировал Пакт постановлением Олий Мажлиса Республики Узбекистан от 31. 08. 1995 г. № 126-I // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 1995 г. , № 9, ст. 201

² Узбекистан ратифицировал Конвенцию постановлением Олий Мажлиса Республики Узбекистан от 06. 05. 1995 г. № 87-I // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 1995 г. , № 6

аҳолининг ёрдамга муҳтож ва алоҳида эътибор талаб этувчи тоифасига кирувчи кишилар - ногиронларга бўлган муносабатларни ўзгартиришни назарда тутди.

Жамиятнинг ижтимоий соҳасини ривожлантириш ва инсон тараққиёти борасида қабул қилинган ҳужжатлар орасида Халқаро Меҳнат ташкилотининг (ХМТ) ҳужжатлари ҳам муҳим ўринни эгаллайди. *Бандлик ва меҳнат қилиш соҳасидаги камситилишларга оид Конвенция (1958 йил)*¹ аъзо – давлатлардан меҳнат ва бандликни таъминлашда тенг имкониятларни яратиш, бу жараёнда ирқи, танасининг ранги, жинси, дини, сиёсий қарашлари, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши билан боғлиқ барча камситилишларни бартараф этиш бўйича миллий социал сиёсатни амалга оширишни талаб этади.

ХМТ нинг 1951 йилдаги 100-Конвенцияси² ўзида эркак ва аёлларнинг меҳнатига тенг қийматда ҳақ тўлаш масаласини акс эттириб, барча аъзо – давлатлардан ижтимоий соҳанинг меҳнат муносабатлари жараёнида эркак ва аёлларнинг меҳнатига ҳақ тўланишида тенглик тамойилини жорий этишни мажбурий қилиб қўяди. Шунингдек, ушбу ташкилотнинг 2000 йилдаги 183- Конвенцияси оналикни ҳимоя қилишга қаратилган бўлиб, барча аёлларнинг меҳнат қилиш жараёнида тенг ҳуқуқлилиги, оналик ва болалик, соғлиқни сақлаш ва хавфсизликни таъминлашни кўзда тутди.

¹Узбекистан ратифицировал Конвенцию постановлением Олий Мажлиса Республики Узбекистан от 30. 08. 1997 г. № 499-I // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 1997 г. , № 9, ст. 255

²Узбекистан ратифицировал Конвенцию постановлением Олий Мажлиса Республики Узбекистан от 30. 08. 1997 г. № 493-I // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 1997 г. , № 9, ст. 249

Ўзбекистон БМТнинг юқорида номлари келтирилган ҳужжатларини имзолаган бўлиб, уларда белгиланган социал соҳа ва инсон тараққиётига оид фундаментал индикаторлари мамлакатимизни ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясида, хусусан, ижтимоий соҳага оид қисмида ўзининг тўлиқ ифодасини топди.

Ўзбекистон Республикасининг Европа иттифоқи билан ҳамкорлиги чуқурлашиб бориши натижасида икки томонлама кенг қамровли алоқалар йўлга қўйилди. Европа Иттифоқи ва Ўзбекистон ўртасидаги сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳамкорлик ўз навбатида, жамиятимизнинг ижтимоий соҳасини ривожлантиришга ҳам йўналтирилгандир. 1996 йилда Ўзбекистон ва Европа иттифоқи ўртасида Ҳамкорлик ва шериклик тўғрисида битим имзоланиб, 1999 йил 1 июлдан Ўзбекистон Республикаси Парламенти томонидан ратификация қилинган, мазкур битим кучга кирди. Бу битим ўз моҳиятига кўра, 1975 йилда қабул қилинган Хельсинки Акти ва 1990 йилда қабул қилинган Париж Ҳартиясини ҳам қамраб олади.

Мазкур битим 102 моддадан иборат бўлиб, унда ижтимоий соҳани ривожлантириш масалалари, жумладан, аҳолини социал ҳимоялаш ва иш билан таъминлаш, соғлиқни сақлаш ва таълим каби муҳим жиҳатларни қамраб олади. Битимнинг 60 – моддаси бевосита ижтимоий соҳадаги ҳамкорлик масаласига бағишлангандир.

Демак, бугунги кунда мамлакатимизда ишлаб чиқилган ва такомиллаштирилган янги мазмундаги ижтимоий соҳани ривожлантириш механизмлари аввало, халқаро аҳамиятга эга бўлган нормаларга таянади. Ўзбекистон мустақил давлат сифатида табиий равишда бу нормаларга таянади.

Мамлакатимизда ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг дастлабки меъёрий-ҳуқуқий асоси бу – Ўзбекистон Республикаси Конституциясидир. Конституциямизнинг IX – бобида ёритиб ўтилган моддаларда бевосита кишиларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқлари ўз аксини топган. Жумладан, 37-моддага кўра: “Ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шaroитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир.

Суд ҳукми билан тайинланган жазони ўташ тартибидан ёки қонунда кўрсатилган бошқа ҳоллардан ташқари мажбурий меҳнат тақиқланади”.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқаролар ижтимоий ҳуқуқларининг бошқа муҳим жиҳатлари ҳам акс этган:

39 – модада “Ҳар ким қариганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, шунингдек, боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга.

Пенсиялар, нафақалар, ижтимоий ёрдам бошқа турларининг миқдори расман белгилаб қўйилган тирикчилик учун зарур энг кам миқдордан оз бўлиши мумкин эмас”, деб белгиланган.

40-модада “Ҳар бир инсон малакали тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқига эга”, деган норма ўз аксини топган.

41-модада “Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир”, деб белгилаб қўйилган.

Ижтимоий соҳада аҳолининг меҳнат қилиши ва иш билан таъминланганлиги, бандлиги каби жиҳатларига катта эътибор қаратилади. Бу борада

Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”, “Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида”, “Таълим тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси фуқароларини соғлиғини сақлаш”, “Ўзбекистон Республикаси пенсия таъминоти тўғрисида”ги Қонунларини келтириб ўтиш мумкин.

Бугунги кунга қадар ижтимоий хизматлар кўрсатиш Ўзбекистон Республикасининг “Васийлик ва ҳомийлик тўғрисида”, “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”, “Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида”, “Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”, “Психиатрия ёрдами тўғрисида”, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”, “Ижтимоий шериклик тўғрисида”, “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”, “Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида”ги Қонунлари билан тартибга солиб келинди.

Умуман олганда, Ўзбекистоннинг 29 йил давомида ўз ижтимоий ривожига икки муҳим даврни босиб ўтди.

Биринчи давр 1991-2000 йиллар бўлиб, миллий давлатчилик асосларини шакллантириш билан боғлиқ биринчи галдаги ислоҳот ва ўзгаришларни ўз ичига олган ўтиш даври.

Иккинчи давр 2001-2016 йилларни ўз ичига олган фаол демократик янгланиш ва мамлакатни модернизация қилиш даври.

Учинчи давр 2017-х. д. ижтимоий тараққиёт ва инновацион ривожланиш даври.

Биринчи даврда мамлакатимизда демократик тамойиллар тараққиёт учун асос қилиб олинди ва бу борада фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, давлат тузилишини демократлаштириш, бозор ислоҳотларини чуқурлаштириш, хусусий мулк, тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнес манфаатларини ҳимоялаш борасида зарур қафолатларни яратиб беришга алоҳида эътибор қаратилди. Бу каби жиддий ўзгаришлар жамиятнинг социал структурасида ҳам тизимли силжишларга таъсир кўрсатди. Шу жараёнлар асносида ижтимоий гуруҳлар, хусусан, ўрта мулкдорлар қатлами катта салмоққа эга бўлди. Бу қатлам демократик жамиятни ривожлантириш ва унинг ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлашда салмоқли кучга айланиб борди. Бу ҳолатда ўрта синф жамият тараққиётини техник, технологик ва илмий-маънавий таъминловчи сифатида намоён бўлиши кутилмоқда. Натижада фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнининг орқага қайтишига имкон бермайдиган ижтимоий таянч шаклланди.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов бошчилигида чорак аср давомида барпо этилган дунёвий давлат пойдевори асосида Президент Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида давлатимизни янада барқарор ва жадал суръатлар билан ривожлантириш учун мутлақо янгича стратегик ёндашув ва тамойиллар ишлаб чиқилди ва уни амалга ошириш чоралари кўрилмоқда. Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиш бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг 2018 йил бўйича давлат дастури доирасида олиб борилаётган ислоҳотлар самарасини янада ошириш, давлат ва жамият ривожини янги босқичга кўтариш,

ҳаётнинг барча соҳаларини либераллаштириш, мамлакатимизни модернизация қилиш бўйича энг муҳим йўналишларни амалга ошириш мақсад қилиб белгиланган. Унга кўра, давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштириш; қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш; иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштириш; ижтимоий соҳани ривожлантириш; хавфсизлик, диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувликни таъминлаш ҳамда чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат соҳасидаги устувор йўналишлар ишлаб чиқилган.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг, 2018 йил – Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йилида амалга оширишга оид Давлат дастурида белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш бўйича мамлакатимиз ҳудудлари ва тармоқларида қатор ишлар амалга оширилиб, ижтимоий соҳани ривожлантириш бўйича тегишли чора-тадбирлар белгиланди. Шу ўринда таъкидлаш керакки, аҳолини ишсизликдан ижтимоий ҳимоя қилишга кенг ёндашув ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий соҳада узоқ муддатли натижалар беришга йўналтирилгандир. Чунки фаол ва ижтимоий йўналтирилган бандлик сиёсатини ишлаб чиқиш давлат макроиқтисодий сиёсатининг асосий таркибий қисмларидан биридир. Мамлакатимиз меҳнат салоҳиятидан фойдаланишни мақбуллаштириш бўйича тадбирлар мажмуасидан иборат бўлган бу сиёсат меҳнат бозорининг шундай миқдорий ва сифат кўрсаткичларини шакллантиришга қаратилган бўлиши керакки, улар ҳам иқтисодиёт, ҳам бозор-

нинг асосий субъектлари манфаатларига жавоб бериши керак.

Ҳозирги даврда мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий соҳадаги ислоҳотларда адолатли барқарор муносабатлар шакллантириб борилмоқда. Қонун устуворлигини таъминлашга интилаётган жамиятда ҳар қандай муносабатлар адолат тамойилларига асосланиши лозим. Шу боисдан ҳам Ҳаракатлар стратегиясининг ижроси юзасидан давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини ривожлантиришга қаратилган 700 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Мазкур меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ижтимоий соҳани ривожлантириш учун, аввало, аҳоли фаровонлигини ошириш, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, таълим тизими, давлатнинг кучли ижтимоий ҳимоя сиёсатини кучайтириш, замонавий уй-жойлар барпо этиш, йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилмани модернизация қилишда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ҳар бир ривожланган мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий қудрати, салоҳияти фуқароларининг турмуш даражаси, ижтимоий ҳимояланганлиги қай даражадалиги билан белгиланади. Айниқса, аҳолининг ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари – парваришга муҳтож ҳамда ёлғиз кексалар, ногиронлар, муомалага лаёқатсиз ва муомала лаёқати чекланган фуқаролар, ижтимоий аҳамиятга молик касалликларга чалинган шахслар, етим ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш, уларга ижтимоий хизматлар самарадорлигини ошириш муҳим аҳамиятга молик вазифа саналади. Бу борада Президент Шавкат Мирзиёев томонидан 2016 йил 26 декабрда имзоланган “Қариялар, ногиронлар ва аҳолининг

бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифалари учун ижтимоий хизматлар кўрсатиш тўғрисида”ги Қонун эса кексалар, ногиронлар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд тоифаларига бундай хизматлар кўрсатиш соҳасидаги муносабатларни ягона ҳужжатда тизимли тартибга солиш имконини берди. Мазкур қонунда қўшимча ижтимоий ҳимояга муҳтож фуқароларни аниқлаш механизмлари, ижтимоий хизматлар кўрсатиш тартиби, уларнинг сифатини баҳолаш мезонлари, мониторингини амалга ошириш масалалари, бир сўз билан айтганда, сифатли ижтимоий хизматлар кўрсатиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари яхлит қонун даражасида мустаҳкамланди. Қонунда назарда тутилган меъёр ва тартиб-қоидалар мамлакатимизда инсон ҳуқуқ ва манфаатлари устуворлиги, унинг ҳаёти, шаъни, қадр-қиммати юксак даражада бўлиши зарурлигини ифодалайди.

Давлат бюджетида йилдан-йилга ижтимоий соҳага ажратилаётган маблағларнинг улуши ошиб бормоқда. 2016 йилда ижтимоий соҳага ажратилган маблағлар бюджет харажатларининг 59, 2 фоизини ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2017 йилда 59, 7 фоизгача оширилди. Хусусан, таълим харажатлари 2017 йилда олдинги йилга нисбатан 18, 0 фоизга ўсиб, ялпи ички маҳсулотга нисбатан 6, 9 фоизни ташкил этиб, давлат бюджетидан мазкур соҳага ажратилаётган маблағлар таълим-тарбия масканларида билим олиш шароити ва имкониятларини яхшилаш учун кенг йўл очмоқда¹.

Ижтимоий соҳа объектларини барпо этиш ва таъмирлаш, ўз вақтида фойдаланишга топширишга оид муаммоларни ўз вақтида молиялаштириш, соҳа ривожини таъминлаш мақсадида “манзилли рўйхатлар”

¹ <http://xdp.uz/oz/news/index.php?ID=41093>

тақдим этилиши кутилган натижаларни бера бошлади. Масалан, мамлакатимизда аҳолининг бандлиги ва реал даромадларини босқичма-босқич ошириш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш, арзон уй-жойлар қуриш бўйича мақсадли дастурларни амалга ошириш, аҳолининг ҳаёт шароитлари яхшиланишини таъминловчи йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш, таълим ва фан соҳасини ривожлантириш, ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш бўйича аниқ амалий чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Арзон уй-жойлар барпо этиш мамлакатимизда ижтимоий соҳада амалга оширилаётган ишларнинг инсонпарварлигини кўрсатиб турибди. Уй-жойлар арзон нархларда қурилса, уни сотиб олувчилар сони кўпаяди. Энг муҳими, биринчи галда аҳолининг уй-жойга ўта муҳтож қатламнинг манфаатлари чуқур ўйланган ҳолда йўлга қўйилади. Бугунги кунда мамлакатимиз барча минтақаларида икки сотихли намунали қишлоқ уйларини, шунингдек, икки-уч хонали кўп қаватли уйларни қуриш жадал давом эттирилмоқда. Бу борада, айниқса, имтиёзли кредитлар жорий этилганлиги эътиборга моликдир.

Қишлоқ аҳолиси турмуш шароитларини яхшилаш, уларни шаҳар ҳаёт шароитларига тенглаштириш мақсадида кейинги йилларда қишлоқ жойларда намунавий лойиҳалар асосида хусусий уй-жойларни қуриш бўйича дастур амалга оширилмоқда.

2009-2016 йиллар даврида қишлоқ жойларда 1308 турар жой массивида умумий майдони 9 573 минг квадрат метр бўлган 69 557 та шинам уй-жой қурилди. Қишлоқлардаги 83, 5 мингдан ортиқ оиланинг яшаш шароити яхшиланди. Қўрилган чо-

ра-тадбирлар оилаларни замонавий, сифатли, шинам уй-жой билан таъминлашга, қишлоқда янги муҳандислик-коммуникация, ижтимоий ва бозор инфратузилмасини шакллантиришга кўмаклашди, қишлоқнинг қиёфасини янги даражага кўтариш ва шу асосда қишлоқ аҳолисининг ҳаёт даражасини яхшилаш ва дунёқарашини ўзгартириш имконини берди. Шу билан бирга, ушбу соҳани ўрганиш аҳолининг реал эҳтиёжлари ва харид қобилиятини, шунингдек, миллий менталитетни ва қишлоқ жойларда яшаш шароитларининг хусусиятларини тўлиқ ҳисобга олиб қурилиш самарадорлигини оширишга йўналтирилган принципал жиҳатдан янги ёндашувларни ишлаб чиқиш зарурлигини кўрсатди¹.

Дастурни молиялаштиришга фақат 2017 йилда 2 триллион 121, 5 миллиард сўм йўналтирилди, шу жумладан уй қурувчиларнинг маблағлари билан биргаликда давлат бюджетидан 350, 0 миллиард сўм ажратилди, шунингдек, тижорат банкларининг 2 триллион сўмдан ортиқ миқдордаги кредит ресурслари жалб этилди. Умуман олганда, 2017 йилда 15 мингта янги уй ва квартира, шу жумладан, 4608 та биринчи турдаги, 3739 та иккинчи турдаги, 3672 та учинчи турдаги уйларни ҳамда 0, 06 гектар майдонга эга 3, 4 ва 5 хонали 2981 та бир қаватли уй қуриш режалари амалга оширилди.

Шу билан бирга янги қурилаётган уй-жой массивларида фақат давлат ресурслари ҳисобига 415, 3 километр сув таъминоти тармоқлари, 291, 5 километр электр таъминоти тармоқлари, 316, 9 километр газ таъминоти тармоқлари ва 260, 3 километр автомобиль йўллари, шу жумладан, массивлар ичи-

¹<http://uz.uz/oz/documents/2017-2021-yillarda-ishlo-zhoylardayangilangan-namunaviy-loy-24-10-2016>

да кириш йўллари ва йўллар, шунингдек, 134 та ижтимоий инфратузилма объектлари барпо этилди¹.

Бугунги кунда мамлакатимиз пойтахти улкан уй-жой қурилиши майдонига айланди. Хусусан, Сергели тумани худудида катта суръатлар билан бунёд этилаётган ҳар тарфлама шинам, замонавий қулайликларга эга арзон кўп қаватли уйлар битказилганлиги диққатга сазовор. Шунингдек, шу вақтгача муаммоли масалалардан ҳисобланган йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилмаларни ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш бўйича мақсадли дастурларнинг амалга оширилиши ҳам эътиборга молик.

Сергели туманини шаҳарнинг асосий қисми билан боғлашга хизмат қилиши мўлжалланган ер усти метросининг жадаллик билан қурилаётгани ҳам фуқароларимизга катта қулайликлар яратади, албатта. Шунингдек, бу ҳудудни бир томони шаҳар катта айланма йўлига боғлайдиган, иккинчи томони эса Бектемир тарафга йўналган янги магистраль йўлга улайдиган йўл қурилиши ҳам давом эттирилмоқда. Тошкент шаҳрининг аксарият йўл ва кўчаларига янгидан асфальт ётқизиляётганлиги ҳам эътиборга молик. 2017 - 2020 йилларда шаҳарларда энергия жиҳатдан самарадор арзон кўп квартирали уйларни қуриш ва реконструкция қилиш дастури доирасида 50 минг 286 та хонадондан иборат 1 минг 136 та кўп қаватли уйлар, бундан ташқари, намунавий лойиҳа асосида қишлоқ жойларида 75 минг турар-жойларни қуриш мўлжалланган.

Ўзбекистон дунёнинг 217 мамлакати орасида аҳоли сони бўйича 43-ўринни эгаллайди. Бино-

¹<http://www.uz24.uz/uz/reviews/2017-2021-yillarda-qishloq-joylarda-yangilangan-namunaviy-loyialar-buyicha-arzon-uy-joylar-qurish>

барин, ҳар йили меҳнат бозорига кириб келадиган ярим миллион йигит-қизни иш билан таъминлаш – ижтимоий соҳадаги долзарб вазифалардан биридир. Бу борада “Ёшлар келажагимиз” дастур ишлаб чиқилган ва бандлик муаммоси асосан туман, шаҳар ва вилоят кесимида ҳал этилишига, битирувчилар учун янги иш ўринлари яратишга асосий эътибор қаратилмоқда.

Иқтидорли ёшлар мамлакатимизнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиёти, жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллашини таъминловчи муҳим куч ва миллат зийнатидир. Жумладан, олий таълим муассасаларига қабул квоталари босқичма-босқич кўпайтириб борилмоқда. Илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш мақсадида олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот институтлари ҳузурида ихтисослаштирилган илмий-экспериментал лабораториялар, юқори технологиялар марказлари ва технопарклар ташкил этиш давом этмоқда.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш борасида туб ислоҳотлар амалга оширилмоқда. 2017 йилнинг 30 июнь куни “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг IV қурултойи бўлиб ўтди. Унда давлатимиз раҳбари давлатнинг ёшлар сиёсатини чуқур таҳлил этиб, бу борада янгича ишлаш принципларини қайд этди. Шунинг билан бир қаторда “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг Ёшлар иттифоқига айлантирилганлиги эътиборга молик. 30 июнь Ёшлар куни сифатида байрам қилинадиган бўлганлиги ҳам бу қатламга алоҳида эътибор берилаётганлигини билдиради.

3. ДАВЛАТ ДАСТУРЛАРИ ИЖТИМОЙ СОҶАНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИ

Давлат дастурларида белгиланган устувор вази­фалар ўз моҳиятига кўра ижтимоий ривожла­нишга қаратилгандир. “Инсон манфаатлари йи­ли”, “Оила йили”, “Аёллар йили”, “Соғлом авлод йи­ли”, “Она ва бола йили”, “Қарияларни қадрлаш йи­ли”, “Обод маҳалла йили”, “Меҳр ва мурувват йили”, “Сиҳат-саломатлик йили”, “Ҳомийлар ва шифокор­лар йили”, “Ижтимоий ҳимоя йили”, “Ёшлар йили”, “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили”, “Бар­камол авлод йили”, “Кичик биснес ва хусусий тад­биркорлик йили”, “Мустақкам оила йили”, “Обод турмуш йили”, “Соғлом бола йили”, “Кексаларни эъ­озлаш йили”, “Соғлом она ва бола йили”, “Халқ би­лан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”, “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технология­ларни қўллаб-қувватлаш йили”, “Фаол инвестиция­лар ва ижтимоий ривожланиш” йили Давлат дас­турлари жамиятда ижтимоий тараққиётни таъмин­лашда муҳим ўрин тутди.

Масалан, 2017 йил “Халқ билан мулоқот ва ин­сон манфаатлари йили” давлат дастури мазмун­моҳиятан белгиланган стратегик вази­фаларга ҳамоҳангдир. Бу борадаги барча ўзгаришларнинг марказида инсон ва унинг қадр-қиммати туриши ифодаланган бўлиб, унда фуқаро-жамият-давлат ўртасидаги изчил ҳамкорликнинг ҳуқуқий ечи­ми тизимида инсон ҳуқуқлари, шаъни ва қадр­қиммати, унинг ҳар томонлама ҳуқуқий кафолатла­ри, инсон турмуши учун муҳим бўлган ҳаётий ман­фаатлар белгиланган.

Мазкур Давлат дастури доирасида 30 дан ортиқ қонунлар ҳамда 900 дан ортиқ қонун ости ҳужжатлари ижрога йўналтирилди.

Мазкур йилда 2633 та инвестиция лойиҳаси амалга оширилди, тижорат банклари томонидан 2, 5 триллион сўм кредитлар ажратилди, 17599 та янги иш ўрни ташкил этилди, Уруш ва меҳнат fronti фахрийлари, аҳолининг бошқа ночор қатламларидан 6955 нафари санаторийларда бепул соғломлаштирилди. Худудий ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурлари доирасида: 13339 та лойиҳа амалга оширилди, 10 та эркин иқтисодий зона, 5 та кичик саноат зонаси ташкил этилди

Биргина аҳоли бандлиги ва реал даромадларни изчил ошириб боришни олиб кўрайлик. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги “Бандлик соҳасида давлат сиёсатини янада такомиллаштириш ва меҳнат органлари фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 6 майдаги “Аҳоли бандлигини таъминлаш бўйича олиб борилаётган ишлар натижадорлиги ва самарадорлигини оширишда маҳаллий ижро ҳоқимияти ва иқтисодий комплекснинг худудий органлари раҳбарларининг шахсий масъулиятини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2017 йил 24 майдаги “Касаначиликни янада ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2017 йил 14 августдаги “Маданият, санъат ташкилотлари, ижодий уюшмалар ва оммавий ахборот воситалари фаолиятини янада ривожлантириш, соҳа ходимлари меҳнатини рағбатлантириш бўйича қўшимча шаро-

итлар яратишга доир чора – тадбирлар тўғрисида”, 2017 йил 16 августдаги “2018 - 2019 йилларда, туризм соҳасини ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ва бошқа Қарорлар ижро қилинмоқда.

Давлатимиз раҳбарининг 2017 йил 2 февралдаги “Иш ҳақи, пенсия, нафақа ва стипендияларни тўлаш механизмини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарорида “Иш ҳақи, пенсия, нафақа ва стипендиялар тўлаш тизимини тубдан такомиллаштириш пенсионерлар, талабалар ва аҳолининг бошқа ижтимоий эҳтиёжманд қатламлари ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ҳимоясини сўзсиз таъминлаш” алоҳида кўрсатилиб, қарор иловасида эса тоғли ва олис туманлардаги бюджет ташкилотлари ишчи хизматчилари, ходимларига иш ҳақи ҳеч қандай чекловларсиз тўлов нақд пул шаклида амалга оширилиши белгиланиши, давлатимизнинг аҳолини ижтимоий ҳимоялаш борасидаги ғамхўрлигининг яққол ифодаси бўлди.

Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш бўйича бир қатор ишлар қилинди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 мартдаги “Шошилинич тиббий ёрдамни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 1 июндаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ичимлик сувидан фойдаланишни назорат қилиш давлат инспекциясини ташкил этиш тўғрисида”, “Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги, 2017 йил 1 июндаги “Давлат ветеринария хизмати бошқаруви тизи-

мини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ва бошқа Фармонлари қабул қилинди.

Дарҳақиқат, соғлиқни сақлаш тизимига қаратилаётган эътибор диққатга сазовор бўлиб, бу мамлакатимизда социал соҳа вектори устувор аҳамият касб этаётганидан далолат беради. Бу борада, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 апрелдаги “Соғлиқни сақлаш соҳасида хусусий секторни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 4 апрелдаги “2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасида онкология хизматини янада ривожлантириш ва аҳолига онкологик ёрдам кўрсатишни такомиллаштириш чора-тадбири тўғрисида”ги, 2017 йил 6 июндаги “Тошкент шаҳри аҳолисига бирламчи тиббий-санитария ёрдами кўрсатишни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш ҳамда унинг самардорлиги учун раҳбарлар ва мутахассисларнинг касбий масъулиятини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 20 июндаги “Ўзбекистон Республикаси аҳолисига 2017-2021 йилларда ихтисослаштирилган тиббий ёрдам кўрсатишни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 17 июлдаги “Аҳолини дори воситалари ва тиббиёт буюмлари билан таъминлаш, тизимни такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармон ва Қарорлари ҳамда 2017 йил 1 августдаги “Ногиронларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармойиши ижрога киритилди.

1941–1945 йиллардаги уруш ва меҳнат фронти фахрийлари, нафақахўрлар, ногиронлар, ёлғиз

қариялар ва аҳолининг бошқа ночор қатламларидан камида 35 минг нафарининг санаторий муассасаларида бепул даволаниши ташкил қилинди, бепул асосда камида 10 минг нафар ногирон ва ёлғиз қарияни протез-ортопедия буюмлари ва техник реабилитация воситалари, “Тез тиббий ёрдам хизмати” жами 1200 та махсус автотранспорт воситаси билан таъминланди, дори воситалари ва тиббий буюмларнинг 343 номланиши бўйича қатъий нархлар белгиланди.

Қишлоқ жойларда 15 000 та арзон уй-жой қуриш, 415, 3 км ичимлик суви, 219, 5 км электр энергияси, 316, 9 км табиий газ қувурлари, 291 км ички йўллар, 134 та бозорлар қурилди, 367 та умумтаълим мактабининг моддий-техника базаси, 135 та ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасасининг моддий-техника базаси мустаҳкамланди.

Шаҳар ва қишлоқларда умумий тураржой майдони 3, 5 миллион квадрат метрдан ортиқ бўлган намунавий ва кўп қаватли уйлар қурилди.

2018 йилги давлат дастурини рўёбга чиқариш доирасида 21 триллион сўм ва 1 миллиард АҚШ долларига тенг 76 мингта лойиҳа амалга оширилди. “Обод қишлоқ” ва “Обод маҳалла” дастурларига мувофиқ 400 дан ортиқ қишлоқ ва маҳалаларда муносиб турмуш шароитлари яратишга қаратилган қурилиш ва ободонлаштириш ишларига 3 триллион сўм маблағ йўналтирилди. Худудларни ҳар томонлама ривожлантириш бўйича 25 мингта инвестицияни рўёбга чиқариш ҳисобига 256, 4 мингдан ортиқ иш ўрни ташкил этилди, тадбиркорликни фаолиятини бошлаш учун таълим муассасаларининг 10 минг нафар битирувчисига кредитлар ажратилди, 78 та туман тиббиёт бирлашмаси, 7 та шаҳар ва

2 та вилоят кўп тармоқли тиббиёт марказини қайта қуриш, тез тиббий ёрдам хизматини 1200 та махсус автотранспорт билан таъминлаш, қишлоқ жойларида 15 мингта арзон уй-жой, 415 км сув таъминоти қувурлари, 316 км газ таъминоти қувурлари, 219 км ички йўллар қуриш ишлари амалга оширилди.

Ижтимоий ҳимояга оид Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Шошилич тиббий ёрдам хизматининг фаолиятини ташкил этишни янада такомиллаштириш ва моддий-техника базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси аҳолисига 2017 - 2021 йилларда ихтисослаштирилган тиббий ёрдам кўрсатишни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, “Аҳолини дори воситалари ва тиббиёт буюмлари билан таъминлаш тизимни такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” “Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларини рағбатлантириш тўғрисида”, “Хотира ва қадрлаш кунига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш чора-тадбирлари тўғрисида”, “2017 – 2021 йилларда ичимлик суви таъминоти ва канализация тизимларини комплекс ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш дастури тўғрисида”, “2018 - 2022 йилларда иссиқлик таъминоти тизимини ривожлантириш дастури тўғрисида”, “2017 - 2021 йилларда кўп хонадонли уй-жой фондини сақлаш ва ундан фойдаланиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, “Ногиронларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорлар ва Фармойишлар ижрога киритилди.

Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг таъминлашига қаратилган дастурлар доирасида катта ишлар ҳаётга тадбиқ этилганининг гувоҳи бўламиз. Хусусан, “2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш ва таркибий ўзгартиришни таъминлашнинг дастурий чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармон билан тасдиқланган Давлат дастури доирасида 876 та инвестицион лойиҳа амалга оширилди ва жами бўлиб 41 миллиард доллар эквивалентлигида маблағ сарфланди. 876 та лойиҳадан қиймати 32,3 миллиард долларга тенг бўлган 354 та лойиҳа янгидан қурилди, қиймати 8,6 миллиард долларга тенг бўлган 522 та амалда ишлаб турган иқтисодий субъектлар модернизация қилинди ва уларнинг қуввати кенгайтирилди. “Углеводород хомашёсини чуқур қайта ишлаш асосида тайёр экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш” Дастури доирасида қиймати 34,1 млрд. долларлик 81 та инвестиция, “Мева-сабзавот ва гўшт маҳсулотлари қайта ишлашни чуқурлаштириш, истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни ва экспортини кўпайтириш, хомашё базасини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Дастур доирасида қиймати 595,9 млн. долларлик 180 инвестиция, “Рангли ва камёб металлларни чуқур қайта ишлаш асосида тайёр экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Дастур доирасида қиймати 543,4 млн. долларлик 27 та инвестиция, “Минерал хомашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида экспортбоп тайёр кимё маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Дастур доирасида қиймати

2, 7 млрд. долларлик 23 та инвестиция, “Курилиш саноатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Дастур доирасида қиймати 1, 2 млрд. долларлик 80 та инвестиция, “Чарм-пойабзал саноатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Дастур доирасида қиймати 76, 5 млн. долларлик 59 та инвестиция, “Республика фармацевтика саноатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Дастур доирасида қиймати 223, 9 млн. долларлик 67 та инвестиция, “Тўқимачилик, тикув-трикотаж саноатини янада ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида”ги Дастур доирасида қиймати 2, 2 млрд. долларлик 140 инвестиция лойиҳалари амалга оширилди.

“2017–2021 йилларда ичимлик суви таъминоти ва канализация тизимларини комплекс ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш” Дастури доирасида 10, 2 минг километр ичимлик суви қувурлари ва тармоқлари, 1677 та сув чиқариш қудуғи, 1744 та сув минораси ва резервуари қуриш ҳамда реконструкция қилиш, шунингдек, 1440 дона насос ускунасини ўрнатиш назарда тутилаётган туманлар ва аҳоли пунктлари бўйича 2017–2021 йилларда ичимлик суви таъминоти ва канализация тизимларини комплекс ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш дастурининг йиғма ва манзилли параметрлари; 20 та ичимлик суви таъминоти объектини қуриш ва реконструкция қилиш, 302 километрдан иборат сув ўтказиш ва водопровод тармоқларини барпо этиш бўйича йирик лойиҳаларни амалга ошириш назарда тутилган 2017–2021 йилларда минтақалараро аҳамиятга молик ичимлик суви таъминоти тизимлари ва ўта муҳим объектларни барпо этиш ҳамда реконструкция қилиш бўйича

манзилли дастур; халқаро молия институтларининг кредитларини жалб этган ҳолда, республикамиз ҳудудларида 36 та инвестиция лойиҳасини амалга оширишни назарда тутадиган 2017–2021 йилларда Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда ичимлик суви тармоқлари ва канализация тизимларини қуриш ва реконструкция қилиш манзилли дастурини 2017–2021 йилларда молиялаштириш учун 4, 8 триллион сўм, жумладан, давлат бюджетидан 2, 2 триллион сўм, халқаро молия институтларининг 2, 6 триллион сўм ёки 730, 7 миллион доллар миқдоридаги маблағлари йўналтирилади.

2019 йил “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш” йили давлат Дастури БМТ Тараққиёт дастуридаги “Миллатнинг ҳақиқий бойлиги бу унинг инсонларидир. Тараққиёт мақсади инсонларнинг узоқ, соғлом ва ижодий ҳаёт кечиришлари учун қулай шароит яратишдир” тамойилига мувофиқ келади.

Бинобарин, 2019 йилда 370 минг янги иш ўринлари ташкил этилди, 139, 7 минг нафар фуқаро ҳақ тўланадиган жамоат ишларига жалб қилинди. “Ҳар бир оила-тадбиркор”, “Ёшлар келажагимиз” Давлат дастурлари доирасида 252, 7 мингдан ортиқ аҳоли тадбиркорликка жалб этилди. Илк маротаба ишсиз фуқароларга тадбиркорлик субъекти сифатида рўйхатдан ўтиш ва шахсий томорқа-ерларини ривожлантириш учун субсидия ажратиш тартиби жорий этилди ҳамда Бандликка кўмаклашиш жамғармасидан 1, 3 миллиард сўм маблағ ажратилди, 1, 5 минг фуқаро бандлиги таъминланди. Вазирлар Маҳкамасининг “Меҳнат бозорида талаб юқори бўлган малакали кадрларни касбга тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбир-

лари тўғрисида”ги, “Хусусий бандлик агентликлари тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди. Шунга кўра бугунги кунгача 84 та юридик шахс хусусий бандлик агентлиги сифатида рўйхатдан ўтган бўлиб, улардан 61 таси Ўзбекистон Республикаси фуқароларини хорижга ишга жойлаштириш фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияни олган.

Йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузулмани ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш учун тадбирларга 535, 6 миллиард сўм йўналтирилди, “Ҳар бир оила – тадбиркор” ва “Ёшлар – келажагимиз” дастурлари доирасида жойларда 2600 дан ортиқ бизнес лойиҳалар амалга оширилди.

Қишлоқ жойларда янгиланган намунавий лойиҳалар бўйича арзон уй-жойларни қуриш дастурига мувофиқ 53 мингдан зиёд арзон уй-жой ва квартиралар қурилди, 65 мингга яқин оила уй-жой билан таъминланди, 3374, 4 километрлик маҳаллий йўллар, 373, 7 миллиард сўмга таъмирланиб фойдаланишга топширилди, 832, 7 километрлик ичимлик суви ва канализация тармоқлари ўтказилди.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш, хотин-қизларнинг ижтимоий сиёсий фаоллигини ошириш учун Давлат раҳбарининг Фармони билан соғлиқни сақлаш тизимини 2019-2025 йилларда ривожлантириш концепцияси тасдиқланди. 2019 йилда Давлат бюджетидан соғлиқни сақлаш соҳасига жами 12, 1 триллион сўм маблағ ажратилди, бу 2018 йилга нисбатан 1, 3 баробарга кўпдир. 2018 йилда давлат бюджетидан дори воситалари ва тиббий буюмлар харидлари харажатларига жами 914, 6 мил-

лиард сўм ажратилган бўлса, бу маблағ 2019 йилда 1 триллион сўмга етказилди. 2019 йилда инвестиция дастури доирасида 231 та тиббиёт объектида қурилиш-таъмирлаш ишлари олиб борилди, Республикадаги тиббиёт муассасаларига 120 турдаги 30 миллион долларлик тиббий асбоб-ускуналар етказиб берилди. Вилоятлардаги кўп тармоқли тиббиёт марказлари 14 та стационар ва мобиль рақамли рентген, 8 та МРТ билан жиҳозланди. Республика ва 6 та ҳудудий онкология муассасалари жами 6, 5 миллион доллар қийматида 15 та икки турдаги гамма терапия ускуналари билан жиҳозланди. “Болалар кўп тармоқли тиббиёт марказини барпо этиш лойиҳаси доирасида” 17 миллион доллар ҳажмдаги қурилиш ишлари амалга оширилди.

Хусусий тиббиёт муассасалари сони 2017 йилда 3140 та бўлган бўлса, 2019 йилда 5100 тага етди. 573 та янги хусусий тиббиёт муассасаси ташкил этилди, 151 таси фаолиятини кенгайтирди. Уларнинг 189 таси вилоятлар марказларидан узоқда бўлган ҳудудларга тўғри келмоқда. Жами лойиҳаларнинг 19 таси чет эл инвестицияси иштирокида амалга оширилди.

Ногиронлиги бўлган шахсларга жами 16 миллиард сўмлик 34256 дона протез – ортопедия буюмлари ва реабилитация техник воситалари етказиб берилди. 20 минг нафар уруш ва меҳнат фахрийлари, пенсионер ва ногоиронлиги бўлган шахслар санаторияларда соғломлаштирилди, 4 минг нафар якка-ёлғиз, ўзгалар парваришига муҳтож пенсионер ва ногоиронлиги бўлган шахслар ҳар ой 3567, 9 миллион сўмлик 15 турдаги меъёрий озик-овқат ва гигиена маҳсулотлари билан бепул таъминланди. Марказий кўп тармоқли туман ва шаҳар поликлиникала-

рининг перинатал ташхис хоналари 200 та УЗИ сканерлари билан жиҳозланди.

Хотин-қизларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш учун 9672 нафар оғир турмуш шароитида яшаётган хотин-қизларнинг бандлиги таъминланди. Хотин-қизларни ва оилани қўллаб-қувватлаш жамоат фонди маблағлари ҳисобидан 1475 та арзон уй-жойлар учун 25 миллиард 996 миллион сўм миқдориди бошланғич бадаллар ўтказиб берилди. Хотин-қизларга 3 йилдан кўп бўлмаган муддатга 6 ойлик имтиёзли давр билан ва йиллик 8% да кредит бериш учун бюджетдан 100 миллиард сўм маблағ ажратилди. Хотин-қизлар қўмиталари тавсияларига асосан Халқ банки орқали 5415 нафар хотин-қизларга 135 миллиард 450 миллион сўм кредит маблағлари ажратилди.

Маданият, спорт ва туризмни янада ривожлантириш учун уюлмаган ёшлар, оилалар ўртасида жами 53 мингдан ортиқ оммавий спорт мусобақалари ўтказилди ва унда 4, 2 миллиондан зиёд фуқаролар қамраб олинди. 9 мингдан ортиқ маҳалладан 106875 нафар ёшлар иштирокида 4 босқичли “Чарм тўп” анъанавий футбол мусобақаси ўтказилди. Республика миқёсида ўтказилган 261 та спорт мусобақаларида (Ўзбекистон чемпионати 161, Ўзбекистон кубоги – 45 та, Ўзбекистон турнирлари – 56 та) 155174 нафар спортчи иштирок этди.

Таълим ва фан соҳасини ривожлантириш учун мактабгача таълим тизими такомиллаштиришга қаратилган “Мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси” тасдиқланди. 2030 йилга қадар мактабгача ёшдаги болаларнинг 80, 8 фоизини қамраб олиш белгиланди. Тажриба-синов тариқасида мамлакатнинг уч вилоятида болаларни бошланғич таълимга мажбурий

бепул 1 йиллик тайёрлаш тизими йўлга қўйилди. Тизим доираси 6 ёшли 11103 нафар боладан иборат 486 та гуруҳ тузилди.

Республика бўйича жами 119376 нафар мактабгача ёшдаги болалар учун 4858 та қисқа муддатли гуруҳлар ташкил этилди. Олис туманлардаги мактабгача ёшдаги 19-20 та бола учун мобил гуруҳлари ташкил этилди.

Халқ таълими тизимини такомиллаштириш учун 16, 4 триллион сўм маблағ давлат бюджетидан йўналтирилди. 15, 2 триллион сўм тизим ходимларнинг иш ҳақини тўлашга йўналтирилди (2019). Ўқитувчиларнинг иш ҳақи 1440131 сўмдан 2037040 сўмга кўтарилди. Олий таълим тизимини такомиллаштириш соҳасида қуйидаги ишлар амалга оширилди: хорижий давлатлар етакчи олий таълим муассасаларининг 8 та филиали ташкил этилди, Республика ҳудудларида маҳаллий олий таълим муассасаларининг 6 та филиаллари ташкил этилди ва 28 та таълим йўналишларида 1025 нафар талаба қабул қилиш белгиланиб, 900 дан ортиқ янги иш ўринлари яратилди. Олий таълим муассасалари учун 120518 қабул квотаси белгиланиб, 2018 йилга нисбатан 20 фоизга оширилди. Замонавий соҳалар учун бакалавриатда 40 та янги таълим йўналишлари, магистратурада 41 та янги мутахассисликлар бўйича кадрлар тайёрлаш белгиланди. Давлат грант улуши 53, 7 фоизга оширилди. Олис, чекка ва тоғли ҳудудларда жойлашган умумтаълим мактаблар учун давлат гранти асосидаги қабул квоталари доирасида мақсадли қабул кўрсаткичлари белгиланди.

Ёшларнинг олий таълим олиш имкониятини янада кенгайтириш мақсадида ҳарбий қисм қўмондонлигининг тавсияларига эга бўлган ёш-

лар учун бакалавриатнинг барча таълим шакллари бўйича алоҳида 5 фоиз қабул кўрсаткичлари тасдиқланди.

“Меҳрибонлик уйи” ва “Болалар шаҳарчаси”нинг битирувчилари бўлган чин етимлар учун 1 фоиз давлат гранти (1036 нафар) ногиронлиги бўлган шахслар учун алоҳида ажратиладиган қабул параметрлари бўйича жумладан сиртқи ва кечки таълим шаклларида таълим олиш ҳуқуқи берилди. Президентнинг 5 ташаббуси доираси “Китоб ҳадяси- Book challenge” ижтимоий акцияси ишга туширилди, 5 ташаббус доирасида мактабларнинг кутубхона фонди 16, 3 миллион донадан 18, 6 миллион дона китобга бойитилди.

Вазирлар Маҳкамасининг “Эл-юрт умиди” жамғармаси маблағлари ҳисобидан хорижий олий таълим муассасалари ва илмий тадқиқот марказларида олий таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчиларининг стажировка ўташ магистратура ва доктарантурада ўқиш имкониятига эга бўлди.

2018 йил фан ва таълим соҳасини ривожлантиришда 2018 -2021 йилларда Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини янада такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар дастури қабул қилинди.

Бугунги кунда ўз ечимини кутиб турган ўтқир ижтимоий муаммоларни ҳал қилишнинг аниқ мақсадли давлат дастурлари ишлаб чиқилмоқда. Жумладан, қишлоқ аҳоли пунктларида ичимлик суви тармоқларини кенгайтириш ва модернизация қилиш дастури асосида 9 минг километр ичимлик суви тармоқлари, 1 минг 400 та қудуқ ва 3 минг 600 та сув иншооти қурилди ва реконструкция қилинди. Бу эса Қорақалпоғистон Республикаси, Андижон,

Жиззах, Навоий, Сирдарё, Самарқанд, Тошкент, Хоразм вилоятларида 3, 2 миллион аҳолини тоза ичимлик суви билан таъминлаш ва мамлакатимизда ушбу кўрсаткични 67 фоиздан 84 фоизга етказиш имконини беради¹.

Мамлакатимизда кафолатланган ва барқарор электр қуввати етказиб бериш мақсадида шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг электр энергияси таъминотини яхшилаш дастури ҳам ишлаб чиқилди. Беш йил мобайнида соҳа мутасаддилари томонидан электр энергияси ишлаб чиқариш қувватларини янада ошириш, 25 минг 300 километр паст кучланишли электр тармоқларини янгидан қуриш ва реконструкция қилиш, 5 минг 600 та эскирган трансформатор подстанцияларини алмаштириш белгиланганлиги ҳам эътиборга молик (9–диаграмма)².

9 – диаграмма.

¹Қаранг: <https://sputniknews-uz.com/society/20161108/4075681/Shavkat-Mirziyoyev-qishloqlarda-ichimlik-suvi-tarmoqlarini-barpo-etadi.html>

²Қаранг: Шавкат Мирзиёев. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. -Б. 25-26

Йўл-транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш янги давлат дастури асосида мамлакатимиздаги умумий фойдаланишдаги 1 минг 700 километрлик автомобиль йўллари қуриш ва реконструкция қилиш белгилаб олинди. Шунингдек, мамлакат аҳолиси учун ўта муҳим бўлган 10 минг 400 километрлик хўжаликлараро қишлоқ автомобиль йўллари, шаҳарлар, туманлар марказлари, кичик шаҳарчалар ва қишлоқ жойлардаги маҳалла кўчалари капитал ва жорий таъмирдан чиқарилмоқда (10 - диаграмма). Ушбу дастурни амалга ошириш учун Молия вазирлиги ҳузуридаги Йўл жамғармаси ва “Ўзавтойўл” компаниясининг ташкилий тузилмаси мутлақо тубдан қайта кўриб чиқилди.

10 - диаграмма

Мазкур дастурнинг мантиқий давоми сифатида қишлоқлар ва шаҳарларда транспорт хизматини янада яхшилаш дастури ҳам ишлаб чиқилди. Бу давлат дастурига асосан 74 та автовокзал ва автостанция реконструкция қилинади ва йўловчиларга қулай шарт-шароитлар яратилиб, уларнинг хавфсизлигини таъминлаш чоралари кўрилади.

Шунингдек, аҳолига сифатли хизмат кўрсатиш мақсадида янги 3 мингта автобус, 5 минг 700 та

микроавтобус сотиб олиниб, 300 дан ортиқ янги автобус йўналишлари очилади ва мавжуд йўналишлардаги эскирган автобуслар янгиланади¹.

Ҳаво ва темир йўл инфратузилмасини ривожлантириш мақсадида Тошкент халқаро аэропортининг янги терминали барпо этилмоқда. Шунингдек, Бухоро – Мискин темир йўл тармоғи қурилиши якунига етказилди ва электрлаштирилди, Қарши – Термиз, Поп – Наманган – Андижон – Қўқон темир йўллариини электрлаштириш ишлари якунланмоқда.

Мамлакатимиз экологик ҳолатини яхшилаш мақсадида қаттиқ маиший чиқиндиларни санитария йўли билан тозалаш ва утилизация қилишни янада яхшилаш дастури шаҳар ва қишлоқ аҳоли пунктларининг тозалиги ва гўзаллигини ошириш, атроф-муҳитни заҳарлайдиган ва аҳоли саломатлиги учун хавф туғдирадиган чиқиндихоналарни тозалаш ва тартибга келтириш мақсадида барча вилоятлар марказларида ҳамда йирик шаҳарларда 168 та полигон барпо этилди.

Соғлиқни сақлаш соҳасини янада ислоҳ қилиш, аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш сифатини тубдан ошириш мақсадида яқин йиларда қишлоқ врачлик пунктлари, тез тиббий ёрдам станциялари, ихтисослаштирилган тиббиёт марказлари фаолиятини янада яхшилаш, шунингдек, хусусий тиббиёт муассасаларини ривожлантириш бўйича Вазирлар Маҳкамасининг 4 та қарори қабул қилинди. Ёши улуг инсонлар, ёлғиз кексалар ва имконияти чекланган шахсларга тиббий ёрдам кўрсатиш дастури такомиллаштирилмоқда.

“Нуроний” жамғармасининг мақоми ва мавқеини кўтариш, унинг туман, вилоят ва республика ту-

¹Қапанг:<https://sputniknews-uz.com/society/20161101/4025252/shavkat-mirziyoevning-saylovold-dasturi.html>.

зилмаларининг штат бирликларини кўпайтириш, моддий-техник базасини мустаҳкамлашга алоҳида аҳамият берилди.

Ўқитувчилар, тиббиёт ходимлари, ҳарбий хизматчилар ва ҳуқуқ-тартибот посбонлари, бир сўз билан айтганда, давлат бюджетидан маош оладиган барча ходимларни қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шунингдек, ахборот-коммуникация технологиялари, Интернет тизимини кенг ривожлантириш орқали, мамлакат ҳаётини модернизация қилиш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Дарҳақиқат, жамият ҳаётининг энг муҳим жабҳалари учун юксак технологиялар, илмий ишланмалар яратиш, малакали мутахассислар тайёрлаш, жаҳон ахборот технологиялари бозорида муносиб ўрин эгаллаш масаласи устувор аҳамиятга эга. Шу билан бирга, ёшларнинг китоб ўқишга бўлган қизиқишини ошириш, уларнинг китоб билан дўст бўлишига, аҳолининг китобхонлик савиясини янада кўтаришга алоҳида эътибор қаратиш ҳам муҳим ҳисобланади. Бунинг учун, аввало, миллий адабиёт ва жаҳон адабиётининг энг сара намуналарини ижтимоий тармоқларга жойлаштириш ва уларни кенг тарғиб қилишга алоҳида эътибор берилмоқда. Театр санъати, музейшуносликка эътибор ҳам айнан шу мақсадларга қаратилгандир.

5-МАВЗУ. КУЧЛИ ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ БАРПО ҚИЛИШДА ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ ВА ИЖТИМОЙ ШЕРИКЛИК ФУНКЦИЯСИ

1. Фуқаролик жамиятини барпо этишда жамоатчилик назорати ва жамоатчилик фикрнинг ўрни.
2. Давлат ва жамият бошқаруви жараёнида ижтимоий шерикликнинг роли.
3. Фуқаролик масъулияти ва ижтимоий-сиёсий фаоллик - фуқаролик жамияти қуришнинг муҳим омили.

1. ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ БАРПО ЭТИШДА ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ ВА ЖАМОАТЧИЛИК ФИКРИНИНГ ЎРНИ

Фуқаролик жамиятида давлат ва ҳокимиянинг алоҳида функциялари, фуқаролик жамияти институтларининг эса алоҳида функциялари бўладики, улар бир-бирларини тўлдириб, юксак ривожланган жамиятнинг яшовчанлигини таъминлайди.

Бугунги кунда мамлакатимизда тинчлик, осойишталик, жамият аъзолари ва турли қатламлари ўртасида тотувлик, миллий ва диний бағрикенгликнинг таъминланиши, фуқаролар, ўзини-ўзи бошқариш органлари, барча ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларга оид институтлар ва тузилмалар ўртасида чуқур ҳамжиҳатлик, ўзаро алоқалар ва ижтимоий муносабатларнинг мустаҳкамланиб бориши, жамоатчилик назорати ва халқ билан очиқ мулоқотнинг амалий рўёбга чиқарилиб борилиши фуқаролик жами-

ятини барпо этишнинг тамал тоши бўлиб хизмат қилмоқда.

Ҳар бир киши жамиятда яшар экан, мавжуд қоидалар ва қадриятларга бўйсуниб, меъёрларга амал қилишга мажбур. Айнан ана шу меъёрларнинг амал қилиши учун жамоатчилик назорати зарур, бу ижтимоийлашувни келтириб чиқариб, ижтимоий муносабатларни уйғунлаштиради ва жамиятда бирликни юзага келтиришга хизмат қилади. Жамиятда меъёрларнинг амал қилиши унинг аъзолари томонидан қабул қилинганлигини англатади. Уларга амал қилмаганларни жамоатчилик назорати аниқлайди ва жавобгарликка тортади¹. Бинобарин, жамоатчилик назорати ижтимоий ҳамкорликнинг асосий воситаси ҳисобланади. У ижтимоий вазият-ни барқарорлаштириш учун хулқ-атвор, инсонлараро муносабатлар ва тартиб-интизомни назорат қилади ва жамият ва фуқаролар номидан амалга оширилади.

Олимларнинг фикрича, “Жамоатчилик назорати ижтимоий фаолиятнинг турли соҳаларида: оилавий муносабатлар, маданият, анъаналар, ахлоқий муносабатлар, шунингдек, давлат ҳокимиятини шакллантириш ва амалга ошириш жараёнида амал қилиши мумкин. Жамоатчилик назоратининг бундай тури кўп жиҳатлари билан бошқаларидан фарқ қилади. Жумладан, жамоатчилик назорати ўз функционал вазифаси, амалга оширилиш шакли, ижтимоий-ҳуқуқий табиати билан давлат назоратидан фарқ қилади”².

¹ Umar Farooq. What is Social Control Meaning Definition and Characteristics. Studylecturenotes. Com. Saturday, 10 March 2012.

² Гончаров В. , Ковалева Л. Об институтах общественного контроля органов исполнительной власти в Российской Федерации // Власть. 2009. № 1. – С. 72

Фуқаролик жамияти очиқлигини таъминлашда жамоатчилик назоратининг аҳамияти каттадир. Жамоачилик назорати фуқаролик жамиятида ижтимоий адолат қарор топиши учун шахс, жамият ва давлат алоқаларида мувозанат, тенглик, ўзаро масъулият ва жавобгарликка хизмат қилувчи асосий омил ҳисобланади. Жамоатчилик назорати давлат бошқарувида устивор ўрин тутади. Жамиятимизда демократик анъаналар ривожлана бориб, давлат ҳокимиятини фаолиятини амалга ошириш амалиётида фуқаролик жамияти институтлари ролини ошириш борасида муҳим қадамлар ташланди. Жамоатчилик назорати жамиятда ижтимоий муносабатларни тўлақонли, эркин ва барқарор асосда таъминланишида асосий омиллардан бири ҳисобланади. Бу борада давлат ҳокимияти ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги муносабатларни белгилаб олиш муҳим масала бўлиб ҳисобланади. Бу борада “ўзаро тийиб туриш”, “манфаатлар мувозанати”, ижтимоий шерикчилик”, “бошқарувда ижтимоий назорат” каби ижтимоий-сиёсий категориялар пайдо бўлдики, бу воқеликнинг амалиётини кучайтириш борасида жамиятда муҳим чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Фуқаролик жамияти институтлари томонидан амалга ошириладиган жамоатчилик назорати авваламбор жамоатчилик, нодавлат-нотижорат ташкилотлари томонидан амалга оширилади. Бинобарин, ҳокимият органларининг жамоат ташкилотлари орқали халқ билан мулоқоти демократик кадриятларни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Демократик жамиятда бутун ижтимоий-сиёсий турмуш ошкора, жамоатчилик кўз ўнгида ва унинг фаол иштироки ва аралашувида рўй бери-

ши назарда тугилади. Мамлакатимиз Президенти Ш.Мирзиёевнинг таъкидлашича, “Мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётига оид ва жамоатчиликда алоҳида қизиқиш уйғотадиган ўта муҳим масалаларга доир қарорларни қабул қилишда жамоатчилик билан маслаҳатлар, жамоатчилик эшитувларини ўтказиш мажбурийлигини аниқ белгилаш керак. Жамоатчилик маъқул деса – маъқул, номаъқул деса – номаъқул бўлади”¹.

Шу боис қонунлар ижросини таъминлаш ва уларни ҳаётийлигини таъминлашда давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш муҳим жараёндир. Бу эса, ўз навбатида олиб борилаётган ислохотларни очиқлигини таъминлайди, демократик тамойиллар амалиётига янгича мазмун беради. 2018 йил 12 апрелда Ўзбекистон Республикаси “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонуни қабул қилинганлиги мамлакатимизда фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришда зарурий асослардан ва муҳим қадамлардан бири бўлди. Мазкур қонуннинг 6-моддасида жамоатчилик назоратининг шакллари белгиланган бўлиб, улар қуйидагилардан иборат: “давлат органларига мурожаатлар ва сўровлар; давлат органларининг очиқ ҳайъат мажлисларида иштирок этиш; жамоатчилик муҳокамаси; жамоатчилик эшитуви; жамоатчилик мониторинги; жамоатчилик экспертизаси; жамоатчилик фикрини ўрганиш; фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан давлат органлари мансабдор шахсларининг ҳисоботлари ва ахборотини эшитиш”.²

¹Ш. Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисиغا Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь. www.uza.uz

² Ўзбекистон Республикаси “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонуни. 2018 йил 12 апрель. www.lex.uz

Бугунги кунда фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнларида халқ билан мулоқот муҳим воқеликка айланиб, ижтимоий муносабатларда умумий муво- занатга олиб келмоқда, жамият барқарорлиги ва жамоатчилик назоратини таъминлашда ўзига хос ўрин тутмоқда. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Рес- публикаси Президенти Ш. М. Мирзиёев 2017 йил 22 декабрь куни Олий Мажлисга Мурожаатномасида таъкидлаганидек; “Биз мамлакат ҳаётига доир ҳар бир қарорни халқимиз билан маслаҳатлашиб, бе- восита мулоқот асосида қабул қилмоқдамиз”. “Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат идоралари халқимизга хизмат қилиш керак” деган ғоя бу бо- рада фаолиятимиз мезонига айланмоқда”¹ – деб уқтиради. Дарҳақиқат, жамиятда мулоқот жараёни- да жамиятда ижтимоий мувоzanат юзага келиб, жа- мият тараққиёти юксалади.

Немис сиёсатшунос олими Г. Якоб: “Фуқаро- роларнинг жамоатчилик ишларида иштирок этиш имкониятларини амалга оширишига қаратилган ихтиёрий бирлашмалари фаол фуқаролик жамияти- ни мужассамлаштиради. Фаол фуқаролик жамияти фуқароларнинг ўз зиммаларига ижтимоий масъул- ликни олишлари, жамият фаровонлиги учун ихти- ёрий фаолият юритишлари билан характерланади. Фуқаролар ўз зиммаларида ижтимоий масъулиятга эга бўлишлари билан ҳам жамият ишларида ишти- рок этиш ва сиёсий қарорлар қабул қилиш ҳуқуқини кўлга киритадилар”² деб таъкидлайди.

Жамиятда нодавлат ва нотижорат ташкилот- ларининг фаоллигини ошириш ижтимоий фаоли- ят ва фуқаролар ҳаёти соҳаларига давлат аралашу-

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Маърифат, 2017 йил, 23 декабрь.

²Якоб Г. Добровольный труд в гражданском обществе. //http://zluka.isr.lviv.ua/Files/SCI_66/HTML. -Б. 38-39.

вини камайтириш, қонун воситасида чеклаш билан боғлиқ. Ушбу йўналишда жамоатчилик назорати муҳим роль ўйнайди. Сиёсатшунос олим И. Эргашев таъкидлаганидек, “Давлат ҳокимияти органлари устидан кучли жамоатчилик назоратининг мавжудлиги – фуқаролик жамияти барпо этишининг муҳим шартларидан биридир. Бинобарин, фуқароларнинг фаоллиги, ижтимоий ҳодисаларга бефарқ бўлмаслиги ҳамда ҳар бир давлат хизматчисининг ўз фаолиятини жамоатчилик назорати остида эканлигини чуқур ҳис этиб бориши фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида ўта муҳим аҳамият касб этади”.¹

Жамоатчилик назоратининг мазмун ва моҳиятини қуйидаги йўналишлар асосида тавсифлаш мумкин:

1. Ҳокимият органлари фаолиятининг доимий тизимли мониторингини олиб бориш.

2. Ижтимоий муҳим бўлган қарорларни қабул қилишда жамоатчиликнинг иштироки.

3. Ҳокимият органлари ҳузурида жамоатчилик комиссиялари, жамоатчилик кенгашларининг ташкил этилиши ва бошқалар.

Фуқаролик жамияти ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмайди. Инсонлар ўзи орзу қилган жамиятни ўз меҳнати билан қуришади, барпо этишади. Ўзлари барпо этган жамиятда эса, инсон ва унинг манфаатлари энг олий қадрият сифатида эътироф этилади. Бугунги кунда жамиятимизда барча соҳаларда ислохотлар ривожини халқ фаровонлигига хизмат қилмоқда. Натижада жамиятда ижтимоий барқарорлик таъминланиб, тинчлик ва осойишталик ҳукм сурмоқда. Мана шу жараёнларни таъмин-

¹И. Эргашев. Кучли фуқаролик жамияти йўлида. – Тошкент, “Маънавият”, 2011. 10-б.

ланишида жамоатчилик назорати, уни ўрганиш ва шакллантириш муҳим ўрин тутадиган ижтимоий жараён ҳисобланади.

Мазкур жараён жамиятимизда ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик каби тинчлик ва барқарорликка муҳим куч берадиган миллий ғоянинг асосий тамойилларини ҳаётий рўёбини юзага чиқаришга ҳам катта ҳисса қўшмоқда. Мамлакатимиз Биринчи Президенти И. Каримов “Бугунги кунда жамоатчилик ва фуқаролик назорати институти жамиятнинг давлат билан ўзаро самарали алоқасини таъминлаш, одамларнинг кайфиятини, мамлакатда кечаётган ўзгаришларга муносабатини аниқлашнинг муҳим воситаларидан бирига айланмоқда”, деб таъкидлаган.¹

Маълумки, жамоатчилик назорати ҳозирги даврда инсоният тараққиёти, давлат ва жамият бошқаруви ҳамда ижтимоий ривожланишнинг муҳим концептуал асосларидан бири бўлиб қолмоқда. Жамоатчилик назорати устувор мавқе касб этган даврда ҳар қандай жамият ривожини юқори босқичига кўтарилади, аксинча, ҳолатларда эса давлатнинг демократик ривожланиши, ислохотлар амалиётида маълум муаммолар пайдо бўлади.

Мустақил Ўзбекистон шароитида жамоатчилик назоратининг шаклланиш механизми ҳали кучли ўрганилмаган. Шунини алоҳида таъкилаш жоизки, жамоат назоратининг жамият учун долзарб оммавий масала даражасигача кўтарилиб бориши уни ҳокимият ва бошқарув органлари ҳатти-ҳаракатлари устидан амалий назоратни таъминлашнинг ижтимоий принципларини вужудга келтиришни тақоза

¹ Каримов И. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Т., “Ўзбекистон”, 2010.

этади. Сўнги йилларда жамоатчилик назоратини фаол ҳаётга тадбиқ этила бошланганлиги жамият демократлашувининг аломатларини билдиради. Бундан ташқари, жамиятда оддий одамларнинг ҳам жамоатчилик назорати амалиётида иштирок этиши мумкинлигини ҳам инобатга олинаётганлиги бу тўғрида гувоҳлик беради.

Зеро, жамоатчилик назорати алоҳида шахс, гуруҳ ёки муайян синф нуқтаи назаринигина эмас, балки бутун жамият хоҳиш-иродаси, кайфияти, мақсад ва интилишларини ўзида ифода этувчи ижтимоий ҳодисадир. Шу боис, жамоатчилик назорати умумий ижтимоий адолат мезони, фуқаролик жамиятининг асоси сифатида ижтимоий фанлар илмий тадқиқотларида долзарблик касб этади. Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий ислохотлар мақсадларини таъминлаш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш шароитида жамоатчилик назоратининг шаклланиши муаммоларини ўрганиш ва унинг истиқболдаги асосий йўналишларини белгилаш муҳим вазифадир.

Фуқаролик жамияти фикрлар ранг-баранглиги, ижтимоий қарашлар плюрализминини тақозо этгани боис мамлакат ҳаётидаги ҳар бир масала хусусида турли-туман фикрлар, қарашлар бўлиши, уларни таққослаб, ақл тарозисидан ўтказиш орқали бир тўхташга келиш муҳимдир. Дарҳақиқат, жамоатчилик назорати мазмунида халқ характери, менталитети ва ўзига хослиги ҳам яққол намоён бўлади. Ўзбекларга хос жамоавий турмуш тарзи, ҳар бир муҳим тадбирни ўзаро ижтимоийлашув орқали уюштириш, ўз манфаатидан, жамоа манфаатини устун қўйиш фазилатлари миллий менталитетимиз моҳиятини ташкил этади.

Жамоатчилик назорати ўзига хос ижтимоий ҳодиса сифатида давлат бошқаруви тизими ва жамият қурилишида муҳим аҳамият касб этади, ижтимоий-сиёсий жараёнларнинг ҳаракатлантирувчи кучларидан бири ҳисобланади. Жамоатчилик назорати ижтимоий ҳаётнинг таркибий қисми бўлиб, жамиятнинг турли қатламларининг хоҳиш иродаси, фаоллиги ҳамда фикрлар хилма-хиллигининг кенг кўламли намоён бўлиши ҳисобланади. У жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий масалаларига доир қарашларнинг ўзига хос ифодаси сифатида тараққиёт замирида шаклланганлиги билан характерланади.

Жамоатчилик назорати фуқаролар, жамоат ташкилотлари, сиёсий партиялар, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг, аҳоли кўпчилиги қатламининг воқеа-ҳодисаларга, ижтимоий жараёнларга нисбатан муносабатини ифодаловчи ва жамиятда қонунийликни таъминлашга қаратилган хатти-ҳаракатларда иштирок этишидир. Жамоатчилик назорати ижтимоий ҳаёт таъсирида шаклланиб бориши билан биргаликда сиёсий ташкилотлар ва мафкуравий муассасаларнинг давлат ташкилотларига таъсир кўрсатиши натижасида мақсадга мувофиқ ривожланиб боради. У ижтимоий жараёнларнинг ўзига хос кўриниши, ифодаси сифатида, алоҳида ўзаро тажрибалар алмашинуви, бойиши ва уйғунлашиб бориши натижасида юзага келади.

Давлат билан фуқаролик жамияти баҳамжihat фаолиятининг, унинг сиёсий тизими барқарорлигини таъминловчи муҳим жараёнлардан бири жамоатчилик фикрини ўрганишдир. Давлат ҳамisha жамоатчилик фикридан бохабар бўлиб туришга интилади. Бу эса, жамоатчилик фикрини тартибга солиш

ва уни ўрганишнинг стратегик тизимларини ишлаб чиқишни, жамиятда сиёсий, фалсафий, психологик, социологик тадқиқотларни кучайтиришни талаб қилади. Бу соҳада жамиятимизда амалий қадамлар қўйилди, лекин тўлақонли мақсадларга эришиш учун унинг ташкилий ва методологик тизимлари тўлақонли ишлаб чиқилишига эҳтиёж мавжуд.

Шунинг учун бу борада таклиф этиладиган мақсадлар тизими жамият тараққиётининг реал шароитларига мослаштирилган, жамоатчилик фикрини аниқлашдек муҳим сиёсий аҳамиятга эга бўлган иш билан шуғулланувчиларнинг асосий фаолият йўналишларини белгилаши лозим. Чунончи, сиёсий тизимнинг ташқи шароити ва ички ҳолатининг ўзгаришларига аниқ муносабатларни аниқлаш жараёнлари чинакам барқарор, ўзини ривожлантиришга лаёқатли тизимни таъминлайди ва унинг мослашув қобилиятини оширишнинг қатъий усули ҳисобланади.

Фалсафа қомусий луғатда жамоатчилик фикри талқини қўйидагича изоҳланади: “Омманинг, аҳоли кўпчилиги қатламининг воқеа-ҳодисаларга, ижтимоий жараёнларга нисбатан муносабатини ифодаловчи фикрлари, ғоя, қараш ва тасаввурлари. Жамоатчилик фикри ижтимоий ҳаёт таъсирида стихияли шаклланиб бориши ёки сиёсий ташкилотлар ва мафкуравий муассасаларнинг омма онгига таъсир кўрсатиши натижасида мақсадга мувофиқ, ўзгариб бориши мумкин. У ижтимоий онгнинг ўзига хос умумлашган ифодаси сифатида, алоҳида фикрларнинг ўзаро алмашинуви, бойиши ва уйғунлашиб бориши натижасида юзага келади.”¹

Жамоатчилик фикри кишиларнинг у ёки бу ҳодисага нисбатан билдирган эътирозий ёхуд эъ-

¹Фалсафа қомусий луғат. – Тошкент, “Шарқ”, 2004. –Б 124.

тирофий муносабатлари, таклиф ва истаклари йиғиндисидир. Жамоатчилик фикри моҳиятини умумий тарзда ва тўғри баҳолашда америкалик социолог Уолтер Липман нуқтаи назари эътиборга лойиқдир. “Жамоатчилик фикри, деб таъкидлайди у, кишиларнинг умумий, жамоавий манфаатлари ифодасидир”.¹

Жамоатчилик фикрини ўрганиш эҳтиёжи бир томондан, давлат ва жамият тузилмаларининг демократия тамойилларига нечоғли асосланишига, иккинчи тамондан эса мавжуд эмпирик манбаларни илмий аналитик мушоҳадалаш, назарий қайта ишлаш, синтезлаш ҳолатларига бевосита боғлиқ, ҳолда шаклланади. Ана шу икки жиҳатлардан бирор бири бўлмаса жамоатчилик фикрини ўрганиш ҳам уни демократик услубларда шакллантириш ҳам самарали кечмайди.

Шунинг учун “Ижтимоий фикрнинг демократик тараққиёт ва давлат бошқаруви тизимига таъсирини ошириш - турли нодавлат ташкилотлар, сиёсий партиялар, ҳаракатларни жонлантириш ҳамда ҳақиқий сиёсий плюрализм, фикрлар, далиллар плюрализмини шакллантириш билан боғлиқ жараён дир. Бу борада сиёсий гуруҳлар, партиялар ўз издошларининг ижтимоий тараққиётга оид фикр, таклиф ва талабларини умумлаштириб майдонга чиқишади. Жамиятда ижобий ва сиёсий рақобат муҳитининг қарор топиши тараққиётнинг турли йўналишларида энг афзал услуб ва воситаларни ишлаб чиқишга қулайлик яратади”.²

Жамоатчилик фикри ижтимоий онгдан ҳам давлат ёхуд тузумнинг директив қарашларидан ҳам,

¹Lipman W. Publik opinion. N. Y., etc, 1992. p 96.

²Р. Рўзиев. Демократия тараққиёт гарови. - Т., “Фалсафа ва ҳуқуқ институти”, 2005. -Б. 62.

ёки алоҳида шахс фикр-қарашларидан ҳам фарқ қилади. Жамоатчилик фикри ижтимоий онгнинг ҳосиласи, жамият турли табақаларининг фикр-қарашлари, муносабатларининг реал ва умумлашма ифодасидир. Мамлакатда амалга оширилаётган барча ислоҳотлар, мақсадли ижтимоий ўзгаришлар, янгиланишлар жараёни жамоатчилик фикрида намоён бўлади.

Олимларнинг фикрича, “Ҳозирги ислоҳотлар даврида жамоатчилик фикри аҳамиятининг ошиб бориши кишиларнинг ислоҳотлар янада кўпроқ адолатга эришишга ёрдам беришига ишонишлари билан боғлиқ. Аслида, сиёсий ҳокимиятни амалга ошириш механизмида жамоатчилик фикри мавжуд сиёсий институтларга таъсир кўрсатиш омили сифатида ўрин эгаллайди. Гап ундан оқилона фойдалана олишда. Шундагина жамоатчиликнинг ҳокимият механизмига кириб бориши, қарорлар қабул қилиш ва уларни амалга оширишдаш иштироки тўғрисида сўз юритиш мумкин. Қолаверса, вазиятни холис баҳолаш, ислоҳотларга кенг оммани жалб қилиш ҳам жамоатчиликнинг фикрисиз юз бермайди”.¹

Ўзбекистонда ижтимоий барқарорликни таъминлаш фуқароларда миллий мафқурани шакллантириш жараёнида ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, миллий, маданий соҳалардаги ислоҳотлар юзасидан ижтимоий фикрдаги ўзгариш ва унга таъсир қилувчи омилларни изчил ўрганиб боришни талаб қилади. Ижтимоий фикр юзасидан амалга оширилган илмий ишлар таҳлили барқарорликни таъминлашда, фуқаролик жамиятини шакллантиришда, ижтимоий-иқтисодий ривожланишда, маънавий-маданий юксалишда, кишилар онгига мил-

¹У. Исломбаев ва бошқ. Кучли давлатдан кучли жамият сари. – Т., “Академия”, 2005. –Б. 49.

лий мафқурани сингдиришдаги роли ҳақида турли қарашлар шаклланганлигини кўрсатади.

Шунингдек, сиёсий психолог А. И. Пироговнинг фикрича, “Ижтимоий фикр халқни жипслаштириши, ватанпарварлик руҳида тарбиялаши, давлат ва жамият ўртасидаги алоқаларнинг узилиб кетмаслигини таъминлаши, сиёсий-иқтисодий ташаббусларни қўллаб-қувватлаши керак. У давлат ва жамият бошқарувининг субъектлари томонидан сиёсий қарорлар қабул қилишда бевосита роль ўйнайди”.¹

Ижтимоий фикр жамиятда сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, экологик ва технологик муаммоларга кишилар фикр ва муносабатлари бўлиб, жамиятда турли қарорлар қабул қилинишида асос бўлади. Ижтимоий фикр муайян жамиятда яшовчи фуқароларининг фикрлари, ёндошувлари, қарашлари, эътиқоди йиғиндиси, оммавий онгнинг ҳолати, ижтимоий воқеликнинг иқтисод, сиёсат, ўз ўзини англаш, маданият соҳаларидаги факт, воқеа-ҳодисаларига бўлган муносабатлари шакли сифатида талқин қилиш мумкин.

Бугунги ижтимоий-сиёсий жараёнларга реал баҳо беришда эмпирик социологик тадқиқот натижалари ўзига хос ўрин тутаяди. Хусусан, жамият ҳаётидаги жараёнларга, ижтимоий-иқтисодий вазиятга реал баҳо беришда социологик сўров натижаларига таяниш муҳим аҳамият касб этади. Эмпирик социологик тадқиқотлар натижалари воқеликни ўзида акс эттириб, ҳаётий жараёнларни баҳолаш ва прогнозлаштириш учун зарурий аҳамиятга эга. Зеро, эмпирик социологик тадқиқотлар асосида жамоатчилик фикри ётади. Ўз навбатида И. Каримов таърифлаганидек, “ ... жамоатчилик фикри-фуқаролик

¹Пирогов А. “Политическая психология”. Изд. : “Трикта” - Москва, 2005 г. 368 с.

жамиятининг ҳолатини ўзида аниқ акс эттирадиган бамисоли бир кўзгу”.¹

Жамоатчилик фикри:

1. Халқимиз ижтимоий-маданий тараққиёти жараёнларида муҳим аҳамият касб этади.

2. Моҳият эътиборига ва пировард мақсадларига кўра, жамият аъзоларини шахсий ва жамоавий такомилга, ўзаро аҳиллик, меҳр-муҳаббатга асосланувчи яқдилликка олиб бориш омили вазифасини ўтайди.

3. Жамиятнинг тараққиёт мезони ва маромий амал қилиш мувозанати ҳамда барқарорликнинг асосий омили вазифасини ўтайди.

4. Жамиятда қонун устиворлигини янада мустаҳкамлаш, жамиятда ҳуқуқ ва тартиботни мустаҳкамлаш зарурлигини омма онгига сингдиришда муҳим вазифани ўтайди.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони асосида 2017-2021 йилларда белгиланган устивор вазифалардан бири ҳам бевосита жамоатчилик бошқаруви тизимини такомиллаштиришга қаратилгандир². Жумладан, халқ билан мулоқотнинг самарали механизмларини жорий этиш, жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг замонавий шаклларини ривожлантириш, ижтимоий шерикликнинг самарасини, фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш, уларнинг

¹ Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари //Биз танлаган йўл-демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. -Т.: Ўзбекистон. 2003. 26 б.

²“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сонли Фармони. 2017 йил 7 февраль.

ижтимоий ва сиёсий фаоллигини, маҳалла институтининг жамият бошқарувидаги ўрни ва фаолияти самарадорлигини ошириш билан боғлиқ вазифалари давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари сифатида белгилаб берилган.

Республика “Ижтимоий фикр” жамоатчилик фикрини ўрганиш Маркази томонидан аҳоли ўртасида мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, бу жараёнда мавжуд муаммолар ечимига муносабатини ўрганиш мақсадида социологик тадқиқот ўтказилган. Тадқиқотда “Айтингчи, яқин кунларда мамлакатимизда аҳолининг қайси долзарб масалалари ва муаммоларини ечишга эътибор қаратилиши лозим?”, деган саволга қуйидаги кўринишда жавоб олинган¹

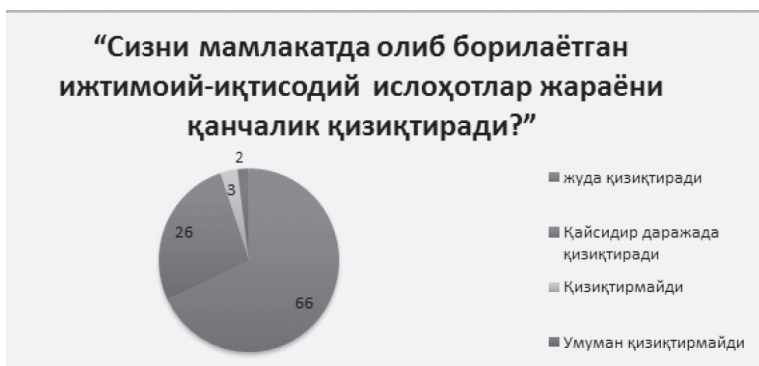
Янги иш жойларини яратиш, ёшларнинг бандлигини таъминлаш, қишлоқ жойларида иш жойларини яратиш 31, 1 %, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш механизмларини такомиллаштириш 29 %, аҳолини газ ва ичимлик суви билан ўз вақтида узликсиз таъминлаш 27, 1 %, хусусий бизнесни ташкил этиш ва ривожлантириш учун аҳоли фаоллигини ошириш 19, 8 %, соғлиқни сақлаш муассалари иш сифатини ошириш 15, 5 %, мактабгача, ўрта ва олий таълим муассасалари иш сифати ва даражасини ошириш 15, 1 %, ёшлар муаммоларини, шунингдек, ёшлар ўртасида жиноятчилик даражасини камайтириш 14, 5 %, коррупцияга қарши курашни кучайтириш 14, 5 %, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, атроф-муҳит муҳофазаси 7, 2 %, терроризм ва диний экстремизмга қарши кураш 7, 1 %.

¹ Убайдуллаева Р. Новый этап в социально-экономическом и инновационном развитии Республики Узбекистан. // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. №1, 2018. -Б. 27

“Сизни мамлакатда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар жараёни қанчалик қизиқтиради?”- деган саволга респондентларнинг 66 фоизи “жуда қизиқтиради” деб жавоб берганлиги жамиятимизнинг бугунги жўшқин ҳаётидан далолатдир (14-диаграмма). Демак, ҳар учта фуқародан икkitаси ўзгаришларга нисбатан фаол муносабат билдирмоқда.

Шу билан бирга ҳар тўртинчи фуқаро (26%) ҳаётимиздаги энг катта ўзгаришларга сабабчи бўлаётган воқеликка “Қайсидир даражада” қизиқаётганлиги алоҳида фикр туғдириши табиий. Албатта, ҳар қандай жамиятда ўзгаришлар ҳақида ўйлаб кўрмайдиган ёки улар билан қизиқмайдиган одамлар бўлиши табиий, аммо ҳар учинчи фуқаронинг фаол ижтимоий позицияда бўлмаслиги (34%), жамоатчилик фикрида ва ижтимоий онгда мавжуд бефарқликнинг “инерцияси” кўриниши сифатида хавотир ўйғотади. Шу билан бирга бу ҳолат жамоатчилик фикрининг мислсиз тез ўзгараётган социал ҳодисаларга ноадекват ҳамда беқарор муносабати кўриниши бўлиши ҳам мумкин.

14-диаграмма

Сўровномадаги “Ўзбекистонда ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари ҳақида маълумотга эгамисиз?” – деган саволга респондентларнинг ярмидан кўпи “ҳа” деб жавоб берган бўлса, ҳар учинчи сўровда иштирок этган одам (35%) “қисман маълумотга эгаман” деб жавоб берган (15-диаграмма). Бу каби жавоблар фуқароларимизнинг салмоқли қисми етарли даражада ҳуқуқий ахборотга эга эмаслигидан далолат беради. Фуқароларнинг социал ўзгаришларга бундай муносабати негизида ҳалигача бир қатор қўйидаги позиция мавжуд деган фикрга келса бўлади:

- социал ўзгаришларга тайёр бўлмаслик;
- юз бераётган ҳодисаларни тўлалигича тушунмаслик;
- социал жараёнларга нисбатан фаол позицияда бўлмаслик, яъни “кутиб туриш” ёки бефарқлик;
- ҳуқуқий нигилизм.

Ушбу саволга салбий маънода жавоб берган (7%), шунингдек, бу хусусда ўйлаб кўрмаган (4%) ёки жавоб беришга қийналган (1%) респондентларнинг муносабатини юқоридаги баён қилинган жавобларга қўшсак, биргаликда олиб қарасак, деярли ҳар иккинчи фуқаромиз ҳали зарур ижтимоий позицияга тайёр эмасликлари кўзга ташланади. Натижада бугунги кун хусусияти, яъни давлат ва жамият ўртасидаги диалогга асосланувчи фуқаролик жамияти ва унинг кучига таянган ҳолда ислохотлар стратегиясини амалга оширишдаги қийинчиликларнинг илдизлари яққолроқ намоён бўлади.

15-диаграмма

Сўровномадаги “Сизга қайси ривожланган давлатларнинг ижтимоий соҳани ривожлантириш тажрибаси ёқади?” – деган саволга жавоблар ҳам умумий жавоблар кўламида, ҳам жинслар кесимида бир қатор диққатга сазовор жиҳатларга эга (16-диаграмма). Аввало, ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг Япония тажрибасини кўпчилик респондентлар (20%) маъқул деб ҳисоблашар экан. Бу жавоблар, фикримизча, фуқароларимизнинг кўпроқ реал ҳаёт гувоҳлигидан кўра, уларнинг идеаллари акс этганини кўрсатади. Зеро, Япония ҳаёти билан фуқароларимизнинг кўпчилиги яқиндан таниш эмас. Шу билан бирга япон миллати, жамияти ҳақидаги фикри илиқ. Бу жойда жавоблар бўйича кейинги ўринда бўлган Германия мамлақати ҳақида ҳам тахминан шуни таъкидлаш мумкин (19% жавоблар).

АҚШ мамлақатига келадиган бўлсак, бу мамлакат ҳам ҳозирча кўплаб фуқароларимиз ўз кўзи билан кўрган юрт эмас, кўпроқ бошқалардан эшитилган “сеҳрли диёр” бўлиб қолмоқда, дейиш мумкин, охириги йилларда мамлакатларимиз ўртасидаги алоқаларда кўплаб ижобий тенденция-

лар юз бераётган бўлса-да, шундан бўлса керак, фуқароларимизнинг 17% ига ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг АҚШ тажрибаси ёқар экан. Аёл респондентларнинг жавобларида АҚШ ҳатто 1-ўринни эгаллаган (21%), бу яна бир бор ушбу мамлакатнинг ривожланган салоҳияти, ижтимоий соҳадаги фаровон ҳаёти ва “Америка орзуси”нинг интенсив ташвиқоти билан боғлиқ, деса бўлади.

Маълумки, Ўзбекистон ва Корея мамлакатлари ўртасида меҳнат миграциясини тартибга солиш борасида шартнома имзоланган. Жанубий Корея тажрибаси респондентларнинг 16 фоизига (эркакларнинг 17 %, аёлларнинг 18%) ёқаётганлиги шундан бўлса керак.

“Юз марта эшитгандан бир марта кўрган афзал”, дейилади ўзбек халқ мақолида. Шу маънода жавоблар рўйхатида Жанубий Кореянинг 4-ўринни эгаллагани қизиқарлидир. Лекин бу респондентлар умумий жавобидаги ҳолат. Эракак респондентлар жавобларида Жанубий Корея учинчи ўринда қайд этилган (16%) ҳамда аёл респондентлар жавобларида ҳам 3-ўрин (16%). Бу ҳолат кўплаб юртдошларимизнинг ушбу мамлакатга бориб келиши интенсивлигининг ошганлигидан далолатдир.

Жавобларда яна бир муҳим жиҳатга эътибор қаратиш жоиз. Аввало, “Бунинг менга аҳамияти йўқ” деган жавобни ҳар ўнинчи респондент (10%) айтганлиги – бу ниманинг ифодаси?

Биринчидан, ушбу жавоб фуқароларимизнинг бир қисмида ҳали ҳам социопатия, шунингдек, боқимандалик кайфияти сақланаётганини билдирди. Айниқса, эракак респондентларнинг жавобларида бу кўрсаткич 13% гача етганлиги (17-диаграмма) ташвишли ҳолатдир. Халқимизда эракак зоти

азалдан оила боқувчиси бўлиб келганлиги боис, бу ҳолат социолог нуқтаи назаридан хавотирлидир.

Иккинчидан, ушбу саволга аёл респондентлар берган жавобларидаги салбий “оҳанг” икки баравар кам фақатгина 6% аёллар “Бунинг менга аҳамияти йўқ” деб жавоб берган. Шу билан бирга аёл респондентларнинг 18% и “Жавоб беришга қийналаман” деб жавоб берганлиги (18-диаграмма) ҳам алоҳида эътиборга молик. Шу ҳолатнинг ўзи жамиятимиз ижтимоий соҳасида кўплаб муаммолар, яъни аёллар ўртасида бандликнинг бирмунча паст даражаси, болалар учун мактабгача таълим муассасалари қамровининг етарли эмаслиги ва бошқа омиллар билан боғлиқдир.

Умуман олганда, ижтимоий соҳа андозаси масаласига фуқароларимиз ўз ташвиш ва умидлари орқали билдирган муносабатини юқоридаги жавоблардан кўrsa бўлади.

16-диаграмма

17-диаграмма

18-диаграмма

Фикримизча, ижтимоий ҳимоя фақатгина ижтимоий ҳимояга муҳтож фуқароларнинг реал даромадларини ошириб боришдангина иборат бўлмай, балки бозорда маҳсулотлар нархи, шунингдек, фуқароларга кўрсатиладиган коммунал хизматлар нархларининг ўсиб бориши тартибга солиниб, фуқароларнинг реал даромадларига мутаносиб равишда боришини оптималлаштиришни ҳам қамраб олиши лозим. Шу тариқа фуқароларнинг турмуш даражасини янада юксалтириш мумкин.

Умуман олганда, ижтимоий ҳимоя сиёсати – моддий ва ижтимоий ёрдамга муҳтож аҳоли турли гуруҳларининг умумий ҳолатлари, эҳтиёжлари, муаммоларидан келиб чиқиб, ижтимоий таъминлаш ва ижтимоий ҳимоялаш борасидаги давлат фаолиятидир. Шу маънода ижтимоий ҳимоя сиёсатининг мақсади ижтимоий-иқтисодий ларзаларидан аҳолини ҳимоя қилишга қаратилган. Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя сиёсати икки хил усулда олиб борилмоқда: *биринчиси* - меҳнат лаёқатини йўқотган, кам таъминланган, иқтисодий фаолият юритиш имконияти бўлмаган аҳолини моддий жиҳатдан таъминлаш. Инсонпарвар жамият қуриш мақсадимиз бўлганлиги учун ҳам, бу Ўзбекистон Республикаси Конституциясида қуйидагича ўз ифодасини топган: “Ҳар ким қариганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, шунингдек боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга”.¹

Иккинчиси - бепул таълим бериш, бепул тиббий хизматнинг барқарор бўлиши, бозор иқтисодиёти шароитларида нархларнинг ўсишига қараб давлат томонидан маошларни ошириш, республика халқ истеъмол товарлари бозорини ҳимоя қилиш, янги иш ўринларини барпо қилиш ва бошқа кўринишдаги ижтимоий ҳимоя турлари билан аҳолини ҳимоялаш усулидир.

Бу усулларнинг ҳар иккаласи Ўзбекистон амалиётида бир-бирини ўзаро тўлдирмоқда ва аҳоли қашшоқлашувининг олдини олишдаги аҳамияти сезиларлидир. Шундан келиб чиқиб, сўровномага “Аҳоли турмуш даражасини ошириш мақсадида амалга оширилаётган ислохотлар ҳақида қанчалик

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. 39-модда. – Тошкент: Ўзбекистон, 2003. –Б. 9.

даражада маълумотга эгасиз?” – деган савол кири-тилди. Жавоблар ижобий структурага эга эмаслиги 19-диаграммадан кўриниб турибди.

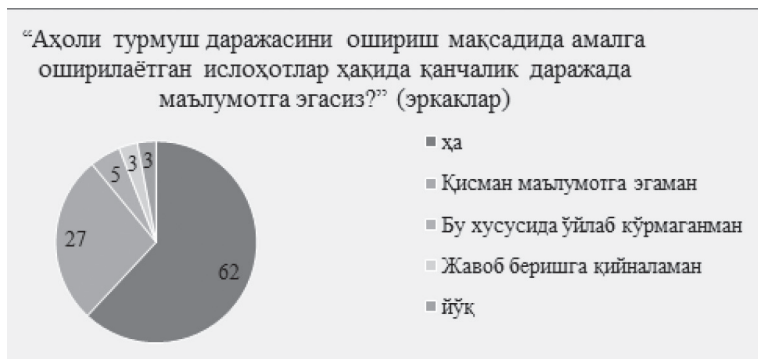
19-диаграмма

Мамлакатимизда жамият ҳаётини ахборотлаштириш соҳасида тезкор чоралар кўрилиши, хусусан, медиахизматлар, интернет тизими, давлат интерактив хизматларининг сезиларли жонланганлигига қарамай, фуқароларнинг фақатгина ярмидан кўпроғи (52%) аҳолининг турмуш даражасини ошириш борасида амалга оширилаётган ислоҳотлардан хабардор (19-диаграмма). Аммо респондентларнинг 30 фоизи бу жараёнлардан тўлиқ хабардор эмаслиги аҳолининг маълум қатламларида, айниқса, қишлоқ жойларда фаол юз бераётган ўзгаришларга адекват ахборотнинг, у орқали эса аниқ муносабатнинг шаклланишида қийинчиликлар мавжудлигидан далолат беради. 6% респондентларнинг “Йўқ” жавобини берганлиги, 7% респондентларнинг “Бу хусусида ўйлаб кўрмаганман” деб ҳисоблаши, 5% респондентларнинг жавоб беришга қийналганлиги бўйича жавобларни умумлаштирадик, деярли ҳар бешинчи фуқароларимиз (18%) ўзгаришлар жа-

раёнидан, маълум маънода ҳаёт оқимидан четда қолмоқда. Бу ўринда фуқароларнинг мамлакатимизда юз бераётган ўзгаришларга бепарқлиги хавотирлидир.

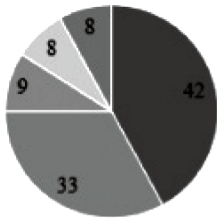
20-диаграмма

Энди аёл респондентлар жавобларига эътибор қаратадиган бўлсак (20-диаграмма), юқорида баён қилинган фикрларимиз янада ўзининг исботини топади. Мамлакатда юз бераётган ўзгаришлар, хусусан, аҳолининг турмуш даражасини ошириш борасидаги ишлар ҳеч қачон аёлларни бепарқ қолдирмайди. Аммо, уларнинг бу ҳақда маълумотга эга эмаслиги учун кўпчилик айбдор. Ушбу саволга аёлларнинг берган жавобида кўпчилик хотин-қизларнинг фаол ижтимоий ҳаётдан четдалиги уларнинг кўпчилигининг айниқса қишлоқ жойларида фойдали ижтимоий фаолият билан банд қилинмаганлиги билан изоҳланади, деб ўйлаймиз.

21-диаграмма

“Аҳоли турмуш даражасини ошириш мақсадида амалга оширилаётган ислохотлар хақида қанчалик даражада маълумотга эгасиз?” (аёллар)

- ҳа
- Қисман маълумотга эгаман
- Бу хусусида уйлаб кўрмаганман
- Жавоб беришга қийналаман
- йўқ

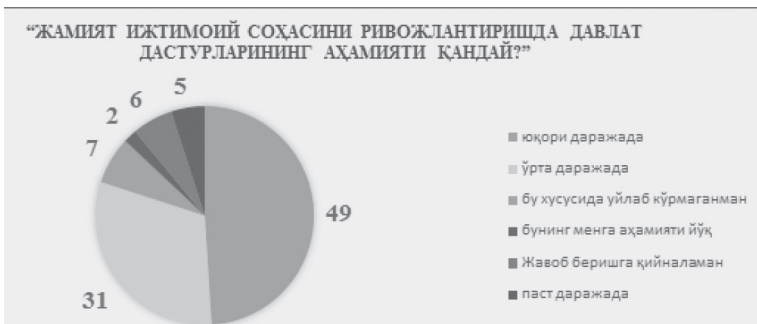
Сўровномадаги “Шаҳар ва қишлоқ ҳаётини уйғунлаштириш мақсадида янгидан бунёд этилаётган замонавий уй-жой, инфраструктура, маданий масканларининг ўрнини қайдаражада баҳолайсиз?” деган саволга фуқароларнинг мутлақ кўпчилиги, яъни юқори даражада 51%, ўрта даражада 31%, жами 82% янгидан бунёд бўлаётган инфраструктура, маданий масканлар аввало, қишлоқ жойларида кўплаб бунёд этилаётганлигини ижобий баҳолаб, бу шаҳар ва қишлоқ ҳаётини уйғунлаштиради, яъни ўзаро яқинлаштиради деб ҳисоблашар экан (22-расм), фақатгина 2% респондентларнинг жавобларида “Бунинг менга аҳамияти йўқ” деб, яна 2% респондентнинг “Умуман алоқаси йўқ” деб берган жавоби вазиятни ўзгартирмайди. “Бу ҳақда уйлаб кўрмаганман” деган 11% жавоблар эса, фикримизча, аҳолининг юз бераётган ўзгаришларга кўникиб улгурмаганлигидан далолат беради, яъни бу конформистик кўринишдаги жавобдир (22-диаграмма).

22-диаграмма

“Жамият ижтимоий соҳасини ривожлантиришда давлат дастурларининг аҳамияти ҳақида нима деб жавоб берган бўлардингиз?”- деган саволга жавобларда ҳам фуқароларимизнинг ўзгаришлардан ижобий натижалар кутаётганлиги маълум бўлди (23-диаграмма). Фуқароларнинг 80 фоизи ушбу дастурларнинг аҳамиятини умумий маънода ижобий баҳолаган. Давлат дастурлари аҳамиятини 5% фуқаролар паст даражада деб баҳолаган. Бунинг боиси ислоҳотларнинг аҳоли кенг қатламига бир хилда етиб бормаётганлигидадир. Фақатгина 7% респондентлар жавобларида “Бу хусусда ўйлаб кўрмаганман” деган жавоб мавжуд.

23-диаграмма

2. ДАВЛАТ ВА ЖАМИЯТ БОШҚАРУВИ ЖАРАЁНИДА ИЖТИМОЙ ШЕРИКЛИКНИНГ РОЛИ

Дунёда фуқаролик жамияти қуриш борасида жараёнлар такомиллашиб борган сари ижтимоий муносабатларнинг турли кўринишлари вужудга кела бошлади. Хусусан, Биринчи жаҳон урушидан кейин Европадаги бир қатор давлатларда фуқаролик жамияти тамойилларига хос бўлган ислохотлар ўтказилиши муносабати билан ижтимоий шериклик феномени пайдо бўлди. Жумладан, ижтимоий шериклик муносабатлари Германия Федератив Республикаси, Швеция, Италия, Франция каби давлатларнинг конституция ва қонунларида ўз ифодасини топди. Ижтимоий шериклик муносабатлари дастлаб, иқтисодий соҳадаги иқтисодий муаммоларни бартараф этиш, аҳоли бандлигини таъминлаш, уй-жой ва маиший муаммоларини ҳал этишда ўз аксини топган. Ижтимоий шериклик назарияси асосчилари германиялик Л. Эрхард ва швециялик Г. Мюрдаль ҳисобланади¹.

Ижтимоий шериклик борасидаги муносабатларни тартибга солиш масалалари Европа мамлакатларида меҳнатга тааллуқли меъёрларга оид ҳужжатлар Европа Иттифоқининг Парламенти томонидан қабул қилинган “Ишчи кенгашлари тўғрисидаги Европа директиваси”да (The European Works Councils Directive (EWCD, 1994 & 1997) ҳамда “Ходимларни хабардор қилиш ва улар билан маслаҳатлашувлар тўғрисида”ги низомда (The Transnational Information and Consultation of Employees Regulations 1999 (TI&CE Regs 1999) ўз ифодасини топган.

¹ Социальное партнёрство – М. : “Экономика”, 1999. – С. 22.

Фуқаролик жамияти ижтимоий муносабатларида ижтимоий шериклик ўзига хос ўрин тутди ва бирмунча мураккаб жараёнларни ўзида мужассам этади. Ижтимоий шерикликни турлича асосларда, ҳар нуқтаи назарлардан келиб чиққан ҳолда ифодалаш мумкин. Тор доирада ижтимоий шериклик фақат меҳнатга оид муносабатларнинг алоҳида тури ҳисобланади. Кенг маънода эса у ижтимоий гуруҳларнинг ўзаро махсус ҳамкорлиги бўлиб, турли соҳаларда, жумладан, меъёрий-ҳуқуқий хужжатларни такомиллаштириш, ижтимоий-иқтисодий ва маданий дастурларни амалга ошириш, ўзаро манфаатдор ҳамкорликка асосланган ижтимоий-ҳуқуқий жараёнлар, ижтимоий-иқтисодий ривожланишда жамоат ташкилотлари иштирокининг кенг таъминланишидир.

Ижтимоий шериклик давлат билан фуқаролик жамияти баҳамжиҳат фаолиятининг, унинг сиёсий тизими барқарорлигини таъминловчи муҳим жараёнлардан биридир. У жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг таркибий жиҳатларидан ҳисобланиб, шахс, жамият ва давлат ўртасидаги ўзаро ижтимоий алоқаларни ифодаловчи муҳим воситадир. Ижтимоий шериклик ижтимоий жараёнларда давлат билан жамоат ташкилотларининг аниқ шериклик муносабатларини таъминлаш, фуқаролик жамияти институтларини ижтимоий ва ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилишга асосланган замонавий жараёндир. Россиялик олим В. Михеевнинг фикрича, “Ижтимоий шериклик, умумий маънода ижтимоий-меҳнат соҳасидаги ижтимоий муносабатларнинг ишчилар, иш берувчилар, тадбиркорлар, давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларининг манфаатларини шартномалар, келишувлар, жамият иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётининг долзарб

муаммолари бўйича мурасага келиш асосида ҳимоя қилишга асосланган цивилизацион тизимдир”¹.

Ижтимоий шериклик тизимида қуйидаги тамойиллар асосида ижтимоий муносабатлар юз беради:

– давлат ва жамият институтлари ўртасида ижтимоий шерикликни демократик асосда мустақкамлаш ва ривожлантиришга кўмаклашади;

– томонларнинг шартнома муносабатларида ўзаро манфаатдорлик асосида иштирок этиши борасидаги ўзига хос уйғун демократик тамойилларни рўёбга чиқаради;

– ижтимоий шериклик ва унда иштирок этадиган субъектларнинг ўзаро манфаатли муносабатларини таъминлаш баробарида қонунлар ва меъёрий ҳужжатларга қатъий амал қилишлари таъминланади;

– ижтимоий шериклик билан боғлиқ масалалар ва муаммолар юзасидан доимий равишда ўзаро маслаҳатлар, фикр ва тажриба алмашишлар бўйича музокаралар ўтказилиб, ҳуқуқий маданият самарадорлиги ошади;

– ижтимоий шериклар томонидан қабул қилинган мажбуриятларнинг бажарилиши амалда таъминланиб, ижтимоий масъулият ошиб боради;

– ижтимоий шериклик борасида қабул қилинган аҳдлар, битимлар, шартномалар ва қарорлар ижроси устидан доимий назорат таъминланади.

Жамиятимизда бугунги кунда катта ижобий ўзгаришлар, ривожланиш ва барқарор тараққиёт жараёни кетмоқда, инсон манфаатлари учун ўта муҳим бўлган дастурлар ва чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Лекин шундай шароитда ҳам жойларда бирмунча мураккабликлар, ислоҳотларни

¹ Михеев В. А. Основы социального партнерства: теория и политика. – М. : Экзамен, 2001. – С. 7.

олиб боришга турли тўсиқлар ва ҳар хил муаммолар учрайди. Барқарор тараққиётга, ислохотлар йўлига тўғаноқ бўладиган иллатларни енгиб ўтиш, уларни бартараф этиш ва олдини олиб бориш жамиятда турли муҳим ижтимоий муносабатларни рўёбга чиқариш, давлат ва жамоатчилик институтларини ўртасида мустаҳкам алоқаларни таъминлаш муҳим бўлиб, бу жараёнда ижтимоий шериклик феномени алоҳида ўрин тутати.

Ижтимоий шериклик жамиятда миллий иқтисодиётнинг ривожланиши, давлат миқёсида ижтимоий барқарорликни таъминлашга қаратилган турли ижтимоий лойиҳалар, дастурлар ва чора-тадбирларнинг амалиётга жорий этилиши, инсон ҳаёт фаровонлигини таъминланиши, жамият ҳаётида мавжуд бўлган муаммоларни ҳам ҳал этиб борилишида муҳим аҳамиятга эга. Бу борада социолог олим Н. Барановнинг фикрича, “Ижтимоий моҳиятга эга бўлган муаммоларни ҳал этилиши замонавий шароитда жамият ривожини учун долзарб аҳамият касб этади. Миллий ижтимоий лойиҳаларни рўёбга чиқариш демократияни ривожланишида муҳим сиёсий роль ўйнайди, шунингдек, ҳар бир инсонни ҳаётини истиқболини белгилаш ва имкониятларини кенгайтиришга ёрдам беради.”¹

Ижтимоий шериклик жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий, мафкуравий, маънавий-ахлоқий, ҳуқуқий таркибий қисмларининг ўзига хослиги, ўзаро муносабатлари, уларнинг узвий боғланганлик ва алоқадорлик ҳолатларини ифодалайди. Ижтимо-

¹Баранов Н. Политика развития и социальные проблемы политического режима // Политика развития и политико-административные отношения: сб. науч. ст. Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2009. -С. 58-77.

ий шериклик шунингдек, ижтимоий муносабатларда ўзига хос мақсад ва вазифаларини, истиқболлини аниқлаш, жамият тизимидаги элементларни бирлаштириш ва мавжуд имкониятларни амалга оширишга сафарбар қилувчи ижтимоий ҳодисадир. Ижтимоий шериклик фаолияти жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий ва миллий тузилмаларини, демографик жараёнлар, аҳолининг маданият даражаси, ижтимоий онг ҳолати, маънавий-маърифий ҳолатини юксалтиришга хизмат қиладиган ижтимоий муносабатлар барқарорлигини таъминлайдиган ўзига хос фаолият бўлиб, фуқаролик жамияти барпо этишда изчиллик ва тадрижийликни таъминлайди.

Ижтимоий шериклик демократик жамият тадрижий ривожланишининг асосий ҳаракатлантирувчи механизмларидан бири ҳисобланади.

Шунингдек, у жамиятда ижтимоий муносабатларда барқарорлик шартларидан саналади. Сиёсатшунос олим А. Мўминовнинг таъкидлашича “Ижтимоий шериклик ўзининг тарихий ривожидавомида кўплаб босқичларни босиб ўтди. Жамият манфаатларидаги мувозанатни сақлаш, давлат ва фуқаролик институтлари мақсад ва вазифаларини уйғунлаштиришнинг муҳим омили сифатида ижтимоий шериклик бир қатор шаклларда намоён бўлади. Ижтимоий шериклик жамиятда иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий барқарорликни таъминлаши билан муҳим роль ўйнайди”¹.

Фуқаролик жамияти институтларининг янада ривожланиши, ижтимоий-иқтисодий жараёнларда амалга оширилаётган ислохотларнинг очиқ-

¹ Мўминов А. Ўзбекистонда ижтимоий шерикликнинг замонавий моделларини шакллантириш ҳолати ва истиқболлари. Фалсафа ва ҳуқуқ. 2019 й. №1. –Б. 15.

ошкоралиги ва самарадорлигини таъминлашда уларнинг ролини кучайтиришда “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди. Ижтимоий шериклик соҳасидаги муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг 30 та қонуни ва юздан ортиқ бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари билан мустаҳкамланган. “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонуннинг қабул қилиниши эса фуқаролик жамияти институтлари фаоллигини янада оширишда, уларнинг ижтимоий ҳаётдаги ролини янада кучайтиришда ўтказилаётган ислоҳотларнинг кўламини кенгайтиришда муҳим аҳамиятга эга.

“Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонунга асосан давлат органларининг нодавлат-нотижорат ташкилотлари билан ўзаро муносабатларининг меъёрий-ҳуқуқий ва моддий-ташкилий механизмлари такомиллаштирилди ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишга асосланган дастурлари, истиқболга мўлжалланган меъёрий ҳужжатларини тузиш ва ҳаётий амалиётини таъминлаш жараёнидаги ўрни мустаҳкамланди.

Ушбу Қонунни қабул қилиш асослари ва тамойиллари “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да илгари сурилган бўлиб, асосий мақсад фуқаролик жамияти тузилмалари ва институтларини янада ривожлантириш, давлат ва жамият бошқаруви жараёнида уларнинг муносиб иштирокини янада такомиллаштиришдан иборатдир.

“Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонун фуқаролик жамиятида кенг кўламли ижтимоий-сиёсий чора-тадбирларни ташкил этиш, ижтимо-

ий муносабатларни кучайтириш, аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, фуқароларни ҳуқуқий ва сиёсий маданияти ва ижтимоий фаоллигини ошириш, ижтимоий ҳаётдаги барча жараёнларда адолат таъминларини жорий этишда, ислохотлар қўламини кенгайтириш, унда ошкоралик ва самарадорликни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

“Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонун 2014 йилнинг 25 сентябрь куни имзоланиб, 2015 йил 1 январдан бошлаб кучга кирди. Қонун 5 та боб ва 30 та моддадан иборат бўлиб, 1-боб умумий қоидаларга бағишланган. Ўз ичига 1-5-моддаларни олган ушбу бобда қонуннинг мақсади, ижтимоий шерикликнинг тушунчаси, субъектлари, асосий принциплари ва соҳалари очиқ берилган.

Мазкур қонуннинг 3-моддасида ижтимоий шерикликка қўйидагича таъриф келтирилган: “Ижтимоий шериклик – давлат органларининг нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан, тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир”.¹

Қонунга мувофиқ ижтимоий шерикликнинг субъектлари сифатида, бир томондан давлат органлари, иккинчи томондан эса – нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари иштирок этадилар.

¹“Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 2014 йил, 25 сентябрь. [www. lex. uz](http://www.lex.uz)

Қонуннинг 2-боби ижтимоий шерикликнинг асосий шакллари ва уларни амалга ошириш тартибини белгилаб, ўз ичига 6-11-моддаларни олади. Унда ижтимоий шерикликнинг асосий шакллари сифатида:

– ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда нодавлат-нотижорат ташкилотларининг ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг иштироки;

– нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтлари вакилларининг давлат органлари ҳузуридаги ишчи гуруҳлар, комиссиялар ва жамоатчилик-маслаҳат органлари фаолиятида иштирок этиши;

– ижтимоий шериклик субъектлари томонидан биргалиқда тадбирлар, маслаҳатлашувлар ва музокаралар ўтказиш;

– ижтимоий шериклик субъектлари томонидан битимлар ва шартномалар тузиш, биргалиқдаги лойиҳалар ва режаларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

– ижтимоий шериклик субъектлари ўртасида ўзаро қўллаб-қувватлаш, ахборот алмашиш кабилар белгиланиб, уларни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмлари кўрсатилган.

Қонуннинг 3-боби 12-22-моддаларни ўз ичига олган бўлиб, ижтимоий шерикликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш масаласига бағишланган. Унда давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг турлари кўрсатилиб, улар орасида нодавлат-нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини мулкый, ахборот,

маслаҳат, ташкилий ва ўқув-услубий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш масалалари акс эттирилганини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз.

Ушбу бобда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Нодавлат-нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди ва ушбу фонд маблағларини бошқариш бўйича парламент комиссиясига ўхшаш тузилмаларни жойларда ҳам тузиш назарда тутилган. Таъкидлаш лозимки, қонуннинг мазкур бобида давлат субсидияси, давлат гранти, давлат ижтимоий буюртмаси ва уларни бериш тартиби қонун билан мустақкамланди.

Грант танловлари жойларда, маҳаллий ҳокимликлар ва халқ депутатлари маҳаллий кенгашларда ташкил қилиниши маҳаллий давлат органларининг нодавлат-нотижорат ташкилотлари билан самарали ижтимоий шериклик алоқаларини ўрнатиш борасидаги жараёнларни ташкил этади. Уларнинг фуқаролик жамияти институтлари томонидан кўтарилаётган турли хил муаммолардан хабардор бўлиб боришларига ва ушбу муаммоларни биргаликда ҳал этиш чораларини кўришга ёрдам беради.

Қонуннинг 4-боби 23-26-моддалардан иборат бўлиб, унда ижтимоий шериклик субъектларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари санаб ўтилган. Ижтимоий шерикликда иштирок этадиган ҳар иккала субъектларнинг ушбу қонунда кўрсатиб ўтилган ҳуқуқ ва мажбуриятлари бир-бири билан ўзаро солиштирилганда, нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларининг ҳуқуқлари давлат органларига нисбатан қарийб икки баравар кўп, мажбуриятлари эса аксинча, икки баравар кам қилиб белгиланган.

Қонуннинг охириги 5-боби яқунловчи қоидалар деб номланиб, 27-30-моддалардан иборат. Ушбу боб асосан низоларни ҳал этиш, ижтимоий шериклик тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик, қонун ҳужжатларини ушбу қонунга мувофиқлаштириш ҳамда қонуннинг кучга кириши масалаларини тартибга солади.

“Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонун фуқаролик жамияти институтлари фаолият кўрсатадиган ижтимоий, сиёсий ва ҳуқуқий муҳитни янада кенгайтиришга катта имконият яратди. Ушбу қонун халқаро ҳуқуқий тамойиллар ва миллий тажриба уйғунлиги асосида ишлаб чиқилган. Мазкур қонуннинг ишлаб чиқилишида халқаро миқёсда тан олинган йирик экспертлар, маҳаллий мутахассислар иштирок этди. Шунингдек, мамлакатимизда фуқаролик жамияти барпо этилишида ижтимоий институтларнинг мазкур соҳада йиғилган тажрибаси муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Мамлакатимизда фуқаролик жамияти институтларига ижтимоий жараёнларда иштироки учун катта имкониятлар берилди. Уларнинг фаолиятини самарадорлигини ошириш учун давлат томонидан катта имкониятлар берилмоқда. Жумладан, субсидиялар, грантлар ва бошқа маблағлар шулар жумласидандир. Бу жамоат ташкилотларининг ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий фаоллиги ҳамда ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга хизмат қилмоқда. 2008-йилда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузурида Нодавлат-нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди ва унинг маблағларини бошқариш бўйича Парламент комиссияси ташкил этилди.

Жиззах давлат педагогика институти “Ижтимоий фанлар” кафедраси профессор-ўқитувчилари иштирокида “Жиззах вилоят “Истиқбол” Минтақавий тадқиқот маркази” томонидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Нодавлат-нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш Жамоат фонди гранти асосида “Экологик таълимни ривожлантириш, экологик билимларни тарғиб қилишга, аҳолининг экологик маданиятини оширишга, экологик муаммоларни ҳал қилишга аҳолининг турли қатламларини кенг жалб этиш” мавзусидаги танлов бўйича “Экологик муаммолар ва уларни ечишда ёшлар фаоллигини кучайтириш” номли лойиҳа;

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш Жамоат фондининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да ҳамда “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” Давлат дастурида белгиланган вазифаларни амалга оширишда ННТларнинг фаол иштирокини таъминлаш” мавзусида давлат грантлари ажратиш учун танловига “Жойларда ижтимоий муаммоларни ҳал этишда жамоатчилик назоратини кучайтириш” номли лойиҳа;

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш Жамоат фондининг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганлигининг 70 йиллиги муносабати билан “Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари – олий қадрият”

мавзусида давлат гранти ажратиш учун қўшимча танловига “Ижтимоий муаммоларни ҳал этишда ижтимоий шерикликни кучайтиришнинг инновацион йўллари жорий этиш” номли лойиҳалар амалга оширилган.

Юқоридаги Давлат грантлари доирасида марказ томонидан 3 та Республика миқёсидаги илмий-амалий конференция ташкил этилган. “Экологик барқарорлик ва ёшлар тарбияси” Республика илмий-амалий конференцияси (2016 й.), “Жамоатчилик назорати – жамият барқарорлиги омили” Республика илмий-амалий конференцияси (2018 й.), “Ижтимоий шериклик - жамият тараққиёти омили” Республика илмий-амалий конференцияси (2019 й.) ташкил этилиб, ҳар бири бўйича мақолалар тўплами нашр этилган.

Демократик жамият шароитида ижтимоий шериклик давлат органларининг нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда тармоқ ва ҳудудий дастурларни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигини таъминлаш, минтақалар асосида, ҳудудлар кўламида ижтимоий-сиёсий вазиятни янада барқарорлаштириш, фуқароларнинг манфаатларини, хусусан уларнинг моддий шароитларини яхшилаш ва бошқа бир қатор ижтимоий муаммоларини ҳал этишда ҳокимият билан ҳамкорликни ташкил этишга қаратилган.

3. ФУҚАРОЛИК МАСЪУЛИЯТИ ВА ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ФАОЛЛИК - ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ҚУРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнлари тадрижий асосда, демократия ва плюрализм тамойилларига таянган ҳолда ривожланиб бормоқда. Демократик жамиятда кучли сиёсий қадриятларни вужудга келтириш, бу жараёнга фуқароларни кенг қамровли равишда жалб қилиш, уларнинг ижтимоий-сиёсий ислохотларда иштирокини кенгайтириш, ташаббускорлик руҳини вужудга келтириш асосий вазифа сифатида қаралмоқда. Фуқаролик жамиятини қуриш жараёни фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги, сиёсий маданияти ва сиёсий масъулияти билан чамбарчас боғлиқдир.

Фуқаролар сиёсий фаоллигининг юксалиши жамият тараққиётининг муҳим элементларидан биридир. Фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги ва жамият олдидаги сиёсий масъулияти мамлакат тараққиётининг ҳаракатлантирувчи кучидир. Ижтимоий-сиёсий фаоллик мавжуд экан, жамият сиёсий тизимида барча жараёнлар мутаносиб равишда ишлайди, кишиларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги фаолияти самарали кечади. Мукамал жамият эса, онгли фуқароларнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданияти эвазига бунёд этилади.

Сиёсатшунос Р. Жумаевнинг таъкидлашича, “Мамлакатимизда демократлаштириш, жамиятни янада барқарорлаштириш билан боғлиқ вазифалар одамлардан зарур сиёсий билимлар ва юқори сиёсий маданиятга эга бўлишни талаб қилади. Сиёсий билимларнинг саёзлиги ва сиёсий маданиятнинг паст бўлиши ислохотлар жараёнига салбий таъсир

кўрсатиши, ҳатто ижтимоий ларзаларга олиб келиши мумкин. Буни атрофимиздаги баъзи давлатлар мисолида кўриш мумкин”.¹ Бугунги тезкор, жаҳон сиёсий анъаналари глобаллашаётган мураккаб жараёнда жамиятда яшаётган ҳар бир шахс уйғоқ сиёсий тафаккурга эга бўлиши даркор. Акс ҳолда жамият ва шахснинг ғайрисиёсий қадриятларга бардош бериши қийинлашади.

Инсон ижтимоий мавжудот бўлганлиги сабабли у фақат жамиятда ривожланади. Унинг бутун ҳаёти бошқа кишилар билан турли муносабатлар асосида кечади. Ҳар бир шахс жамиятдан ажралган ҳолда фаолият юритмайди. Бу эса жамият аъзоси бўлган шахсни тарбиялайди, уни маънавий жиҳатдан бойитади ва сиёсий онгини оширади.

Шахснинг сиёсий муносабатлар субъектига айланишининг асосий мезонларидан бири унинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги бўлиб, бу шахс сиёсий ижтимоийлашувининг кўрсаткичи ҳисобланади. Шахс сиёсатнинг субъекти сифатида жамиятдаги сиёсий жараёнларга бефарқ бўлмайди, балки уни англаб олишга ҳаракат килади ва жамият сиёсий ҳаётида маълум вазифани бажаради. У сайловларда сайловчи сифатида овоз беради, сайлаб қўйиладиган турли вакиллик органлари, жамоат ташкилотларининг ишларида қатнашади ва уларга ўз муносабатини билдиради. Буларнинг барчаси шахснинг сиёсатнинг субъекти сифатидаги роли ва аҳамиятини оширади. Шахснинг сиёсий мақоми унинг сиёсий фаолиятга қанчалик жалб этилганлиги билан ўлчанади.

Ҳар бир фуқаро сиёсий амалиётнинг бевосита субъекти ҳисобланади. “Сиёсий субъект” атамаси

¹Жумаев Р. Давлат ва жамият: демократлаштириш йўлида. - Тошкент: Шарқ, 1998. -Б. 63.

сиёсатда ким фаол, онгли ва мақсадли қатнашиши, ўз ҳаракатлари билан маълум натижаларга эришиши, ушбу натижаларни жамиятдаги ижтимоий-сиёсий муносабатларнинг ўзгаришига таъсир қилишини англатади. Фуқаронинг сиёсий субъект-лиги маълум шартларни бажариш чоғида амалий аҳамият касб этади. У сиёсий ҳаётнинг айрим масалаларини, яъни ҳозирги даврда жамиятни ташвишга солаётган муаммолар моҳиятини тушунтира билиши, сиёсий ҳаётда қатнашиш ва ижтимоий ҳаётга таъсир кўрсатишнинг фаоллик шакллари-ни эгаллаши лозим. Шахс сиёсий муносабатларда қанчалик эркин қатнашса, бу унинг сиёсий фаолли-гини ўсишига шунчалик кучли таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги ва уларнинг жамият жараёнларига иштироки даража-сини кенгайтиришга алоҳида устувор вазифа сифа-тида қарала бошланди. Демократик ва фуқаролик жамияти қурилиши шароитида фуқароларнинг иж-тимоий-сиёсий фаоллигини ошириш зарурати юза-га келди. Бу ўринда қуйидаги иқтибосни келтириш жоиз: “Бугунги кунда фуқароларнинг сиёсий фаол-лигини юксалтириш, уларнинг сиёсий ҳаётдаги иш-тироқини таъминлаш жараёнида муайян ижобий ўзгаришлар юз бермоқда. Ижтимоий ҳаёт тажриба-си шуни кўрсатмоқдаки, ҳақиқий сиёсий фаоллик демократик сиёсий институтлар тизими мавжуд, сиёсий партиялар хилма-хиллиги, сиёсий қарашлар ва ҳаракатлар, шунингдек, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш ҳамда жамоатчиликнинг давлат ҳокимияти фаолияти устидан назорати ўрнатилган жамиятда юқори бўлади”.¹

¹Кучерский В. Социальная философия: общество и сферы его жизнедеятельности. –М.: “Издательский дом ИНФРА-М”, 2003. –С. 143.

Фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги ошишида уларнинг сиёсий ижтимоийлашуви жараёни ҳам муҳим ўрин тутлади. Сиёсий жараёнларнинг мураккаблашуви шароитида инсоннинг сиёсатга кириб келиши, сиёсий тизимда ўз ўрни, сиёсий онгини шакллантириши бирмунча қийинчиликлар билан юз беради. Сиёсий ижтимоийлашув индивид томонидан ўзининг сиёсатга қўшилувини таъминловчи сиёсий билимлар, қадриятлар, меъёрлар, қоидалар ва хатти-ҳаракатларни ўзлаштиришдан иборатдир. Сиёсатшунос Р. Жумаевнинг таъкидлашича, “Хуқуқий, демократик, ривожланган фуқаролик жамияти қураётган мустақил Ўзбекистон олдида турган ғоявий ва сиёсий вазифалардан бири сиёсий жараёнларда фуқароларнинг сиёсий иштирокини стратегик жиҳатдан таъминлаш ҳисобланади. Маълумки, демократик жамиятнинг муҳим мезонларидан бири фуқароларнинг сиёсий жараёнлардаги иштирокини таъминлашидир. Бунда уларнинг у ёки бу сиёсий ролларни бажаришга хоҳиши ва қобилиятини ҳисобга олиш муҳимдир”.¹

Жамиятдаги жараёнлар ҳар доим ҳам бир текисда амалга ошмайди. Ижтимоий-сиёсий ислоҳотлар бир мунча машаққат, қийинчиликлар ва қарама-қаршиликлар эвазига амалга ошади. Бунда фуқаролардан ўзига хос масъулият, яъни улардан мавжуд мураккаб жараёнлар олдида эсанкираб қолмаслик, саросимага тушмаслик талаб этилади. Шу боис уларни мустаҳкам ишонч ва қатъий ирода билан енгиб ўтиш ҳар бир фуқаронинг ҳаёт тарзига айланиб бориши лозим. Ушбу масалаларнинг ҳал этилишида фуқароларнинг жамият олдидаги ижтимоий-сиёсий масъулияти муҳим ўрин тутлади. Ижти-

¹Жумаев Р. Политическая система Республики Узбекистан: становление и развитие. -Ташкент: Фан, 1996. -С. 130.

мой масъулият фуқароларнинг Ватан ва халқ манфаати, мамлакат тақдири ҳамда иши учун фидойилик билан хизмат қилиши, жамият тараққиёти учун камарбаста бўлиши, амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий ислоҳотларда фаол қатнашиши, давлат ва жамиятнинг муҳим масалаларини ҳал қилишда муносиб иштироки, тинчлик ва барқарорликни таъминлашга кўмак беришидир.

Ижтимоий масъулият деганда аҳолининг жамиятда олиб борилаётган ислоҳотлар жараёнида масъулият, фидойилик, жонбозлик кўрсатиши ва кўтаринки руҳда иштирок этиши тушунилади. Бу фуқароларнинг давлат томонидан чиқарилган қонунлар ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ижросини таъминлашда ва уларни амалиётга жорий этишда чуқур масъулият билан қатнашишида яққол кўзга ташланади.

Аҳоли кенг қатламлари ижтимоий масъулиятини шакллантириш учун тарғибот-ташвиқот ишлари самарадорлигини ошириш лозимдир. Чунки бугунги кунда аҳоли ўртасида амалга оширилаётган ислоҳотлар моҳиятини, қабул қилинаётган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар мазмунини, ижтимоий-сиёсий жараёнлар кўламини тарғибот қилиш ишларининг самараси етарли эмас. Шу билан биргаликда, фуқароларнинг жамият ижтимоий-сиёсий институтлари фаолиятида иштироки талабга жавоб бермайди. Ваҳоланки, фуқаролар жамиятдаги сиёсий жараёнларда фаол иштирокчи бўлиб, унинг моҳиятини теран англаб етса, сиёсий масъулияти кенгайиб, сиёсий фаоллиги ошади.

Жамиятнинг турли соҳаларида фуқаролик масъулияти ўзига хос тарзда, ўша соҳага оид бўлган жараёнлар билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

Сиёсий соҳада – фуқароларнинг мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотларнинг моҳиятини чуқур англаб етиши, бу жараёнларда уларнинг онгли равишда иштирок этиши, ўзларининг вазифалари, бурчлари ва масъулиятларини ҳис этиб яшаши жамиятда сиёсий соҳадаги масъулиятнинг намоён бўлишига асосий замин бўлиб хизмат қилади.

Иқтисодий соҳада – жамият иқтисодий салоҳиятини ошириш мақсадида ўз имкониятларини ишга солиш, иқтисодий сиёсат, ислохотлар, моддий неъматлар ишлаб чиқаришда ўз салоҳияти билан қатнашишидир.

Ижтимоий соҳада – фуқароларни ижтимоий соҳага оид давлат сиёсатида, аҳолини ижтимоий жиҳатдан ҳимоялаш тадбирларида фаол иштирокчи бўлишга рағбатлантириш масалалари ҳал этилиши лозим.

Маънавий-маърифий, маданий соҳада – фуқароларнинг маънавий-маърифий салоҳияти, сиёсий, ҳуқуқий маданиятини ошириш, жамият маънавиятини юксалтириш ишларида фаол иштирокчи бўлиши катта аҳамият касб этади.

Жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш жараёнида сиёсий масъулият ўзига хос равишда намоён бўлади. Фуқароларнинг сиёсий масъулияти қанчалик юқори бўлса, жамият иши учун уларнинг фидойилиги ва ташаббускорлиги ошади. Фуқароларнинг сиёсий ташаббуслари, жамиятни асраб қолиш ва ривожлантириш юзасидан саъй-ҳаракатлари, Ватан равнақи, юрт тинчлиги учун жон куйдиришлари охир-оқибатда сиёсий масъулиятга айланиб, мамлакат хавфсизлиги ва барқарорлиги учун қаратилади ва унга салмоқли ҳисса қўшади. Мазкур жараённинг бевосита ама-

лий натижаси ўлароқ, фуқароларнинг мамлакат тинчлиги ва аҳоли осойишталиги учун масъуллиги ошиб боради.

Бу жараён қуйидаги масалалар билан бевосита боғлиқликда намоён бўлади:

– сиёсий маданиятга эга ва жамият сиёсий жараёнларида ўзига хос масъулият билан иштирок этадиган фуқаро мамлакатга нисбатан ички ва ташқи таҳдидлар ва хавфлар, жаҳон сиёсати, геосиёсий мақсадларни теран англаб этади, уларга қарши курашиш учун тегишли салоҳиятга эга бўлади;

– юқори сиёсий билим ва кўникмалар соҳиби ўз сиёсий масъулияти орқали жамият ичидаги турли сиёсий кучлар ва гуруҳлар манфаатларини ягона мақсад йўлига мувофиқлаштириш, улар ўртасида мувозанат, консенсус, сиёсий бағрикенгликни вужудга келтириш ва бу орқали ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш ишларига кўмаклашади;

– ижтимоий-сиёсий фаол ва сиёсий масъулияти юксак фуқаролар аҳоли ўртасида турли мафкуравий хуружларга нисбатан мустаҳкам иммунитетни шакллантириб, сиёсий профилактика ишларини ташкил этади;

– ижтимоий-сиёсий масъулиятга эга бўлган шахс ўз имкониятлари, жамиятда тутган ўрни ва эгаллаган мавқеи орқали фуқаролар жипслиги, уларнинг ягона мақсад йўлидаги сафарбарлиги, миллий кўтаринкилик ва жамият ривожланиши жараёнларида кенг иштирок этади;

– ижтимоий-сиёсий масъулиятли шахс жамиятдаги ижтимоий-сиёсий институтлар ёрдамида миллий ва диний бағрикенглик, конфессиялараро мулоқот ҳамда ҳамжиҳатликни таъминлашга ҳисса қўшади.

Демократик сиёсатни воқеликка айлантирадиган фуқаровийлик фақатгина фуқаролик жамиятининг ижтимоий тармоқларида тарбияланиши мумкин. Бундай тармоқлар ихтиёрий бўлганлиги учун, унинг таркибидаги аъзолар шу тармоқ ёки уюшма доирасида қабул қилинган қоидаларига бўйсуниб яшашни истамасликлари жамоа аъзолари томонидан қандайдир қонуний жазо билан эмас, балки оддийгина эътироз билан қарши олинади. Ифода этилган ана шу эътироз уюшма ичидан, яъни оила аъзолари, дўстлар, ҳамкасблар ва маслакдошлар томонидан ифода этилганлиги учун давлат берадиган жазога нисбатан таъсирлироқдир. Айнан ана шу ерда инсоннинг шахсияти, иродаси ва том маънода фуқаро бўлишга қодирлиги шаклланади.

Мустақилликни мустаҳкамлашнинг бугунги шароитида фуқаролар фаол бўлиши, ҳаётни онгли қабул қилиши, жамиятдаги ўрнини аниқ белгилаб олиши, шу тариқа мамлакат тараққиёти, ҳаётий ривожига баҳоли кудрат ҳисса қўшишга интилиши зарур. Ана шунда аҳоли ўз фаолиятини онгли равишда бошқара олади, жамиятнинг ривожланиш жараёнида фаол қатнашади.

Хорижий адабиётларда таъкидланишича, “Фуқаролар фаоллиги алоҳида ҳудудларда, минтақавий ёки умуммиллий масштабда намоён бўлади. У жамиятда сиёсий муносабатларнинг ривожланишига ўз таъсирини ўтказиши, сиёсат субъектлари ўртасида алоқаларни яхшилайти. Фуқаролар фаоллиги фуқаролик бурчи билан узвий алоқадорликда ошиб боради. Бу эса ҳар бир фуқаронинг ўз масъулиятини ҳис қилиши ва вазифаларини бажариб бориши, атрофдаги кишилар, жамоатчилик, жамият олдида ўз фаолияти учун ахлоқий жиҳатдан жавобгар эканлигини билиши, қонунсиз хатти-ҳаракатлари ёмон

оқибатларга олиб келишини англаши лозимлигини билдиради”¹.

Фуқаролик масъулияти жамиятдаги демократик ўзгаришларнинг давоми ва узвий қисмидир. Чунки жамият ўз демократик ривожланишида фуқароларга тенглик, озодлик ва биродарликни ҳаётий воқеликка айлантирувчи турли ҳуқуқларни бериш билан чекланмайди, балки шу ҳуқуқларга риоя қилишни, улардан ижодий, жамият манфаатларини кўзлаб фойдаланишни талаб қилади. Шу сабабли жамият қанчалик юксак даражада демократик бўлса, ундаги фуқароларнинг масъулияти шунчалик кенг қамровли шаклланади. Ҳақиқий демократик жамиятда фуқаро мавжуд ҳуқуқлардан фойдаланувчи боқиманда эмас, балки уларга суяниб, жамиятнинг муаммоларини ҳал этишда фаол қатнашувчи шахс бўлиши керак.

Фуқаролик масъулияти масаласи энг жиддий диққатни жалб қиладиган ижтимоий вазифалардан биридир. Унинг моҳияти мустақиллик шароитида тубдан ўзгармоқда. Аввалги истибдод давридаги фуқаролик масъулияти тушунчаси биринчи ўринда социалистик жамият, марксча-ленинча мафкура, жаҳон социалистик тизими, ҳукмрон партиёга садоқат, хусусий мулкчиликни инкор этиш, мустабид тузумнинг ижрочи солдати бўлишни тақозо қиларди. Мустамлакачилик тузумида деярли йўққа чиқарилган мустақиллик ҳисси, кишиларимиз ижтимоий фикри ва тадбиркорлик фаолиятидан узоқлаштириб ташланди.

Мустақиллик шароитида ҳам фуқаролик масъулиятининг маъно-мазмунини тушунмаслик, эъти-

¹Огнева В. Активность гражданская. <http://www.orags.orl.ru/do/manuals/polit/1.htm>

бор бермаслик, бeфapқлик ва бoқимандалик кайфи-яти ҳали ҳам сақланиб қолмоқда. Ҳозирги даврда фуқароларимизнинг ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, ўрта ва кичик бизнес субъектларини, тадбиркорликни ҳар томонлама рағбатлантириш ишлари, биринчи навбатда, ўтмишдан қолган ўша нуқсон ва сарқитларни бартараф этиш, фуқароларимизда жамият, мустақилликка нисбатан масъулият ҳиссини шакллантиришга йўналтирилган. Чунки, эндиги мақсадимиз жаҳон сиёсий саҳнасида ўз мавқеини мустаҳкамлаётган мустақил мамлакатимиз учун хизмат қиладиган фидойи, жонкуяр инсонларни тарбиялаш лозимлиги кундай равшандир.

Ижтимоий-сиёсий адабиётларда Ўзбекистон фуқароларининг конституциявий масъулияти икки гуруҳга бўлиниши кўрсатилган:

1. Ўзбекистон Республикаси ижтимоий ва давлат тузумини мустаҳкамлашга қаратилган масъулиятлар:

– Ўзбекистон Республикаси Конституциясига риоя этиш;

– қонунларни билиш ва унга қатъий амал қилиш;

– меҳнат интизомини сақлаш;

– жамoa бурчига виждонан қараш;

– мулкнинг бозор шаклларини мустаҳкамлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш;

– турмуш қоидаларини ҳурмат қилиш;

– бошқа мамлакат фуқароларининг миллий қадр-қиммати, ҳуқуқлари, шаъни ва ўзлигини ҳурмат қилиш;

– ижтимоий бурчни ҳалоллик билан бажариш;

– Ўзбекистон фуқароси деган юксак номга муносиб бўлиш.

2. Ўзбекистон манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилган масъулиятлар:

- Ватан қудратини ошириш ва уни ҳимоя қилиш;
- Ватанни кўз қорачиғидай асраш;
- умумий ҳарбий мажбуриятни қонун асосида ба-
жариш.¹

Жамиятнинг сиёсий ҳаётида рўй берадиган воқеа-ҳодисалар, ўзгаришлар шахснинг фаолиятига, унинг хатти-ҳаракатлари ва фаоллигига кўп жиҳатдан боғлиқ. Шахснинг бутун фаолияти жамиятнинг мавжудлигидир. Шахснинг жамиятни ҳаракатлантирувчи кучи эканлиги унинг меҳнати ва ижтимоий ҳаракатлари билан белгиланади. Инсон мавжуд қонунларни билиб, улардан тўғри ва мақсадли фойдаланса, у жамиятни ўзгартирувчи кучга айланади. Шахснинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш жамиятни демократиялашнинг асосий шартидир. Бу жараёнда шахс юксак масъулият, ишчанлик, интизом ва омилкорлик фазилатларини намоён қилиши лозим.

Афсуски, бугунги кунда аҳолининг кўпгина тоифалари ичида жамият жараёнларига бефарқлик кайфиятлари учрайди. Ушбу ҳолат фуқароларни жамиятдаги иллатларга қарши кураш қобилиятини сусайтиради. Бу “менинг ишим эмас”, “менга барибир” каби салбий туйғуларнинг мавжудлиги ҳам жамият ижтимоий-сиёсий барқарорлигига хавф туғдиради. Бундай ҳолатлар аҳоли қатламларининг ижтимоий-сиёсий ҳаётдан четда турганлари орасида кўпроқ учрайди. Демак, фуқаролар ижтимоий-сиёсий ҳаётга кўпроқ жалб этилса, уларда янгича сиёсий дунёқараш орқали фаол хатти-ҳаракатлари шаклланиб боради.

¹ Қаранг. Мустақиллик. Изоҳли илмий-оммабоп луғат. -Тошкент: Шарқ, 1998. -Б. 229

Сиёсатшунос И. Эргашевнинг фикрича, “Жамият ҳаётига демократик қадриятларнинг чуқур сингиб бориши халқнинг сиёсий онги билан биргаликда демократия ва бугунги бозорнинг асосий талаблари, принципларини қабул қилиш ҳамда тадбиқ этишга тайёргарлик даражасига боғлиқ. Бошқача айтганда ҳар бир халқ унга, яъни сиёсий ўз-ўзини ташкил этиш шакллари, механизмларига тайёр бўлиши ҳам зарур. Бу узоқ давом этадиган узлуксиз жараён ҳисобланиб, муайян тарихий тажрибани тақозо этади”.¹

Мамлакат тараққиётининг асосий шартли ҳисобланган сиёсий барқарорлик индивидларнинг ўсиб бораётган ижтимоий, сиёсий, маънавий ва иқтисодий эҳтиёжларини қондириб бориш билан таъминланиб боради. Айниқса, демократия йўлини тутган жамият тараққиёти юксак даражадаги сиёсий фаолликни талаб этади. Демократик тараққиёт эвазига таъминланадиган сиёсий фаоллик қуйидаги муносабатларни ташкил этишда намоён бўлади:

– фуқароларда сиёсий фаолият, тарихий изчилликни таъминлаш, тажрибаларни жамлаш, уларни авлоддан-авлодга ўтказишда зарур бўладиган билимлар билан қуроллантириш;

– ғоялар, ҳуқуқий, сиёсий меъёрлар воситасида ижтимоий бирликлар, фуқаролар ва давлат ўртасида муайян муносабатларни тартибга солиш;

– шахсларни глобал дунёда рўй бераётган ҳодисалар, жараёнларни ёритувчи сиёсий маълумотларга бўлган эҳтиёжини қондиришга қаратилган ахборотлар билан доимий равишда таъминлаб бориш;

¹ Эргашев И. Сиёсат фалсафаси. -Тошкент: Академия, 2004. –Б. 121-122.

- шахснинг сиёсий меъёрлар, кадриятларни ўзлаштириш, сиёсий ҳаётга қизиқишини шакллантириш, ижтимоий-сиёсий фаолияти йўналишларини ишлаб чиқишга ёрдам берадиган тарбиявий жараёни ташкил этиш;

- шахсни давлат ва жамият ҳаётининг муҳим сиёсий масалаларидаги фаол иштирокини рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш. Мазкур омиллар жамиятда ҳар бир шахснинг ижтимоий-сиёсий жиҳатдан камол топишига катта таъсир кўрсатади.

Мамлакатимиз барқарорлигини таъминлашда ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий ва маданий соҳада олиб борилаётган ислохотлар мазмун-моҳиятини теран тушуниб етадиган, жамиятнинг бугуни ва истиқболи учун жон куйдирадиган, элим ва юртим деб ёниб яшайдиган фидойи, ватанпарвар фуқароларни тарбиялаш, аҳолининг сиёсий билимлар даражасини юқорига кўтариш бугунги кундаги долзарб вазифадир.

Миллий истиқлол ғоясини юртдошларимиз қалби ва онгига сингдириш орқали уларда мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш давр талаби. Бу бир зумда, бирпасда амалга ошадиган жараён эмас. Бунда ҳар бир кишининг, фаоллиги, омилкорлиги талаб этилади. Унинг амалга оширилиши эса Ўзбекистоннинг салоҳиятини юксалтиради, келажаги буюк давлат барпо этишга ёрдам беради, одамларимиз эътиқодини мустаҳкамлайди.¹

Мамлакатимизда ёшларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги масаласи ҳам долзарбдир. Ёшлар онгига турли хил ақидапарастлик ғояларининг кириб қолиши осон кечади. Чунки баъзи ёшлар руҳий-

¹ Эргашев И. ва бошқ. Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёти ва мафкуравий жараёнлар. - Т., Ijod dunyosi, 2002. -Б. 28.

эмоционал жиҳатдан мураккаб характерга эга, ишонувчанлик юқори бўлганлиги сабабли зарарли оқимларга ҳам эргашиб кетиши мумкин. Бундан ташқари, ёшлар кучли салоҳият, ғайрат-шижоатга эга бўладилар. Ана шу салоҳиятни фақат Ватан равнақи, жамият манфаати, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун йўналтириб бориш қўйилган мақсадларга эришишга замин яратади.

Ёшларнинг жамият барқарорлигини таъминлашдаги фаоллигини ошириш учун қуйидаги мезонлар шакллантирилиши лозим:

– ёшлар юрт тинчлиги, Ватан озодлиги ва мустақиллигини мустаҳкамлаш борасидаги жараёнларда фаол қатнашишни ўзларининг виждон амри деб билиши лозим;

– ёшлар онгида байналминалчилик, бағрикенглик, ўзаро ишонч, миллий ва диний тотувлик, ижтимоий ҳамкорлик тамойиллари чуқур жой олиши зарур;

– ёшларда Ватан сарҳадларини ҳимоя қилиш, унинг ички ва ташқи душманларига қарши курашиш, маънавий ва маърифий салоҳияти билан диний экстремизм ва терроризм элементларига муносиб жавоб бериш, “жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш” кўникмаларини шакллантириш даркор;

– маҳалла, оила, жамоат жойларида одамларни, ёши улуғларни ҳурмат қилиш, миллий қадриятларни эъзозлаш, ўзбекона ахлоққа зид бўлган турли хатти-ҳаракатлар ва кўринишларни намоён қилмаслигига эришиш зарур;

– жамиятда учрайдиган коррупция, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик каби иллатларга қарши курашиш, экологик вазиятни

соғломлаштириш, табиатни асраб-авайлашга оид тарбиявий ишларни амалга ошириш;

Ана шу қадриятларни ёшлар онгида шакллантириш давлат ва жамоат, таълим-тарбия, маънавий-маърифий муассасалар орқали олиб борилса, уларнинг жамият барқарорлигини таъминлашдаги ҳиссалари кўлами ошиб боради.

Фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнларида фуқаролар масъулияти ижтимоий-сиёсий фаолликни юксалтириш масаласида қуйидаги хулосаларни келтирамиз:

– фуқароларнинг жамиятдаги ижтимоий-сиёсий институтларда, айниқса, жамоат ташкилотлари ва сиёсий партиялардаги иштирокини кенгайтириш;

– фуқароларнинг сиёсий иштироки орқали жамият жараёнларига онгли равишда ижтимоийлашуви жараёнини ташкил этиш;

– фуқароларни жамиятда “демократия дарсхоналари” ҳисобланган ўзини-ўзи бошқариш органларидаги иштироки орқали жамиятда жамоатчилик назоратини ташкиллаштиришнинг самарали механизмларини яратиш, бу жараёнда оқсоқоллар, кекса авлод тажрибаларига суяниш;

– аҳолининг бевосита демократия жараёнларида, яъни “жамият ва давлат ҳаётининг муҳим масалалари”¹ ҳисобланган сайловлар ва референдумларда фаол ва онгли равишда иштирокини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш;

– жамиятда плюрализм, фикрлар хилма-хиллиги, сиёсий ҳаётнинг ранг-баранглиги, мафқуравий жараёнларда илғор ғояларнинг мавжуд бўлиши каби жараёнларни ташкил этиш ва бу воқеликда аҳоли

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Тошкент: Ўзбекистон, 2008. –Б. 5.

жамият жараёнларини ташкил этувчи сиёсий куч сифатида намоён бўлишига эришиш;

– жамиятда фуқароларнинг ижтимоий ва сиёсий ташаббускорлигини ошириш, уларнинг давлат ва жамият ишига виждонан муносабати, масъуллиги, миллий хавфсизлик, тинчлик ва барқарорлик учун курашиш қобилиятлари ва кўникмаларини юксалтириш;

– аҳоли онгида демократик қадриятларни вужудга келтиришда оммавий ахборот воситалари имкониятларидан фойдаланиш, ОАВни тарғиботнинг энг самарали ва жиддий механизми сифатида фуқаролар орасида демократик қадриятларни тарқатувчи, уларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларда фаол иштирокини кенгайтириш функциясини амалга оширувчи тузилма сифатидаги ролини кучайтириш мақсадга мувофиқдир.

ТАЖРИБАВИЙ АМАЛИЙ СЎЗЛАР

Жамоатчилик назорати, ижтимоий фикр, ижтимоий шериклик, фуқаровийлик, фуқаровий фаоллик, фуқаровий онг, ўз-ўзини англаш, ўзини-ўзи назорат қилиш, ўзини-ўзи бошқариш, фуқаролик масъулияти.

Кўшимча ва тушунтирувчи матнлар Жамоатчилик назоратининг ўзига хос хусусиятлари

Жамоатчилик назоратини амалга ошириш ҳар қандай жамиятга хос бўлган ваколат бўлиб, унинг асосий институтларидан бири ҳисобланади

Жамоатчилик назорати ижтимоий меъёрларнинг бажарилишини кафолатлайди, қонунбузарликларни аниқлаб, уларни қоралашдан, то мажбурий чоралар қўллашни таъминлашгача бўлган фаолиятни амалга оширади

Жамоатчилик назорати турли ижтимоий гуруҳлар манфаатини мувозанатлаш ва бу манфаатларнинг ўзаро тўқнашувига йўл қўймасликнинг асосий воситаси ҳисобланади

Жамоатчилик назорати жамият аъзоларининг манфаатлари ва эҳтиёжларини умумий ижтимоий иродага жиқлаштирган ҳолда жамият ёки унинг алоҳида институтларига таъсир кўрсатиш шакли сифатида намоён бўлади

Энг долзарб масалаларни ҳал этишда жамиятнинг истак ва интилишларини бирлаштириш ҳамда мувофиқлаштиришнинг усули ҳисобланади

Жамоатчилик назорати ҳокимият томонидан жорий этилмайди

Жамоатчилик назорати ҳуқуқий кўринишда ёки мажбурий хусусиятга эга эмас

Жамоатчилик назорати давлат бошқаруви органлари жамоатчилик назорати субъекти бўла олмайди

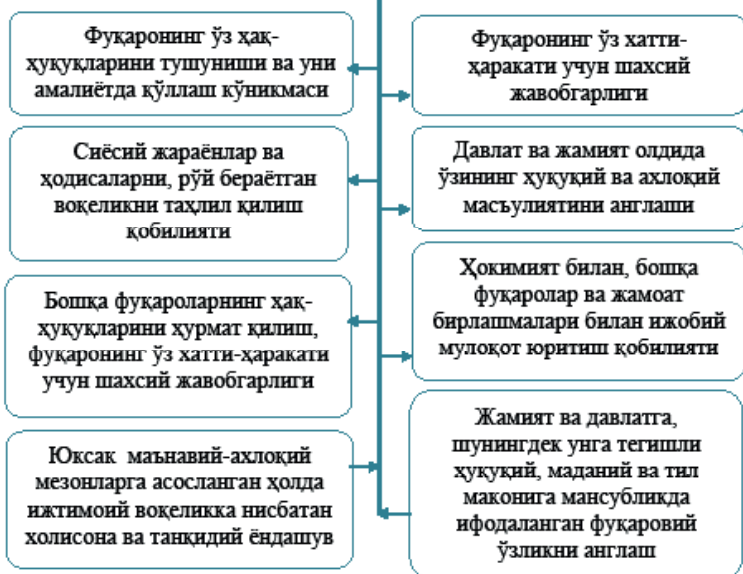
Фуқаровий онгнинг таркибий элементлари

Демократик меъёрлар

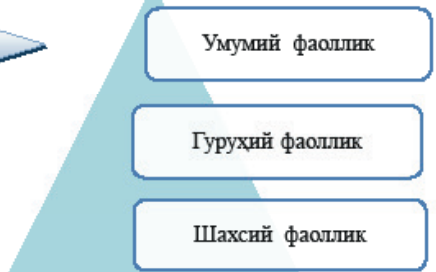
Демократик кадриятлар

Ижтимоий-сиёсий, диний, ахлоқий меъёрлар, талаблар, тамойиллар, қоидалар

Фуқаровийликни ифода этувчи муҳим жиҳатлар

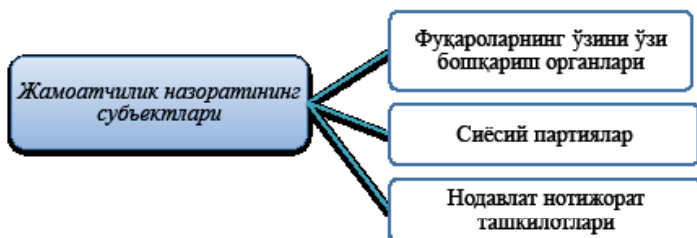

Фаоллик даражалари

Фаоллик шакллари

Жамоатчилик назоратининг шакллари

- Давлат органларига мурожаатлар ва сўровлар
- Давлат органларининг очик ҳайъат мажлисларида иштирок этиш
- Жамоатчилик муҳокамаси
- Жамоатчилик эшитуви
- Жамоатчилик мониторинги
- Жамоатчилик экспертизаси
- Жамоатчилик фикрини ўрганиш
- Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан давлат органлари мансабдор шахсларининг ҳисоботлари ва ахборотини эшйтиш

Фуқаролик масъулияти	
<p>Масъулият адолатли бўлишнинг мезони сифатида намоён бўлади. Чунки масъулият маънавий ҳагги-ҳаракат асосида шахсда уч сифатни ҳосил қилади: вужуд поклиги, мустаҳкам ирода, мақбул феъл-атвор.</p>	<p>Жамият фуқароларга тенглик, озодликни ҳаётини воқеликка айлантирувчи турли ҳуқуқларни бериш билан чекланмайди, балки шу ҳуқуқларга риоя қилишни, улардан жамият манфаатларини кўзлаб фойдаланишни талаб қилади.</p>
<p>Сиёсий масъулиятга эга бўлган шахс ўз сиёсий инқониётлари, жамиятда тутган ўрни ва эгаллаган макъсеи орқали фуқаролар жишислиги, уларнинг ягона максад йўлидаги сафарбарлиги, миллий кўтаринкилик ва жамият ривожланиши жараёнларида кенг иштирок этади</p>	<p>Қонунларни билиш ва унга қатъий амал қилиш, меҳнат интизомини сақлаш, жамоа бурчиға виждонан қараш; мулкнинг бозор шаклларини мустаҳкамлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш; ижтимоий бурчини ҳалоллик билан бажариш; Ваганини кўз қорачиғидай асраш</p>

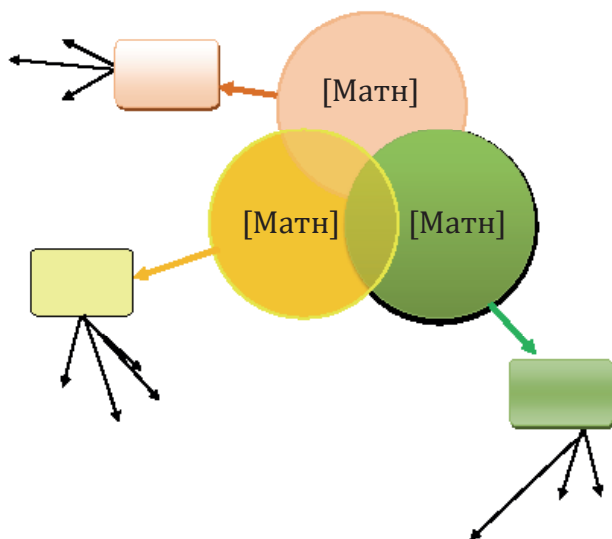

Мустақил ишлаш учун савол ва топшириқлар

Нега фуқаровий фаоллик даражаси кишиларда ҳар хил ?

Фуқароликда фаолликка таъсир кўрсатувчи омилларни кластер усули орқали очиб беринг:

Билим ва кўникмаларни баҳолаш материаллари

1. Фуқаровийликнинг хусусиятлари қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

- a) Ўз ҳақ-ҳуқуқларини тушуниш ва амалиётда қўллай билиш.
- b) Бошқаларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат қилиш.
- c) Масъулиятлилик, тенглик.
- d) Барчаси тўғри.

2. Фаол фуқаролик даражаси қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

- a) Масъулиятли, онгли ва виждонли.
- b) Воқеа-ҳодисаларга нисбатан муносабати шаклланган.

- с) Ўз ҳақ-ҳуқуқларини чуқур тушунади.
- д) Ўз ҳуқуқини амалий жиҳатдан ҳимоя қила олади.

3. Фаол фуқароликнинг хусусиятлари қайси қаторда тўғри кўрсатилган?

а) Сиёсий ва иқтисодий тизим тўғрисида билим олишга тайёр.

б) Ўз ҳақ-ҳуқуқларини фаол амалга ошириш учун билим ва қобилият мавжуд.

с) Билимларни жорий қилиш учун кўникмалар мавжуд.

д) Барчаси тўғри.

Фуқаролик жамиятида пассив фуқаро қандай намоён бўлади?

а) Ижтимоий муносабатлар ва жараёнларга бефарқ.

б) Жамоавий ишларда фаоллик кўрсатади.

с) Фақат давлатга ишонади.

д) Имкони даражасида фаолият юритади.

4. Фуқаровий фаоллик дастлаб қандай кўринишда намоён бўлади?

а) Кўнгиллилар жамиятлари воситасида.

б) Сиёсий партиялар орқали.

с) Тадбиркорлик орқали.

д) Маҳалла фаолияти орқали.

5. Фуқаровий фаоллик қандай институтлар орқали намоён бўлади?

а) Фуқаровий ташаббуслар.

б) Сиёсий партиялар.

с) Нодавлат-нотижорат ташкилотлар.

д) Барчаси тўғри.

6. Фуқаровий фаолликка тўсқинлик қандай оқибатларга олиб келиши мумкин?

а) Фуқаролик жамияти шаклланмай қолади.

б) Фуқаролик институтлари фаолияти намоён бўлмайди.

с) Фуқароларда норозилик кайфияти пайдо бўлади.

д) Фуқароларда сиёсий билимлар пасаяди.

7. Масъулият деганда нимани тушунасиз?

а) Давлат ва жамият иши учун фаол хатти-ҳаракатлар.

б) Ҳар хил ижтимоий-сиёсий можароларга аралаш-шиш.

с) Маҳаллада тўй-маъракада фаол иштирок.

д) Ўз иқтисодий манфаатини кўзлаш.

8. Ўзбекистон фуқароларининг конституция-вий масъулиятини икки гуруҳга бўлинади. Тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг?

а) Ўзбекистон Республикаси ижтимоий ва давлат тузумини мустаҳкамлашга қаратилган масъулиятлар ҳамда Ўзбекистон манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилган масъулиятлар

б) Ўзбекистон Республикаси иқтисодий мустақиллигини мустаҳкамлашга қаратилган масъулиятлар ҳамда Ўзбекистон манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилган масъулиятлар

с) Ўзбекистон Республикаси ижтимоий ва давлат тузумини мустаҳкамлашга қаратилган масъулиятлар ҳамда ўз шахсий манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилган масъулиятлар

д) Ўзбекистон Республикасида маънавий тарғиботни ривожлантиришга қаратилган масъулиятлар ҳамда Ўзбекистон манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилган масъулиятлар

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. “Фуқаролик жамияти” деганда нимани тушунасиш?
2. Фуқаролик жамияти ҳақидаги қарашлар қачон шакллана бошлаган?
3. “Фуқаролик жамияти” ғояси бўйича қандай концепцияларни биласиз?
4. Фуқаролик жамиятининг классик назариясини ким ишлаб ишлаб чиққан?
5. Фуқаролик жамиятига берилган классик ёндашув таърифлари билан бугунги таърифларни солиштирадиган бўлсак, улар орасида қандай фарқ бор?
6. Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари ва тамойиллари.
7. Фуқаролик жамиятининг иқтисодий асосини нима ташкил этади?
8. Фуқаролик жамиятининг сиёсий асосини нима ташкил этади?
9. Фуқаролик жамиятининг маънавий асослари деганда нимани тушунасиш?
10. Фуқаролик жамиятида индивид эркинлиги, ихтиёрийлик ва кўнгиллилик деганда нимани тушунасиш?
11. Фуқаролик жамиятининг асосий функциясига нималар киряди?
12. Фуқаролик жамиятини тўлақонли англаш учун унинг иқтисодий асосларини атрофлича тушуниш керак. Нима учун?
13. Фуқаролик жамияти аҳоли ижтимоий фаоллигининг давлат органлари фаолиятига боғлиқ бўлмаган турли шакллари ўзи ичи-га олган мажмуани ифодалайди, деганда нимани тушунасиш?
14. Демократия, ҳуқуқий давлатчилик ва фуқаролик жамияти тушунчалари ўртасида қандай боғлиқлик бор?
15. Жамиятни модернизациялаш деганда нимани тушунасиш?
16. Нима учун инсоннинг ҳаёти ва соғлиғи, сиёсий жиҳатдан эркинлиги ва иқтисодий мустақиллиги, шахснинг шаъни ва қадр-қиммати фуқаролик жамиятининг энг олий қадрияти ҳисобланади?
17. Ислоҳ Каримов “Ўзбекистон – келажаги буюк давлат” аса-рида қандай омилларни мамлакат тараққиётини белгилайди, деб кўрсатган?
18. Ислоҳ Каримовнинг “Куч билим ва тафаккурдадир” шиорий фикри қандай мазмун-моҳиятга эга?
19. Ислоҳ Каримовнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавф-сизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари” асари қандай тарихий аҳамиятга эга?
20. Ислоҳ Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ри-вожлантириш концепцияси” да нечта устувор йўналиш белгилаган?
21. Қонун устуворлиги деганда нимани тушунасиш?
22. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлан-

тиришнинг Ҳаракатлар стратегиясида қонун устуворлиги масаласи ифодаланганми?

23. “Кучли давлатдан-кучли фуқаролик жамияти сари” деган дастурининг моҳияти нимада?

24. Ўзбекистон Республикаси марказий ҳокимият идораларининг қайси ваколатлари маҳаллий давлат ҳокимияти идоралари зиммасига юклатилди?

25. Ўзбекистон Республикаси марказий ҳокимият идораларининг қайси ваколатлари фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш идоралари зиммасига ўтказилди?

26. Давлатнинг қайси ваколатлари Конституция ва қонунлар асо-сида фаолият юритувчи нодавлат-нотижорат ташкилотлари, жамо-ат тузилмалари зиммасига ўтказилди?

27. Давлат ва фуқаролик жамияти ўртасидаги ўзаро муносабатлар жамиятнинг комиллигига боғлиқ, деганда нимани тушунасиз?

28. “Юксак маънавият – енгилмас куч” ғоясининг моҳияти қандай?

29. Бепарво одамнинг белгиларини айтинг?

30. Замонавий қаҳрамон керакми?

31. Замонавий қаҳрамон маънавий қиёфаси қанақа бўлади?

32. Ислом Каримовнинг Давлат ҳокимияти ва бошқарувини яна-да демократлаштиришга қаратилган қонунчилик ташаббуслари ни-малардан иборат?

33. Ислом Каримовнинг ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини ривожлантиришга қаратилган қонунчилик та-шаббуслари нималардан иборат?

34. Ислом Каримовнинг “Сайлов – бу демократия, демократия – бу сайлов демакдир” шиорий ғоясининг мазмун-моҳияти нимадан ибо-рат?

35. Ислом Каримовнинг Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлиги-ни таъминлаш ва сайлов қонунчилигини янада демократлаштириш-га қаратилган қонунчилик ташаббуслари нималардан иборат?

36. Ислом Каримов БМТ Бош Ассамблеясининг 50-сессиясидаги нутқида қандай асосли таклифларни ўртага ташлаган?

37. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини ҳимояловчи қандай ташки-лотлар мавжуд?

38. Ўзбекистонда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органла-рининг ижтимоий-ҳуқуқий мақоми ҳақида нималарни биласиз?

39. Демократик ахлоқий муносабатларнинг асосий белгилари ни-малардан иборат?

40. Адолат тушунчаси нима маънони англатади?

41. Дахлдорлик туйғуси деганда нимани тушунасиз?

42. Дахлдорлик хислатлари қандай намоён бўлади?

43. Фуқаролик онги деганда нимани тушунасиз?

44. Эркин фуқаро маънавияти деганда нимани тушунасиз?

45. Фуқаро масъулияти деганда нимани тушунасиз?

46. Фаол фуқарони қандай тасаввур қиласиз?

47. Фуқарода фуқаровий хусусиятларни қандай шаклантириш мумкин?

48. Фуқарода фаол фуқаролик позицияси юзага келиши нималарга боғлиқ?

49. Жамият аъзоларининг ижтимоий фаоллиги қандай шаклларда намоён бўлади?

50. Жамият тафакқурини янгилаш деганда нимани тушунасиз?

51. Фуқаролик онги ижтимоий тизимнинг ўзгариши билан янги ланадиган кадриятларга мослашиб боришига мисоллар келтиринг?

52. Демократия нима?

53. Демократик тизим тушунчаси нимани англатади?

54. Эркинлик деганда нимани тушунасиз?

55. Ҳуқуқий давлат шаклланиши ва ривожланиши учун ўзига хос реал омиллар нималардан иборат?

56. Эркин бозор муносабатларига асосланган демократик жамиятнинг асосини нима ташкил этади?

57. Инсон эркинлиги унинг моддий фаровонлиги билан узвий боғланган деганда нимани тушунасиз?

58. Давлат нима?

59. Давлат фуқаролик жамиятисиз ҳам мавжуд бўла оладими?

60. Ҳуқуқий давлатчилик тушунчаси қандай тизимни англатади?

61. Фуқаролик жамияти шароитида давлат қандай кўриниш ва усулларга эга бўлган институт сифатида намоён бўлади?

62. Фуқаролик жамияти куришда давлатнинг бош ислохотчилик ўрни нималарда намоён бўлади?

63. Инсонда давлатга нисбатан ҳурмат ҳиссини нималар оширади?

64. Қонун устуворлиги деганда нимани тушунасиз?

65. Қонунга итоаткорлик деганда нимани тушунасиз?

66. Конституциянинг қайси моддаларида фуқароларнинг давлат ва жамиятни бошқаришда иштирок этиши белгиланган?

67. Қонун устуворлигининг таркибий қисмлари бўлмиш жамият ва ҳуқуқ ўртасидаги муносабатда қандай принципларга амал қилиш керак?

68. “Ўзбек модели”да қонун устуворлиги принципи ифодаланганми?

69. Қонун – халқнинг хоҳиш-иродаси деганда нимани тушунасиз?

70. Қонун устуворлигини таъминлаш, судларнинг мустақиллигини амалда рўёбга чиқариш, “Хабеас корпус” институтининг қўлланилиши қандай аҳамиятга эга?

71. 2008 йил 1 январдан бошлаб прокуратуранинг фуқароларни қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқи судларга ўтказилганининг моҳияти нима?

72. Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни (2017 йил 3 январь) қандай аҳамиятга эга?

73. 2017 йилнинг 21 феввалида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони судлар тузилмасида қандай ўзгаришларни юзага келтирди?

74. Жамиятдаги ижтимоий муносабатлар қонунлар орқали тартибга солинади, деганда нимани тушунасиз?

75. Фуқаролик жамияти асосларини ташкил этиш борасидаги қандай замонавий тадқиқотларни биласиз?

76. Сиёсий партиялар фракциялари деганда нимани тушунасиз?

77. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қайси моддасига мувофиқ, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлари қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга?

78. Олий Мажлис ўқори палатаси депутатлари фаолияти нима-ларда намоён бўлади?

79. Муайян депутат қонунчилик ташаббуси ҳуқуқидан фойдаланиб, муҳокама учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига қонун лойиҳасини киритиши мумкинми?

80. “Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонун Ўзбекистонда сиёсий партиялар фаоллигининг ошишида қандай аҳамиятга эга?

81. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг ҳозиргача чоп этилган асарлари қандай номланади ва қайси йилларда чоп этилган?

82. 2017-2021 йилларда Ҳаракатлар стратегиясига биноан Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш нечта фаолият турини қамраб олган?

83. Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили давлат дастури асосида қандай ишлар амалга оширилди?

84. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг 2018 йилда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Мурожаатномасида ижтимоий соҳага оид қандай устувор масалалар кўтарилган?

85. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг 2018 йилда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Мурожаатномасида ижтимоий соҳани ривожлантиришга оид қандай вазифалар белгиланди?

86. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёев 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномасининг аҳамияти?

87. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармон қачон қабул қилинди?

88. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг “Ёшлар билан ишлаш самарадорлигини ошириш, маънавиятини юксалтириш ва уларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш бўйича 5 та ташаббус” и қандай мазмунга эга?

89. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқидаги асосий масалалар?

90. 2019 йил “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да замонавий, оқилона бошқарув тизимини жорий этиш борасида қандай ишлар амалга оширилди?

91. 2019 йил “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ соҳасини тақомиллаштириш борасида қандай ишлар амалга оширилди?

92. 2019 йил “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да қандай ижтимоий масалалар ҳал этилди?

93. “Обод маҳалла”, “Обод қишлоқ” дастурлари ижроси қандай натижа берди?

94. Судьялар мустақиллиги, уларнинг фақат қонунга бўйсунуши Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қайси моддасида белгиланган?

95. “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармон (2016 йил 21 октябрь) қандай устувор йўналишларни қамраб олди?

96. Нодавлат-нотижорат ташкилотлари (ННТ) жумласидаги “нотижорат” атамаси ўзида қандай мазмунни ифода қилади?

97. Нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва уларнинг ҳуқуқий асослари нималардан иборат?

98. Фуқаролик жамияти амалиёти таълим, соғлиқни сақлаш, экология, ижтимоий таъминот, меҳнат муносабатлари, бандлик, маданият, диний ҳамада этник муносабатлар, сайловлар, оммавий ахборот воситалари ва ҳоказо соҳаларда сон-саноксиз ННТларнинг соф амалий характердаги фаолиятини ифода этмоқда. Нега?

99. Нодавлат-нотижорат ташкилотлар нима учун керак?

100. Нодавлат-нотижорат ташкилотлар вазифалари нималардан иборат?

101. Ўзбекистонда фаолият кўрсатувчи нодавлат ташкилотлар ва жамоат тузилмалари ваколатларига нималар қиради?

102. “Ўзбекистон Республикасининг жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги, “Нодавлат-нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги, “Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунлар қачон қабул қилинган?

103. Бугунги кунда мамлакатимизда жамиятимиз ҳаётининг турли соҳаларида нечта нодавлат-нотижорат ташкилоти фаолият кўрсатмоқда?

104. Бугунги кунда республикаимизда нечта фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари мавжуд, улардан нечтаси маҳалла, нечтаси шаҳарча, нечтаси қишлоқ, нечтаси овул фуқаролар йиғинини ташкил этади?

105. Мамлакатимизда фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш юзасидан қандай фармон ва қарорлар қабул қилинган?

106. Фуқаролик жамиятида фуқаролар ва уларнинг турли ташкилотлари уюшмалари, бирлашмалари ўртасидаги муносабат горизонтал характерга эгами ёки вертикал?

107. Ўзбекистонда нечта партия фаолият кўрсатмоқда? Улар қачон ташкил топган ва асосий шиорлари?

108. Нима учун кўппартиявийликка асосланган ижтимоий-сиёсий муносабатлар фуқаролик жамиятини қуриш учун шарт-шароитлар яратади?

109. Бугунги кунда мамлакатимизда рўй бераётган ислоҳотларга назар ташланса, фуқаролик жамияти қандай манзарада кўзга ташланади?

110. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 2017–2020 йилларни ўз ичига олган даврда нечта қонун қабул қилинди ва амалдаги қонунларга нечта ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди?

111. “Рақамли Ўзбекистон-2030” тушунчаси мазмуни нималарни ўзида ифодалайди?

ОРАЛИҚ НАЗОРАТ МАВЗУЛАРИ

1. Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”нинг мақсади.

2. Ўзбекистонни янада ривожлантириш бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”нинг асосий йўналишлари.

3. Давлат бошқаруви ва фуқаролик жамияти институтларининг ўзаро муносабатлари.

4. Давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллаштириш йўналишида амалга оширилаётган ислохотларнинг моҳиятини тушунтириш.

5. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари.

6. Ёшлар муаммоларини ҳал этишда фуқаролик жамияти институтларининг роли.

7. Шарқ ва Ғарбда ўрта асрлар ҳамда Уйғониш босқичларида сиёсий таълимотлар.

8. XVIII-XIX асрнинг биринчи ярмида мамлакатимизда ижтимоий сиёсий қарашлар.

9. XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида Марказий Осиёдаги ижтимоий-сиёсий ҳаёт.

10. Жаҳидларнинг одил жамият тўғрисидаги қарашлари.

11. Мустақиллик ва демократик жамият қуришнинг “Ўзбек модели”.

12. Демократик жамият қурилишининг турли хил миллий моделлари мавжудлиги.

13. Ўзбекистонда демократик жамият қуришнинг ўзига хос хусусиятлари ва “Ўзбек модели”.

14. Биринчи Президент Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган “Ўзбек модели”да демократик жамият қуриш тамойиллари: иқтисодётнинг сиёсатдан устуворлиги.

15. Давлат бош ислохотчи.

16. Қонун устуворлиги.

17. Кучли ижтимоий ҳимоя ва босқичма-босқич ривожланиш.

18. “Ўзбек модели”нинг жамият ижтимоий, сиёсий ва маданий соҳаларида намоён бўлиши.

19. “Ўзбек модели” ва унинг ўзига хос хусусиятлари.

20. Демократик жамият қуришда “Ўзбек модели”нинг ўрни.

21. “Ўзбек модели”нинг дунё давлатлари томонидан эътироф этилиши.

22. “Дунёвий давлат” ва “миллий давлатчилик” тушунчалари.

23. Ўтиш даври тушунчаси. Унинг мустақилликни қўлга киритган барча мамлакатлар учун зарурлиги ва моҳияти ҳамда умумий қонуниятлари.

24. Ўтиш даврининг “классик”, “инқилобий”, “эволюцион” йўллари.

25. Ўзбекистонда “ўтиш даври”га ёндашишнинг ўзига хос жиҳатлари.

26. Эволюцион, тадрижий ривожланиш йўлининг моҳияти.

27. И. Каримов томонидан Ўзбекистоннинг “эволюцион тадрижийлик” асосида демократик жамиятга ўтишга доир назарий, концептуал методологиясининг ишлаб чиқилиши.

28. Ўзбекистонда “эволюцион-тадрижий ривожланиш”нинг реал ҳаётга татбиқ қилиниши.

29. “Ўтиш даври”нинг аҳамияти.

30. Ўзбекистон Республикасида “Ўтиш даври”нинг ўзига хос хусусиятларининг дунё давлатлари томонидан ўрганилиши.

31. Демократик жамият қуришда миллий қадриятлар ва умумбашарий тамойиллар тушунчаси.

32. И. Каримов Ўзбекистонда демократик жамият қуришда миллий қадриятлар ва умумбашарий тамойилларга таяниш тўғрисида.

33. Миллий қадриятларнинг демократик жамият қуришда акс этиши. Демократик жамият барпо этишда умумбашарий тамойилларга бўлган зарурат.

34. Ўзбекистонда демократик жамият қуришнинг миллий ва умумбашарий тамойиллари унинг ўзига хослиги.

35. Ўзбекистонда демократик жамият барпо этишда миллий қадриятлар ва умумбашарий тамойилларнинг уйғунлашуви.

36. Демократик тамойилларга амал қилиш шарт-шароитлари.

37. Ўзбекистонда адолатли, демократик жамият барпо этишда миллий қадриятларнинг умуминсоний тамойиллар билан уйғунлаштирилишининг аҳамияти.

38. Демократик жамият қуришда миллий қадриятлар ва умумбашарий тамойилларнинг ўрни.

39. И. А. Каримов асарларида демократик жамият қуришда миллий қадриятлар ва умумбашарий тамойиллар тўғрисидаги назариялар.

40. Демократик жамият қуришда миллий қадриятлар ва умумбашарий тамойилларнинг аҳамияти.

41. Ўзбекистонда демократик, фуқаролик жамияти қуришда қонун устуворлиги тамойилининг мустақамланиши.

42. Кодекс, қонун ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида адолат ва инсон манфаатлари устуворлиги.

43. Президентлик институти.

44. Вазирлар Маҳкамаси.

45. Суд мустақиллиги.

46. Давлат органларининг ваколатлари.

47. Қонун устуворлиги тамойилининг Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуришдаги аҳамияти.

48. Ўзбекистон Республикасида марказий давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари деганда нимани тушунаси?

49. Давлат ҳокимияти ва давлат бошқаруви тушунчаларини таърифлаб беринг.

50. Ўзбекистонда давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш қачон бошланди, бу соҳада нима-ларга эришилди?

51. Ўзбекистонда қандай жамият ва давлат қуриш асосий стратегик пировард мақсад сифатида эълон қилинган?

52. Ўзбекистонда давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш жараёни.

53. Давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш ислохотларининг янада чуқурлашуви.

54. Ўзбекистонда давлат бошқаруви - ижрочилик фаолияти юритиш хусусиятига эга бўлган давлат ҳокимияти фаолиятини амалга оширишнинг ягона кўриниши.

55. Қонунлар, Президент фармонлари, қарор ва фармойишларининг ҳаётга жорий этишга қаратилганлиги.

56. Давлат бошқаруви хўжалик, ижтимоий-маданий ва маъмурий-сиёсий соҳаларга раҳбарлик қилиш жараёнида амалга оширилиши.

57. “Фуқаро эркинлиги ва фаоллиги” тушунчаси, унинг ижтимоий-сиёсий тафаккур тарихидаги талқинлари.

58. Абу Наср Фаробийнинг комил инсон ва фозил жамият тўғрисидаги қарашлари.

59. Ҳозирги давр демократиясида инсон, жамият ва давлатнинг ўзаро муносабатлари.

60. И. А. Каримов демократик жамият қуришда инсон ва шахс эркинлиги, фаоллигини юксалтириш тўғрисида.

61. Ўзбекистонда инсон фаоллигини ошириш демократик жамият қуришнинг асосий омили эканлиги.

62. Фуқаро эркинлиги ва фаоллигини таъминлаш - демократик жамият қуришнинг бош мақсади.

63. Ўзбекистонда демократик жамиятни шакллантиришда фуқароларнинг қонун ва қарорлар қабул қилишдаги фаоллиги.

64. Фуқаро эркинлиги ва фаоллиги демократик жамият қуришнинг зарурий шарти.

65. Жамият иқтисодий ҳаётини эркинлаштириш ва унинг моҳияти.

66. Бозор муносабатларини шакллантиришнинг асосий тамойиллари.

67. Ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашнинг аниқ йўналишлари.

68. Ташқи иқтисодий фаолиятни, валюта бозорини эркинлаштириш.

69. Иқтисодиётнинг таркибий ўзгаришларини амалга ошириш ва уни модернизациялаш.

70. Иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб этиш.

71. Ўзбекистонда демократик жамият қуришда “кучли ижтимоий ҳимоя” ва “ижтимоий адолат тамойиллари” тушунчалари.

72. “Адолат” ҳамда “тенглик” тушунчалари.

73. Шарқ мутафаккирларининг ижтимоий адолат ҳақидаги ғоялари.

74. Ўзбекистонда кучли ижтимоий ҳимоя - жамиятда тартиб, интизом, барқарорлик ва тараққиётни таъминлаш омили сифатида.

75. Президент Ш. М. Мирзиёевнинг мамлакатимизда демократик ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамиятни барпо этиш тўғрисидаги ғоялари.

76. Демократик жамият турли қатламлар, гуруҳлар манфаатларини уйғунлаштиришда ижтимоий адолат мезонлари ва ижтимоий ҳимоянинг барқарор тараққиётни таъминлашдаги аҳамияти.

77. Шарқда ижтимоий адолат тўғрисидаги ғояларнинг шаклланиши.

78. Мустақиллик даврида адолат тушунчасининг янги мазмуни.

ГЛОССАРИЙ

АДОЛАТ (араб. – одиллик, тўғрилик) – у ёки бу кадриятларнинг ўзаро умумий муносабатини ва уларнинг индивидлар ўртасида аниқ тақсимланишини ифодаловчи тушунча; инсоннинг моҳияти ва унинг ажралмас ҳуқуқларини ҳақидаги тасаввурларга мос бўлган жамоа тартиби.

АМНИСТИЯ – жиноят содир этган шахсларни жиноий жавобгарликдан тўлиқ ёки қисман жазодан озод қилиш, шунингдек, илгари суд томонидан белгиланган жазони ўтаб бўлган шахслардан судланганликни олиб ташлаш. Амнистия акти норматив хусусиятга эга, яъни амнистия акти билан 499 белгиланган талабларга жавоб берадиган барча шахсларга нисбатан қўлланилади.

Артикуляция – (лот.) нодавлат ва жамоат ташкилотлари индивидлар ва ижтимоий гуруҳларнинг тарқоқ қарашлари, ижтимоий- руҳий кечинмалари ва умидларини аниқ ва маълум сиёсий мақсадлар ҳамда талабларга айлантириш жараёнини англатади.

АХБОРОТ – (–информатио|| лотинчадан маълумотлар, тушунтиришлар, баёнларни англатади) – бу маъмурий, ташкилий тадбирлар ўтказиш ҳақида қарорларни қабул қилиш учун, шунингдек, таклиф ва тавсияларни тайёрлаш учун асос бўлиб хизмат қилувчи муҳим фактлар (шахслар, ҳаракатлар, ташкилотлар, воқеалар) тўғрисидаги маълумотдир. Фалсафий нуқтаи назардан ахборот бизнинг маълумот (белги) олиш натижасида ўрганилаётган ҳодисалар (жараёнлар) ҳақида тасаввурларимизнинг ноаниқлигини камайтириш ёки олиб ташлашни таъминлайди. Нимадир ҳақида тушунча тузиш; кимнидир фаолияти, нимадир фаолияти ёқшининг аҳволи ҳақида хабар, хабардорлик.

АХБОРОТ МАДАНИЯТИ – жамиятнинг ахборот ресурслар ва ахборот коммуникацион технологиялардан самарали фойдаланиш, шунингдек, бу мақсадларда ахборотлаштириш воситалари ва ахборот технологияларни ривожлантириш соҳасида илғор ютуқларни қўллаш қобилияти. Ахборот маданияти кишида ахборот муҳити билан ўзаро муносабатда билим, маҳорат, кўникма ва рефлексли кўрсатмалар мавжуд бўлиши орқали ифодаланadi. Кишининг ахборот маданиятининг энг муҳим элементларидан бири – ахборот ресурсларини билиш (улардан эркин фойдаланиш имконияти).

АХБОРОТ МАКОНИ – (Ахборот муҳити) ахборотни сақлаш, ишлаш ва узатиш бўйича техникавий ҳамда дастурий воситалар, шунингдек, ахборотлаштириш жараёнининг ижтимоий-иқтисодий ва маданий шарт-шароитлари мажмуаси.

АХБОРОТ СОҶАСИНИ ЛИБЕРАЛЛАШТИРИШ – (либера-лис. лотинчадан эркинликка тааллуқли) ОАВ ҳуқуқ ва эркинликларининг кенгайиш жараёни, шунингдек, уларнинг фаолиятидаги чекловларни олиб ташлаш ва давлат назоратини сусайтириш.

АХБОРОТ ЭРКИНЛИГИ – фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларидан бири бўлиб, сўз, матбуот ва бошқа оммавий ахборотга эга бўлган ахборотни олиш ҳуқуқи ва қонуний асосда олинган ахборотларни тарқатиш ҳуқуқи ахборот эркинлиги ҳисобланади. Ўз. Рес. Конституциясига асосан, оммавий ахборот воситалари эркиндир ва қонунга мувофиқ ишлайди. Улар ахборотнинг тўғрилиги учун белгиланган тартибда жавобгардирлар, цензурага йўл қўйилмайди (67-модда).

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ – ахборот фойдаланувчилари манфаатида уни йиғиш, ишлаш, сақлаш, тарқатиш, акс этиш ва фойдаланиш 500 мақсадида интеграллашган методлар, ишлаб

чиқариш жараёнлар ва дастурий-техникавий воситалар мажмуи.

АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТ – информация, ижодиёт ва интеллектуал технологиянинг аҳамияти ортиб борган жамият назарда тутилади. Бу жамият компьютерлар, лазер техникаси, биотехнология, ген инженерияси, информатика, электроника, телевидео-коммуникация ривож билан боғлиқ равишда мавжуд бўла олади. Бу жамиятда асосий эътибор машиналарни ўзгартиришга эмас, балки кишилар онги ва маданиятини ўзгартиришга қаратилади.

БАРҚАРОРЛИК – нарса ва ҳодисаларга хос муайянлик, уйғунлик.

БЕҚАРОРЛИК (ўзгарувчанлик) - нарса ва ҳодисаларнинг бир ҳолатдан бошқа бир ҳолатга ўтиши.

БИЛЛ – ингл. Буюк Британия, АҚШ ва бошқа давлатларда қонун чиқарувчи ташкилот эътиборига ҳавола қилинувчи қонун лойиҳаси. Бипартизм-ижтимоий шेरикликнинг икки субъекти ўртасидаги келишув.

БОЗОР – ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар (сотувчилар ва харидорлар) ўртасида пул орқали айирбошлаш жараёнида бўладиган муносабатлар йиғиндисидир.

БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИ – товар ишлаб чиқариш, айирбошлаш ва пул муомаласи қонун-қоидалари асосида ташкил этиладиган ва бошқариладиган иқтисодий тизимдир. Бозор механизми – бозор иқтисодиётининг фаолият қилишини тартибга солишни ва иқтисодий жараёнларни уйғунлаштиришни таъминлайдиган дастак ва воситалардир.

БУРЧ - инсоннинг жамият олдидаги вазифаси.

ВАЙРОНКОР (БУЗҒУНЧИ) ҒОЯ – ёвузлик ва жаҳолатга, айрим жинояткор кучларнинг ҳукмронлигини ўрнатишга хизмат қиладиган, инсонлар, миллатлар ва жамиятнинг мустақиллигига, эркинлигига, ижодкор-

лигига зид бўлган ғоялар мажмуини ифодаловчи тушунча.

ВАТАН (АРАБЧА –ВАТАН|| – ОНА ЮРТ) – кишиларнинг яшаб турган, уларни авлод ва аجدодлари туғилиб ўсган жойи, худуди, ижтимоий муҳити, мамлакати. Ватан бир-бирини тақозо этувчи ташқи муҳит ва ички кечинмалар ҳамда тушунчаларни ўз ичига олади. Ташқи муҳит нуқтаи назаридан Ватан киши ёки авлодлар туғилиб ўсган ва камол топган жой,

ВАТАН РАВНАҚИ – миллий истиқлол мафкурасининг ғояларидан бири. Ватан равнақи ғояси, унинг мазмуни ҳар бир кишининг манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштирувчи, уни халқ бахт-саодати йўлида хизмат қилишга ундовчи бунёдкор ғоядир. Зеро, у миллий истиқлолнинг олий мақсади - Ўзбекистонда яшаётган барча фуқароларнинг эл-юрт камоли билан боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалайди.

ВАТАНПАРВАРЛИК – Ватанининг озодлиги ва ободлиги, унинг сарҳадлари дахлсизлиги, мустақиллигининг ҳимояси йўлида фидойилик кўрсатиб яшаш, она халқининг ор-номуси, шон-шарафи, бахту саодати учун куч-ғайрати, билим ва тажрибаси, бутун ҳаётини бахш этишдек дунёдаги энг муқаддас ва олижаноб фаолиятни англатадиган инсоний ҳис-туйғудир. Ватанпарварлик - она-юртнинг, халқнинг тарихи ва тақдирига чуқур ҳурмат билан қарайдиган, Ватан манфаатлари йўлида фидойилик намуналарини кўрсатишга қодир бўлган шахсларга хос фазилат.

ВИЖДОН ЭРКИНЛИГИ – фуқароларнинг истаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқи.

ГЕНЕЗИС - юнон. генесис- келиб чиқиш; пайдо бўлиш, ташкил топиш жараёни.

ГЛОБАЛ - фран. глобал-умумий; умуман олганда, бутун Ер юзи бўйлаб.

ГУМАНИЗМ (ИНСОНПАРВАРЛИК) – тенглик, адолат, ўзаро ҳурмат, инсон қадрини ардоқлаш, одамлар фаровонлиги учун ғамхўрлик қилиш ғоялари сингдирилган дунёқараш.

ГУРУҲ - манфаатлар, қарашлар, касбий, фаолият тарзи бўйича бирлик ва умумийлик касб этган шахслар йиғиндиси, бирлашмаси.

ДАВЛАТ – муайян ҳудудда жамият ва унинг сиёсий тизимини ташкил этиш усули, ҳокимиятнинг марказий институти, жамиятнинг сиёсий ташкилоти бўлиб, маълум бир ҳудуд ва унда яшовчи халқларни ўз ичига олади. Жамиятни бошқарув тизими сифатида Давлат ички тизимга ўз ваколатларини амалга ошириш учун махсус органларга эга. Давлат одамлар ва жамоат гуруҳларининг фаолияти ҳамда муносабатларини ташкил этади, уларни йўналтиради ва назорат қилади. Давлат тасарруфидан чиқариш - давлат мулки ҳисобидан бошқа нодавлат мулк шакллариининг вужудга келтирилиши.

ДАХЛДОРЛИК ҲИССИ – фуқароларнинг туғилган жойи, она Ватани, мустақилликни англаш, уни асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш, уни янада ривожлантиришга чорлайдиган, шарт-шароит, омиллар мажмуи.

ДЕМОКРАТИК КУЧЛАР БЛОКИ – парламентдаги кўпчиликни ташкил этиш мақсадида ўз дастурий мақсадли вазифаларининг яқинлигидан ёки мослигидан келиб чиққан ҳолда бир нечта сиёсий партиялар фракциялари ва Ўзбекистон экологик партиясидан сайланган депутатлар ўз саъй-ҳаракатларини бирлаштириши.

ДЕМОКРАТИК ИНСТИТУТЛАР – бу, давлат ва жамиятда демократик тузумни шакллантирувчи демократик

тамойилларни амалга оширишнинг ташкилий шакллари ҳисобланади. Демократик институтлар - жамият ҳаётида демократик тамойилларнинг қарор топишига хизмат қиладиган ташкилотлар ва тузилмалар мажмуаси.

ДЕМОКРАТИЯ (юнонча, —демос|| – халқ, —кратос|| – ҳокимият) – халқ ҳокимияти маъносини англатиб, халқни ҳокимият манбаи, деб билувчи сиёсий тизимнинг шакли. Демократия инсоннинг ҳар томонлама баркамол ривожланиши учун берилган имкон бўлиб, давлат конституциясида озчиликнинг қўпчиликка бўйсунishi тамойили расмий эълон қилинди ҳамда фуқароларнинг эркинлиги, тенг ҳуқуқлиги эътироф этилди.

ЖАМИЯТ – инсонлар муносабати ва ижтимоий алоқалар мажмуаси. Жамият тарихий, моддий-маънавий ҳаёт тарзидан келиб чиққан ҳолда умумий орзу-мақсадлари билан бирлашган инсонлар уюшмасининг алоҳида шакли. Жамият доимо ўзгариш ва ривожланишда бўлиб, унинг асосини инсонлар ташкил этади.

ЖАМОА МАНФААТИ – кишилар гуруҳи, корхона ва фирмаларга тегишли манфаатлар мажмуидир. Жамоат бирлашмалари – фуқароларнинг қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган бирлашмалари. Уларга касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, фахрийлар ва ёшларнинг ташкилотлари, ижодий уюшмалар ва фуқароларнинг бошқа бирлашмалари киради.

ЖАМОАТ БИРЛАШМАЛАРИ - фуқаролик, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий, ҳуқуқий ҳамда эркинликларни рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш, фуқароларнинг фаоллиги ва ташаббускорлигини, давлат ва жамоат ишларини бошқаришда уларнинг иштирок этишини ривожлантириш мақсадларида тузилади.

ЖАМОАТ НАЗОРАТИ – қабул қилинган қонунлар ва қонун ҳужжатлари ижроси, ҳокимият қарорлари қандай

қабул қилиниши ва ижро этилиши, қонун ва бошқа қонун ҳужжатларининг тайёрланиш жараёни, давлат органлари ҳамда мансабдор шахсларининг фаолияти устидан жамоатчилик вакиллари ва жамоат ташкилотларининг назорати

ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ – давлат органлари фаолиятининг қонунийлигини таъминлаш, давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминловчи қонун ҳужжатларига риоя қилмаслик ҳолатларини аниқлашга қаратилган фаолият

ИЖТИМОЙ АДОЛАТ – барча ижтимоий тоифаларнинг жамиятда ўз ўрни мавжудлигини ва қонун олдида уларнинг ўзаро тенг ҳуқуқларга эга эканлигини эътироф этиш.

ИЖТИМОЙ МАНФААТ – бу барча жамият аъзоларининг биргаликда рўёбга чиқадиغان манфаатларидир.

ИЖТИМОЙ МУВОЗАНАТ – кишилар хатти-ҳаракатининг мослашуви, улар манфаатларининг уйғунлашуви, ижтимоий гуруҳ ва институтлар ҳаракатида муросасозлик, ўзаро келишувлар бўлиши. Ижтимоий мувозанат кишилар ва ижтимоий институтларнинг ўзаро алоқаларининг тенглиги шароитида амал қилади. Бу омил ижтимоий барқарорликни вужудга келтиради.

ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАР – кишилар, ижтимоий гуруҳлар, миллатлар, ташқи табақалар ва бошқа ижтимоий тузилмалар ўртасидаги муносабатлар ва уларнинг ички иқтисодий, ижтимоий, сиёсий мафкуравий ва маданий соҳалардаги фаолиятини ташкил қилади.

ИЖТИМОЙ СОҶА – аҳолининг муносиб турмуш шароити ва фаровонлигини таъминлашга хизмат қилувчи соҳа ва тармоқлар мажмуаси.

ИЖТИМОЙ УЮШМАЛАР – фуқаролар манфаатлари умумийлиги ва ихтиёрийлик асосида вужудга келувчи, лекин ўз фаолияти натижасида даромад олишни кўзламайдиган ташкилотлар (сиёсий партиялар, оммавий ҳаракатлар, касаба уюшмалари, аёллар, кексалар, ногиронлар, ёшлар, болалар ташкилотлари, илмий-техник, маданий-маърифий, спорт ва бошқа кўнгилли жамиятлар, жамғармалар, ассоциациялар, бошқа тузилмалар). Демак, фуқароларнинг ҳар қандай кўнгилли уюшмаси – ижтимоий уюшмадир.

ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИК - ижтимоий субъектларнинг хатти-ҳаракати, бу хатти-ҳаракатлар уларнинг ҳаётий фаолият шароитларини яратади ёки ўзгартиради ҳамда уларнинг ўзликларини ҳам ривожлантиради.

ИЖТИМОЙ ҲАМКОРЛИК – турли миллат, ирқ ва динга мансуб кишилар ва гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлиги.

ИЖТИМОЙ ШАРТ-ШАРОИТ – ижтимоий борлиқдаги воқеа-ҳодисаларнинг вужудга келиши, мавжуд бўлиши ва ривожланиши учун зарур бўлган объектив ва субъектив омиллар мажмуи.

ИЖТИМОЙ ШЕРИКЛИК - давлат органларининг нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан, тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир.

ИҚТИСОДИЙ МУСТАҚИЛЛИК –муайян бир мамлакатнинг шу мамлакатда мавжуд ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш воситаларига, табиий ва маънавий бойликларга ва шу бойликлар туфайли яра-

тилган маҳсулотдан тушган миллий даромадга ва уни тақсимлашга ёлғиз ўзи эгаллик қилиши.

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ - унга тор маънода фақат давлат ҳимоя қиладиган ва кафолат берадиган ҳуқуқлар кириб, бу ҳуқуқларга барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, яшаш ва жисмоний дахлсизлик ҳуқуқи, инсон қадр-қимматини ҳурмат қилиш, виждон ва дин эркинлиги, ота-оналарнинг ўз болаларини тарбия қилиш ҳуқуқлари киради.

ИНСТИТУТ - лот. институтум-маҳкама, идора, муассаса; тизимлаштирилган, ҳаммага танилган, амалда қўлланилаётган ва эътироф этилган (ҳар қачон ҳам ўз расмий тасдиғини топавермайдиган), у ёки бу тарзда мустаҳкамланган қоидалар ва меъёрларга мувофиқ ўзаро хатти-ҳаракат қилиш учун қўллаб-қувватланаётган кўрсатмаларга эга бўлган ижтимоий агентларнинг ўзаро хатти-ҳаракатларининг шакллари киради.

ИНТЕГРАЦИЯ - лот. интегратио-тикланиш, бажариш; интегер-бир бутун; қандайдир қисмларнинг бир бутунликка бирлашиши.

ИНТЕРФАОЛ МУЛОҚОТ – реал вақт режимда турли ОАВ (асосан Интернет) воситасида —жонли|| мулоқот қилиш. Шартли равишда бундай мулоқотнинг бир неча шаклини белгилаш мумкин:

ИНФОРМАЦИЯ – лот. информатио – хабардор қилиш, тушунтириш, баён қилиш маъноларини беради.

КАСАБА УЮШМАЛАРИ – корхона, муассаса, ўқув юрти ва бошқа меҳнат жамоларида ишлаётган ишчи ва ходимларнинг ижтимоий манфаатларини ҳимоя қилиш, иш берувчилар билан ишловчиларнинг ижтимоий шерикчилигини ташкил этиш мақсадида фаолият юритадиган нодавлат-нотижорат ташкилоти.

КОНСТИТУЦИЯ – лотинча сўз бўлиб, тузилиш, ўрнатиш деган маъноларни билдиради.

КОНФЕССИЯ - лот. сѳнфессиио динлар ва унинг шахобчалари, тармоқлари, мазҳаб, оқим ва йўналишларини ифодаловчи умумий тушунча.

КОНЦЕПЦИЯ - лот. сонсептио-идрок қилиш, идрок, ўзлаштириш; у ёки бу ҳодисаларга нисбатан қарашлар тизими; қандайдир ҳодисаларни кўриб чиқиш, ниманидир англаш усули.

КООПЕРАЦИЯ - лот. сооператио-ҳамкорлик; кўпчилик кишиларнинг биргаликда битта ёки ўзаро бир-бирларига боғлиқ бўлган бир неча фаолиятлардаги иштироки, меҳнатни ташкил этиш шаклларида бири; ишлаб чиқариш ва маҳсулот айирбошлаш соҳасидаги жамоавий бирлашма.

КОРРУПЦИЯ - шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга хилоф равишда фойдаланиши.

КОСМОПОЛИТИЗМ - (юнон. космополитес - дунё фуқароси) - дунё фуқаролигини даъво қилиш, шунингдек, миллий ва давлат суверенитетини рад этиш, турли миллий анъана, маданият ҳамда ватанпарварлик туйғусидан воз кечиш ғоясини илгари сурадиган қараш.

Кўппартиявийлик - мамлакат парламентида кўпчилик ўринни олиш учун тенг имкониятга эга бир неча сиёсий партиялар мавжуд бўлган сиёсий тизим

КУЧЛИ ДАВЛАТДАН-КУЧЛИ ЖАМИЯТ САРИ - ушбу концепциянинг моҳияти одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва фаоллиги юксалиб боргани сари давлат вазифаларининг нодавлат тузилмалари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтиши, маҳаллаларнинг нуфузи ва мавқеининг ошиши демакдир.

ҚОНУН - қонунчилик ҳокимиятининг фуқаролар, жамият ва давлат ҳаётига тааллуқли муносабатларда му-

айян тартиб жорий этиш борасидаги иродасининг намоён бўлиши.

ҚОНУНУСТУВОРЛИГИ – жамият ва давлат ҳаётининг барча жабҳаларида қонун ҳужжатларига сўзсиз риоя этилиши.

ҚОНУНИЙЛИК – қонунлар ва уларга мувофиқ чиқарилган ҳуқуқий ҳужжатларга барча давлат органлари, мансабдор ва бошқа шахсларнинг оғишмай амал қилиши.

ЛЕГИТИМЛИК – (лот. қонуний) муайян давлат ҳокимятининг қонунийлигини а) фуқаролар томонидан; б) халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилишини англатувчи тушунча. Тарихан анъанавий, харизматик, оқилона-қонуний шаклларда намоён бўлади.

ЛИБЕРАЛИЗМ – (лот. эркинлик) мафкура, ижтимоий-сиёсий ҳаракат. У ижтимоий имтиёзлар ва авлоддан-авлодга ўтувчи ҳокимятга қарши чиқиб буржуа қатламларининг қарашларини ўзида мужассам этади. Асосий тамойиллари: индивидуализм, эркинлик, бозор ва рақобатнинг мутлоқлиги, давлатни чеклаш зарурлиги (асосчилари И. Бентам, Ж. Милл, А. Смит, Г. Спенсер).

ЛИБЕРАЛАШТИРИШ – ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида эркинлик устувор бўлишини, жамиятнинг эволюцион ривожланиш йўлини эътироф этувчи ва асословчи назария, амалиёт.

МАДАНИЯТ – кишиларнинг табиатни, борлиқни ўзлаштириш ва ўзгартириш жараёнида яратган моддий, маънавий бойликлар ҳамда бу бойликларни қайта тиклаш ва бунёд этиш йўллари ва услублари мажмуи.

МАНФААТ - субъектнинг шарт-шароитга, яъни ўзининг турли хил эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ муносабати ва фаолиятининг мажмуидир. Ижтимоий манфаат шахс ёки ижтимоий уюшманинг муайян

жамиятдаги объектив, реал аҳволдан келиб чиққан ҳолда бир бутун ижтимоий тизимга бўлган муносабатлари мажмуини билдиради

МАНФААТЛАР ГУРУҲЛАРИ - унга аъзо бўлган кишиларнинг манфаатларини бошқа гуруҳлар ва сиёсий институтларнинг ўзаро муносабатларида, шунингдек, ўз гуруҳи ичида ифода қилиш учун тузилган ихтиёрий ташкилотлар.

МАҲАЛЛА - халқимизда тарихан таркиб топган кишилар бирлиги. “Маҳалла” арабча сўздан келиб чиқиб, “шаҳар ичидаги шаҳар” маъносини англатади. Ўзбек халқи тарихида маҳалланинг тарихи минг йиллар олдин бошланган. Ўнлаб, юзлаб хонадонлар ижтимоий, иқтисодий ва маънавий ҳаётини, хўжалик тарзини ушбу бирлик доирасида амалга оширган.

МАҲАЛЛИЙ (ЁКИ МУНИЦИПАЛ) БОШҚАРУВ - маъмурий-худудий бирликлардаги аҳолининг манфаатларини ифодалайдиган ва сайлаб қўйиладиган органлар ҳамда уларнинг маъмурий аппарати томонидан амалга ошириладиган маҳаллий аҳамиятга молик ишларни бошқариш.

МАЪНАВИЯТ - инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, имон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир.

МАЪРИФАТ - таълим тарбия, иқтисодий, сиёсий, фалсафий, диний ва маънавий бойликларнинг, уларни янада кўпайтириб ҳамда такомиллаштириб бориш усуллариининг мажмуи.

МЕНТАЛИТЕТ - фран. менталите; лот менталис-ақлий, руҳий, маънавий, ақл йўналиши, ақл бичими, ақлий етуклик, заковат; маълум шахс, ижтимоий гуруҳ (кичик, катта, миллий) учун характерли бўлган

дунёқараш, дунёни англаш, воқеликни қабул қилиш усули; фикрлаш тарзи.

МИЛЛАТ – тил, маънавият, миллий ўзликни ангаш руҳияти, урф-одатлар, анъаналар ва қадриятлар ягоналиги асосида муайян ҳудудда яшовчи иқтисодий алоқалар билан боғланган мустақил субъект сифатида ўзига хос моддий ва маънавий бойликларни яратувчи кишиларнинг этник бирлигидир.

МИЛЛИЙ ҒОЯ – аجدодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъзозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг қалбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар қайси миллатнинг энг эзгу орзу интилиш ва умид-мақсадлари йиғиндиси.

МОДЕЛЬ - фран. моделе-намуна, тарх, тасвири тавсиф.

МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ - фран. модернизер-замонавий; замонавийлаштириш, ҳозирги давр талаблари, тарзи ва дидига мутаносиб равишдаги ўзгаришларни амалга ошириш.

МУСТАҚИЛ БОСМА ОАВлари – давлат бошқарувидан ҳоли бўлган, ўзининг фикр ва сўз эркинлигини рўёбга чиқарувчи, лекин бунда ўз фаолиятини амалдаги қонунчилик доирасидагина олиб борувчи оммавий аҳборот воситаларидир.

НИЗОМ - муайян давлат ёки жамоат тузилмаларини ташкил этиш тартибини, тузилиши, вазифаси, функциялари ва ваколатларини белгиловчи кодекслаштирилган норматив ҳужжат ҳисобланади.

НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТИ (ННТ) - жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни (фойдани) ўз қатнашчилари (аъзола-

ри) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотидир.

ОДИЛ СУДЛОВ – қонун ва у билан белгиланган тартиб-тамойилга қатъий риоя қилган ҳолда судлар томонидан жиноят, фуқаролик, хўжалик ишларини ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш ва ҳал қилиш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг тури.

ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ – кенг кўламда ахборотни йиғиш, ишлаш ва тарқатишни таъминловчи ижтимоий институтлар ва каналлар (матбуот, китоб нашриётлари, матбуот агентликлари, радио, телевидение ва ҳ. к.).

ОНГЛИЛИК – ташқи дунёни тўғри, умумлашган, мақсадга йўналтирилган ва ижодий шаклда акс эттириш.

ПАРЛАМЕНТ - ингл. парламент, франц. парлер-гапирмоқ ва сўзламоқ; парламент олий қонун чиқарувчи вакиллик органи ҳисобланади.

ПАРЛАМЕНТДАГИ КўПЧИЛИК–Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида кўпчилик ўринни эгаллаган сиёсий партия фракцияси.

ПАРЛАМЕНТДАГИ МУХОЛИФАТ–янгитдан шакллантирилган ҳукуматнинг тутган йўли ва дастурига ёки унинг айрим йўналишларига қўшилмайдиган сиёсий партиялар фракциялари, шунингдек, Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар гуруҳи.

ПАРТИЯ - лот. партис)-қисм, гуруҳ; қандайдир ижтимоий қатлам ёки гуруҳ манфаатларини ифодаловчи, қандайдир сиёсий мақсадларни кўзловчи ташкилот.

ПАССИВ САЙЛОВ ҲУҚУҚИ - фуқароларнинг сайланадиган давлат органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайланиш ҳуқуқи.

ПЛЮРАЛИЗМ - лот. плуралис-турлича, турли туман; турли ижтимоий қатламлар манфаатларини ифо-

даловчи турли-туман ижтимоий-сиёсий кучлар мавжуд бўлган сиёсий тизим.

ПРЕЗИДЕНТ – лот. праесиденс (праесидентис) – олдинда ўтирувчи, раислик қилувчи, бошда турувчи сўзларидан олинган бўлиб, кўпчилик Президентлик ва парламент республикалари жорий этилган мамлакатларда маълум бир муддатга сайланган давлат бошлиғи.

САЙЛОВ – аҳолининг расмий мансабни эгаллаш учун бирор шахсни танлаши жараёни.

САЙЛОВ ҲУҚУҚИ – давлат бошлиғи, вакиллик органлари ва бошқани сайлаш тартибини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормалар йиғиндиси. Сайлов ҳуқуқи, одатда, конституция ва сайлов тўғрисидаги махсус қонунлар билан белгиланади.

СЕНАТ - лот. сенатус-эски, қария; кўпчилик мамлакатлар парламентининг юқори палатаси.

СИЁСАТ СУБЪЕКТИ – сиёсий муносабатларда иштирок этаётган кучлар, социал гуруҳлар, қатламлар, ташкилотлар сиёсий фаолиятнинг ташувчилари, сиёсатнинг субъекти ҳисобланади.

СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР – ижтимоий гуруҳлар манфатларини ифодаловчи, уларнинг энг фаол вакилларини бирлаштирувчи сиёсий ташкилотлар. Сиёсий партиялар жамият сиёсий тизимининг муҳим қисми, улар давлатнинг сиёсий йўналишини белгилашда иштирок этади, ҳукуматнинг вакиллик ва ижро этувчи муассасаларини шакллантиради.

СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАР – турли сиёсий институтлар, ижтимоий гуруҳлар, ташкилотлар индивидлар муносабати сифатида намоён бўлади.

СИЁСИЙ ҚАРАШЛАР – сиёсий қарашларнинг шаклланиши ва қарор топишида ўзига хос анъаналар мавжуд бўлиб, сиёсий ҳодисалар турли хил талқин этилган.

СИЁСИЙ МАДАНИЯТ - инсоннинг сиёсий ҳодисаларга доир қадриятларга оид тасаввурлари ва унинг амалиёт-да намоён бўладиган хулқи кодекси ёки унинг сиёсий ҳокимият субъекти сифатидаги фаолият услуби.

СИЁСИЙ ОНГ – турли ижтимоий гуруҳларнинг давлат ҳокимиятига, сиёсий ташкилотлар, уларнинг жамият ҳаётидаги ролига, бошқа давлат ва миллатлар билан муносабатига оид қарашларнинг бир тизимга солинган назарий ифодаси.

СИЁСИЙ ТИЗИМ – жамиятда сиёсат, ҳокимият ва бошқарувни шакллантириш ҳамда амалда руёбга чиқариш билан боғлиқ муносабатлар, ҳаракатлар, ташкилотлар йиғиндиси.

СОЦИАЛ – лот. сосиалис – ижтимоий, жамоатчилик; жамият ва ижтимоий муносабатлар билан боғланган.

СОЦИУМ - лот. сосиум-умумий, биргаликдаги; инсонлар ҳаёт фаолияти шарт-шароитларини бирлигини характерловчи ижтимоий умумийлик, бирлик.

СТРАТА – (лот. стратум)-қатлам.

СТРУКТУРА (лотинча –струстура|| –тузилма||, –тузилиш||) – объектнинг бир бутунлигини ва унинг ўзига ўзи айнанлигини, яъни турли ички ва ташқи ўзгаришларда ўзининг асосий хусусиятларини сақлай олишини таъминловчи барқарор алоқалар йиғиндисидир.

СУБОРДИНАЦИЯ – (лот.) тартибга келтириш; хизмат интизоми қоидаларига тегишли ҳолда мартаба даражалари бўйича кичик мансабдорларни катта мансабдорларга бўйсунушига қатъий амал қилиш.

СУВЕРЕН – фран. суверенитет-олий сўздан олинган бўлиб, олий, суверенитетга эга бўлиш, мустақил, қарам бўлмаган маъноларини беради.

СУВЕРЕНИТЕТ – (фран. –суверенитет||) давлатнинг ички ишлар ва ташқи муносабатларда хорижий арала-

шувларга йўл қўймаган ҳолдаги мустақиллиги ва мухторияти.

СУД ҲОКИМИЯТИ - суд томонидан процессуал қоидаларга қатъий амал қилган ҳолда процессуал ва моддий ҳуқуқни қўллаш орқали ўзининг компетенциясига тегишли бўлган ишларни ҳал этиш учун берилган ҳокимият ваколати.

ТАРАҚҚИЁТ – жамият ривожланишининг оддийдан мураккабга, қуйидан юқорига йўналган, бир сифат босқичидан янги сифат босқичига ўтиши жараёни.

ТАРАҚҚИЁТНИНГ ЎЗБЕК МОДЕЛИ - истиқлолнинг дастлабки йилларида ишлаб чиқилган ислохотлар стратегия бўлиб, тараққий топган мамлакатларнинг бозор муносабатларига ўтиш тажрибаси, мамлакатимиз бошидан кечирган тарихий синовлар ва уларнинг сабоқлари, халқимизнинг турмуш ва тафаккур тарзи асос қилиб олинди. Жамиятни ислох этишнинг чуқур илмий асосланган беш тамойили вужудга келди.

ТАРТИБ - белгиланган, меъёрларга асослаган, мақсадга мувофиқ фаолият, ҳаракат ва йўналишлар

ТАРТИБСИЗЛИК (хаос) - маълум қонун-қоида талабларига жавоб бермайдиган ҳолат ва ҳодисалар, интизомга зид хатти-ҳаракатлар.

ТОЛЕРАНТЛИК - (лат. Толеранс-толерантис) ҳозирги ўзбек тилида луғавий таржима қилганда чидамлилик, сабрлилик, бардошлилик, тоқатлилик маъноларини англатади. Бағрикенглик, ҳамжиҳатлик, ҳамкорлик каби мазмунда талқин этила бошланди.

ТОТАЛИТАР – (лот. тоталис-бутун, тўла, бир бутун); давлат ҳокимияти органлари томонидан жамият ҳаётининг ҳамма соҳаларини назорат қиладиган давлат шакли, амалда конституцион ҳуқуқ ва эркинликларнинг тугатилиши; бу режимда давлат ҳокимияти бирон-бир гуруҳ (сиёсий партия) қўлида тўпланиб, мамлакатда

демократик эркинликлар ва сиёсий муҳолифатни амал қилиши учун имкониятлар бўлмайди.

ТРАНСФОРМАЦИЯ - лот. трансформатио – ўзгариш; тузилмаларни, шаклларни ва усулларни ўзгартириш, фаролиятнинг мақсадли йўналишини ўзгартириш.

ТРЕД-юнионистик назария- ижтимоий шерикликнинг меҳнат муносабатларини тартибга солиши тўғрисидаги назария.

ТРИПАРТИЗМ-ижтимоий шерикликнинг давлат органлари, бизнес вакиллари ва нодавлат-нотижорат ташкилотлари ҳамда фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ўртасидаги келишув.

ЎЗ – ЎЗИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ – инсоннинг ўз хатти ҳаракатларини, эмоцияларини бошқара олиш қобилияти.

ЎЗ – ЎЗИНИ ТАНҚИД ҚИЛИШ – инсоннинг ўз ҳаракатларидаги хатоларни топа олиши, ўз-ўзидан қониқмаслик асосида ўз фаолиятини танқидий баҳолаши.

ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ (ингл. мунисипал ўзини ўзи бошқариш)– у ёки бу маъмурий-худудий бирликлардаги аҳолининг ваколатларини ифодаловчи сайланган органлар ва уларнинг маъмурий аппарати томонидан амалга ошириладиган маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ишларни бошқаришга айтилади. Ўзбекистонда ўзини ўзи бошқариш органлари таркибига маҳалла, қишлоқ, овул ва шаҳарча фуқаролар йиғинлари киради.

ЎЗ-ЎЗИНИ АНГЛАШ – инсоннинг ўз мавжудлик моҳиятини англаши, ўз имкониятларини тўғри баҳолай олиши.

УКЛАД - тартиб, тарз; маълум ижтимоий-иқтисодий тузумнинг асосий хўжалик шакли.

УМУМБАШАРИЙ ҚАДРИЯТ – дунё халқларининг кўпчилиги томонидан тан олинган, ҳуқуқий меъёрлар таркибига киритилган ёки қадрият, анъана ва масъули-

ятига айланган, воқеълик ва ёхуд муносабатлар тизими-га нисбатан қўлланиладиган тушунча.

ФАОЛ ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИ – шахснинг у ман-суб бўлган жамият ёки ижтимоий гуруҳ ҳаётидан келиб чиққан ҳолда ҳосил қилинган қатъий фикри, ўзини шу жамиятнинг бир бўлаги деб ҳис этиш ҳамда ўз иштиро-кида дахлдорлик, фидойилик ва ижтимоий фаоллик ка-би хусусиятларни мужассамлаштириши.

ФАОЛЛИК (*арабча, тез, шиддатли ҳаракат*) – шахс-нинг ҳаётда маълум бир мақсад йўлидаги илғор ва инти-лувчан хатти-ҳаракатларни намоён этишини англатув-чи тушунча.

ФЕМИНИЗМ - лот. фемина-аёл; эркаклар билан аёл-лар ҳуқуқларини тенглаштириш учун фаолият юрита-диган аёллар ҳаракати.

ФИКР ЭРКИНЛИГИ – бу жамият аъзоси бўлган ҳар бир шахс табиий ва ижтимоий жараёнларга, фуқаролар билан сиёсий ташкилотларга ва миллий, ирқий, диний, синфий муносабатларга эга бўлган мустақил фикрла-рини ҳуқуқий, сиёсий диний ва бошқа муассасалар то-монидан бўлиши мумкин бўлган турли тазйиқлардан муҳофаза қиладиган ижтимоий муҳит.

ФОРУМ - лот. форум; вакиллар мажлиси, қурултойи, конгресси; қадимги Римда халқ мажлиси ўтказилган майдон.

ФРАКЦИЯ - лот. фракцио-бузиш, синиш, дарз кетиш; парламент аъзолигига ёки бошқа вакиллик органларига сайланган депутатлар бирлашмаси.

ФУҚАРО - муайян давлат Конституцияси ва қонунларида белгиланган ҳуқуқлардан фойдалана ола-диган, қонунларда кўрсатилиб ўтилган бурчларни бажариши шарт бўлган шахс.

ФУҚАРОВИЙ ОНГ – фуқаронинг давлат билан сиёсий-ҳуқуқий муносабатлари ва кишининг бирор-

бир давлатга мансублиги, шу давлатнинг қонунларига бўйсунishi.

ФУҚАРОЛАР ЙИГИНИ – фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш тизимида бевосита демократия институти сифатида ижтимоий жамоа ҳаракатларининг узвий бирлигини ташкил этиб, у ёки бу масалани муҳокама қилиш, аҳоли ва алоҳида шахснинг фаол иштироки орқали биргаликда қарорлар қабул қилиш кабиларда ўз ифодасини топади.

ФУҚАРОЛИК – ҳуқуқий ўрни қонун билан мустақамланган шахснинг давлат ичкараси ёки ташқарисида бўлишидан қатъи назар, маълум бир давлатга қарашлилиги.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ - эркин уюшмаларнинг кўпқиррали алоқаси бўлиб, давлат қонунларини ҳурмат қилиш ва бажариш, жамият таркибига кирувчи элементларнинг нисбий мустақиллигига асосланувчи, турли зиддият ва ихтилофларни қонун доирасида ўзаро келишув, сабр-тоқат ва музокаралар орқали ҳал этишга асосланувчи жамият.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ – фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида иштирок этишига хизмат қиладиган ўз-ўзини бошқариш органлари, нодавлат, нотижорат ташкилотлари, касаба уюшмалари, жамоат бирлашмалари, жамоат фондлари, оила, маҳалла, ижтимоий ҳаракатлар.

ФУҚАРОЛИК МАСЪУЛИЯТИ – қонун устуворлигини тан олиш ва ҳар бир шахснинг ижтимоий ҳаётни такомиллаштириш жараёнида иштирок этиш вазифасини теран ҳис қилиш.

ХАЛҚ - (араб. яратилган жонзот, одамлар) – кенг маънода, муайян мамлакатнинг барча аҳолиси, тор маънода, тарихий-этноижтимоий birlikларнинг турли

шакллари, чунончи, миллат, элат, этник бирлик, уруғ ва бошқаларни ифода этувчи тушунчадир.

ХАРТИЯ – (юн. қоғоз, ёрлик) ўрта асрларда оммавий ҳуқуқий-сиёсий характердаги ҳужжат бўлган. Ҳозирги халқаро ҳуқуқда декларациянинг синоними. У – мажбурий кучга эга бўлмаган, умумий тамойиллар ва мақсадларни ифода этувчи ҳужжат.

ХУСУСИЙЛАШТИРИШ - мулкка эгалик ҳуқуқининг давлатдан хусусий шахсларга ўтиши.

ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ – давлатнинг маълум муддатга ёки узоқ йилларга мўлжалланган ривожланиш дастури.

ҲУҚУҚ – давлат томонидан ўрнатиладиган ва бажарилиши таъминладиган, ўзида тенглик, эркинлик, адолат ва хавфсизлик тамойилларини ифодаладиган умуммажбурий характерга эга бўлган хатти-ҳаракат, юриш-туриш қоидалари мажмуидир.

ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ - бу ҳуқуқ ҳукмронлиги, қонун устуворлиги, барчанинг қонун ва мустақил суд олдида тенглиги таъминладиган, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари эътироф этиладиган ва кафолатладиган, ҳокимиятни ташкил этиш ҳокимиятлар бўлинишига асосладиган демократик давлатдир.

ЭЛАТ - бир тилда сўзлашувчи, ўзига хос маданияти мавжуд бўлган ва маълум ҳудудда яшайдиган ҳамда муайян мақсад асосида бирлашган ва ўз тузилмасига эга бўлган ижтимоий-тарихий бирлик тушунилади.

ЭЛЕКТОРАТ – сайловларда маълум сиёсий партиясига (сиёсий лидер)га овоз берувчи сайловчилар давраси; маълум бир сайлов округи ёки мамлакат сайловчилари мажмуи.

ЭЛЕКТРОН ҲУКУМАТ – (англ. э-Говернмент) – бу фуқаролар, бизнес, давлат ҳокимиятининг бошқа

тармоқлари ва давлат хизматчиларига ахборотни тақдим қилиш ва шаклланиб бўлган давлат хизматларининг тўпламини кўрсатиш усулидир, бунда давлат ва аризачи ўртасидаги ўзаро шахсий алоқа минималлаштирилган ва имкон борича максимал равишда ахборот технологиялардан фойдаланилади.

ЭМПИРИЗМ - юнон. эмпериа-тажриба; тажрибани билишнинг бирдан-бир воситаси деб тан олувчи таълимот.

ЭРКИНЛАШТИРИШ - мамлакатнинг демократик жамиятга ўтиш ва ислохотлар ўтказиш жараёнида мавжуд бўладиган турли тўсиқлар, чеклашлар ва ён беришга мажбур этадиган омиллардан қутулишга қаратилган амалий фаолиятдир.

ЭРКИНЛИК - инсоннинг жамият олдидаги вазифани бажаришни эркин, ихтиёрий танлаш, бажариш учун эркин муҳитга эга бўлиш. Э. инсонни сиёсий, иқтисодий, маънавий зўриқишдан ҳимоя қилиш. Э. жамият томонидан инсонни очликдан ва қашшоқликдан, кўркувдан, жаҳолатдан, яккаланиб қолишдан ҳимоя қилишнинг кафолатидир.

ЭТНОС – юн. этҳнос - халқ, қабила, тўда, кишилар гуруҳи, ирқ маъноларини англатади.

ЭҲТИЁЖ – муайян ижтимоий тизим қонунлари асосида келиб чиқадиган заруриятнинг кўриниши, намоён бўлишини, организм, инсон шахси, ижтимоий гуруҳ, миллат, халқ ва умуман, жамиятнинг мавжудлиги ва ривожланиши учун объектив равишда зарур бўлган фаолиятни юзага чиқарувчи ички сабабдир.

ЮКСАК МАЪНАВИЯТ – инсон маънавиятининг энг юқори даражаси бўлиб, у инсонларни энг эзгу ва улуғ мақсадларга йўналтиришга хизмат қиладиган она Ватан бахти-иқболи йўлида буюк жасоратга чорлайдиган енгилмас кучдир.

ЮРТ ТИНЧЛИГИ – миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири, мамлакат барқарор тараққиётининг асосий шарти.

“ХАБЕАС КОРПУС” – бу атама судьянинг озодлиқдан маҳрум этилган шахсни судга олиб келиш тўғрисидаги буйруғининг биринчи сўзларидан олинган бўлиб, “*habeas corpus ad subjiciendum*” (“сен шахсни судга олиб келишга мажбурсан”) деган маънони англатади

Фойдаланилган адабиётлар:

Меърий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик нашрлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т., “Ўзбекистон”, 2018.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги Қонуни. //Ўзбекистон Республикасининг қонунлари. № 4. -Т. : Адолат, 1993.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонуни. //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, № 2 (1250), 1997.

4. Ўзбекистон Республикаси “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонуни. 2014 йил, 25 сентябрь. [www. lex. uz](http://www.lex.uz)

5. Ўзбекистон Республикаси “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонуни. 2018 йил 12 апрел. [www. lex. uz](http://www.lex.uz)

6. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сонли Фармони. 2017 йил 7 февраль. [www. lex. uz](http://www.lex.uz)

7. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-Ж. – Т. : Ўзбекистон, 2017.

8. Мирзиёев Ш. М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Т.: Ўзбекистон. 2017.

9. Мирзиёев Ш. М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-Ж. Т.: Ўзбекистон, 2018.

10. Мирзиёев Ш. М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-Ж. Т.: Ўзбекистон, 2019.

11. Мирзиёев Ш. М. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. www.president.uz

12. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил, 22 декабрь. www.uza.uz

13. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2018 йил, 28 декабрь www.uza.uz

14. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2020 йил, 24 январь www.uza.uz

15. Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.

16. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998.

17. Каримов И. А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Тошкент: Ўзбекистон, 1999.

18. Каримов И. А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7т. – Т.: Ўзбекистон, 1999.

19. Каримов И. А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 8. –Т. Ўзбекистон, 2000.

20. Каримов И. А. Демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. Т. 19. – Т., 2003.

21. Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини барпо этиш концепсияси. Т.: Ўзбекистон, 2010.

22. Каримов И. А. Мамлакатимизни демократик янгилаш ва модернизация қилишга қаратилган тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириш - бош мақсадимиз. - Т. : Ўзбекистон, 2015.

Фанга доир адабиётлар:

1. Бобоев Ҳ., Одилқориев Ҳ. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик . - Т., Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 2000.

2. Гоббс Т. Избранные произведения. В 2-х томах. Т. 2. М. 1956.

3. Данилов А. Н. Переходное общество: проблемы системной трансформации. - Минск: Харвест, 1998.

4. Жалолов А. Фуқаролик жамияти асослари -Т.: Бактрия пресс, 2015.

5. Жумаев Р. ва бошқ. Шахс ва жамият. -Тошкент: Ўқитувчи, 2005.

6. Жумаев Р. Давлат ва жамият: демократлаштириш йўлида. - Тошкент: Шарқ, 1998.

7. Жумаев Р. Политическая система Республики Узбекистан: становление и развитие. - Ташкент: Фан, 1996.

8. Заславская Т. А. Социетальная трансформация российского общества: Деятельностно-структурная концепция. - 2-е изд. , испр. и доп. - М. : Дело, 2003.

9. Иброҳимов А. ва бошқ. Ватан туйғуси. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996.

10. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар/ Масъул муҳаррир А. Х. Саидов. - Т. : "Адолат", 2004.

11. Ислombeков У. ва бошқ. Кучли давлатдан кучли жамият сари. - Т. , "Академия", 2005.

12. Кучерский В. Социальная философия: общество и сферы его жизнедеятельности. - М. : "Издательский дом ИНФРА-М", 2003.

13. Қирғизбоев М. Демократик кўп партиявийлик ва парламентаризм тамойилларини ривожлантириш

масалалари // Ўзбекистон: фуқаролик жамияти сари. – Т., 2003.

14. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. -Т.: Ўзбекистон, 2010.

15. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафкуралар, маданиятлар. – Т., 1998.

16. Монтескье Ш. Л. Избранные произведения. О законах в их отношениях к различным существам. – М., 1955.

17. Морозова Л. А. Основы государства и права. – М., 2004.

18. Мухаев Р. Т. Политология. –Москва: Проспект, 2011.

19. Низомулмулк. Сиёсатнома ёки Сияр ул-мулк. – Т.: “Адолат”, 1997.

20. Общая теория государства и права: Учебник / А. Ф. Вишневский, Н. А. Горбатов, В. А. Кучинский. – М., 2004.

21. Одилқориев Ҳ. Т. Конституция ва фуқаролик жамияти. – Т., 2002.

22. Очилова Б. Миллий-маънавий юксалишда, мерос, кадриятлар ва ворисийлик. – Т.: “Истиқлол”. 2009.

23. Очилова Б. Фуқаролик жамияти асослари. Т.: “Тафаккур қаноти”. 2014.

24. Очилова Б. Ҳозирги давр: геополитик мақсадлар ва мафкуравий сиёсат. – Т.: “Фан”, 2009.

25. Очилова Б., Аҳмедов Т. Жамият ва инсон: дахлдорлик ва юксалиш омиллари. – Т.: “Ижод-Принт”, 2020.

26. Пирогов А. “Политическая психология”. Изд.: “Трикта” - Москва, 2005.

27. Пугачев В., Соловьев А. Сиёсатшуносликка кириш. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004.

28. Рахмонқулов Х. Фуқаролик ҳуқуқининг субъектлари. Т.: Ўзбекистон, 2008

29. Рўзиев Р. Демократия тараққиёт гарови. Т., “Фалсафа ва ҳуқуқ институти”, 2005.

30. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. - М. : "Канон-пресс", "Кучково поле", 1998.

31. Саидов А. Х, Таджиханов У. Т, Одилқориев Ҳ. Т. Давлат ва ҳуқуқ асослари: Дарслик. – Т. , 2002.

32. Саидов А. Х. Международное право и избирательное законодательство – Т. : ТГЮИ, 2004.

33. Саитқосимов А. Жамият барқарорлиги ва шахс масъулияти. –Т: Тафаккур, 2013.

34. Саитқосимов А. Фуқаролик жамиятини барпо этишда ижтимоий соҳани инновацион ривожлантириш қонуниятлари. –Т: Тафаккур, 2019.

35. Социальное партнерство– М. : "Экономика", 1999.

36. Фозилов У. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг назарий ва ҳуқуқий асослари Т.: Ўз. Р. ИИВ Академияси, 2016.

37. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. – Т., 1993.

38. Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. – Т. , 2003.

39. Шермухамедова Н. Фалсафа. Т. , НОШИР, 2012.

40. Эргашев И. ва бошқ. Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёти ва мафкуравий жараёнлар. -Т. , Ijod dunyosi, 2002.

41. Эргашев И. Кучли фуқаролик жамияти йўлида. Тошкент, "Маънавият", 2011.

42. Эргашев И. Сиёсат фалсафаси. – Тошкент: Академия, 2004.

43. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. – Т. , 1971.

Қўшимча адабиётлар:

1. Гончаров В., Ковалева Л. Об институтах общественного контроля органов исполнительной власти в Российской Федерации // Власть. 2009. №1

2. Грачева О. Место социальной поддержки населения в региональной социальной политике: методологический аспект // Человек и труд. – 2008. – №1.

3. Декларация о принципах свободных и справедливых выборов//В кн.: Саидов А.Х. Межпарламентские организации мира: Справочник, - М. : Международные отношения, 2004.

4. Диоген Л. "О жизни учениях и изречениях знаменитых философов". ВИИИ. 16/Разум сердца. М., 1989.

5. Дониш А. Наводир ул-вақое. – Т., 1964.

6. Кароматов Ҳ. Қуръон ва ўзбек адабиёти. – Т.: Фан, 1993.

7. Касимова М. С. Новые подходы к исследованию социальной сферы // Вестник Москва. ун-та. Сер. 6. Экономика. - 1993. – № 4.

8. Кац М. Г. Методологические проблемы изучения социальной сферы жизни общества: Автореф. дис. доктора филос. наук. – М., 1988.

9. Лаврентьева, И. П. Социальная политика и управление в социальной сфере: учебное пособие /. – Ульяновск: Ул ГТУ, 2009. С. 5.

10. Мўминов А. Ўзбекистонда ижтимоий шерикликнинг замонавий моделларини шакллантириш ҳолати ва истиқболлари. Фалсафа ва ҳуқуқ. 2019 й. №1.

11. Мусаев. Ф. Шарқона демократия тажриба ва анъаналар тажассуми. Тафаккур. №4/ 2006.

12. Огнева В. Активность гражданская. <http://www.ogags.org.ru/do/manuals/polit/1.htm>

13. Рутгайзер В. М. Социальная сфера: проблемы планирования. – М., 1989.

14. Ташанов А. Бошқарув ислохотлари ва раҳбар компонентлиги. – Тошкент.: "Маънавият", 2011.

15. Турғунов И. Инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришда ҳуқуқий ислохотларнинг роли // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2016 й.

16. Тўхлиев Б. Юсуф Хос Ҳожибнинг "Қутадғу билиг" асари. – Т.: "Ўзбекистон", 1991.

17. Ўзбек педагогикаси антологияси. Т, "Ўқитувчи", 1995.

18. Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партиясининг устави ва дастури. –Тошкент: Шарқ, 2008.
19. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Т.: ЎМЕ давлат илмий нашриёти. № 9, 2003.
20. Ўзбекистон халқ демократик партиясининг дастури. // Ўзбекистонда сиёсий партиялар. Минтақавий сиёсат жамғармаси, Тошкент, 2007.
21. Қуронов М., Мирзаев Ғ. ва бошқ. Ободлик кўнгилдан бошланади. –Тошкент: Сано-стандарт, 2013.
22. Қуръони Карим. / Алоуддин Мансурнинг ўзбекча изоҳли таржимаси. – Т. : Чўлпон, 1992.
23. Ўзбекистонда сиёсий партиялар. Минтақавий сиёсат жамғармаси. Тошкент, 2007.
24. Федотова В. Г. Типология модернизаций и способов их изучения // Вопросы философии, 2001, №4.
25. Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации // МЕиМО, 1995. № 6.
26. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. –М.: АСТ, 2011.
27. Шавель С. А. Социальная сфера общества и личность. – Минск: Наука и техника, 1988.
28. Эйсенштадт С. Н. Модернизацион: Протест анд Чанге. -Энглевуд Слиффс. – Н. Й. , 1966.

Интернет материаллари

1. <http://uza.uz/oz/documents/2017-2021-yillarda-ishlo-zhoylarda-yangilangan-namunaviy-loy-24-10-2016>
2. <http://www.uz24.uz/uz/reviews/2017-2021-yillarda-qishloq-joylarda-yangilangan-namunaviy-loyialar-buyicha-arzon-uy-joylar-qurish>
3. <http://xdp.uz/oz/news/index.php.ID=41093>
4. <https://sputniknews-uz.com/society/20161101/4025252/shavkat-mirziyoevning-saylovold-dasturi.html>
5. Lipman W. Publik opinion. N. Y. , etc, 1992.

6. Lucas R. E. Jr. On the mechanics of economic development//Journal of Monetary Economics, Vol. 22, 3-42, 1988.

7. Moore J. Colonialism: The case of Mexican-Americans. in Social Problems, 1970, Nr. 17. -P. 463-472; Capitalism over the Longue Duree: A Review Essay. In: CriticalSociology, 1997, Nr. 23 (3). - P. 103-116. Eckstein H. The Idea of Political Development: From Dignity to Efficiency, in: World Politics, 1982, NY. 34.

8. Pye L. W. , Verba S. Political Culture and Political Development. -Princeton, N. J. , 1965.

9. Smelser N. . Sociology. New-Jersey. Prentice Hall. 1988.

10. The World Investment Report 2016: Investor nationality: Policy challenges. United Nations Conference on Trade and Development.

Мундарижа

Кириш	3
-------------	---

I-БЎЛИМ.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ДЕМОКРАТИК, АДОЛАТЛИ ЖАМИЯТ ҚУРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

1-Мавзу. Фуқаролик жамияти ижтимоий ҳаётнинг феномени	8
1. Фуқаролик жамияти жамиятда юз берувчи социал ҳодиса8	
2. Фуқаролик жамияти ва уни ўрганишнинг назарий-методологик масалалари	20
3. Инсон, давлат ва жамиятнинг барқарор социал алоқаси фуқаролик жамиятининг муҳим омили.....	61

II-БЎЛИМ.

ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ БАРПО ЭТИШНИНГ ИЛМИЙ-МЕТОДОЛОГИК, НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1-мавзу. Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш концепцияси	90
1. Мамлакатимизда Биринчи Президентимиз Ислом Каримов томонидан янги ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилиш концептуал заминларининг асосланиши	90
2. Мамлакатда ислоҳотларни чуқурлаштириш ва жамиятни янгилаш борасидаги устувор вазифалар	105
3. Фуқаролик жамияти институтлари ва уларни ривожлантириш механизмлари	124
2-мавзу. Қонун устуворлиги ва ижтимоий адолат – фуқаролик жамиятининг асосий омили.....	140
1. Фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асослари.....	140
2. Коррупцияга қарши кураш – фуқаролик жамияти ривожланишининг устувор шarti.....	154
3-мавзу. Мамлакатни янгилаш ва модернизация қилиш – фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шarti.....	161
1. Модернизация фуқаролик жамияти куриш ва ижтимоий тараққиётнинг муҳим омили	161

2. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган “Ҳаракатлар стратегияси”да фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари	173
4-мавзу. Фуқаролик жамияти барқарор ривожланишида ижтимоий соҳанинг ўрни	211
1. “Ижтимоий соҳа” тушунчаси ва мазмун-моҳияти	211
2. Ўзбекистонда ижтимоий соҳа ўзгаришлари ва ривожлантиришнинг йўналишлари.....	222
3. Давлат дастурлари ижтимоий соҳани ривожлантириш омили	237
5-мавзу. Кучли фуқаролик жамияти барпо қилишда жамоатчилик назорати ва ижтимоий шериклик функцияси.....	255
1. Фуқаролик жамиятини барпо этишда жамоатчилик назорати ва жамоатчилик фикрининг ўрни	255
2. Давлат ва жамият бошқаруви жараёнида ижтимоий шерикликнинг роли	281
3. Фуқаролик масъулияти ва ижтимоий-сиёсий фаоллик - фуқаролик жамияти қуришнинг муҳим омили	293
Назорат саволлари	316
Оралиқ назорат саволлари	322
Глоссарий	327
Фойдаланилган адабиётлар	350

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ СОЦИАЛ МЕХАНИЗМИ ВА АСОСЛАРИ

Ўқув қўлланма

Оригинал макет «Tafakkur»
нашриётида тайёрланди.

Нашриёт лицензияси А1 № 231. 16.11.12.

Муҳаррир: О. Жумабоев
Мусаҳҳиҳ: Ю. Исоқова
Саҳифаловчи: Ҳ. Сафаралиев
Дизайнер: А. Фармонов

Босишга рухсат этилди 05. 01. 2021. «Cambria» гарнитураси.
Офсет усулида чоп этилди. Қоғоз бичими 84×108^{1/32}. Шартли
босма табағи 22,5. Адади 300 та.

«Tafakkur» нашриёти
Тошкент тумани, Қизғалдоқ, Бунёдкор МФЙ,
Кўл 17-тор кўча, 9-уй.

Email: tafakkurmaktub@mail.ru

Tel: (71) 244-75-88, (94) 664-40-03.

Оригинал макет
«Tafakkur» нашриётида тайёрланди.
«Tafakkur» нашриёти МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.